

صَحْدَادُ الْبُخَارِيُّ  
Le Sahih d'al-Bukhâry

---

# Le Sahîh d’al-Bukhâry

Les hadîth authentiques  
établis par  
le grand traditionniste  
**l’Imam Abu Abdullah**  
**Muhammad ben Ismail**  
**Al-Bukhâry**  
(m. 256. h)

Traduit par  
**Harkat Ahmed**

Volume I

Al-Maktaba Al-Asriyyah  
Beyrouth - Saida

# صَحْدَرُ الْبَخَارِيُّ

تألِيف

الإِمَامُ الْحَافِظُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ اسْمَاعِيلَ الْبَخَارِيِّ  
"الترفی سنه ٥٥٦"

مراجعة وضبط وفهرسة

الشيخ محمد علي القطب    الشيخ هشام البخاري

المجلد الأول

المكتبة العضدية  
سكندا، بيروت

جميع الحقوق محفوظة للناشر

Tous les droits sont réservés à l'éditeur

طبعة جديدة

الطبعة الثالثة

٢٠٠٣ هـ - ١٤٢٤ م

Nouvelle édition  
troisième édition

1424 de l'héjir - 2003 a.c.

ISBN 9953-432-74-0



9 7 8 9 9 5 3 4 3 2 7 4 8

ISBN 9953 - 432-75-9

شَرْكَةُ الْبَنَاءِ شَرِيفُ الْأَنْصَارِيَّ

لِلطبَاعةِ  
وِالنَّسْخَةِ  
وِالتَّوزِيعِ

*Compagnie fils Charif - Al Ansary*

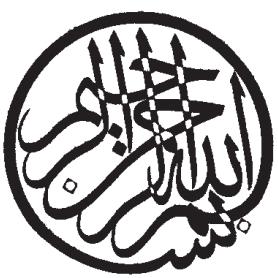
Impression  
édition  
distribution

Librairie Al Assriyah Pour impremerie et édition

Maison d'édition Al Namouzajieh

Imprimerie Al-Assriyah

Beyrouth - B.P. 11/8355 T.F. 009611655015  
Saida - B.P 221 LIBAN T.F. 009617 720317



*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

Louange à Dieu puis salut et bénédiction sur le Messager de Dieu!

C'est du Messager de Dieu (ç) que nous avons reçu les prescriptions divines; par l'intermédiaire de ce qui lui a été révélé dans le saint Coran, de ce qu'il a dit et de ce qu'il a accompli comme actes. Ses paroles et ses actions, appelées la *sunna*, sont estimées à juste titre par les doctes comme la deuxième source de la sainte législation.

Si certains doctes se sont attelés avec abnégation dans la noble tâche de préservation du saint Coran, d'autres se sont penchés sur la recherche des *hadîth* du Messager de Dieu (ç) afin de les enregistrer.

L'enregistrement de la sunna, faut-il le dire, remonte au premier siècle de l'Hégire. Aussi plusieurs classifications ont-elles été réalisées dans la première moitié du second siècle de l'Hégire, mais la première classification des *hadîth* "authentiques" (*sahîh*) fut l'œuvre de l'imâm al-Bukhâry (mort en 256 de l'Hégire).

Connue comme le plus authentique livre après évidemment le Livre de Dieu (le Coran), l'œuvre d'*al-Bukhâry*, qui porte le titre de "*al Djâmi' al-Sahîh al-Musnad al-Mukhtasar min 'Umûr Rasûl al-lâh wa sunanihi wa ayyâmihi*", contient neuf mille quatre-vingt deux (9082) *hadîth* choisis parmi six cent mille (600.000) *hadîth*. Etant de portée très importante pour les musulmans, cette œuvre a retenu l'attention des doctes à tel point qu'elle fut, selon l'auteur de *Kachf ad-Dunûn*, objet à quatre-vingt deux commentaires dont les plus célèbres sont: "*Fathu al-Bâry*" d'Ibn Hadjar al-'Asqalâny, "*Irchâdu as-Sâry*" d'al-Qastalny et "*'Umdatu al-Qâry*" d'al-'Aynî.

Ce qui distingue le *sahîh al-Bukhâry* des autres recueils de la tradition, le

## بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله.

فإن رسول الله ﷺ هو الذي نتلقى عنه التشريع الإلهي عن طريق ما أوحى إليه من قرآن كريم وما نطق به من. أقوال وما صدر عنه من أفعال بما عرف عند العلماء بالسنة وهي المصدر الثاني للتشريع الكريم.

وكما قام العلماء بحفظ القرآن الكريم كذلك انصرف قسم كبير منهم للبحث عن حديث رسول الله ﷺ في صدور الرجال وتدوينه، ويعود تدوين السنة إلى القرن الهجري الأول كما ظهر كثير من المصنفات في النصف الأول من القرن الثاني للهجرة ولكن أول من صنف في الصحيح هو الإمام البخاري المتوفى سنة ٢٥٦ هـ وقد قيل فيه بأنه أصح كتاب بعد كتاب الله سبحانه وتعالى وقد سماه «الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله ﷺ وسننه وأيامه» ولم يضع فيه إلا الصحيح من حفظه وتبلغ عدد أحاديثه ٩٠٨٢ / تسعة آلاف واثنين وثمانين حديثاً بما فيه من مكرر اختارها من ستمائة ألف حديث. وقد كثرت شروحه حتى ذكر صاحب كتاب كشف الظنون أنها بلغت ٨٢ / اثنين وثمانين شرحاً ولكن أشهرها كتاب فتح الباري لابن حجر العسقلاني ويليه إرشاد الساري للقسطلاني ثم عمدة القاري للعياني.

ومما يميز صحيح البخاري عن غيره خاصة صحيح مسلم الذي يأتي في

*sahîh Muslim* en particulier, se résume en ceci: deux conditions, posées par l'auteur, doivent être remplies par le *râwy* pour que son *hadith* soit accepté:

- **La première:** le *râwy* doit être contemporain à celui de qui il a reçu le *hadîth*;

- **La deuxième:** le contact direct des deux *râwy*.

Ce n'est pas le cas de *l'imâm Muslim* qui ne pose que la première condition. On ne parle pas ici des conditions communes posées par les deux imâm.

De son vivant, *al-Bukhâry* était connu pour sa mémoire prodigieuse qui retenait d'une manière phénoménale les *hadith* du Messager de Dieu (ç). Une fois, alors qu'il était de passage à Baghdâd, les érudits de la Tradition le mirent à l'épreuve. Le résultat de l'examen fut, à leur grande surprise, beaucoup plus étonnant qu'ils ne croyaient.

Ils s'étaient distribué cent *hadith*; une dizaine de *hadith* pour chacun, puis avaient interverti intentionnellement les textes et les *isnâd*\*. Lors de la rencontre, chacun des érudits lui donnait les "hadith désarticulés", l'un après l'autre, et *al-Bukhâry* qui répondait après chaque "hadith": «Je ne le connais pas.» Et ses examinateurs *faqîh* de se dire des yeux à chaque réponse: «L'homme est vraiment érudit».

Quand le dernier des *faqîh* eut terminé avec ses dix *hadith*, *al-Bukhâry* prit la parole et remit en ordre tous les *hadîth*, à la grande surprise de l'assistance; il avait "recorrigé" chaque texte avec son *isnâd* dans le strict respect de la disposition présentée par les *faqîh* examinateurs.

Bref, cela est un simple exemple choisi parmi tant d'autres qui attestent du travail d'authentification méticuleux et précis de l'imâm *al-Bukhâry*.

Enfin, et pour conclure, nous estimons que les Éditions d'al-Maktaba al-'Asriyya, en axant leur intérêt sur la préservation du patrimoine musulman, sont en train de réaliser une tâche de qualité. Car notre patrimoine musulman écrit est la source des disciplines auxquelles nous nous adonnons jusqu'à nos jours. Mettre l'accent donc sur ces sources, cela veut dire qu'on attache une importance certaine à notre retour aux véritables sources de la foi.

Que Dieu guide cette noble tâche

(\*) *isJnâd*: chaîne de rapporteurs du *hadith*.

المرتبة الثانية بعد صحيح البخاري أنه اشترط في الراوي الذي يروي عن آخر شرطين: شرط المعاصرة وشرط اللقاء في حين أن الإمام مسلم اشترط المعاصرة فقط إضافة إلى الصدق والضبط وغير ذلك من شروط قبول الحديث.

ومما يروى عن رسوخه في حفظ حديث رسول الله ﷺ أنه عندما قدم بغداد أحب أهل الحديث امتحانه فعمدوا إلى مائة حديث فقلبوا متونها وأسانيدها وجعلوا متن حديث لإسناد غير إسناده وإنسانه لمتن آخر ودفعوا إلى كل واحد عشرة أحاديث ليلقوها عليه في المجلس فاجتمع الناس وانتدب أحدهم فقام وسئل عن حديث من تلك العشرة فقال لا أعرفه ثم سأله عن آخر فقال لا أعرفه حتى فرغ من العشرة والبخاري يقول لا أعرفه ثم انتدب آخر من العشرة فكان حاله معه كذلك إلى تمام العشرة والبخاري لا يزيد على قوله لا أعرفه فكان الفقهاء يلتفت بعضهم إلى بعض ويقول: الرجل فهم، وأما غيرهم فلم يدركوا ذلك ولما فرغوا من إلقاء الحديث عليه التفت إلى الأول فقال أما حديثك الأول فهو كذا وحديثك الثاني كذا إلى آخر العشرة فرد كل متن إلى إسناده وفعل بالثاني مثل ذلك إلى أن فرغ فأقر له الناس بالحفظ والضبط والإتقان وازداد بعض الحاضرين إعجاباً به لا لأنه أدرك الصواب فقط بل لسرده جميع الأحاديث التي أقيمت عليه مرتبة كما سمعها.

فهذه صورة بسيطة جداً، وواحد من كثير كثير من شدة ضبط الإمام البخاري رضي الله عنه مما يلجم التفكير عن الظن بالحديث الذي ضمنه البخاري صحيحه. وإننا نرى أن المكتبة العصرية للطباعة والنشر تخطو خطوة نوعية في توجهها للإهتمام بكتبتراث الإسلام فهي أصول العلوم كلها التي تداولتها حتى يومنا هذا وإن التركيز عليها هو تركيز على ضرورة عودتنا إلى جذورنا الإيمانية والله سبحانه وتعالى الموفق.

**محمد علي القطب**

**Quelques éléments biographiques  
sur l'Imam al-Bukâry**

# ترجمة الإمام البخاري

## Quelques éléments biographiques sur l'imâm al-Bukhâry

### Son nom et sa date de naissance

Abu 'Abd-ul-Lâh Muhammâd ben 'Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm ben al-Mughîra ben Bardazba al-Dju'fîy, l'imâm des érudits du *hadîth* en son temps, naquit à Bukhârâ après la prière du vendredi, c.-à-d. le 13<sup>ème</sup> jour de Chawwâl de l'an 194 de l'Hég. Al-Mustanîr ben 'Atîq dit que Muhammâd ben 'Ismâ'îl en personne lui avait montré sa date de naissance écrite par la main de son père.

### Son père

Le père d'al-Bukhâry était connu parmi les *uléma*. Homme de piété, il était aussi riche; il paraît qu'il avait un certain commerce. Homme de science, il avait des travaux sur la *sunna*: Al-Hâfiûd ben Hîbbân, dans son œuvre "ath. Thugât", l'avait classé dans la quatrième génération des rapporteurs. Il avait dit: «Il rapporte de Hammâd ben Zayd et de Mâlik». Les Irakiens rapportaient aussi de lui. Quant à son fils al-Bukhâry, il l'avait cité dans son at-Târikh al-Kabîr (1/ 1:342): «'Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm ben al-Mughîra — Il a rencontré Hammâd et Ibn al-Mubârak; il a aussi entendu Mâlik». Ce témoignage veut dire qu'"Ismâ'îl ben 'Ibrâhîm était sorti en pèlerinage avant 179 de l'Hégire, qu'il était passé par Médine où il avait rencontré Mâlik, par l'Irak où il s'était réuni avec les traditionnistes irakiens, et qu'il avait aussi rencontré Hammâd de qui il avait reçu des *hadîth* alors qu'il était en voyage entre le Hidjâz et l'Asie Mineure —. Quant à Ibn al-Mubârak, il était son compagnon de route.

Il décéda trois ans après la mort de Mâlik et de Hammâd.

### Son grand-père et sa famille

Quant au grand-père d'al-Bukhâry, 'Ibrâhîm ben al-Mughîra, Al-Hâfiûd ben Hadjar écrit dans son œuvre *Hadyu as-Sâry* p. 478: «Nous n'avons pas trouvé d'éléments racontant sa biographie».

## تعريف بالإمام البخاري

**اسمها:**

أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن برذبة الجعفي ، الحافظ، إمام أهل الحديث في زمانه والمقتدى به في أوانه والمقدم على سائر أضرابه وأقرانه.

وكتابه في الحديث الصحيح يستقى بقراءته الغمام، وأجمع العلماء على قبوله وصحة ما فيه وكذلك سائر أهل الإسلام .

**مولده:**

ولد الإمام أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري الجعفي في وطنه الأول بخارى يوم الجمعة بعد الصلاة لثلاث عشرة خلت من شوال سنة ١٩٤ هـ وقال المستنير بن عتiq: أخرج لي ذلك محمد بن إسماعيل بخط أبيه .

**حياة والده:**

وكان أبوه من أهل العلم والتقوى والسعنة في الرزق والظاهر أنه كانت له تجارة، كما أن له اشتغالاً بعلوم السنة وقد عدَّ الحافظ ابن حبان - في كتاب الثقات - من الطبقة الرابعة وقال: إنه يروي عن حمَّاد بن زيد، ومالك. وروى عنه العراقيون وذكر ولده في التاريخ الكبير (١/٣٤٢) فقال: إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة، رأى حمَّاد بن زيد وصافح ابن المبارك وسمع مالكاً والمفهوم من روایته عن مالك وحمَّاد بن زيد ومن روایة العراقيين عنه أنه خرج من وطنه حاجاً قبل سنة ١٧٩ - فزار المدينة ولقى فيها مالكاً، ومر بالعراق وهو بين الحجاز وما وراء النهر قادماً أو عائداً فلقي حمَّاداً وسمع منه واجتمع به العراقيون فرروا عنه. أما ابن المبارك فكان حليف أسفار، وامتدت به الحياة ثلاثة سنين بعد مالك وحمَّاد.

**جده وعائلته:**

وابراهيم بن المغيرة جدُّ البخاري قال عنه الحافظ ابن حجر (في هدى الساري ص ٤٧٨) لم نقف على شيء من أخباره.

Mais concernant al-Mughîra, le père d’Ibrâhîm, il y a plusieurs éléments d’information sur sa biographie. Il fut le premier de la lignée d’al-Bukhâry à embrasser l’Islam. Sa conversion fut l’œuvre d’un de ses concitoyens, un auxiliaire de la tribu Dju’fy, du nom d’al-Yamân, celui-là même qui est l’aïeul du traditionniste al-Hâfiq ‘Abd-ul-Lâh ben Muhammâd ben ‘Abd-ul-Lâh ben Dja’far ben al-Yamân al-Masnady al-Dju’fy. Il faut dire que la tribu Dju’fy avait le mérite d’être missionnaire pour la cause de Dieu à Bukhârâ et en Asie Mineure, plus particulièrement durant la préfecture de Sa’id ben Dja’far à Khurasân.

Cette tribu, originaire du Yémen, remonte à Dju’fy ben Sa’d al-Achîra ben Midhadj. Et ce dernier est connu pour être le frère de Tayy le grand-père de Hâtîm, ainsi que le frère d’Al-Ach’ar, le grand-père d’Abu Mûsâ al-Ach’ary.

La mission de cette tribu avait tellement porté ses fruits que nombre de Turks d’Asie Mineure convertis à l’Islam se considéraient comme faisant partie d’elle en disant: «Nous sommes comme ses propres fils». De plus, cette tribu pouvait s’enorgueillir davantage si elle savait que de ses rangs était sorti l’imâm al-Bukhâry qui avait rendu de grands services pour l’Islam.

Quant au nom de Bardzaba, le père d’al-Mughîra, il signifie, selon quelques-uns, “cultivateur”; mais dans “al-Adab al-Mufrad”, avant les deux hadith de la première rubrique, il est cité sous le nom d’al-Ahnaf. Le cadi Ibn Khallikân, en se référant à Abu Nasr, avait aussi mentionné le nom d’al-Ahnaf dans son livre «al-Ikmâl» puis avait enregistré cette remarque disant qu’il n’avait pas trouvé la date de décès du père d’al-Bukhâry. Cependant, il est quasiment certain que la mort du père était survenue alors qu’al-Bukhâry était encore petit. Ce fut alors la mère qui se chargea de l’éducation de son fils.

Il est probable qu’al-Bukhâry avait, pour la première fois, entendu le hadith en 204 ou avant cette date. A ce propos, son disciple Muhammâd ben Yûsuf al-Farabry rapporte que Muhammâd ben Abu Hâtîm, le copiste d’al-Bukhâry, dit qu’il avait reçu le don d’apprendre le hadith à l’école coranique alors qu’il avait dix ans ou moins.

### **Les débuts de l’émergence du talent d’al-Bukhâry**

Dès son jeune âge, al-Bukhâry excellait dans la mémorisation des hadith et même dans la biographie des râwy à tel point qu’on avait l’impression qu’il vivait avec eux. Il connaissait tout sur le râwy et son environnement; il retenait aussi les noms de ceux qui avaient rapporté les hadîth à ce râwy et même les noms de ceux qui rapportaient de lui.

والمفيرة أبو إبراهيم هو أول من أسلم من آباء البخاري، وكان إسلامه على يد أحد مواطنه من موالى جعفي واسمه اليمان، وهو الجد الأعلى للمحدث الحافظ عبد الله بن محمد بن عبد الله بن جعفر بن اليمان المستندي الجعفي. وقبيلة جعفي كان لها ثواب الدعوة إلى الله في بخارى وما وراء النهر، خصوصاً أيام ولاية سعيد بن جعفر الجعفي على خراسان، وهي قبيلة يمنية تُنسب إلى جعفي بن سعد العشيرة بن مذحج، ومذحج أخو طيّ جد حاتم. وأخو الأشعري جد أبي موسى الأشعري. ولكثرة من أسلم من الترك فيما وراء النهر على أيدي بني جعفي المذحجيون صار هؤلاء المهاجرون يعتزون بالنسبة إلى جعفي ومذحج ويقولون نحن لهم أبناء أو كالأبناء، حتى قال شاعر من أهل تلك العصور:

وما كانت الأتراك أبناء مذحج إلا أن في الدنيا عجباً لمن عجب

نعم إن أبناء تلك الدنيا الواسعة من بلاد المشرق الذين أسلموا على أيدي الجعفرين المذحجيين، كان للجعفرين عظيم الثواب من الله على إبلاغ دعوته لأسلافهم، حتى نبغ منهم مثل الإمام البخاري، فحق لهم أن يضيّعوا إلى ثواب الله لهم على نشر دعوته، وإلى افتخار أهل ما وراء النهر بهم وانتسابهم إليهم، فخراً آخر خالداً بما أمرته الهدية هناك من ثمرات لا شك أن أشهارها وأنضجها هذه المؤلفات العظيمة التي خلفها وخلفها الإمام البخاري لل المسلمين ببركة اهتداء جده المفيرة بالإسلام على يد مواطنه اليمان الجعفي جد الحافظ المستندي الجعفي فرحم الله الجميع وأعظم ثوابهم وأعلى مقامهم في علیين.

أما بردبة - أو الأحنف والد المفيرة ويقال أن معنى «بردبه»: الزراع وهو اسمه الأصيل، وورد اسمه - الأحنف - في إسناد «الأدب المفرد» قبل حديثي الباب الأول منه، وذكر القاضي ابن خلكان عن أبي نصر بن ماكولا في كتاب «الإكمال» ضبط اسمه ثم قال: ووجده في موضع آخر «الأحنف» ولعله كان أحنف الرجل ولم أقف على تاريخ وفاته والد الإمام البخاري، لكن من المقطوع به أنه توفي وولده صغير فنشأ في حجر أمه، ولعل أول سماعه للحديث سنة ٢٠٤ أو قبلها، فقد روى تلميذه محمد بن يوسف الفربري عن محمد بن أبي حاتم ورافق البخاري أنه سمع البخاري يقول: ألمت حفظ الحديث وأنا في الكتاب. قلت: وكم أتى عليك إذ ذاك؟ قال: عشر سنين أو أقل.

### بداية نبوغه

وطريقة البخاري - منذ صغره - في حفظ الحديث أنه كان يستوفى تراجم الرواة حتى كانه يعيش معهم، فهو يعلم الراوي وببيته وعمّن كان يروي ومن هم الذين رووا عنه. فإذا

Quand quelqu'un, en rapportant la tradition, se trompait dans l'*isnâd* des râwy, *al-Bukhâry* le corrigeait, car ce dernier connaissait les noms du râwy, de ses élèves, de ses maîtres ainsi que leurs époques et leurs pays. *Al-Bukhâry* lui-même nous en donne un exemple vécu durant sa vie d'élève: [A cette époque,] j'assistais aux cours dispensés par *ad-Dâkhily* et d'autres maîtres. Un jour, *ad-Dâkhily*, alors qu'il lisait aux gens, avait dit: «*Sufyân a rapporté d'Abu az-Zubayr et ce dernier d'Ibrâhîm*» (c.-à-d. *an Nukha'y*). Je lui avais alors répondu: «*Abu az-Zubayr n'a pas rapporté d'Ibrâhîm*». Il me demanda de me taire mais moi, je repris: «*Consulte l'original s'il est en ta possession!*» Il rentra, vérifia puis revint et dit: «*Qui est-ce alors, ô jeune homme?*» Je lui répondis en ces termes: «*C'est az-Zubayr (le fils d'ibn 'Ady), d'ibn Ibrâhîm*». Il (*ad-Dâkhily*) prit donc la plume et corrigea en me disant: «*Tu as raison.*»

*Al-Bukhâry* avait alors onze ans.

A cet âge, notre imâm écoutait les *hadith* rapportés par les *uléma* de sa ville, comme Muhammed ben Salâm al-Baykandy, 'Abd-ul-Lâh ben Muhammed al-Musnady al-Dju'fy et leurs pairs.

Quand il eut atteint l'âge de seize ans, il avait déjà appris par cœur les livres *d'ibn al-Mubârak*, de *Waqî' ben al-Djarrâh* et assimilé les avis des *faqîh* (témoignage *d'al-Bukhâry*).

### Le pèlerinage d'*al-Bukhâry*

En l'an 210 de l'Hégire, il fit son premier voyage en direction de la Mecque accompagné de sa mère et de son frère Ahmad pour accomplir le pèlerinage. Dans ce voyage, il profita beaucoup de ses passages dans les centres de culture musulmane, qui lui avaient permis d'apprendre le *hadith* et la *sunna*. Dans chaque ville, sur son chemin vers les lieux saints, il contactait les érudits et les *faqîh* pour profiter de leur savoir religieux: il avait écouté de Makky ben Ibrâhîm al-Balkhy al-Hâfid (à Balkh), d'Abu 'Âsim 'Amrû ben 'Âsim al-Qays et Muhammed ben 'Abd-ul-Lâh ben al-Muthannâ al-'Ansâry (à Basra), de 'Ubayd-ul-Lâh ben Mûsâ al-'Abs (à Kûfa), de 'Abd-ul-Lâh ben Zayd al-Muqrî (à La Mecque), de 'Affân ben Muslim al-Basry (à Bagdad), d'Abu al-Yamân al-Hakam ben Nâfi' al-Bahrâny (à Emèse), d'Abu Mushar 'Abd-ul-'A'lâ ben Mushar al-Ghassâny (à Damas), d'Adam ben 'Iyyâs (à 'Asqalân), de Muhammed ben Yûsuf ben Wâqid al-Firyâby (en Palestine).

D'autre part, Sahl ben as-Sary rapporte qu'*al-Bukhâry* avait dit: «Je suis

حدَثَ أَحَدٌ فَأَخْطَطَ فِي سِنْدِ الرُّوَاةِ أَدْرِكَهُ الْبَخَارِيُّ، لِأَنَّهُ يَعْلَمُ الرَّاوِيَ وَتَلَامِيذهِ وَشَيْوِخِهِ وَأَزْمَانِهِمْ وَأَوْطَانِهِمْ. مِنْ ذَلِكَ مَا حَدَثَ بِهِ الْبَخَارِيُّ، عَنْ دِرَاسَتِهِ بَعْدَ خَرْجَهُ مِنَ الْكِتَابِ قَالَ: فَجَعَلْتُ أَخْتَلُفُ إِلَى الدَّاخِلِيِّ وَغَيْرِهِ فَقَالَ الدَّاخِلِيُّ يَوْمًا فِيمَا كَانَ يَقْرَأُ لِلنَّاسِ: «رَوَى سَفِيَّانُ عَنْ أَبِي الزَّبِيرِ عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ» (يعني التَّنْعِي). فَقَالَتْ: إِنَّ أَبَا الزَّبِيرِ لَمْ يَرُو عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ. فَانْتَهَرَنِي. فَقَالَتْ لَهُ: ارْجِعْ إِلَى الْأَصْلِ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ. فَدَخَلَ فَنَظَرَ فِيهِ ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ: كَيْفَ هُوَ يَا غَلامً؟ فَقَالَتْ: هُوَ أَبُوكَ - وَهُوَ أَبْنَاءُ عَدِيٍّ - عَنْ أَبِيهِ إِبْرَاهِيمَ. فَأَخْذَ الْقَلْمَ وَأَصْلَحَ كِتَابَهُ وَقَالَ لِي: صَدِقْتُ. فَقَالَ إِنْسَانُ الْبَخَارِيُّ: أَبْنَ كَمْ كُنْتَ حِينَ رَدَدْتَ عَلَيْهِ؟ فَقَالَ: أَبْنَ إِحْدَى عَشَرَةِ سَنَةٍ. وَفِي هَذِهِ السَّنَةِ كَانَ يَسْمَعُ مَرْوِيَاتِ بَلْدَهُ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَامِ الْبَيْكَنِيِّ وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ الْمَسْنَدِيِّ الْجَعْفِيِّ وَأَصْرَابَهُمَا. قَالَ الْبَخَارِيُّ: فَلَمَّا طَعَنْتُ فِي سَتِّ عَشَرَةِ سَنَةٍ حَفَظْتُ كِتَابَ أَبْنِ الْمَبَارِكِ وَوَكِيعِ بْنِ الْجَرَاحِ وَعَرَفْتُ كَلَامَ هَؤُلَاءِ (يعني أَصْحَابَ الرَّأْيِ مِنَ الْفَقَهَاءِ).

### ذهب إلى الحج :

وَفِي هَذِهِ الْفَتَرَةِ مِنْ عُمْرِهِ - وَذَلِكَ فِي سَنَةِ ٢١٠ - قَامَ بِرَحْلَتِهِ الْأُولَى قَاصِدًا جَجَ بَيْتَ اللَّهِ مَعَ وَالدَّتَّهِ وَأَخِيهِ أَحْمَدَ وَكَانَ أَصْغَرُ مِنْهُ، وَكَانَ مَزْوَدًا فِي هَذِهِ الرَّحْلَةِ بِمَادَةِ غَزِيرَةٍ مِنْ مَحْفُوظَاتِهِ فِي الْحَدِيثِ وَالسَّنَةِ الْمَشْرَفَةِ، فَكَانَ لَا يَدْخُلُ بَلْدَهُ إِلَّا سَمَعَ مِنْ حَفَاظَهَا: فَسَمَعَ فِي بَلْخٍ مِنْ مَكْيَيِّ بْنِ أَبِي إِبْرَاهِيمِ الْبَلْخِيِّ الْحَافِظِ وَبِالْبَصْرَةِ مِنْ أَبِي عَاصِمِ عُمَرِي وَبْنِ عَاصِمِ الْقَيْسِ وَمِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمَشْنَى الْأَنْصَارِيِّ وَبِالْكُوفَةِ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْعَبْسِ وَبِمَكَةِ مِنْ شَيْخَهَا وَقَارئَهَا عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدِ الْمَقْرَبِيِّ مَوْلَى الْعَمَرِيَّيِّ وَبِبَغْدَادِ مِنْ عَفَانِ بْنِ مُسْلِمِ الْبَصْرِيِّ مَوْلَى الْأَنْصَارِ وَبِحَمْصَ مِنْ أَبِي الْيَمَانِ الْحَكَمِ بْنِ نَافِعِ الْبَهْرَانِيِّ وَبِدِمْشِقَ مِنْ أَبِي مُسْهَرِ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ مَسْهَرِ الْغَسَانِيِّ وَبِعَسْقَلَانَ مِنْ آدَمَ بْنِ إِيَّاسِ وَفِلَسْطِينَ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفِ بْنِ وَاقِدِ الْفَرِيَابِيِّ مَوْلَى أَبْنِ ضَبَّةِ.

passé par deux fois, en Syrie, en Egypte et en Arabie; par quatre fois à Basra. Dans le Hidjâz, j'ai séjourné six ans. Quant à mes **passages** par Kûfa et Bagdad, je ne les compte plus...»<sup>(1)</sup>

### Ses cheïkh

Al-Bukhâry avait rapporté la tradition de **plus de mille cheikh**. Dans un témoignage, ces *cheikh* ont atteint le nombre de 1080.

Comme cité par *l'imâm Ibn Hadjar al-'Asqalâny*, les cheïkh d'al-Bukhâry se répartissent en cinq générations.

**Première génération:** Ceux qui lui ont rapporté des *hadîth* donnés par les compagnons des Compagnons du Prophète (ç), comme *Muhammad ben 'Abd-ul-Lâh al-'Ansary*, *Abu 'Asim an-Nabîl*, *Abu Nu'aym*, *Khalâd*, *Ali ben Ayyâch Makky ben Ibrâhîm*, *'Ubayd-ul-Lâh ben Mûsâ*, et leurs pairs.

**Deuxième génération:** réunissant ceux qui ont vécu dans la même époque mais qui n'ont pas écouté directement des compagnons des Compagnons, comme *Âdam ben Abu 'Iyyâs*, *Sa'îd ben Abu Mariyam*, *Ayyûb ben Sulaymân*, et leurs pairs.

**Troisième génération:** C'est la génération moyenne caractérisant les cheïkh qui n'ont pas rencontré les compagnons des Compagnons mais ont rapporté des célèbres disciples de ces compagnons, comme *Sulaymân ben Harb* et *Na'îm ben Hammâd*.

**Quatrième génération:** Ses collègues qui ont le même intérêt porté à la Tradition et ceux qui ont recueilli les *hadîth* par **audition**, quelque peu avant lui comme *Abu Hâtîm ar-Râzi*.

**Cinquième génération:** Ce sont ceux qui entrent dans le cadre de disciples, comme *'Abd-ul-Lâh ben Abu Al-'Âs al-Khawârizmy* et *Husayn ben Muhammad al-Qabbâny*.

### Ses disciples

Nombre de personnes ont fait appel à al-Bukhâry pour rapporter des *hadîth*, telles qu'*Abu Nasr ben Mâkûlâ*, *Ibrahîm ben Ma'qal al-Nusafî*, *Hammâd ben Châkir an-Naswy*, *Muhammad ben Yusuf 'Abd-ul-Lâh ben Muhammad al-Masnady*, *'Abd-ul-Lâh ben Munîr*, *Abu Zura'a*, *Muslim ben al-Hadjâdj*, *Ibn Khuzama*, *al-Marûzy*, *an Nasâ'y*, *al-Bazâr*, *at-Tirmuzi*, *Ibn Abu ad-Dunyâ*, *al-Baghawy*, *an-Naysâbûry*, etc.

(1) Ces propos, nous les tenons de l'introduction à *al-'Adab al-Mufrad* faite par *Muhiy ed-Dîn al-Khatîb*.

روى سهل بن السري أن البخاري قال: دخلت إلى الشام ومصر والجزيرة مرتين، وإلى البصرة أربع مرات، وأقمت بالحجاج ستة أعوام، ولا أحصي كم دخلت إلى الكوفة وبغداد مع المحدثين<sup>(١)</sup>.

#### مشايخه:

وكتب عن أكثر من ألف شيخ وفي رواية عن ١٠٨٠ شيخاً ليس فيهم إلا صاحب حديث.

وينحصر مشايخه في خمس طبقات كما ذكر الإمام ابن حجر العسقلاني.

**الطبقة الأولى:** من حدثه عن التابعين مثل محمد بن عبد الله الأنصاري وأبو عاصم النبيل وأبو نعيم وخلاد وعلي بن عياش مكي بن ابراهيم وعبيد الله بن موسى وغيرهم.

**الطبقة الثانية:** من كان في عصر هؤلاء لكن لم يسمع من ثقات التابعين مثل: آدم بن أبي أياس وسعيد بن أبي مريم وأيوب بن سليمان وأمثالهم.

**الطبقة الثالثة:** هي الوسطى من مشايخه: وهو لم يلق التابعين بل أخذ عن كبار تبع الأتباع مثل سليمان بن حرب ونعيم بن حماد وأمثالهم.

**الطبقة الرابعة:** رفقاء في الطلب ومن سمع قبله قليلاً مثل: أبي حاتم الرازبي وغيره.

**الطبقة الخامسة:** قوم في عداد طلبه في السن والإسناد سمع منهم للفائدة مثل عبد الله بن أبي العاص الخوارزمي وحسين بن محمد القباني وغيرهم.

#### تلذذه:

وروى عنه خلائق وأمم منهم: أبو نصر بن ماكولا وابراهيم بن معقل النسفي وحمد بن شاكر النسوى ومحمد بن يوسف عبد الله بن محمد المستندي وعبد الله بن منير وأبو زرعة ومسلم بن الحجاج وابن خزيمة والمرزوقي والنسياني والبزار والترمذى وابن ابي الدنيا والبغوى والنيسابوري وغيرهم كثر،

(١) نقلنا هذا الكلام عن الأستاذ محى الدين خطيب في مقدمته للأدب المفرد والذي اعنى بفهرسه الأستاذ رمزي دمشقى.

*Al-Khatîb al-Baghdâdy* rapporte ceci d'*al-Firabry*: «Avec moi, près de soixante-dix mille hommes ont recueilli par audition le *Sahîh* de la bouche d'*al-Bukhâry*, mais à part moi, aucun d'eux n'est resté».

### **Ses plus importants voyages**

Ce sont ceux qu'il fit:

- à Bagdad (8 fois): à chaque voyage il rencontrait l'imâm *Ahmad* qui ne cessait de lui demander de s'installer dans cette ville et de lui reprocher de rester à Khurâsân.

- en Syrie, en Egypte et en Arabie (2 fois)
- à Basorah (4 fois)
- au Hidjâz où il avait séjourné pendant six ans
- à Kufa (nombre de fois indéterminées)

### **Ses qualités morales et son savoir**

On disait d'*al-Bukhâry* qu'il se réveillait la nuit plusieurs fois et allumait la lampe à huile afin d'écrire des notes puis se recouchait après avoir éteint la lampe. On disait que la moyenne de ses réveils nocturnes avoisinait la vingtaine de fois.

\* \* \*

Une fois, à *Samarcand*, quatre cents traditionnistes le mirent à l'épreuve en mélangeant les *isnâd* des *hadith* et les *hadith* aussi. *Al-Bukhâry* réussit sans la moindre erreur à tout remettre en ordre, *isnâd* et *hadith*, au grand étonnement du public. Il fit de même à Baghdâd.

\* \* \*

On disait aussi de lui qu'il lui suffisait de lire une seule fois un livre pour qu'il l'apprenne par cœur.

\* \* \*

On le connaissait respectueux des règles religieuses. *Al-Bukhâry* accomplissait toujours treize prières chaque nuit; et durant ramadân, il achevait chaque nuit la lecture du Coran.

Sur le plan social, il avait une situation aisée, ce qui lui permettait de donner l'aumône et de faire bonne œuvre.

### **Son passage à Naysâbûr**

*Al-Bukhâry* entra à *Naysâbûr* en 250 et il y resta quelques temps à enseigner les *hadith* avant de la quitter contraint par les évènements. Tout avait bien

وقد روى الخطيب البغدادي عن الفربرى انه قال: سمع الصحيح من البخاري معي نحو من سبعين ألفاً لم يبق منهم أحد غيري.

#### أهم أسفاره:

دخل بغداد ثمانى مرات، وكان في كل مرة يجتمع بالإمام أحمد فيحثه أحمد على المقام ببغداد، ويلومه على الإقامة بخراسان.

دخل الشام ومصر والجزيرة مرتين.

وإلى البصرة أربع مرات.

وأقام بالحجاج ستة أعوام.

ولا يحصى دخوله إلى الكوفة لكثرتها.

#### من شعره:

اغتنم في الفراغ فضل ركوع

كم صحيح رأيت من غير سقم

وقال في رثاء أحد العلماء:

إن عشت تفجع بالأحباب كلهم

#### علمه

وقد كان البخاري يستيقظ في الليلة الواحدة من نومه فيوقد السراج.. ويكتب الفائدة تمر بخاطره ثم يطفئ السراج، ثم يقوم مرة أخرى وأخرى حتى كان يتعدد منه ذلك قريباً من عشرين مرة.

دخل مرة إلى سمرقند فاجتمع باريعمائة من علماء الحديث بها، فركبوا أسانيد وادخلوا إسناد الشام في إسناد العراق.. وخلطوا الرجال في الأسانيد، وجعلوا متون الأحاديث على غير أسانيدها ثم قرأوها على البخاري فرد كل حديث إلى إسناده وقام تلك الأحاديث والأسانيد كلها، وما تعنتوا عليه فيها، ولم يقدروا أن يعلقوا عليه سقطة في إسناد ولا متن. وكذلك صنع في بغداد.

وقد ذكروا أنه كان ينظر في الكتاب مرة واحدة فيحفظه من نظرة واحدة والأخبار عنه في ذلك كثيرة.

#### أخلاقه:

كان رحمة الله يصلّي في كل ليلة ١٣ ركعة، وكان يختتم القرآن كل ليلة من رمضان ختمة، وكانت له جدّةً ومال جيد ينفق منه سراً وجهرأ. وكان يكثر من الصدقة بالليل والنهار. وكان مستجاب الدعوة، مسدّد الرمية، شريف النفس.

#### ما وقع له في نيسابور:

قدم البخاري نيسابور سنة خمسين وما تئذن، فأقام بها مدة يحدث على الدوام، وقد نصح

commencé pour lui si bien que les gens se bousculaient devant la classe qu'il avait aménagée chez lui, les maîtres envoyoyaient leurs élèves chez lui pour apprendre le hadith. En témoigne cette recommandation de *Muhammad ben Yahya ad-Duhaly* à ses élèves: «Allez à cet homme de bien et de science et écoutez-le!»

Son cours était constamment comble jusqu'au moment où certains *cheikh* s'étaient opposées à lui par jalouse; une rumeur s'était alors mise à circuler qui disait qu'*al-Bukhâry* soutiendrait la thèse suivante: «Ma parole, en récitant le Coran, est créée».

Cela avait suffi pour la levée des boucliers contre l'imam de *Bukhârâ*. Un homme s'était levé dans le cours et lui avait demandé: «O 'Abd-ul-Lâh, qu'en dis-tu des paroles lors de la récitation du Coran, sont-elles créées ou non créées?» *Al-Bukhâry* n'avait pas répondu la première fois mais sur l'insistance de l'homme, il répondit ceci: «Le Coran est la Parole de Dieu, les actes des hommes sont créés...» Et l'homme de s'écrier: «Il vient de reconnaître que sa parole, en récitant le Coran, est créée!»

Là, *Muhammad ben Yahya ad-Duhaly* avait décrété le boycott de la classe d'*al-Bukhâry* en disant: «... On ne doit ni l'entendre ni lui parler. Celui qui va à *Muhammad ben 'Ismâ'il* après ce qui s'est passé, accusez-le! Car celui qui assiste à sa classe soutient sa théorie! Et il ne lui est donc pas permis d'assister à notre cours».

La suite des évènements avait précipité le départ d'*al-Bukhâry* qui retourna dans sa ville où il fut triomphalement accueilli. Mais avant de quitter *Naysabûr*, il avait tenu à insister sur ceci: «Celui qui, de *Naysabûr*, prétend que j'ai dit que ma parole, en récitant le Coran, est créée, celui-là est un menteur. Je n'ai pas dit cela; cependant j'ai dit que les actes des hommes sont créés».

Il avait dit aussi: «La foi se traduit par des paroles et des actes; elle augmente et diminue; le Coran est la Parole de Dieu qui est non créée. Les meilleurs Compagnons du Messager de Dieu (ç) sont *Abu Bakr* puis *'Umar* puis *'Uthmân* puis *Ali*. Sur cela j'ai vécu, sur cela je mourrai et sur cela je serai ressuscité, par la volonté de Dieu».

### **Al-Bukhâry et l'émir Khâlid**

Ce dernier, l'émir *Khâlid ben 'Ahmad az-Zuhaly*, le gouverneur de *Bukhâra*, avait par l'intermédiaire d'un émissaire, demandé à *al-Bukhâry* de se présenter avec ses livres «*al-Djami'*» et «*at-Târikh*», afin d'être écouté par ses fils (les fils de l'émir).

محمد بن يحيى الذهلي تلاميذه بقوله: «اذهبوا الى هذا الرجل الصالح العالم فاسمعوا منه» فذهب الناس إليه وأقبلوا على السماع منه وازدحم الناس على محمد بن اسماعيل البخاري حتى امتلأت الدار والسطوح فحسده بعض شيوخ الوقت وسرت شائعة بأن البخاري يقول: «لفظي بالقرآن مخلوق». «

فَلَمَّا حَضَرَ الْمَجْلِسَ قَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا تَقُولُ فِي الْفَظْوَبِ الْمُحَلَّقَةِ بِالْقُرْآنِ  
مُحَلَّقَةٌ هُوَ أَمْ غَيْرُ مُحَلَّقٍ؟ فَأَعْرَضَ عَنْهُ الْبَخْتَارِيُّ وَلَمْ يَجْهِ ثَلَاثًا.

**فالح عليه فقال البخاري:** القرآن كلام الله غير مخلوق وأفعال العباد مخلوقة والامتحان  
بدعه فشغب الرجل وقال: قد قال: «لفظي بالقرآن مخلوق».

عندما قال محمد بن يحيى الذهلي: «... ولا يجالس ولا يكلم ومن ذهب بعد هذا إلى محمد بن اسماعيل فاتهموه فإنه لا يحضر مجلسه إلا من كان على مذهبة ولا يحل له أن يحضر مجلسنا» فقام الإمام مسلم رداً فوق عمامته وقام على رؤوس الناس وبعث إلى الذهلي جميع ما كان كتبه عنه على ظهر جمل.

بعد ذلك دخل أحمد بن سلمة على البخاري وقال له: يا أبا عبد الله إن هذا رجل مقبول بخراسان خصوصاً في هذه المدينة، وقد لجَ في هذا الأمر حتى لا يقدر أحد منا أن يكلمه فيه فما ترى.

فقبض البخاري على لحيته وقال: وأفوض أمري إلى الله إن الله بصير بالعباد. اللهم إنك تعلم أنني لم أرد المقام بنيسابور أشراً ولا بطراً ولا طلباً للرياسة وإنما أبى عليّ نفسي الرجوع إلى الوطن لغلبة المخالفين، وقد قصدني هذا الرجل حسداً لما آتاني الله لا غير.. يا أَحمد إِنِّي خارج غداً لتخالصوا من حديثه لأجلني .

وقال: احفظ عني «من زعم من أهل نيسابور وسمى غيرها من البلدان بلداناً كثيرة أُنني  
قلت لنفسي بالقرآن مخلوق فهو كذاب فإني لم أقله إلا أُنني قلت أفعال العباد مخلوقة.»

وقال: الإيمان قول وعمل ويزيد وينقص، والقرآن كلام الله غير مخلوق وأفضل أصحاب رسول الله ﷺ أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي. على هذا حييت وعليه أموت وعليه أبعث إن شاء الله .

ثم رجع إلى بخارى حيث نصب له القباب واستقبلته عامة أهل البلد ونشر عليه الدرام والدنانير فبقي مدة من الزمن.

ما وقع له مع الأمير خالد

حتى بعث إليه الأمير خالد بن أحمد الذهلي والي بخارى يطلب منه أن يأتيه حاملاً له كتاب الجامع والتاريخ ليسمع منه مع أولاده. فأرسل البخاري إليه: في بيته العلم، والحل

Mais al-Bukhâry avait refusé d'aller au palais en signifiant à l'émir que s'il voulait apprendre, il n'avait qu'à se déplacer chez lui. Dans une autre version, al-Bukhâry avait tenu ces propos: «Dis-lui que je ne me permets pas de rabaisser la science ni de la porter devant les portes des *sultans*. S'il en a quelque besoin, il n'a qu'à venir dans mon oratoire ou chez moi. “Et, si cela ne te plaît pas, tu es un sultan et tu peux m'interdire de professer. [J'espère] que cela me soit une excuse devant Dieu le jour de la Résurrection”...».

La mésentente avait pris alors forme et s'était compliquée jusqu'au point où elle se termina par l'exil d'*al-Bukhâry* à Baykand. Mais, un mois plus tard, le règne de l'émir chuta et *al-Bukhâry* parvint à regagner Kartank, une petite agglomération non loin de Samarkand.

### Sa maladie et sa mort

Quand il s'installa à Kartank, chez de proches parents, il ne cessa de prier Dieu afin d'être rappelé à Lui. Dans ces prières, il ne cessait de répéter: «O Dieu, la terre m'est devenue insupportable. Rappelle-moi à Toi».

Le jour où il tomba malade, il s'apprêta à prendre sa monture pour aller donner des conférences aux habitants de Samarkand qui l'avaient invité. Au moment où il allait prendre sa monture, il ressentit une certaine faiblesse; il demanda de l'aide et on l'aida effectivement. Il pria alors, s'allongea sur le côté, puis s'éteignit.

Sa mort était survenue la nuit qui précéda la Fête de la rupture du jeûne. C'était la nuit d'un samedi après la prière du '*ichâ*'.

Le lendemain, après la prière du *duhr*, on pria sur sa dépouille, alors ensevelie dans trois pièces d'étoffe blanches. Quand il fut enterré, une odeur agréable se dégagea de sa tombe et se répandit dans les alentours durant des jours.

A sa mort en 256 de l'Hégire, *al-Bukhâry* avait 62 ans moins 13 jours.

يؤتى - يعني إن كتم تريدون ذلك فهموا إلىّ. وأبى أن يذهب إليهم وفي رواية: «قل له إبني لا أذل العلم ولا أحمله إلى أبواب السلاطين، فإن كانت له حاجة.. فليحضرني في مسجدي أو في داري فإن لم يعجبك فأنت سلطان فامتنعني من المجلس ليكون لي عذر عند الله يوم القيمة أني لا أكتم العلم وكان هذا سبب الوحشة بينهما.

فاغتنمتها السلطان فرصة وأراد أن يصرف الناس عن السماع من البخاري فأمر ببنائه من تلك البلاد إلى بيكند.. فدعا عليه البخاري اللهم أرني ما قصدوني به في أنفسهم وأولادهم وأهاليهم فلم يمض غير شهر حتى زال ملكه، وسجين في بغداد حتى مات.  
فترك البخاري من بلده إلى بلدة خرتنك.

### مرضه ووفاته

وصل البخاري إلى بلدة تدعى خرتنك على فرسخين من سمرقند ونزل عند أقاربه وهو يدعو الله أن يقبضه إليه حين رأى الفتنة في الدين ثم اتفق مرضه على أثر ذلك وسمع يدعوه: «اللهم قد ضاقت عليّ الأرض بما رحبت فاقضني إليك» فارسل إليه أهل سمرقند كتاباً يطلبون منه الخروج إليهم فأجاب وتهيا للركوب ولبس ثقبيه وتعمم فلما مشى قدر عشرين خطوة أو نحوها إلى الدابة ليركبها قال: أرسلوني فارسلوه ودعا بدعوات ثم اضطجع فقضى ثم سال منه عروق كثيرة.

وكانت وفاته ليلة عيد الفطر - وكان ليلة السبت - عند صلاة العشاء.

وصل إلى عليه يوم العيد بعد الظهر من تلك السنة ٢٥٦ هجرية. وكفن في ثلاثة أثواب بيض ليس فيها قميص ولا عمامه - وفق ما وصى به وحينما دفن فاحت من قبره رائحة غالبة أطيب من ريح المسك ثم دام ذلك أيامًا.

ثم جعلت ترى سواري بيض بحزاء قبره.

وكان عمره يوم مات ٦٢ سنة إلا ثلاثة عشر يوماً تغمده الله برحمته آمين

## Quelques témoignages sur al-Bukhâry

«*Khurâsân* n'a pas donné de pareil» (*'Ahmad ben Hanbal*)

«*Al-Bukhâry* n'a pas connu d'égal, en son temps» (*'Ali ben al-Madîniy*)

«S'il avait été un contemporain d'*al-Hasan*, les gens auraient eu besoin de lui à cause de ses connaissances, de son *fiqh* et de sa capacité à mémoriser le *hadith*» (*'Ishâq ben Râhawayh*)

«Nous n'avons pas vu de semblable à lui» (*Ibn Abu Chayba et Muhammâd ben 'Abd-ul-Lâh ben Namîr*)

«Je ne connais d'homme semblable à lui» (*Ali ben Majar*)

«J'ai séjourné à *Basra*, en Syrie, dans le *Hidjâz*, à *Kûfa* et j'ai vu leurs doctes. A chaque fois que [l'avis de] *Muhammâd ben Ismâ'il al-Bukhâry* est cité, ils le préféraient à leurs propres avis» (*Muhammâd ben an-Nadar ben Sahl ach-Châfi'y*).

«Tout *hadith* non connu d'*al-Bukhâry* n'est pas un *hadith*» (*al-Falâs*)

«J'ai vu *Muslim ben al-Hadjâdj* embrasser al-Bukhâry sur le front puis lui dire: "Laisse-moi embrasser tes pieds, ô maître des maîtres, ô seigneur des traditionnistes et connaisseur des défauts venant altérer le *hadith*". Puis il l'a interrogé sur un hadîth. Après la réponse d'*al-Bukhâry*, *Muslim* lui a dit: "Il n'y a que le jaloux qui te porte haine; et j'atteste qu'il n'y a pas d'homme pareil à toi dans le monde"» (*Ahmad ben Hamdûn al-Qassâr*)

## أقوال في البخاري

- ما أخرجت خراسان مثله.

«أحمد بن حببل».

- لم ير البخاري مثل نفسه.

علي بن المديني.

- لو كان في زمان الحسن لاحتاج الناس إليه في الحديث ومعرفته وفقهه.  
«اسحاق بن راهويه».

- مارأينا مثله.

«ابن أبي شيبة و محمد بن عبد الله بن نمير».

- لا أعلم مثله.

«علي بن مجرر».

- دخلت البصرة والشام والججاز والكوفة ورأيت علماءها كلما جرى ذكر محمد بن اسماعيل البخاري فَضَلُّوهُ على أنفسهم.

«محمود بن النظر بن سهل الشافعي».

- كل حديث لا يعرفه البخاري فليس بحديث.

«الفلاس».

- رأيت مسلم بن الحجاج جاء إلى البخاري فقبل بين عينيه وقال: دعني أقبل رجليك يا أستاذ الأستاذين، وسيد المحدثين، وطبيب الحديث في عللها.

- ثم سأله عن حديث كفاررة المجلس، فذكر له علته، فلما فرغ قال مسلم: لا يغضبك إلا حاسد وأشهد أن ليس في الدنيا مثلك.

«أحمد بن حمدون القصار»

«En Irak comme à Khurâsân, je n'ai pas vu d'homme qui connaît mieux que *Bukhâry* l'histoire et l'*isnâd*.» (*At-Tarmudhiy*)

«Sous ce ciel, je n'ai pas vu d'homme connaissant et retenant dans sa mémoire les *hadîth* du Messager de Dieu (ﷺ) mieux que *Muhammad ben Ismâ'il al-Bukhâry*» (*Ibn Khuzama*)

«Cela n'est qu'une goutte dans une mer: Si nous avions demandé les éloges des uléma sur (...) [*al-Bukhâry*], nous n'aurions pas terminé [de les citer]» (*Ibn Kathîr*)

- لم أر بالعراق ولا في خراسان في معنى العلل والتاريخ ومعرفة الأسانيد أعلم من البخاري.

«الترمذى»

- ما رأيت تحت أديم السماء أعلم بحديث رسول الله ﷺ ولا أحفظ له من محمد بن اسماعيل البخاري.

«ابن خزيمة»

- هذا غيض من فيض: ولو استقصينا ثناء العلماء عليه في حفظه وإنقاذه وعلمه وفقهه وورعه وزهده وعبادته لطال علينا.

«ابن كثير»

## Ses principales œuvres

1. Al-'Adab al-Mufrad
2. Raf'-ul-Yadayn fi aṣ-Ṣalāt wa al-Qirā'a Khalfa al-'Imām
3. Bir al-Wâlidayn
4. Az-Zu'afâ'
5. Al-Djâmi'-al-Kabîr
6. Al-Musnad al-Kabîr
7. At-Tafsîr al-Kabîr
8. Al-'Achrîba
9. Kitâb-al-Hiba
10. 'Asmâ' aṣ-Ṣâḥaba
11. Al-Mabsut fi al-Hadîth
12. Al-'Ilal
13. Al-'Asma'u wa al-Kunâ
14. Al-Fawâ'id
15. Al-Djâmi' aṣ-Ṣâḥîḥ
16. At-Târîkh ul-Kabîr
17. At-Târîkh ul-'Awsat
18. At-Târîkh aṣ-Ṣaghîr
19. Khalq afâl ul-'Ibâd
20. Al-Wijdân
21. Al-Hay'a
22. Thulâthiyât al-Hadîth
23. Al-Djâmi' aṣ-Ṣaghîr
24. Al-'Awâlî fi al-Hadîth
25. Ar-Riqâq
26. As-Sunan fi al-Fiqh

## أهم مؤلفاته

- الأدب المفرد.
  - رفع اليدين في الصلاة والقراءة خلف الإمام.
  - بر الوالدين .
  - الضعفاء .
  - الجامع الكبير
  - المسند الكبير
  - التفسير الكبير
  - الأشربة
  - كتاب الهبة
  - أسماء الصحابة
  - المبسوط في الحديث
  - العلل
  - الأسماء والكنى
  - الفوائد
  - الجامع الصحيح
  - التاريخ الكبير.
  - التاريخ الأوسط.
  - التاريخ الصغير.
  - خلق أفعال العباد.
  - الوجودان
  - الهيئة
  - ثلاثيات في الحديث
  - الجامع الصغير
  - العوالى في الحديث
  - الرقاق
  - السنن في الفقه
- ذكره ابن طاهر
- ذكره الفربى .
- ذكره الدارقطنى .
- ذكره ورقة .
- ذكره أبو القاسم بن مندة.
- ذكره الخلili .
- ذكره أبو القاسم بن مندة.
- ذكره الحاكم أبو أحمد.
- ذكره الترمذى .
- وهو كتابنا هذا.

## Un mot sur «al-Djâmi‘ as-Şahîh»

Al-Bukhâry dit:

«Chaque *hadîth* écrit dans le livre du *Sahîh*, je ne l'y ai porté qu'après avoir fait mes ablutions et prié deux *rak'a*... J'ai disposé dans “*al-Djâmi‘*” six cent mille *hadîth* en seize ans [de recherche] pour le prendre comme un argument qui me sauverait du châtiment de Dieu... J'ai disposé la composition de mon livre “*al-Djâmi‘*” dans la Mosquée sacrée. Chaque *hadîth* inclus ne l'a été fait qu'après que j'ai fait la prière d'*istikhâra*, deux *rak'a* et que je me suis assuré de son authenticité...»

«Me trouvant chez *Ishâq ben Râhaway*, il m'a dit: “Si vous reprenez dans un recueil succinct la *sunna* du Messager de Dieu (ç)”. Ces mots m'ont beaucoup influencé, me poussant alors à ne rassembler dans ce livre que ce qui est authentique...»

Quant à *Abu Dja'far Mahmûd ben Âmrû al-'Uqayly*, il dit: «Quand *al-Bukhâry* avait fini la rédaction du *Sahîh*, il le présenta à l'imâm *Ahmad ben Hanbal*, à *Yahya ben Mu'in*, à *Ali ben al-Madînî* et à d'autres (que Dieu les agrée tous) afin qu'ils émettent leurs avis. Le résultat fut concluant: ils avaient approuvé le *Sahîh* dans sa totalité à l'exception de quatre *hadîth*». Mais, concernant ces quatres *hadîth*, *al-Bukhâry* avait aussi raison<sup>(1)</sup>.

*Al-Bukhâry* dans sa rédaction du *Sahîh*, s'était imposé l'authenticité. Comme il avait aussi enrichi son œuvre de précisions savantes et de points de vue dans le domaine du *fiqh*. Grâce à son intelligence peu coutumière, il avait su comment puiser dans les textes les différentes nuances qu'il répartissait ensuite sur les rubriques de son œuvre et sans qu'il ait oublié d'attacher une importance particulière aux versets du *fiqh*, d'où il tirait, en plus, les significations en usant de plusieurs méthodes d'explication.

(1) Dans cette introduction, nous avons adopté ce qui a été écrit par l'imâm Ibn Hadjar dans son introduction à son œuvre «*Fath al-Bary*» et par l'imâm Ibn Kathîr dans son œuvre «*al-Bidâya wa an-Nihâya*».

## كلمة عن الجامع الصحيح

المسند من حديث رسول الله ﷺ

وستته وأيامه

يقول البخاري:

«ما وضعت في كتاب الصحيح حديثاً إلا اغتسلت قبل ذلك وصليت ركعتين... صنفت الجامع من ستمائة ألف حديث في ست عشرة سنة وجعلته حجة فيما بيني وبين الله... وصنفت كتابي الجامع في المسجد الحرام وما أدخلت فيه حديثاً حتى استخرت الله تعالى وصليت ركعتين وتيقنت صحته... كنت عند اسحق بن راهويه فقال: «لو جمعتم كتاباً مختصراً لصحيح سنة رسول الله ﷺ، ففوق ذلك في قلبي فاختذت في جمع الجامع الصحيح... لم أخرج في هذا الكتاب إلا صحيحاً وما تركت من الصحيح أكثر». وفي رواية: وتركت من الصحيح حتى لا يطول - ». ا. هـ .

وقال أبو جعفر محمود بن عمرو العقيلي: لما ألف البخاري كتاب الصحيح عرضه على الإمام أحمد بن حنبل ويحيى بن معين وعلي بن المديني وغيرهم - رحمهم الله تعالى - فاستحسنوه وشهدوا له بالصحة إلا في أربعة أحاديث والقول فيها قول البخاري وهي صحيحة<sup>(١)</sup>.

لقد التزم البخاري في كتابه الصحة وإنه لا يورد فيه إلا حديثاً صحيحاً، هذا أصل موضوعه ثم رأى أن لا يخله من الفوائد الفقهية والنكت الحكمية، فاستخرج بفهمه من المتنون معاني كثيرة فرقها في أبواب الكتاب بحسب تناسبها، واعتنى فيه بآيات الأحكام فانتزع منها الدلالات البدئعة، وسلك في الإشارة إلى تفسيرها السبل الواسعة.

(١) اعتمدنا في كثير ما كتبنا في هذه المقدمة على ما كتبه الإمام ابن حجر في مقدمة كتاب فتح الباري شرح صحيح البخاري والإمام ابن كثير في كتاب البداية والنهاية.

Dans nombre de rubriques de son œuvre, on trouve de nombreux *hadith*, dans d'autres, on trouve un seul *hadith*, dans d'autres encore, on trouve un verset coranique, dans d'autres enfin, il n'y a aucune indication. Par là, al-Bukhâry avait dans ces rubriques repris les traditions sans *isnâd* ou à *isnâd* incomplet, même s'il n'y avait pas trouvé de *hadith* authentique selon ses conditions ou selon les conditions d'autres auteurs.

Enfin, la numérotation des *hadith* et des rubriques a été décidée à l'image de celle suivie dans "Fathu-l-Bary fi Charhi Sâhih al-Bukhâry" de l'imâm Ibn Hadjar al-'Asqalâny, lequel avait été numéroté par Muhammâd Fu'âd 'Abd-ul-Bâqy et conçue par Muhib ad-Dîn al-Khatîb.

Dans cette introduction, je n'oublierai pas de remercier la Bibliothèque moderne (al-Maktaba al-'Âsriya), qui a pris à son entière charge la présentation de l'œuvre d'al-Bukhâry au grand public, tout en priant Dieu de veiller à la continuité de cette institution, bâtie par le regretté Charîf al-'Ansâry que Dieu bénisse son âme pour être au service du patrimoine.

En conclusion, nous espérons que nous avons accompli notre tâche concernant cette œuvre tout en implorant le Seigneur à lui la gloire et l'exaltation de l'enregister parmi nos récompenses accordées par Lui et de nous pardonner les erreurs que nous aurions pu commettre. Il est l'Entendant, l'Acquiescant.

ويقع في كثير من أبوابه الأحاديث الكثيرة، وفي بعضها ما فيه حديث واحد، وفي بعضها ما فيه آية من كتاب الله وبعضها لا شيء فيه أبلته، ومن ثم أورد التعاليل وإن لم يجد فيه حديثاً صحيحاً لا على شرطه ولا على شرط غيره، وكان مما يستأنس به ويقدمه قوم على القياس استعمل لفظ ذلك الحديث أو معناه ترجمة «باب» ثم أورد في ذلك إما آية من كتاب الله عز وجل تشهد له أو حديثاً يؤيد عموم ما دل عليه ذلك الخبر .

وقد تم ترقيم الكتاب والأحاديث والأبواب حسب ترقيم فتح الباري بشرح صحيح البخاري للإمام ابن حجر العسقلاني والذي رقمه محمد فؤاد عبد الباقي وقام بإخراجه محب الدين الخطيب وهو مطابق لجميع الفهارس الموجودة في الأسواق فللهم الحمد والمنة .

ولا يفوتي في هذه المقدمة إلا أن أتقدم بالشكر الجزيل للمكتبة العصرية والتي أخذت على عاتقها تقديم هذا الكتاب بهذه الطبعة الأنبلة والحلة القشيبة راجياً من المولى أن يديم هذه المؤسسة والتي أسسها المرحوم شريف الأنصاري - رحمه الله - منارة لخدمة التراث .

وختاماً نرجو أن تكون قد قمنا بخدمة هذا الكتاب راجين المولى سبحانه وتعالى أن يكتبه في خانة حسناتنا وأن يغفر لنا كل زلل إنه سميع مجيب.

## Conventions

- 1) Les *isnad* (chaînes des rapporteurs des hadîth) se trouvent dans l'annexe.
- 2) «سمعت»، «حدثني»، «أخبرني»، «حدثنا» etc. sont traduits par: “*directement de*”. Le but est d'éviter la lourdeur de la traduction.
- 3) «عن» est traduit par: “*de*”
- 4) Lorsque le texte suppose une continuité nous mettons trois point de suspension en laissant au lecteur le soin de deviner et en lui épargnant les controverses des commentateurs.
- 5) Les *'isnâd* qui se trouvent après quelques *hadîth* rapportent une deuxième version du texte ou essayent de mettre en relief la transmission directe, ou indirecte, du texte d'un traditionnaliste à un autre.
- 6) La lettre R désigne une rubrique. Le début de cette rubrique est en caractère gras; le reste est divisé en paragraphes, séquences, citations, etc. Des fois les citations paraissent tronquées.
- 7) La lettre (C) désigne un changement d'*isnâd*.
- 8) La lettre (r) veut dire: *que Dieu l'agrée*.
- 9) La lettre (ç) veut dire: *falla-l-lâhu 'alayhi wa sallam (que la Prière et le Salut soient sur lui)*.
- 10) “*Suivi*” et “*Aussi*” marquent la *mutâba'a*. C'est-à-dire, lorsque, d'un certain traditionnaliste de l'*isnâd* précédent, l'*isnâd* suivant reprend le même texte par exemple. La *mutâba'a* peut se rapporter au texte comme elle peut se rapporter à l'*isnâd*.
- 11) Le texte coranique est en caractère gras.
- 12) La traduction suit les commentaires d'ibn Hajar dans *Fathu-l-Bâry*.

# صَحْيَحُ البُخَارِيُّ

تألِيف

الإِمَامُ الْحَافِظُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ أَعْمَشِ الْبَخَارِيِّ  
”الشَّفَىٰ سَنَةُ ٢٥٦“

Le Sahîh d'al-Bukhâry

Traduit par  
**Harkat Ahmed**

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.*

## I - Le Début de la Révélation

Le cheïkh, l'imâm et le traditionniste 'Abu 'Abd-ul-Lâh Muhammâd ben 'Ismâ'il ben Ibrâhîm ben al-Mughîra al-Bukhâry, que Dieu ait pitié de son âme, dit:

**R. 1 - Comment commença la Révélation chez le Messager de Dieu (ç) — De: C'est Nous qui t'avons fait révélation, comme Nous avons révélé à Noé, aux prophètes d'après lui<sup>(1)</sup>.**

1 - Muhammâd ben Ibrâhîm at-Taymy rapporte avoir entendu 'Alqama ben Waqqâs al-Laythy dire: J'ai entendu 'Umar ben al-Khtâb, que Dieu l'agrée, dire du haut du minbar: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: “[La valeur de] l'action [réside] dans l'intention... A chacun selon son intention: celui qui s'expatrie pour [un certain bien de] ce bas monde ou pour épouser une femme, son expatriation lui sera comptée comme tel”».

2/ 2 - 'Â'icha, la Mère des Croyant (r), rapporta qu'al-Hârith ben Hichâm (r) avait interrogé le Messager de Dieu (ç) en disant: «O Messager de Dieu! comment te vient la Révélation?

— Des fois, avait répondu le Messager de Dieu (ç), elle vient comme le tintement d'une clochette, elle m'est la plus pénible. A son interruption je saisis tout ce que l'ange a dit... D'autres fois, l'ange [de la Révélation] se manifeste devant moi sous la forme d'un homme, il me parle et je saisis ce qu'il dit.»

Et 'Â'icha de continuer: «Je l'ai vu quelque fois recevoir la Révélation pendant un jour où il faisait très froid. En cessant, elle le laissait front ruisselant de sueur.»

3/ 3 - 'Â'icha, la Mère des Croyants, dit: «La vision pieuse durant le sommeil

---

(1) *An-Nisâ'*, 163.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ١ - كتاب بدء الوحي

قال الشيخ الإمام الحافظ أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة البخاري رحمة الله تعالى آمين:

### ١ - باب: كيف كان بدء الوحي إلى رسول الله ﷺ

وقول الله جل ذكره: «إنا أوحينا إليك كما أوحينا إلى نوح وآذنن من بعده»<sup>(١)</sup>.

١ - حديث الحميدى عبد الله بن الزبير قال: حدثنا سفيان قال: حدثنا يحيى بن سعيد الأنصارى قال: أخبرني محمد بن إبراهيم التيمى: أنه سمع علقمة بن وقاص الليثى يقول: سمعت عمر بن الخطاب رضي الله عنه على المiber قال: سمعت رسول الله ﷺ يقول: «إنما الأعمال بالنيات، وإنما لكل أمرى ما نوى، فمن كانت هجرته إلى دنيا يصيّها، أو إلى أمراً ينكحها، فهو هجرة إلى ما هاجر إليه».

٢ - ٢٠ - حديث عبد الله بن يوسف قال: أخبرنا مالك، عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها: أن الحارث بن هشام رضي الله عنه سأله رسول الله ﷺ فقال: يا رسول الله، كيف يأتيك الوحي؟ فقال رسول الله ﷺ: «أحياناً يأتياني مثل صلصلة الجرس، وهو أشدُه على، فيفصِّم عنِّي وقد وعيتُ عنه ما قال، وأحياناً يتمثل لي الملك رجلاً، فيكلّمني فلأعي ما يقول».

قالت عائشة رضي الله عنها: ولقد رأيته ينزل عليه الوحي في اليوم الشديد البرد، فيفصِّم عنه وإن جينه ليتفاصد عرقاً.

٣ - ٣٠ - حديث يحيى بن بکير قال: حدثنا الليث، عن عقيل، عن ابن شهاب، عن عروة ابن الزبير، عن عائشة أم المؤمنين أنها قالت: أول ما بدىء به رسول الله ﷺ من الوحي

(١) سورة النساء: الآية ١٦٣.

fut le premier [signe] de la Révélation chez le Messager de Dieu (ç): chaque vision [trouvait sa réalisation effective] comme la clarté de l'aurore. Après cela, il aimait la retraite. Il l'observait dans la grotte de Hirâ' où il se livrait au *tahanuth* — c'est-à-dire à des actes d'adoration — durant plusieurs nuits avant de retourner chez lui pour se munir à cet effet de provisions. Après quoi, il revenait vers Khadîja pour prendre d'autres provisions pour la même raison, et ce jusqu'à ce que vînt à lui la Vérité alors qu'il se trouvait dans la grotte de Hirâ'. L'ange [de la Révélation] se présenta alors devant lui en disant: “*Lis!* — Je ne sais pas lire, répondit [le Prophète]”. “Sur ce, dit-il, il (l'ange) me pressa en m'étouffant jusqu'aux limites de [mes] forces puis me lâcha en distant: *Lis!* — *Je ne sais pas lire, dis-je [de nouveau].* Il me pressa une deuxième fois jusqu'aux limites de l'étouffement puis me lâcha: *Lis! me dit-il.* — *Je ne sais pas lire, repliquai-je.* Pour la troisième fois il me saisit jusqu'à l'étouffement, me lâcha et dit: *Lis au nom de ton Seigneur qui a créé!*”

**Qui a créé l'homme d'une jonction [sanguine]!**

**Lis, car ton Seigneur est très généreux!”<sup>(1)</sup>.**

«Le Messager de Dieu (ç) retourna avec ces versets, le cœur palpitant, vers Khadîja bent Khuwaylid (r) et dit: “Enveloppez-moi! enveloppez-moi!” En effet, on l'enveloppa jusqu'à ce que sa crainte fût dissipée. Après quoi, il mit Khadîja au courant de l'incident avant de lui dire: “J'ai eu peur pour ma propre personne.”

— Non, lui dit-elle, [tu n'as pas à avoir peur], je jure par Dieu qu'Il ne te confendra jamais. Tu respectes les liens de parenté, tu aides le faible, tu donnes au démunî, tu accordes l'hospitalité à l'hôte et tu aides [les gens] à surmonter les malheurs.”

«Ensuite, Khadîja emmena [le Prophète] chez son cousin paternel, Waraqa ben Nawfal ben 'Asad ben 'Abd-al-'Uzza. C'était un personnage qui avait préféré embrasser le christianisme pendant la période Jahilité<sup>(2)</sup>. Il savait écrire la langue hébraïque. D'ailleurs, il copiait de l'Evangile, en hébreu, tout ce que Dieu voulait qu'il transcrivît. Durant cette période, Waraqa était déjà un vieillard et était devenu aveugle.

“Ô mon cousin! lui dit Khadîja, écoute [ce que va te dire] le fils de ton frère!

— Ô fils de mon frère! s'adressa Waraqa [au Prophète], qu'as-tu vu?<sup>(3)</sup>” Et le

(1) Al-'Alaq, 1,2,3.

(2) Littéralement, «Ignorance». Il s'agit de la période préislamique.

(3) Il paraît qu'il y a une omission

الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الْصُّبْحِ، ثُمَّ حَبَّ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ، وَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءَ، فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ - وَهُوَ التَّعْبُدُ - الْلَّيَّالِي دَوَاتِ الْعَدْدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزَعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ لِيَمْثُلُهَا، حَتَّى جَاءَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ حِرَاءَ، فَجَاءَهُ الْمَلْكُ فَقَالَ: أَفْرَا، قَالَ: «مَا أَنَا بِقَارِيءٍ». قَالَ: «فَأَخْذُنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِي الْجَهَدِ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: أَفْرَا، قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِيءٍ، فَأَخْذُنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِي الْجَهَدِ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: أَفْرَا، فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِيءٍ، فَأَخْذُنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ: «أَفْرَا يَاسِرِيَّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَنَ مِنْ عَلِقٍ، أَفْرَا وَرِبُّكَ الْأَكْرَمُ»<sup>(١)</sup>.

فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ يَرْجُفُ فُوَادَهُ، فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَ: «رَمَلُونِي زَمَلُونِي». فَرَمَلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ، فَقَالَ لِخَدِيجَةَ وَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ: «لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي». فَقَالَتْ خَدِيجَةُ: كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبْدًا، إِنَّكَ لَتَصْلُ الرَّحْمَ، وَتَحْمِلُ الْكُلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْذُومَ، وَتَقْرِي الصَّفَيفَ، وَتَعْنِي عَلَى نَوَابِ الْحَقِّ».

فَانطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّىٰ أتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ بْنَ أَسَدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيْزِ - آبَنَ عَمَ خَدِيجَةَ - وَكَانَ أَمْرَءاً تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعِرْبَانِيَّ، فَيَكْتُبُ مِنَ الْإِنْجِيلِ بِالْعِرْبَانِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ، فَقَالَتْ لَهُ خَدِيجَةُ : يَا ابْنَ عَمِّي، أَسْمَعْ مِنْ آبَنَ أَخِيكَ . فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ : يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

### ١١) سورة العلق: الآيات ١ - ٢ - ٣

Messager de Dieu (ç) de le mettre au courant. “Ce personnage, reprit Waraqâ, est le Confident qui fut envoyé auparavant à Moïse. Plaise au ciel que je sois jeune... Plaise au ciel que je sois encore vivant lorsque ton peuple te chassera!

— Vont-ils me chasser? demanda le Messager de Dieu (ç).

— Oui, tout homme ayant apporté ce que tu viens d'apporter s'était vu souffrir d'une certaine hostilité... Je te soutiendrai de toutes mes forces si je vis jusqu'à ce jour.”

«Après cet événement, Waraqâ ne tarda pas à mourir. Quant à la Révélation<sup>(1)</sup>, elle tarda à venir durant un certain temps.»

4 - Ibn Chihâb dit<sup>(2)</sup>: Abu Salama ben ‘Abd-ar-Rahmân m'a informé, qu'en parlant du retard de la Révélation, Jâbir ben ‘Abd-ul-Lâh al-'Ansâry avait rapporté ceci: «Tandis que je<sup>(3)</sup> marchais j'entendis une voix qui venait du ciel; je lançai alors le regard vers le ciel où je vis l'ange qui était venu me trouver à Hirâ'. Il était assis sur un trône se trouvant entre le ciel et la terre. Saisi de peur, je rebroussai chemin. [A mon arrivée], je dis: “Drapez-moi! drapez-moi!” C'est après cela que Dieu, le Très-Haut, révéla: O toi qui te drapes! Lève toi et avertis! Ton Seigneur, magnifie-le! Tes vêtements, purifie-les! Et l'impureté, fuis-là!<sup>(4)</sup> Et la Révélation de reprendre avec ardeur et continuité.»

\* Le *hadîth* rapporté par Yahya ben Bukayr] a été aussi rapporté par ‘Abd-ul-Lâh ben Yusuf et par Abu Ṣâlih. De même, il a été aussi rapporté par Hilâl ben Raddâd, mais cette fois d’az-Zuhry.

D'autre part, [au lieu de] «قبله»<sup>(5)</sup>, Yûnus et Ma'mar rapportent «بوادر»<sup>(6)</sup>.

<sup>٤/5</sup> - D'après Sa'îd ben Jubayr, ibn ‘Abbâs — à propos de: N'agite pas ta langue pour le hâter<sup>(7)</sup> — dit: «Le Messager de Dieu (ç) cherchait à apaiser la souffrance que lui causait la Révélation; pour ce faire il lui arrivait de remuer les lèvres. (Et ibn ‘Abbâs de dire [aux présents]: «[Regardez!] je vais les remuer comme le faisait le Messager de Dieu (ç).» Et Sa'îd de dire à son tour: «Je vais les remuer comme j'ai vu ibn ‘Abbâs le faire», et il remua ses lèvres.)

(1) Se rapportant au Coran seulement.

(2) V. le hadith 3.

(3) Ce pronom renvoie au Prophète.

(4) Al-Mudâthir, 1 - 5.

(5) Qu'on trouve dans le *hadîth* n° 3.

(6) Singulier de «جَانِب» , deltoïde.

(7) Al-Qiyâma, 16.

خَبَرَ مَا رَأَى، فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَّلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَذْعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمَكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَوْ مُخْرِجِي هُمْ». قَالَ: نَعَمْ، لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ يُمْثِلَ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِي، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمَكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤْزَرًا. ثُمَّ لَمْ يُشْبِبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوفَّى، وَفَتَرَ الْوَحْىُ.

٤ - قَالَ أَبْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيَ قَالَ - وَهُوَ يُحدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْىِ - فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: «بَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صوتًا مِنَ السَّمَاءِ، فَرَفَعْتُ بَصَرِيِّ، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحَرَاءِ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَرُعِبْتُ مِنْهُ، فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ: زَمْلُونِي زَمْلُونِي. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿بَيْأَاهَا الْمَدِيرُ. قُرْفَانِدْرُ. وَرَبَّكَ فَكَبِرُ. وَتَابَكَ فَظَاهِرُ وَالْبُرْجَفَاهْجَزُ﴾<sup>(١)</sup>. فَحَمِيَ الْوَحْىُ وَتَتَابَعَ.

تَابَعَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسَفَ وَأَبُو صَالِحٍ، وَتَابَعَهُ هِلَالُ بْنُ رَدَادٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَقَالَ يُونُسُ وَمَعْمَرُ: بَوَادِرُهُ.

٤ - بَابٌ ٥ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: «لَا تَنْهَرْكَ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ»<sup>(٢)</sup>. قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَالِجُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً، وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتِيهِ - فَقَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: فَإِنَا أَحْرَكُهُمَا لَكُمْ كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَرِّكُهُمَا - وَقَالَ سَعِيدٌ: أَنَا أَحْرَكُهُمَا كَمَا رَأَيْتُ أَبْنَ عَبَّاسٍ يُحَرِّكُهُمَا. فَحَرَّكَ شَفَتِيهِ - فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: «لَا تَنْهَرْكَ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ

(١) سورة المدثر: الآيات ١ - ٢ - ٣ - ٤ - ٥.

(٢) سورة القيامة: الآية ١٦.

«Dieu, Exalté Soit-Il, révéla alors: ... N'agite pas ta langue pour le hâter: à Nous de l'assembler et d'en fixer la lecture<sup>(1)</sup> — Autrement dit, expliqua ibn 'Abbâs: C'est à Dieu qu'incombe de rassembler le Coran dans ta poitrine pour te faciliter sa récitation — et quand Nous l'aurons lu, suis-en bien la lecture<sup>(2)</sup>. — C'est-à-dire: Ecoute et sois attentif à sa récitation — et c'est encore à Nous d'en assurer [les effets] d'expression<sup>(3)</sup>. — C'est-à-dire: Ensuite c'est à Nous de te le faire réciter.

«Après ces versets, le Messager de Dieu (ç), lorsque Gibrîl (l'archange Gabriel) venait le trouver, écoutait [la récitation de] celui-ci. Et une fois l'archange parti, le Prophète (ç) récitait le Coran exactement de la même manière que lui.»

*rs/* 6 - D'après Yûnus et Ma'mar, az-Zuhry dit: «'Ubayd-ul-lâh ben 'Abd-ul-Lâh me rapporta qu'ibn 'Abbâs avait dit: "D'entre les hommes, le Messager de Dieu (ç) était le plus généreux. Et cette générosité augmentait surtout durant le mois de *ramadan* après avoir rencontré Gabriel. Ce dernier, à chaque nuit de *ramadan*, venait pour l'enseignement du Coran; après quoi, le Messager de Dieu (ç) devenait plus généreux que le vent [porteur de pluie]".»

7 - 'Ubayd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh ben 'Utba ben Mas'ûd dit qu'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs l'informa que 'Abu Sufyân ben Harb l'avait informé de ceci:

Durant la trêve [d'al-Hudaybiya] que le Messager de Dieu (ç) avait conclue avec les mécréants de Quraych et Abu-Sufyân, et au moment où celui-ci était en Syrie, dans une caravane de quelques marchands quraychites, il (Abu Sufyân) se vit mandé par Héraclius qui se trouvait [avec sa suite] à Ilyâ' (Jérusalem) au moment où ses émissaires arrivèrent auprès d'Abu Sufyân.

Il (Héraclius) les convoqua alors qu'il était entouré des grands personnages de Byzance. [A l'arrivée des Quraychites], Héraclius les invita à se rapprocher... avant de convoquer son interprète pour leur demander: «Lequel d'entre vous est le plus proche de cet homme qui prétend être un prophète? — Moi, répondit Abu Sufyân. — Qu'on le fasse rapprocher! commanda Héraclius, et qu'on fasse aussi rapprocher ses compagnons en les mettant derrière lui!» Ensuite, il s'adressa à son interprète: «Dis-leur que je vais interroger celui-ci sur cet homme [qui prétend être un prophète]; s'il ment signalez-moi la chose!»

(1) Al-Qiyyâma, 16 et 17.

(2) Al-Qiyyâma, 18.

(3) Al-Qiyyâma, 19.

يُدْعَ إِنَّ عَلَيْنَا جَمِيعَهُ، وَقُرْئَانَهُ<sup>(١)</sup>). قَالَ : جَمِيعَهُ لَهُ فِي صَدِيرَكَ وَتَقْرَأُهُ : «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَأَنْتَعَ فُرْقَانَهُ»<sup>(٢)</sup>. قَالَ : فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ : «شِئْمَ إِنَّ عَلَيْنَا بَائِسَانَهُ»<sup>(٣)</sup>. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ، فَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا آتَاهُ جِبْرِيلَ آسْتَمَعَ، فَإِذَا أَنْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ ﷺ كَمَا قَرَأَهُ.

٦ - بَابٌ ٦٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الدَّاْنَ قَالَ : أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ (ح). وَحَدَّثَنَا بْشُرُّ ابْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ الدَّاْنَ قَالَ : أَخْبَرَنَا يُونُسُ وَمَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ نَحْوَهُ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَبْيُدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدُ النَّاسِ، وَكَانَ أَجْوَدُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ، وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فِي دَارِسُهُ الْقُرْآنَ، فَلَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرُّوحِ الْمُرْسَلَةِ.

٧ - بَابٌ ٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانَ الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعْبَ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَبْيُدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ : أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّ أَبَا سُفِيَّانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبِ مِنْ قَرِيشٍ، وَكَانُوا ثَجَارًا بِالشَّامِ، فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَادًّا فِيهَا أَبَا سُفِيَّانَ وَكُفَّارَ قَرِيشٍ، فَاتَّوْهُ وَهُمْ بِإِيلِيَّاءِ، فَدَعَاهُمْ فِي مَجْلِسِهِ، وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ الرُّومِ، ثُمَّ دَعَاهُمْ وَدَعَا بِتَرْجُمَانِهِ، فَقَالَ : إِيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسْبًا بِهَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ؟ فَقَالَ أَبُو سُفِيَّانَ : فَقُلْتُ أَنَا أَقْرَبُهُمْ نَسْبًا، فَقَالَ : أَدْنُوهُ مِنِّي، وَقَرَبُوا أَصْحَابَهُ فَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ ظَهِيرَةِ، ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ : قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا

(١) سورة القيمة: الآيات ١٦ - ١٧.

(٢) سورة القيمة: الآية ١٨.

(٣) سورة القيمة: الآية ١٩.

Et Abu Šufyân de rapporter: «Par Dieu! si ce n'était la honte de les voir signaler mes mensonges, j'aurais menti sur le compte [du Prophète].

«La première chose sur laquelle il m'interrogea fut: “Quel est le rang de sa famille? — C'est un noble, répondis-je. — Ya-t-il quelqu'un avant lui qui a tenu de tels propos? — Non. — L'un de ces ancêtres était-il roi? — Non. — Est-ce les nobles qui le suivent ou c'est le bas-peuple? — C'est plutôt le bas-peuple. — Le nombre de ses partisans est-il en croissance ou en décroissance? — Leur nombre s'accroît. — Est-ce que l'un d'eux apostasie après avoir embrassé cette nouvelle religion? — Non. — L'accusiez-vous d'être un menteur avant cela? — Non! — Est-il perfide? — Non, mais cette période est une période de trêve et nous ne savons pas comment il va agir.” Cette phrase fut la seule que je pus dire contre [le Prophète].

«“L'avez-vous combattu? reprit Héraclius. — Oui. — Comment était la chose? — Tantôt c'était nous qui emportions la victoire, tantôt c'était lui. — Que vous recommande-t-il? — Il nous recommande d'adorer Dieu, Seul et sans aucun associé, de délaisser les croyances de nos pères, d'observer la prière et la véracité, et d'être chaste. Enfin, il nous recommande aussi de maintenir les liens de parenté.” Sur ce, Héraclius s'adressa à son interprète et lui dit: “Dis-lui ce qui suit: Je t'ai interrogé sur son rang social et tu m'as répondu qu'il était noble. Or, les apôtres ont toujours appartenu aux familles les plus nobles. Je t'ai demandé s'il avait déjà été précédé par une autre personne sur ce sujet et tu m'as répondu négativement. Si ta réponse était affirmative, j'aurais dit que cet homme veut imiter une personne qui l'a déjà précédé. Aussi, je t'ai demandé si l'un de ses ancêtres était roi et tu m'as dit que non. Si par hasard l'un de ses ancêtres était roi, j'aurais cru qu'il veut avoir le trône de son père. Je t'ai en plus interrogé s'il était accusé de mensonge ou non, et tu m'as répondu que non. Ainsi, j'ai su qu'il ne pouvait guère mentir sur le compte du Seigneur tant qu'il a évité ce défaut à l'égard des hommes. Je t'ai aussi interrogé au sujet de ses partisans, et tu m'as dit que c'était le bas-peuple. Eh bien! sache que le bas-peuple a toujours été le partisan des prophètes. Et je t'ai ensuite demandé au sujet du nombre de ces partisans-là: augmente-t-il ou diminue-t-il? et tu m'as dit qu'il était en croissance continue; et c'est ainsi le cas de la foi: elle augmente toujours. Quant à la conviction des nouveaux convertis, tu m'as dit qu'aucun d'eux n'apostasiait, et c'est bien là le cas de la foi quand sa douceur se mélange avec le cœur. Et sur ses engagements, tu m'as répondu qu'il ne les trahissait jamais, c'est là aussi un caractère qui

الرَّجُلِ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذَبُوهُ. فَوَاللَّهِ لَوْلَا الْحَيَاةِ مِنْ أَنْ يَأْتِرُوا عَلَيَّ كَذِبًا لَكَذَبْتُ عَنْهُ. ثُمَّ كَانَ أَوْلَ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَنْ قَالَ: كَيْفَ نَسْبَهُ فِيمُكُمْ؟ قُلْتُ: هُوَ فِينَا ذُو نَسْبٍ. قَالَ: فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ مِنْكُمْ أَحَدٌ قَطُّ قَبْلَهُ؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَأَشْرَافُ النَّاسِ يَتَبَعَّونَهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ؟ فَقُلْتُ: بَلْ ضَعَفَاؤُهُمْ. قَالَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ قُلْتُ: بَلْ يَنْقُصُونَ. قَالَ: فَهَلْ يَرْتَدُ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَهَلْ كُنْتُمْ تَهْمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ قُلْتُ: لَا. قَالَ: فَهَلْ يَغْدِرُ؟ قُلْتُ: لَا، وَنَحْنُ مِنْهُ فِي مُدَّةٍ لَا نَدِرِي مَا هُوَ فَاعِلٌ فِيهَا. قَالَ: وَلَمْ تُمْكِنِي كَلِمَةً أَدْخُلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرُ هَذِهِ الْكَلِمَةِ. قَالَ: فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَاهُ؟ قُلْتُ: الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالٌ، يَنَالُ مِنَا وَنَنَالُ مِنْهُ. قَالَ: مَاذَا يَأْمُرُكُمْ؟ قُلْتُ: يَقُولُ: أَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَتْرُكُوا مَا يَقُولُ آبَاؤُكُمْ، وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ وَالصَّلَةِ. فَقَالَ لِلتَّرْجِمَانِ: قُلْ لَهُ: سَأَلْتُكَ عَنْ نَسِيْهِ، فَذَكَرْتَ أَنَّهُ فِيمُكُمْ ذُو نَسْبٍ، فَكَذَلِكَ الرَّسُولُ تُبَعَّثُ فِي نَسِبِ قَوْمَهَا. وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ مِنْكُمْ هَذَا الْقَوْلَ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ، لَقُلْتُ رَجُلٌ يَأْتِسِي بِقَوْلٍ قَبْلَهُ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ؟ فَذَكَرْتَ أَنَّ لَا، قُلْتُ: فَلَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ، قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مَلِكَ أَيْهِ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَهْمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا، فَقَدْ أَعْرِفُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدُرَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ. وَسَأَلْتُكَ أَشْرَافَ النَّاسِ أَتَبَعُوهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ؟ فَذَكَرْتَ أَنَّ ضَعَفَاءَهُمْ أَتَبَعُوهُ، وَهُمْ أَتَبَاعُ الرَّسُولِ. وَسَأَلْتُكَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَذَكَرْتَ أَنَّهُمْ يَنْقُصُونَ، وَكَذَلِكَ أَمْرُ الإِيمَانِ حَتَّى يَتَمَّ. وَسَأَلْتُكَ أَيْرَتَدَّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبُ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ؟ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الرَّسُولُ لَا تَغْدِرُ. وَسَأَلْتُكَ بِمَا يَأْمُرُكُمْ؟ فَذَكَرْتَ

appartient aux Messagers. Enfin, tu m'as dit qu'il vous recommandait d'adorer Dieu, Seul, et de ne rien Lui associer et qu'il vous exhortait à ne pas adorer les idoles, d'accomplir la prière, d'être véridique et décent.

«“Maintenant, si ce que tu viens de dire est vrai, cet homme s'emparera même de cet endroit où je suis. Je savais bien qu'un tel personnage apparaîtra mais je n'avais jamais pensé qu'il serait l'un de vous! Si je savais que je pourrais parvenir jusqu'à lui, j'aurais tout fait pour le rencontrer; et si j'étais auprès de lui, je lui aurais lavé les pieds.”.

«Après cela, Héraclius demanda la lettre que le Messager de Dieu (ç) avait envoyée avec Dihya au gouverneur de Bosrâ et que ce dernier avait envoyée à Héraclius. Il la lut donc et y trouva: *Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.*

*De Muḥammad, le serviteur de Dieu et son Messager, à Héraclius, le grand chef des Byzantins.*

*Que le salut soit sur celui qui suit la Guidance! Je t'appelle selon la formule de l'Islam: embrasse l'Islam et tu seras sauvé<sup>(1)</sup>; tu auras de la part de Dieu une double récompense.*

*Si jamais tu refuses tu assumeras les crimes commis contre les Ariens. O vous qui avez reçu l'Ecriture, adoptons une formule valable pour nous et pour vous [impliquant] que nous n'adorerons que Dieu, que nous ne lui associerons rien d'autre, que nous ne prendrons point les uns parmi les autres des maîtres en dehors de Dieu. S'ils refusent, dites-[leur]: “Soyez témoins qu'à la volonté de Dieu nous sommes soumis”<sup>(2)</sup>.*

«Et une fois la lecture de la lettre terminée, un grand bruit et des voix hautes s'élévèrent. On nous fit sortir et je dis ensuite à mes compagnons: “L'affaire d'ibn Abu Kabcha<sup>(3)</sup> devient grave. Voilà que le roi des Byzantins le redoute maintenant!” Et c'est à partir de ces évènements que je fus sûr que le Prophète triomphera. En effet, Dieu m'a guidé vers l'Islam.»

[Az-Zuhry (de 'Ubayd-ul-Lâh) dit:] Ibn an-Nâṭûr, le gouverneur de 'Ilyâ<sup>(4)</sup>, l'ami de Héraclius et l'évêque des Chrétiens de Syrie rapporte ceci: «A son arrivée

(1) *'Aslim taslam.*

(2) *'Âl-'Imrân, 64.*

(3) Un surnom qu'on donnait au Prophète.

(4) Jérusalem.

أَنْ يَأْمُرُوكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوْا بِهِ شَيْئًا، وَيَنْهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الْأُوثَانِ، وَيَأْمُرُوكُمْ بِالصَّلَاةِ وَالصِّدْقِ وَالْعَفَافِ، فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا فَسَيَمْلِكُ مَوْضِعَ قَدْمَيِّ هَاتَيْنِ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، لَمْ أَكُنْ أَظْلَنُ أَنَّهُ مِنْكُمْ، فَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ، لَتَجَسَّمْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسْلَتُ عَنْ قَدْمِيهِ. ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ الَّذِي بَعَثَ يَهُ دِحْيَةَ إِلَى عَظِيمٍ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ إِلَى هِرَقْلَ، فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ: سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَا بَعْدُ، فَإِنِّي أَذْعُوكَ بِدِعَائِيَّةِ الإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلِمْ، يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرْتَبَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّتِ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِنَّمَا الْأَرِيسِيَّنِ»، وَ: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةِ سَوَامِعِ بَنِتَاتِ وَبَنِينَكُمْ أَلَا نَفْسُدُ إِلَّا اللَّهُ وَلَا نُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَنَحَّدُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَزْبَابَ أَمْنِ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا أَشْهَدُوا بِإِنَّمَا مُسْلِمُوْتَ»<sup>(١)</sup>.

قَالَ أَبُو سُفْيَانَ: فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ، وَفَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ، كَثُرَ عِنْدَهُ الصُّحْبُ وَأَرْتَفَعَتِ الأَصْوَاتُ وَأَخْرَجَنَا، فَقُلْتُ لِأَصْحَابِيِّ جِينَ أَخْرِجْنَا: لَقَدْ أَمِرَ أَمِرُ أَبْنِ أَبِي كَبِشَةَ، إِنَّهُ يَخَافُ مَلِكَ بَنِي الْأَضْفَرِ. فَمَا زِلتُ مُوقِنًا أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ الإِسْلَامَ.

وَكَانَ أَبْنُ النَّاطُورِ، صَاحِبُ إِيلِيَّاهُ وَهِرَقْلَ، أُسْقَفًا عَلَى نَصَارَى الشَّامِ، يُحَدَّثُ أَنَّ

(١) سورة آل عمران: الآية ٦٤.

à 'Ilyâ', Héraclius devint d'une mauvaise humeur. Quelques patriarches lui dirent: "Ton air nous laisse craintifs!"

«Héraclius, qui était devin et aimait l'astrologie, répondit à leur question en disant: "Cette nuit, en contemplant les étoiles, j'ai vu que le seigneur des circoncis est apparu. Quel est le peuple qui pratique la circoncision? — Ce sont les Juifs, répondit-on, mais il ne faut guère leur attacher de l'importance. Envoie plutôt dans les cités de ton royaume afin qu'on y tue tous les Juifs."»

«Entre temps, l'émissaire du roi de Ghasân arriva et informa Héraclius au sujet du Messager de Dieu (ç). Héraclius donna ensuite l'ordre de voir si cet émissaire était circoncis ou non. La réponse fut affirmative, et on interrogea alors ce messager si les Arabes pratiquaient la circoncision ou non, et la réponse fut de nouveau affirmative. Et Héraclius de s'écrier: "Voilà que le seigneur de ce peuple est apparu!" Il adressa une lettre à un de ses amis qui était aussi savant que lui et qui habitait à Rûmiya<sup>(1)</sup>, puis se dirigea vers Hims (Émèse). La réponse à sa lettre arriva avant son arrivée à Hims, son contenu concordait avec son avis: Muhammed est vraiment un prophète. Héraclius donna alors l'ordre de faire venir à son palais de Hims les personnalités de Byzance et de fermer toutes les portes derrières eux. Cela fait, il leur dit: "O Byzantins! Voulez-vous suivre la bonne voie et conserver votre règne?... Prêtez allégeance à cet homme<sup>(2)</sup>!" [En entendant cela], les présents s'effarouchèrent comme des ânes sauvages et se dirigèrent vers les portes, mais ils les trouvèrent fermées. Voyant leur réaction hostile à l'égard de l'Islam, Héraclius donna l'ordre de les ramener puis leur dit: "Je n'ai fait cela que pour voir votre attachement à votre religion. Je l'ai vu..." Sur ce, ils se prosternèrent devant sa personne et se montrèrent satisfaits de lui.»

\* Rapporté par: Sâlih ben Kaysân, Yûnus et Ma'mar, et ce d'az-Zuhry.

(1) Rome?

(2) C.-à-d. au Prophète.

هرقل حين قدم إيلياء، أصبح يوماً خبيثاً، فقال بعض بطارقته: قد استنكرانا هيئتك، قال ابن الناطور: وكان هرقل حزاء ينظر في النجوم، فقال لهم حين سأله: إني رأيت الليلة حين نظرت في النجوم ملك الجنان قد ظهر، فمن يختتن من هذه الأمة؟ قالوا: ليس يختتن إلا اليهود، فلَا يهمك شأنهم، واكتب إلى مدائين ملكك، فيقتلوا من فيهم من اليهود. فبينما هم على أمرهم، أتي هرقل برجل أرسل به ملك عسان يخبر عن خبر رسول الله ﷺ، فلما استخبره هرقل قال: أذهبوا فانظروا مختتن هو أم لا؟ فنظروا إليه، فحدثوه أنه مختتن، وسأله عن العرب، فقال: هم يختتون، فقال هرقل: هذا ملك هذه الأمة قد ظهر. ثم كتب هرقل إلى صاحب له بروميه، وكان نظيره في العلم، وسار هرقل إلى حمص، فلم يرم حمص حتى أتاها كتاب من صاحبه يوافق رأي هرقل على خروج النبي ﷺ، وأنه نبي، فإذا هرقل لعزماء الروم في دسكرة له بحمص، ثم أمر ببابواها فغلقت، ثم اطلع فقال: يا معاشر الروم، هل لكم في الفلاح والرشد، وأن يثبت ملككم، فتابعوا هذا النبي؟ فحاصلوا حيبة حمر الوحش إلى الأبواب، فوجدوها قد غلقت، فلما رأى هرقل نفرتهم، وأليس من الإيمان، قال: ردوهم علىي، وقال: إني قلت مقالي آنفًا اختبر بها شدّتكم على دينكم، فقد رأيت، فسجدوا له ورضوا عنه، فكان ذلك آخر شأن هرقل.

رواه صالح بن كيسان ويونس ومعمراً عن الزهراني.

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.*

## II - SUR LA FOI

**R. 1 — Sur la foi. — Sur ces paroles du Prophète (S.B sur lui):  
«L'Islam est fondé sur cinq...»**

\* [La foi] est acte et parole, elle peut augmenter comme elle peut diminuer. Dieu, le Très Haut, dit: ...pour que, déjà croyants, ils grandissent dans la croyance (Al-Fathu, 4).

**Nous leur avons ajouté guidance (Al-Kahf, 13).**

**Dieu ajoute guidance à ceux qui bien se guident (Maryam, 76).**

**Tandis que ceux qui bien se guident, Il leur ajoute guidance, et leur donne de se prémunir (Muhammad, 17).**

**Pour qu'ainsi grandisse la croyance de ceux qui croient (Al-Mudathir, 31).**

**Lequel d'entre vous grandit-elle dans la foi?» Eh bien! ceux qui croient, elle les grandit dans la foi, (At-Tawba, 124).**

**«... ayez crainte», et que cela n'a fait que grandir dans la foi (Al-'Imrân, 173).**

**Cela n'a fait que les grandir dans la foi, en abnégation (Al-'Ahzâb, 22).**

\* L'amour et la haine, en vue de Dieu, font partie de la foi.

\* 'Umar ben 'Abd-al-'Azîz écrivit à 'Ady ben 'Ady: «La foi comporte obligations, croyance, interdictions et recommandations. Celui qui respecte ces choses en entier aura la foi parfaite; celui qui ne les respecte pas en entier n'a pas la foi parfaite. Si je vis, je vous détaillerai toutes ces choses afin que vous les observiez, mais si je meurs, ce n'est pas moi qui vais insister à rechercher votre compagnie.»

Ibrâhîm (Abraham), que le Salut lui soit accordé, dit: «Mais si! Ce n'est que pour tranquilliser mon cœur? (Al-Baqara, 260).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٢ - كتاب الإيمان

١ - باب : الإيمان، وقول النبي ﷺ :

«بني الإسلام على خمسٍ».

وهو قولٌ وفعلٌ، ويزيدُ وينقصُ، قال الله تعالى : « لِيَزَادُوا إِيمَنًا مَعَ إِيمَانِهِمْ »<sup>(١)</sup> . « وَزَدْنَاهُمْ هُدًى »<sup>(٢)</sup> . « وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ أَهْتَدُوا هُدًى »<sup>(٣)</sup> . « وَالَّذِينَ أَهْتَدُوا زَادُوهُمْ هُدًى وَأَثَّرُوهُمْ تَقْوِيَّةً »<sup>(٤)</sup> . « وَيَزِيدُ الدَّلِيلَ مَا مَنَّا إِيمَانًا »<sup>(٥)</sup> . وقوله : « أَيُّكُمْ زَادَهُمْ هُدًى إِيمَانًا فَامَّا الَّذِينَ امْنَوْا فَرَادَهُمْ إِيمَانًا »<sup>(٦)</sup> . وقوله جل ذكره : « فَاخْشُوْهُمْ فَرَادَهُمْ إِيمَانًا »<sup>(٧)</sup> . وقوله تعالى : « وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَسَلِيمًا »<sup>(٨)</sup> . والحب في الله والبغض في الله من الإيمان .

وكتب عمر بن عبد العزيز إلى عدي بن عدي : إن للإيمان فرائض وشرائع وحدوداً وسنناً، فمن استكملها استكمل الإيمان، ومن لم يستكملها لم يستكمل الإيمان، فإن أعيش فسأبينها لكم حتى تعملوا بها، وإن أمت فما أنا على صحيحتكم بحريص .

وقال إبراهيم عليه السلام : « ولَكُنْ لِيَطْمِئْنَ قَلْبِي »<sup>(٩)</sup> .

(١) سورة الفتح: الآية ٤.

(٢) سورة الكهف: الآية ١٣.

(٣) سورة مريم: الآية ٧٦.

(٤) سورة محمد: الآية ١٧.

(٥) سورة المدثر: الآية ٣١.

(٦) سورة التوبه: الآية ١٢٤.

(٧) سورة آل عمران: الآية ١٧٣.

(٨) سورة الأحزاب: الآية ٢٢.

(٩) سورة البقرة: الآية ٢٦٠.

- \* Mu‘âdh dit: «Assieds-toi afin que nous “croyions” un instant.»
- \* Ibn Mas‘ûd: «La certitude est la foi en entier.»
- \* Ibn ‘Umar: «L’homme n’atteint l’essence de la piété que lorsqu’il laisse les hésitations du for intérieur.»
- \* Mujâhid dit: «Il vous prescrit...<sup>(1)</sup> veut dire: Ô Mohammad! Nous t’avons prescrit à toi et [aux autres prophètes] une même religion<sup>(2)</sup>.»
- \* Ibn ‘Abbâs: شرعة و منهاجاً veut dire: Une loi et une voie.»

**R. 2 - دعاؤكم (vos invocations) veut  
dire إيمانكم (votre foi)**

Car Dieu, exalté et bénî soit [son nom], dit: **Dis: «Mon seigneur ne se met pas en peine de vous si ce n'est votre du‘â.»** (Al-Furqân, 77)

Quant à la signification linguistique du mot دعاء، il veut dire إيمان.

8 - D’après ‘Ikrima ben Khâlid, ibn ‘Umar (r) dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “L’Islam est fondé sur cinq choses: l’attestation qu’il n’y a d’autre dieu que Dieu et que Muhammed est le Messager de Dieu; accomplir la prière; payer la zakât; le pèlerinage; le jeûne [du mois] de ramadân.”».

**R. 3 - Des choses se rapportant à la foi et de:**

**«La charité ne consiste nullement à tourner [en priant] votre visage du côté du levant ou du couchant. Elle consiste à croire en Dieu, au Jour dernier, aux anges, au Livre, aux prophètes, à donner de son bien, quelque attachement qu’on lui porte, à ses proches, aux orphelins, aux indigents, aux voyageurs, aux mendiants et pour l’affranchissement des “esclaves”. [Elle consiste] à observer la prière, à s’acquitter de l’aumône. Sont charitables ceux qui demeurent fidèles aux engagements qu’ils ont contractés, se montrent patients dans l’adversité, dans la douleur et au moment du danger. Voilà les hommes sincères! Voilà les hommes pieux!»<sup>(3)</sup>.**

\* Comblés sont les croyants...<sup>(4)</sup>.

9 - D’après Abu Hurayra (r), le Prophète (ç) dit: «La foi est de soixante et quelques parties; et la pudeur en est une.»

(1) Ach-Chûra, 13.

(2) V. les commentaires d’al-Balqîni dans *Fathu-l-Bâri*, tI, p71.

(3) Al-Baqara, 177

(4) Al-Mu’mînûn, 1.

وَقَالَ مُعَاذٌ: أَجْلِسْ بِنًا نُؤْمِنْ سَاعَةً. وَقَالَ آبُنْ مَسْعُودٍ: الْيَقِينُ الإِيمَانُ كُلُّهُ.  
وَقَالَ آبُنْ عُمَرَ: لَا يَلْغِي العَبْدُ حَقِيقَةَ التَّقْوَى حَتَّى يَدْعُ مَا حَاكَ فِي الصَّدْرِ.  
وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿شَرَعَ لَكُم﴾<sup>(١)</sup>: أَوْصَيْنَاكَ يَا مُحَمَّدُ وَإِيَّاهُ دِينًا وَاحِدًا.  
وَقَالَ آبُنْ عَبَّاسٍ: ﴿شَرِيعَةٌ وَمِنْهَا جَاءَ﴾<sup>(٢)</sup>: سَيِّلًا وَسُنَّةً.

## ٢ - باب: دُعَاؤُكُمْ إِيمَانُكُمْ

لِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿قُلْ مَا يَعْبُدُوا إِلَّا كُوْرِقٌ لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ﴾<sup>(٣)</sup>. وَمَعْنَى الدُّعَاءِ فِي اللُّغَةِ الإِيمَانُ.

٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ: عَنْ عِكْرِمَةَ بْنَ خَالِدٍ، عَنْ آبُنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بُنْيَ الإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الرِّزْكَةِ، وَالْحَجَّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ».

## ٣ - باب: أُمُورُ الإِيمَانِ

وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿لَيْسَ الِّرَّأْنَ تُلُوَّا وَجُوهُكُمْ قِبَلَ الْمَسْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الَّرِّمَنَ مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكَنْبِ وَالنَّبِيِّنَ وَءَاقِ الْمَالَ عَلَى حُمَّيْدٍ دُوْيِ الْقُرْبَى وَالْيَتَمَّ وَالْمَسَكِينَ وَأَبْنَ السَّيِّلِ وَالسَّاَيِّلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَءَاقِ الْرِّزْكَةَ وَالْمُؤْفُوتَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُنَقِّنُونَ﴾<sup>(٤)</sup>:  
﴿قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ﴾<sup>(٥)</sup>.

٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أُبُو عَامِرِ الْعَقَدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بَلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الإِيمَانُ بِضَعْ وَسِتُّونَ شَعْبَةً، وَالْحَيَاةُ شَعْبَةٌ مِنَ الإِيمَانِ».

(١) سورة الشورى: الآية ١٣.

(٢) سورة المائدة: الآية ٤٨.

(٣) سورة الفرقان: الآية ٧٧.

(٤) سورة البقرة: الآية ١٧٧.

(٥) سورة المؤمنون: الآية ١.

**R. 4 - Le [vrai] musulman (muslim) est celui dont les musulmans sont en sécurité (salima) [du mal] de sa langue ou de sa main**

10 - D'après Abd-ul-Lâh ben 'Amrû (r), le Prophète (ç) dit: «Le musulman (*muslim*) est celui dont les musulmans sont en sécurité (*salima*) [du mal] de sa langue et de sa main. L'Emigrant (le *muhâjir*) est celui qui évite (*hajara*) ce que Dieu a interdit.»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh et Abu Mu'âwiya dirent: «Dâwûd nous a rapporté que 'Âmir<sup>(1)</sup> avait dit: "J'ai entendu 'Abd-ul-Lâh rapporter que le Prophète (ç)..."

\* 'Abd-ul-'A'lâha dit: De Dâwud, de 'Âmir, de 'Abd-ul-Lâh, du Prophète (ç)...

**R. 5 - Quel est le meilleur Islam?**

11 - D'après Abu Burda, Abu Mûsa (r) dit: «On interrogea le Prophète: "O Messager de Dieu! Quel est [celui qui a] le meilleur Islam?"

— C'est celui, expliqua-t-il, dont les musulmans sont en sécurité [du mal pouvant être causé] par sa langue ou sa main."»

**R. 6 - Donner à manger<sup>(2)</sup> fait partie de l'Islam**

12 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû (r), une fois, un homme interrogea le Prophète (ç): «Quel Islam est le meilleur? — Donner à manger, répondit le Prophète, et dire [la formule] du *salâm* (le salut) à celui que tu connais comme à celui que tu ne connais pas.»

**R. 7 - Aimer pour son frère ce qu'on aime pour soi fait partie de la foi**

13 - D'après Anas (r), le Prophète (ç) dit: «Aucun d'entre vous n'est vraiment croyant que lorsqu'il aime pour son frère ce qu'il aime pour sa propre personne.»

\* [Ce même *hadîth*, nous le tenons aussi directement de Musaddad, directement de Yahya], d'al-Husayn al-Mu'allim, directement de Qatâda, d'Anas, du Prophète (ç)...

(1) C.-à-d. ach-Châ'by.

(2) A l'hôte ou au pauvre.

#### ٤ - باب: المسلم من سليم المسلمين من لسانه ويده

١٠ - حَدَّثَنَا آدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ وَإِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِيمُ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ: حَدَّثَنَا دَاؤُدُّ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. وَقَالَ عَبْدُ الْأَعْلَى: عَنْ دَاؤُدَّ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

#### ٥ - باب: أي الإسلام أفضل

١١ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ سَعِيدِ الْقُرَشِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بُرْدَةَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامٍ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «مَنْ سَلِيمُ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ».

#### ٦ - باب: إطعام الطعام من الإسلام

١٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيِّ ﷺ: أَيُّ الْإِسْلَامٍ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تَطْعِيمُ الطَّعَامِ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ».

#### ٧ - باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه

١٣ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:

وَعَنْ حَسَنِ الْمَعْلُمِ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأخيه ما يُحِبُّ لنفسه».

### **R. 8 - Aimer le Messager de Dieu (ç) fait partie de la foi**

14 - Abu Hurayra (r): «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "Par Celui qui détient mon âme dans sa Main, aucun d'entre vous ne sera vraiment croyant que lorsque je lui serai plus cher que son père et son enfant!"»

15 - 'Anas dit: Le Prophète (ç) a dit: "Aucun d'entre vous ne sera vraiment croyant que lorsque je lui serai plus cher que son père, son enfant et tous les hommes".

### **R. 9 - La douceur de la foi**

16 - D'après Anas, le Prophète (ç) dit: «Savourera la douceur de la foi celui qui a les trois choses suivantes: aimer Dieu et son Messager plus que toute autre chose, n'aimer autrui qu'en vue de Dieu, détester de revenir à la mécréance de la même manière qu'on déteste être précipité dans le Feu.»

### **R. 10 - Aimer les 'Ansâr est un signe de foi**

17 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh ben Jâbr dit: «J'ai entendu Anas rapporter que le Prophète (ç) avait dit: "Le signe de la foi est d'aimer les 'Ansâr; et le signe de l'hypocrisie est de les haïr."»

18 - 'Ubâda ben as-Samit, qui avait participé à [la bataille] de Badr et était l'un des délégués à la nuit [du serment] d'al-'Aqaba, rapporte: «Entouré d'un groupe de ses Compagnons, le Messager de Dieu (ç) dit: "Prêtez-moi serment d'allégeance sur [ce qui suit]: n'associer à Dieu nulle autre chose, ne pas voler, ne pas forniquer, ne pas tuer vos enfants, ne pas forger de mensonges et calomnier [autrui], ne pas être désobeissant lorsqu'il s'agit d'un certain bien. Celui qui respecte cela sa récompense incombera à Dieu; celui qui transgresse l'une de ces choses et est alors puni dans l'ici-bas, cette punition lui sera considérée comme une expiation. Enfin, celui qui commet une transgression que Dieu tient cachée son cas revient à Dieu: soit qu'Il lui pardonnera, soit qu'Il le punira, cela dépend de Sa volonté".

«Après cela, nous lui prêterons serment d'allégeance.»

### **R. 12 - Fuir les subversions fait partie de la Religion**

19 - Abbu Sa'id al-Khudry dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "On est sur le

## ٨ - باب: حُبُّ الرَّسُولِ مِنَ الْإِيمَانِ.

١٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزَّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ».

١٥ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صَهْيَبٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَوْلَدِنَا آدَمَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ».

## ٩ - باب: حَلَوَةُ الْإِيمَانِ

١٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْتَهَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَابِ الثَّقَفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنْ فِيهِ وَجَدَ حَلَوَةً الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِمَّا سَوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءُ لَا يُعْجِبُهُ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنْ يَكُرَهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكُرَهُ أَنْ يُقْدَفَ فِي النَّارِ».

## ١٠ - باب: عَلَامَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ

١٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَبَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ، وَآيَةُ التَّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ».

١٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ عَائِدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عَبَادَةَ بْنَ الصَّامتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا، وَهُوَ أَحَدُ النُّقَبَاءِ لِيَلَةَ الْعَقْبَةِ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَصَابَةً مِنْ أَصْحَابِهِ: «بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزُنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أُولَادَكُمْ، وَلَا تَأْتُوا بِمَهْتَانِ تَقْتُرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ، وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقَبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةُ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَرَّهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ». فَبَأْيَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ.

## ١٢ - باب: مِنَ الدِّينِ الْفِرَارُ مِنَ الْفِتْنَ

١٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

point d'arriver [aux temps où] le meilleur des biens du musulman est [un troupeau] de moutons qu'il mène [paître] sur les cimes des montagnes et dans les lits des vallées afin de fuir avec sa religion les subversions".»

**R. 13 - A propos de ces paroles du Prophète (ç):**  
**«Au sujet de Dieu, je suis plus instruit que vous» et que la Connaissance se rapporte au for intérieur, car Dieu, le Très-Haut, dit: Mais Il vous tient grief de ce que s'acquiert votre cœur<sup>(1)</sup>**

20 - 'Â'icha dit: «En recommandant une chose aux musulmans, le Messager de Dieu (ç) ne leur prescrivait que ce qui était en leur pouvoir. Une fois, ils lui dirent: "Nous ne sommes pas comme toi, ô Messager de Dieu! Dieu t'a pardonné tes fautes passées et tes fautes à venir." En colère, à un point où cela apparut sur son visage, [le Prophète] dit: "Celui qui craint le plus Dieu, et le connaît mieux que quiconque est moi."»

**R. 14 - Détester de revenir à la mécréance comme on déteste d'être précipité dans le Feu fait partie de la foi**

21 - D'après Anas (r), le Prophète (ç) dit: «Savourera la douceur de la foi celui qui a les trois choses suivantes: aimer Dieu et son Messager plus que toute autre chose; n'aimer quelqu'un qu'en vue de Dieu; détester revenir à la mécréance qu'on vient de quitter grâce à Dieu comme on déteste être précipité dans le Feu.»

**R. 15 - Le surpassement des Croyants quant à [leurs] œuvres**

22 - Selon Abu Sa'id al-Khudry (r), le Prophète (ç) dit: «Ceux destinés au Paradis y entreront et ceux au Feu entreront effectivement au Feu. Après quoi, Dieu, le Très-Haut, dira: "Faites sortir ceux qui avaient dans le cœur [ne fût-ce que] le poids d'un grain de moutarde de foi". En effet, on les fera sortir. Calcinés qu'ils seront, on les jetera dans le fleuve d'*al-hayâ* (de pluie) — ou: d'*al-hayât* (de vie), le doute vient de Mâlik —, et de là, ils *repousseront* comme repousse une graine au bord du torrent. N'as-tu [sic] pas vu qu'elle sort toute jaune et ployée?»

(1) Al-Baqara, 225.

«يُوشِّكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرٌ مَالِ الْمُسْلِمِ عَنْمَ يَتَبَعُ بِهَا شَعْفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ، يَفْرُ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتْنَ».

### ١٣ - باب : قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ : «أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ». وَإِنَّ الْمَعْرِفَةَ فِي الْقَلْبِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى : «وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُ قُلُوبُكُمْ»<sup>(١)</sup>.

٢٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامَ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمْرَهُمْ، أَمْرَهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ، قَالُوا: إِنَّا لَنَسَا كَهْيَاتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأْخَرَ، فَيَغْضُبُ حَتَّى يُعْرَفَ الغَضَبُ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ يَقُولُ: «إِنَّ أَقْتَلْمُكُمْ وَأَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ أَنَا».

### ١٤ - باب : مَنْ كَرِهَ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ مِنَ الْإِيمَانِ

٢١ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوةَ الْإِيمَانِ: مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَمَنْ أَحَبَ عَبْدًا لَا يُحِبُهُ إِلَّا اللَّهُ، وَمَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ، بَعْدَ إِذَا أُنْقَذَهُ اللَّهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ».

### ١٥ - باب : تَفَاضُلِ أَهْلِ الْإِيمَانِ فِي الْأَعْمَالِ

٢٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةَ أَهْلُ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ أَهْلَ النَّارِ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِنْقَالٌ حَبَّةٌ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانِهِ، فَيُخْرِجُونَ مِنْهَا قَدِ آسَوَدُوا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ، أَوِ الْحَيَاةِ - شَكُّ مَالِكٍ - فَيُبَثُّونَ كَمَا تَبَثَّ الْحَبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ، أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَّةً».

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٥.

\* Wuhayb: «‘Amru nous a rapporté qu’il s’agit de “*al-hayât*”.» De plus, dans sa version on trouve: “*grain de moutarde de bien*”.

23 - Abu ’Umâma ben Sahl entendit Abu Sa’îd al-Khudry dire: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “Tandis que je dormais, je vis qu’on faisait défiler les hommes devant moi; ils étaient vêtus de tuniques, les unes descendaient jusqu’aux mamelons et d’autres au dessous. On fit défiler devant moi ‘Umar ben al-Khaṭâb qui portait une tunique qui traînait...”

— Et quelle interprétation as-tu donné à cela? ô Messager de Dieu! demanda-t-on.

— La Religion.”»

### **R. 16 - La pudeur fait partie de la foi**

24 - D’après Sâlim ben ‘Abd-ul-Lâh, son père dit: Une fois, le Messager de Dieu (ç) fut de passage devant un Ansarite qui était en train de réprimander son frère à propos de sa pudeur. «Laisse-le, intervint le Messager de Dieu (ç), la pudeur fait partie de la foi.»

### **R. 17 - Seulement, s’ils se repentent, accomplissent la prière, acquittent la purification, dégagerez-leur le chemin<sup>(1)</sup>**

25 - Wâqid ben Muḥammad dit: «J’ai entendu mon père dire qu’ibn ‘Umar avait rapporté ceci: Le Messager de Dieu (ç) a dit: “[Dieu] m’a donné l’ordre de combattre les polythéistes<sup>(2)</sup> jusqu’à ce qu’ils attestent qu’il n’y a d’autre dieu que Dieu et que Muḥammad est le Messager de Dieu; qu’ils accomplissent la prière [obligatoire] et qu’ils payent la *zakât*. Ayant fait cela, leurs vies et leurs biens seront respectés par moi, exception faite du cas où l’Islam permet le contraire. Quant à leur for intérieur, leur compte n’incombera qu’à Dieu.”»

### **R. 18 - A propos de ceux qui disent que la foi est acte en se basant sur [ce verset]: Voilà le Jardin dont vos œuvres vous ont fait hériter<sup>(3)</sup>**

\* Plusieurs doctes avancent que ces versets: Alors! par Ton seigneur! Nous les

(1) At-Tawba, 5

(2) Cf. *Fath-ul-Bâri*, tI, p109.

(3) Az-Zukhruf, 72.

قَالَ وُهَيْبٌ: حَدَثَنَا عَمْرُو: الْحَيَاةُ، وَقَالَ: خَرْدَلٍ مِّنْ خَيْرٍ.

٢٣ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدِ الْخُدْرِيَّ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمْصٌ، مِنْهَا مَا يَتَلَقَّعُ الثَّدِيَّ، وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ، وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قَمِيصٌ يَجْرُهُ». قَالُوا: فَمَا أَوْلَتْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْدِينُ».

## ١٦ - بَابُ الْحَيَاةِ مِنَ الْإِيمَانِ

٢٤ - حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنْسٍ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْأَنْصَارِ - وَهُوَ يَعْظُمُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «دَعْهُ فَإِنَّ الْحَيَاةَ مِنَ الْإِيمَانِ».

## ١٧ - بَابُ : ﴿فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَءَاتُوا الزَّكُوَةَ فَخَلُوْا سَيِّلَاهُمْ﴾<sup>(١)</sup>

٢٥ - حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُسْنَدِيُّ قَالَ: حَدَثَنَا أَبُو رَوْحٍ الْحَرَمِيُّ بْنُ عَمَارَةَ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ عَنْ أَبِنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهُدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ، وَيَقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

## ١٨ - بَابُ: مَنْ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعَمَلُ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورْثَمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾<sup>(٢)</sup>. وَقَالَ عِدَّةٌ مِّنْ

(١) سورة التوبة: الآية ٥.

(٢) سورة الزخرف: الآية ٧٢.

interrogerons tous sur ce qu'ils faisaient<sup>(1)</sup> se rapportent à la formule suivante: Il n'y a de dieu que Dieu.

\* Dieu dit encore: Qu'en vue de pareils biens agissent les agissants!<sup>(2)</sup>

26 - D'après Sa'îd ben al-Musayyab, Abu Hurayra rapporte qu'on avait interrogé le Messager de Dieu: «Quelle œuvre est la meilleure?

- Croire en Dieu et en son Messager, répondit le Prophète.
- Et quoi après?
- Combattre pour la cause de Dieu?
- Et puis quoi?
- Un pèlerinage parfaitement accompli.»

#### **R. 19 - Lorsque [la conversion à] l'Islam n'est pas effective et est soit par reddition, soit par crainte d'être tué...**

\*Le Très-Haut dit: Les Bédouins disent: «Nous croyons». Dis: «Vous ne croyez pas. Dites plutôt: "Nous nous soumettons"<sup>(3)</sup>.

\* Lorsque [la conversion] est réelle, elle est tel que l'a décrite Dieu, que Son nom soit honoré: La religion en Dieu est l'Islam<sup>(4)</sup>.

27 - D'après 'Âmin ben Sa'd ibn Abi Waqqâs, Sa'd (r) rapporte que le Messager de Dieu (ç) avait fait quelques dons à un groupe de gens — Sa'd était assis — «en négligeant un homme qui me plaisait le plus, [souligna Sa'd]. "O Messager de Dieu! dis-je, pourquoi négliges-tu Un tel; par Dieu! je crois qu'il est croyant. — Ou musulman, rétorqua le Prophète." Sur ce, je gardai le silence pour un petit instant, puis, poussé par ce que je savais de l'homme, je repris: "Pourquoi négliges-tu Un tel? Par Dieu! je crois qu'il est croyant. — Ou musulman, répliqua de nouveau le Prophète." Poussé par ce que je savais de l'homme, je renouvelai ma question, et le Messager de Dieu (ç) de renouveler sa réponse; après quoi, il [me] dit: "Sa'd! je donne à une personne, bien qu'une autre m'est plus chère, par crainte que Dieu la précipite dans le Feu."»

\* Ce même *hadîth* a été aussi rapporté par Yûnus, Sâlih, Ma'mar et par le neveu d'az-Zuhry, en le tenant d'az-Zuhry.

(1) Al-Hîjr, 92 - 93.

(2) As-Sâffât, 61.

(3) Al-Hujurât, 14.

(4) 'Âl-'Imrân, 19.

**أَهْلُ الْعِلْمِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى :** ﴿فَوَرِبَكَ لَنَشَأْنَهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾<sup>(١)</sup>

عَنْ قَوْلِهِ : لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَقَالَ : ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلَيَعْمَلُ الْعَمِيلُونَ﴾<sup>(٢)</sup>.

٢٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَا : حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ : حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ : أَيُّ  
الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ : «إِيمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ». قِيلَ : ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ : «الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ  
اللَّهِ». قِيلَ : ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ : «حَجَّ مَبْرُورٌ».

## ١٩ - بَابُ : إِذَا لَمْ يَكُنِ الْإِسْلَامُ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَكَانَ عَلَى الْاسْتِسْلَامِ أَوِ الْخُوفِ مِنَ القَتْلِ

لِقَوْلِهِ تَعَالَى : ﴿قَالَتِ الْأَغْرَابُ إِمَانًا قُلْ لَمْ تَقْرِئُنَا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا﴾<sup>(٣)</sup>. فَإِذَا كَانَ  
عَلَى الْحَقِيقَةِ، فَهُوَ عَلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ : ﴿إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ أَإِسْلَمُوا﴾<sup>(٤)</sup>.

٢٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ  
ابْنُ أَبِي وَقَاصٍ ، عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَعْطَى رَهْطًا - وَسَعْدًا جَالِسًا -  
فَتَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ ، فَقُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لَكَ عَنْ فُلَانِ؟ .  
فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا ، فَقَالَ : «أَوْ مُسْلِمًا». فَسَكَتُ قَلِيلًا ، ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ ، فَعُدْتُ  
لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ : مَا لَكَ عَنْ فُلَانِ؟ . فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا ، فَقَالَ : «أَوْ مُسْلِمًا». ثُمَّ غَلَبَنِي  
مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي ، وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، ثُمَّ قَالَ : «يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلِ ،  
وَغَيْرِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ ، خَشْيَةً أَنْ يَكُنَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ».

وَرَوَاهُ يُونُسُ وَصَالِحٌ وَمَعْمَرٌ وَابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ .

(١) سورة الحجر: الآيات ٩٢ - ٩٣.

(٢) سورة الصافات: الآية ٦١.

(٣) سورة الحجرات: الآية ١٤.

(٤) سورة آل عمران: الآية ١٩.

### R. 20 - Dire le salâm<sup>(1)</sup> fait partie de l'Islam

\* 'Ammâr dit: «Celui qui acquiert trois choses aura acquis la foi: être équitable [même] contre soi; dire le *salâm* à tout le monde; dépenser [au profit d'autrui malgré le peu de biens...»

28 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta qu'une fois un homme avait interrogé le Messager de Dieu (ç): «Quel est le meilleur Islam? — Donner à manger, avait répondu le Prophète, et dire le *salâm* à celui que tu connais comme à celui que tu ne connais pas.»

### R. 21 - L'ingratitude (kufrân) envers l'époux.

#### Il y a ingratitude moins [grave] qu'une autre ingratitude

\* Sur ce sujet Abu Sa'id al-Khudry rapporte un *hadith* tenu du Prophète (ç).

29 - Ibn 'Abbâs dit: «Le Prophète (ç) a dit: "On m'a fait voir le Feu et j'ai remarqué que les femmes y formaient la majorité: elles sont ingrates (*yakfurna*)<sup>(2)</sup>.  
-

- Le sont-elles envers Dieu? demanda-t-on.

- Elles sont ingrates envers leurs époux... elles le sont vis-à-vis des bienfaits [qu'elles avaient reçus]. Si toute ta [sic] vie tu agis avec bonté envers l'une d'elles, puis, à un moment, elle remarque un certain comportement, elle te dira: Je n'ai jamais vu de toi un bien."»

### R. 22 - Les péchés font partie de la Jâhiliya,

[mais] celui qui les commet n'est infidèle

que lorsqu'il devient polythéiste;

car le Prophète (ç) dit: «Tu es un homme en qui il y a de la *Jâhiliya*» et Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu ne pardonne pas qu'on Lui associe personne, mais Il pardonne moins que cela à qui Il veut**<sup>(3)</sup>.

30 - Ma'rûr dit: Je rencontrais Abu Dhar à ar-Rabtha. Il portait, ainsi que son *esclave*, une *hulla*<sup>(4)</sup>. Je l'interrogeai sur la question et lui demandai de me répondre: «J'avais insulté un homme en citant sa mère, d'où le Prophète (ç) me dit: "O Abu Dhar! Tu l'as insulté en citant sa mère! Tu es un homme en qui il y a [encore un caractère qui fait partie de] la Jâhiliya. Ces *esclaves* sont vos frères que Dieu a mis sous

(1) Saluer en disant: Que la paix (*salâm*) soit sur vous!

(2) De *k.f.r*: *ingratitude, mécréance ou négation*.

(3) An-Nisâ', 48.

(4) La *hulla*: un vêtement formé de deux pièces

## ٢٠ باب : إنشاء السلام من الإسلام

وقال عمّار: ثلاثة من جمعهن فقد جمّع الإيمان: الإنفاق من نفسك، وبدل السلام للعالم، والإنفاق من الإقتصاد.

٢٨ - حَدَّثَنَا قُتْبَيْهُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْحَيْرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ؟ قَالَ: «تُطْعَمُ الطَّعَامَ، وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ».

## ٢١ باب : كفران العشير، وكفر دون كفر

فيه عن أبي سعيد الخدري، عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

٢٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرَيْتَ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرُنَّ». قِيلَ: أَيُّكُفُرُنَّ بِاللَّهِ؟ قَالَ: «يَكْفُرُنَّ العَشِيرَ، وَيَكْفُرُنَّ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قُطًّا».

## ٢٢ باب : المعاشي من أمر الجاهلية، ولا يكفر صاحبها بارتكابها إلا بالشرك

لِقُولِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّكَ أَمْرُؤٌ فِيْكَ جَاهِلِيَّةٌ» وَقُولِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ (١).

٣٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ وَاصِلِ الْأَخْدَبِ، عَنْ الْمَعْرُورِ قَالَ: لَقِيْتُ أَبَا ذِرَّ بِالرَّبَّذَةِ، وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ، وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيْرَتْهُ بِأُمِّهِ، فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَبَا ذِرَّ، أَعْيَرَتْهُ بِأُمِّهِ؟ إِنَّكَ أَمْرُؤٌ فِيْكَ

(١) سورة النساء: الآية ٤٨.

otre autorité. Que celui qui a son frère sous son autorité lui donne à manger de ce qu'il mange lui-même et l'habille comme il s'habille lui-même... Ne leur assignez pas une tâche qu'ils ne peuvent faire; aidez-les au cas où vous leur infligez cela!»

### **R. 22 - Sur: Si deux groupes de croyants en viennent aux mains, réconciliez-les<sup>(1)</sup>**

\* Ici, Dieu appelle les deux groupes "croyants".

31 - Al-'Ahnaf ben Qays dit: «J'étais parti pour soutenir cet homme<sup>(2)</sup> quand Abu Bakra me croisa: "Où veux-tu aller? me dit-il. — Soutenir cet homme [dans sa guerre], répondis-je. — Reviens sur tes pas, car j'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: *Lorsque deux musulmans se rencontrent épées braquées, et le meurtrier et la victime iront au Feu.* — O Messager de Dieu! ai-je dit, cela est compréhensible pour le meurtrier mais pourquoi la victime? — Elle tenait tant à abattre l'autre."»

### **R. 23 - L'injustice est de plusieurs degrés**

32 - 'Abd-ul-Lâh dit: A la révélation de **Ceux qui croient et n'ont pas obscurci leur for d'iniquité, ceux-là ont la sécurité, ce sont eux qui bien se dirigent<sup>(3)</sup>**, les Compagnons du Messager de Dieu (ç) dirent: "Mais qui d'entre nous n'a pas commis d'injustice!" Sur ce, Dieu révéla: **Certes, le polythéisme est une grande injustice<sup>(4)</sup>.**

### **R. 24 - Le[s] signe[s] de l'hypocrite**

33 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «Le[s] signe[s] de l'hypocrite est (sont) de trois choses: lorsqu'il parle, il ment; il ne tient pas promesse; il trahit lorsqu'on lui fait confiance.»

34 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta que le Prophète (ç) avait dit: «Quatre choses, réunies, font de celui qui les possède un pur hypocrite; celui qui en possède une seulement est considéré comme ayant un caractère hypocrite, et ce jusqu'à ce qu'il la délaisse. Ces quatre choses sont: trahir, lorsqu'on nous fait confiance;

(1) Al-Hujrât, 9.

(2) 'Ali ben Abi Tâlib dans sa guerre.

(3) Al-'An'âm. 82.

(4) Luqmân, 13.

جَاهِلِيَّةً، إِخْوَانُكُمْ خَوْلُكُمْ، جَعَلُهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيهِمْ، فَمَنْ كَانَ أَخْوَهُ تَحْتَ يَدِهِ، فَلْيَطْعِمْهُ مِمَّا يُأْكِلُ، وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبِسُ، وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ، فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِنُّهُمْ».

**باب : ﴿وَلَنْ طَايِفَنَانٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَتَنَوْا فَاصِلُ حُوايْنَهُمَا﴾<sup>(١)</sup>**

### فَسَمَّاهُمُ الْمُؤْمِنِينَ

٣١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمَبَارِكِ، حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَيُوبُ وَيُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ الْأَحْنَفِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ: ذَهَبْتُ لِأَنْصُرَ هَذَا الرَّجُلَ، فَلَقِيَنِي أَبُو بَكْرَةَ فَقَالَ: أَيْنَ تُرِيدُ؟ قُلْتُ: أَنْصُرُ هَذَا الرَّجُلَ، قَالَ: أَرْجُعُ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِذَا اتَّقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيِّفِيهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! هَذَا الْقَاتِلُ، فَمَا بِالْمَقْتُولِ؟ قَالَ: «إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ».

### ٢٣ - بَابُ ظُلْمٍ دُونَ ظُلْمٍ

٣٢ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعبَةُ حَفَظَهُ قَالَ: وَحَدَّثَنِي يُشْرِفُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنْ شُعبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: لَمَّا نَزَّلْتُ: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلِيسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾<sup>(٢)</sup>؛ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَيْنَا لَمْ يَظْلِمْ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿إِنَّ الشِّرَكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾<sup>(٣)</sup>.

### ٢٤ - بَابُ عَلَامَةِ الْمُنَافِقِ

٣٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو الرَّبِيعِ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ بْنُ أَبِي عَامِرٍ أَبُو سُهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا آوَتْمَنَ خَانَ».

٣٤ - حَدَّثَنَا قَبِيْضَةُ بْنُ عَقْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرَو: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «أَرْبَعٌ مِنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النَّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا آوَتْمَنَ

(١) سورة الحجرات: الآية ٩.

(٢) سورة الأنعام: الآية ٨٢.

(٣) سورة لقمان: الآية ١٣.

mentir lorsqu'on parle; agir avec perfidie lorsqu'on donne un engagement et avec perversité lorsqu'on se dispute.»

\* [Ce hadîth] a été rapporté aussi par Chu‘ba en le tenant d'al-'A'mach.

**R. 25 - Rester éveillé la nuit d'al-qadr<sup>(1)</sup> [pour faire des actes de dévotion] fait partie de la foi**

35 - Abu Hurayra dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “Celui qui reste éveillé la nuit d'*al-quadr*, poussé par sa foi et son espérance [d'avoir une récompense divine], lui seront pardonnées ses fautes passées.”»

**R. 26 - Combattre pour la cause de Dieu fait partie de la foi**

36 - Abu Zur'a ben 'Amru ben Jarîr dit: «J'ai entendu Abu Hurayra rapporter que le Prophète (ç) avait dit: “Dieu prendra soin de celui qui sort<sup>(2)</sup> pour sa cause... *Ne sortant que poussé par sa foi en Moi et sa confiance en Mes envoyés; Je le ferai revenir soit avec une récompense gagnée, soit avec un butin, ou bien je le ferai entrer au Jardin.* Si je ne craignais d'être dur envers ma 'Ummah, je ne serais jamais resté derrière une troupe, au contraire, j'aurais voulu être tué pour la cause de Dieu puis ressuscité, puis tué de nouveau, ensuite ressuscité, pour être tué encore une fois.”»

**R. 27 - Accomplir des actes de dévotion pendant le mois de *ramadân* fait partie de la foi**

37 - Abu Hurayra rapporta que le Messager de Dieu (ç) avait dit: «Celui qui, poussé par une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense [divine], accomplit des actes de dévotion pendant le mois de *ramadan*, aura ses fautes passées pardonnées.»

**R. 28 - Jeûner le mois de *ramadân* en espérant une récompense [divine] fait partie de la foi**

38 - Abu Hurayra dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “Celui qui jeûne [le mois] de *ramadan*, tout en ayant une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense, aura pardonnées ses fautes passées.”»

(1) C.à.d, la nuit de la destinée.

(2) C.à.d, qui part en guerre.

خَانَ، وَإِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ، وَإِذَا خَاصَّمَ فَجَرَهُ.  
تَابَعَهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ.

## ٢٥ - باب : قِيَامُ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٥ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعِيبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الرَّنَادُ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ يَقُومُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفْرَانَهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

## ٢٦ - باب : الْجِهَادُ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٦ - حَدَّثَنَا حَرَمَيُّ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَارَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ بْنُ عَمْرُو بْنُ جَرِيرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَنْتَدَبَ اللَّهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ - لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيمَانُهُ بِي وَتَصْدِيقُ بِرُسُلِي - أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ غَنِيمَةً، أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَلَوْلَا أَنْ أَشْقَى عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيرَةِ، وَلَوْدَدْتُ أَنِّي أُقْتَلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا، ثُمَّ أُقْتَلُ».

## ٢٧ - باب : تَطْوُعُ قِيَامِ رَمَضَانَ مِنَ الْإِيمَانِ

٣٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ قَامَ رَمَضَانَ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفْرَانَهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

## ٢٨ - باب : صَوْمُ رَمَضَانَ أَحْتِسَابًا مِنَ الْإِيمَانِ

٣٨ - حَدَّثَنَا أَبْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفْرَانَهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

## R. 29 - La pratique de la Religion est facile

\* Le Prophète (ç) dit: «De la Religion, Dieu aime le plus le hanifisme<sup>(1)</sup> qui est facile à pratiquer.»

39 - D'après 'Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «La pratique de la Religion est facile. Toute personne qui cherche à la pratiquer avec puritanisme succombera devant elle. Soyez donc au juste milieu, rapprochez-vous [de la perfection en cas de défaillance] et ayez bon espoir [quant aux œuvres permanentes]. Enfin sollicitez l'aide [des moments suivants]: la matinée, le soir et une partie de la nuit<sup>(2)</sup>.»

## R. 30 - La prière fait partie de la foi

Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu pour autant n'allait pas laisser perdre votre croyance<sup>(3)</sup>.** C'est-à-dire, votre prière près[sic] du Temple [de Jérusalem].

40 - Al-Barâ': Au début de son arrivée à Médine, le Prophète (ç) demeura chez les Ansâr, ses “grands-parents” (ou: ses “oncles maternels”, douta [Abu 'Ishâq]). Il s'orientait vers le Temple de Jérusalem durant seize ou dix sept mois. Cependant, il aimait que sa *qibla* fût la Ka'bâ. Effectivement, la première prière qu'il fit [suivant cette nouvelle *qibla*] fut celle d'*al-'asr*; un groupe de personnes pria avec lui. D'ailleurs, après les avoir quittés, l'un d'eux fut de passage devant une mosquée où des fidèles étaient [en train de prier], en position inclinée. «Je jure par Dieu! leur dit-il, je viens d'accomplir la prière avec le Messager de Dieu (ç) en s'orientant vers la Mecque.» Sur ce, ils se tournèrent vers la Ka'bâ, tout en gardant la même posture.

D'autre part, les Juifs étaient satisfaits lorsque le Prophète accomplissait sa prière en se tournant, comme les Gens du Livre, vers le Temple de Jérusalem; mais lorsqu'il s'orienta [pour la prière] vers la Ka'bâ; ils manifestèrent leur désapprobation.

\* Zuhayr: Dans ce même *hadith*, Abu 'Ishâq nous a rapporté que, d'après al-Barâ', plusieurs hommes moururent du temps [de la première] *qibla* — c'est-à-dire, avant qu'on la change — ou furent abattus [sic]. Nous ne savions que dire d'eux, d'où Dieu, le Très-Haut, révéla: **Dieu pour autant n'allait pas laisser perdre votre croyance.**

(1) Le hanifisme est la Tradition d'Abraham que quelques Arabes observaient avant l'avènement de l'Islam.

(2) Autrement dit, pendant les moments où l'on est en pleine forme.

(3) Al-Baqara, 143.

## ٢٩ - باب : الدّينُ يُسْرٌ

وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ : «أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ الْحَنِيفَةُ السَّمْحَةُ».

٣٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلَيٌّ، عَنْ مَعْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِفارِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدَّدُوا وَفَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَآسْتَعِنُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرُّوحَةِ وَشَيْءٌ مِّنَ الدُّلُجَةِ».

## ٣٠ - باب : الصَّلَاةُ مِنَ الْإِيمَانِ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى : ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ﴾<sup>(١)</sup>: يَعْنِي صَلَاتَكُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ.

٤٠ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا رَهْبَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقُ، عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِيمَ الْمَدِينَةِ نَزَّلَ عَلَى أَجْدَادِهِ - أَوْ قَالَ: أَخْوَاهُ - مِنَ الْأَنْصَارِ، وَأَنَّهُ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قَبْلَ الْبَيْتِ، وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَالَهَا صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمًا، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ، فَقَالَ: أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ مَكَّةَ، فَذَارُوا - كَمَا هُمْ - قَبْلَ الْبَيْتِ، وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبُوهُمْ إِذْ كَانُ يُصَلِّي قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَأَهْلُ الْكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَى وَجْهَهُ قَبْلَ الْبَيْتِ، أَنْكَرُوا ذَلِكَ.

قَالَ رَهْبَرٌ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقُ عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا: أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ - قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ - رِجَالٌ وَقُتُلُوا، فَلَمْ نَذِرْ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى : ﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ﴾<sup>(١)</sup>.

(١) سورة البقرة: الآية ١٤٣.

### R. 31 - Le bon Islam de l'homme

41 - Abu Sa'îd al-Khudry rapporta qu'il avait entendu le Messager de Dieu (ç) dire: «Quand l'homme embrasse l'Islam et que cet Islam devient parfait, Dieu lui pardonnera alors toute faute déjà commise. Après quoi, on procédera à inscrire la sanction des actions: [à] la bonne œuvre lui sera réservé l'équivalent de dix à sept cents bonnes œuvres; [à] la mauvaise, tout juste ce qui lui équivaut, exception faite du cas où Dieu ne la prend pas en considération.»

42 - Abu Hurayra dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "Lorsque l'un de vous perfectionne son Islam, toute bonne œuvre qu'il fait lui sera inscrite comme étant équivalente [à un nombre] allant de dix à sept cents, et toute mauvaise action qu'il commet lui sera inscrite exactement selon sa valeur propre."»

### R. 32 - La [pratique] religieuse qui plaît le plus à Dieu est celle qui dure le plus

43 - 'Âicha rapporte que le Prophète (ç) rentra une fois chez elle alors qu'une femme s'y trouvait: «Qui est-ce? demanda le Prophète. — Une telle, répondit 'Âicha en commençant à parler élogieusement des nombreuses prières que faisait cette femme. — Tout doucement! Vous ne devez faire que ce qui est en votre pouvoir. Par Dieu! Dieu ne "s'ennuie" que lorsque vous vous ennuiez vous-même.»

La pratique religieuse que le Prophète aimait le plus était celle qu'on accomplissait avec persévérance.

### R. 33 - L'augmentation et la diminution de la foi

Dieu, le Très-Haut, dit: **Et Nous leur avons ajouté guidance<sup>(1)</sup>, Pour qu'ainsi grandisse la foi de ceux qui ont cru<sup>(2)</sup>.** Il a dit aussi: **Aujourd'hui J'ai parachevé pour vous votre religion<sup>(3)</sup>.**

Donc négliger ce qui a trait à la perfection implique qu'il y a diminution.

44 - D'après Anas, le Prophète (ç) dit: «Sortira du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'un grain d'orge de bien. Sortira

(1) Al-Kahf, 13.

(2) Al-Mudathir, 31.

(3) Al-Mâ'idah, 3.

### ٣١ - باب: حُسْنُ إِسْلَامِ الْمَرْءِ

٤١ - قَالَ مَالِكٌ: أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ أَبَا سَعِيدِ الْخُدْرِيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ، يُكَفَّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلُّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلْفَهَا، وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ: الْحَسَنَةُ بِعْشَرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمَائَةٍ ضِعْفٍ، وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَوَّزَ اللَّهُ عَنْهَا».

٤٢ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: حَدَثَنَا عَبْدُ الرَّزَاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَحْسَنَ أَحْدُكُمْ إِسْلَامَهُ: فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِعْشَرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمَائَةٍ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ لَهُ بِمِثْلِهَا».

### ٣٢ - باب: أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ أَدْوَمُهُ

٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْتَهَى، حَدَثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ غَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا امْرَأَةً، قَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟». قَالَتْ: فُلَانَةُ - تَذَكَّرُ مِنْ صَلَاتِهَا - قَالَ: «مَهُ، عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لَا يَمْلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمْلُوا». وَكَانَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَأَوَّمَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ.

### ٣٣ - باب: زِيَادَةُ الْإِيمَانِ وَنُقْصَانُهُ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: «وَزِدْنَاهُمْ هُدًى»<sup>(١)</sup>. «وَزِدَادُ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا»<sup>(٢)</sup> وَقَالَ: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»<sup>(٣)</sup>. فَإِذَا تَرَكَ شَيْئًا مِنَ الْكَمالِ فَهُوَ نَاقِصٌ.

٤٤ - حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنٌ شَعِيرَةٌ مِنْ خَيْرٍ،

(١) سورة الكهف: الآية ١٣

(٢) سورة المدثر: الآية ٣١.

(٣) سورة المائدة: الآية ٣.

du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'un grain de froment de bien. Sortira du Feu celui qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant dans le cœur le poids d'une *dharra*<sup>(1)</sup> de bien.»

\* D'Abu 'Abd-ul-Lâh, de 'Abâ'n, directement de Qatâda, directement de 'Anas, du Prophète (ç)..., [suivant cette version, on trouve] «de foi» à la place de «de bien».

45 - Suivant Târiq ben Chihâb, un juif dit à 'Umar ben al-Khaṭâb: «O Commandeur des croyants! vous avez dans votre Livre un verset que vous récitez souvent; s'il nous avait été révélé, à nous les juifs, nous aurions considéré le jour de sa révélation comme une fête. — De quel verset s'agit-il? demanda 'Umar. — Celui-ci: **Aujourd'hui, J'ai parachevé pour vous votre religion, vous ai comblé de mon bienfait et ai agréé l'Islam comme doctrine religieuse pour vous**<sup>(2)</sup>. — Nous connaissons ce jour et l'endroit où fut révélé ce verset au Prophète (ç) qui se tenait debout à 'Arafa, un certain vendredi.»

### R. 34 - La zakât fait partie de l'Islam

Dieu dit: **et qu'ils eurent reçu commandement de n'adorez que Dieu, en Lui vouant la religion foncière, en bons croyants originels, d'accomplir la prière, d'acquitter la purification (zakât): c'est là religion de droiture**<sup>(3)</sup>.

46 - Selon Abu Suhayl ben Mâlik, son père rapporta avoir entendu Talha ben 'Ubayd-ul-Lâh dire: «Une fois, un Nejdite, cheveux poudreux, vint voir le Messager de Dieu (ç). On entendait le bruit de sa voix sans comprendre mot de ce qu'il disait. Mais une fois près [de nous], nous nous aperçûmes qu'il interrogeait [le Prophète] sur l'Islam. "L'accomplissement de cinq prières pendant le jour et la nuit, répondit le Messager de Dieu (ç). — Dois-je faire d'autres? — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement, lui dit le Messager de Dieu (ç) avant de reprendre: Il y a aussi le jeûne de *ramadan*. — Dois-je jeûner en dehors de *ramadan*? — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement", lui expliqua le Messager de Dieu (ç) avant de lui parler de la *zakât*. "Dois-je faire une autre [aumône légale]? demanda le Nejdite. — Non, sauf si tu veux faire cela volontairement." Sur ce, l'homme retourna sur ses pas en disant: "Par Dieu! Je n'ajouterai ni retrancherai rien à cela." Et le Messager de Dieu (ç) de dire: "Il réussira s'il dit vrai..."»

(1) Petite particule voltigeant dans l'air ou une très petite fourmi.

(2) Al-Mâ'ida, 3.

(3) Al-Bayina, 5.

وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنٌ بُرْأَةٌ مِنْ خَيْرٍ، وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَفِي قَلْبِهِ وَزْنٌ ذَرَّةٌ مِنْ خَيْرٍ.

قال أبو عبد الله: قال أباً: حدثنا قتادة: حدثنا أنس، عن النبي ﷺ: «من إيمانكَ مَكَانٌ «من خيْرٍ».

٤٥ - حَدَّثَنَا الْحَسْنُ بْنُ الصَّبَّاحِ، سَمِعَ جَعْفَرَ بْنَ عَوْنَى، حَدَّثَنَا أَبُو الْعَمَيْسٍ، أَخْبَرَنَا قَيْسُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودَ قَالَ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرُؤُنَاهَا، لَوْ عَلِمْنَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ نَزَّلَتْ، لَا تَخْذُنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا. قَالَ: أَيُّ آيَةٍ؟ قَالَ: «الْيَوْمَ أَكَلَتْ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَتْ عَلَيْكُمْ فَعْمَتِي وَرَضِيَتْ لَكُمْ إِلَيْسَنَمَ دِينًا». قَالَ عُمَرُ: قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ، وَالْمَكَانُ الَّذِي نَزَّلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، وَهُوَ قَائِمٌ بِعِرْفَةَ يَوْمَ جُمُوعَةٍ.

### ٣٤ - باب: الزَّكَاةُ مِنَ الْإِسْلَامِ

وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: «وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا أَللَّهَ مُخْلِصِينَ لِهِ الَّذِينَ حُنْفَاءُ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكُوْنَةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ».<sup>(١)</sup>

٤٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنْسٍ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهْلٍ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، ثَاثِرُ الرَّاسِ، يُسْمِعُ دَوْيَ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ، حَتَّىٰ ذَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ». فَقَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: «لَا، إِلَّا أَنْ تَطْوِعَ». قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَصِيَامُ رَمَضَانَ». قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ؟ قَالَ: «لَا، إِلَّا أَنْ تَطْوِعَ». قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الزَّكَاةَ، قَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ «لَا، إِلَّا أَنْ تَطْوِعَ». قَالَ: فَأَذْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَىٰ هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ».

(١) سورة المائدة: الآية ٣.

(٢) سورة البينة: الآية ٥.

### R. 35 - Suivre le convoi funèbre fait partie de la foi

47 - D'après Abu Hurayra, le Messager de Dieu (ç) dit: «Celui qui suit le convoi funèbre d'un musulman, avec une foi [sincère] et en espérant avoir une récompense [divine] et reste jusqu'après la prière mortuaire et l'enterrement, obtiendra une Récompense de deux *qîrât*<sup>(1)</sup>; chaque *qîrât* équivaut [en poid à la montagne] d'Uhud. Quant à celui qui prie sur la dépouille puis revient avant l'enterrement, il reviendra avec un seul *qîrât*.»

\* [Au lieu de Rawh], 'Uthmân al-Mu'athin a aussi rapporté un *hadith* similaire, et ce directement de 'Awf, de Muhammed, d'Abu Hurayra, du Prophète (ç)...

### R. 36 - De la crainte du Croyant d'être privé [de la récompense] de ses [bonnes] œuvres sans s'en apercevoir.

\* Ibrâhîm at-Taymi dit: «A chaque fois que je compare mes paroles à mes actes je crains d'être taxé de menteur.»

\* Ibn Abi Mulayka: «J'ai vécu jusqu'à être contemporain à trente des Compagnons du Prophète (ç). Tous craignaient l'hypocrisie; et aucun d'eux ne prétendait être aussi croyant que Jibrîl (Gabriel) ou Mikâ'il (Michel?).»

\* On rapporte qu'al-Hasan avait dit: «[L'hypocrisie], il n'y a que le Croyant qui la redoute; seul l'hypocrite se croit loin d'elle.»

\* De se garder d'insister d'être hypocrite ou pécheur sans repentir.

\* Dieu, le Très-Haut, dit: **Ceux qui dans leurs agissements ne s'abstiennent, maintenant qu'ils savent...<sup>(2)</sup>**

48 - Zubayd dit: J'ai interrogé Abu Wâ'il au sujet des *Murji'a* et il m'a répondu: «'Abd-ul-Lâh m'a rapporté que le Prophète (ç) avait dit: "Injurier un musulman est perversité, le combattre est mécréance."»

49 - Anas dit: «'Ubâda ben as-Şâmit me rapporta que le Messager de Dieu (ç) était sorti une fois pour informer [les musulmans] de la nuit de la destinée; mais deux hommes d'entre les musulmans commencèrent à se disputer, d'où le Prophète

(1) Le *qîrât* est une mesure.

(2) 'Al-'Imrân, 135.

### ٣٥ - باب : أَتَبْاعُ الْجَنَائِرِ مِنَ الْإِيمَانِ

٤٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلَيِّ الْمَنْجُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ أَتَىَ جَنَائِرَهُ مُسْلِمًا، إِيمَانًا وَأَحْسَابًا، وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصْلَى عَلَيْهَا وَيُفْرَغَ مِنْ دُفْنِهَا، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطٍ مِثْلُ أُحْدِي، وَمَنْ صَلَى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ، فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ».

تَابِعُهُ عُثْمَانُ الْمُؤَذِّنُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ نَحْوَهُ.

### ٣٦ - باب : خَوْفِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَحْبَطَ عَمَلُهُ إِنْ هُوَ لَا يَشْعُرُ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ التَّمِيميُّ: مَا عَرَضْتُ قَوْلِي عَلَى عَمَلي إِلَّا خَشِيتُ أَنْ أَكُونَ مُكَذِّبًا.  
وَقَالَ ابْنُ أَبِي مُلِيْكَةَ: أَدْرَكْتُ ثَلَاثَيْنِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ، كُلُّهُمْ يَخَافُ النَّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ، مَا مِنْهُمْ أَحَدٌ يَقُولُ: إِنَّهُ عَلَى إِيمَانِ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ. وَيُذَكِّرُ عَنِ الْحَسَنِ: مَا خَافَ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا أَمِنَهُ إِلَّا مُنَافِقٌ، وَمَا يُحَذِّرُ مِنَ الْإِصْرَارِ عَلَى النَّفَاقِ وَالْعَصْيَانِ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ،  
يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ»<sup>(١)</sup>.

٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعبَةُ، عَنْ زَيْدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا وَائِلَّا عَنِ الْمُرْجَحَةِ فَقَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ».

٤٩ - أَخْبَرَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ:  
أَخْبَرَنِي عَبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يُخْبِرُ بِلِيلَةِ الْقُدْرِ، فَتَلَاحَى رَجُلَانِ مِنْ

(١) سورة آل عمران: الآية ١٣٥.

dit: "J'étais sorti pour vous informer de la nuit de la destinée mais Un tel et Un tel se sont disputés, ce qui causa son élévation<sup>(1)</sup> (au ciel?). Mais j'espère que cela serait bénéfique pour vous... Guettez-la durant les nuits suivantes: la [vingt] septième, la [vingt] neuvième et la [vingt] cinquième."»

### **R. 37 - De l'interrogation de Gabriel adressée au Prophète (ç) au sujet de la foi, de l'Islam, de la Perfection et du savoir se rapportant à l'Heure**

\* De la réponse du Prophète (ç) après laquelle il dit [aux présents]: «Gabriel est venu vous enseigner votre religion» en considérant ces choses comme faisant partie de la religion.

\* Des réponses données par le Prophète (ç) à la délégation de 'Abd-al-Qays, au sujet de la foi.

\* De cette Parole du Très-Haut: **Qui soupire après une religion autre que l'Islam, cela de lui ne sera pas accepté<sup>(2)</sup>.**

50 - Abu Hurayra dit: «Un jour, alors que le Prophète (ç) était assis dans un endroit le distinguant des autres, vint un homme et l'interrogea: "Qu'est-ce que la foi? — La foi est de croire en Dieu, à ses anges, à sa rencontre<sup>(3)</sup>, à ses prophètes, et de croire à la Résurrection. — Et l'Islam, c'est quoi? — L'Islam est d'adorer Dieu sans rien Lui associer, d'observer la prière, de payer l'aumône légale et de jeûner le *ramadan*. — Qu'est-ce que la Perfection? — C'est adorer Dieu comme si tu le vois. Et si tu ne le vois pas, Lui te voit sans aucun doute. — Quant est-ce sonnera l'Heure? — L'interrogé n'en sait pas plus que l'interrogateur, mais je vais te citer ses signes précurseurs: la femme enfantera son maître; les pasteurs de chameaux noirs se vanteront dans l'édification des constructions. L'Heure fait partie de cinq choses que Dieu seul connaît." Et le Prophète (ç) de réciter: **Dieu détient la science de l'Heure<sup>(4)</sup>.** Sur ce, l'homme s'éloigna. "Faites-le revenir! ordonna le Prophète", mais on ne trouva personne. "C'est Gabriel, dit le Prophète, qui est venu enseigner aux gens leur religion."»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh dit: [Le Prophète] considéra tout cela comme faisant partie de la foi.

(1) Autre traduction: ce qui me fit oublier sa date.

(2) Al-'Imrân, 85.

(3) Qui? ou quoi? Cf. *Fathul-Bâri* tI, p161.

(4) Luqmân, 34.

المُسْلِمِينَ فَقَالَ: «إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرُكُمْ بِلِيْلَةِ الْقَدْرِ، وَإِنَّهُ تَلَاقَنِي فُلَانٌ وَفُلَانٌ، فَرُفِعَتْ، وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ، الْتَّمِسُوهَا فِي السَّبْعِ وَالْتِسْعِ وَالْخَمْسِ».

### ٣٧ - باب سؤال جبريل النبى ﷺ عن الإيمان والإسلام والإحسان وعلم الساعة

وَبَيَانِ النَّبِيِّ ﷺ لَهُ، ثُمَّ قَالَ: «جَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعْلَمُكُمْ دِيْنَكُمْ». فَجَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ دِيَنِاً، وَمَا بَيْنَ النَّبِيِّ ﷺ لِوَفْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ مِنَ الإِيمَانِ. وَقَوْلُهُ تَعَالَى: «وَمَنْ يَتَبَعَّغَ غَيْرَ إِلَسْلَامَ دِيَنَاقَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»<sup>(١)</sup>.

٥٠ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّمِيميُّ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ بَارِزًا يَوْمًا لِلنَّاسِ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ: مَا إِيمَانُكَ؟ قَالَ: «إِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتَوْمَنَ بِالْبَعْثَ» . قَالَ: مَا إِلَسْلَامُ؟ قَالَ: «إِلَسْلَامُ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ، وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ، وَتَؤْدِيَ الزَّكَةَ الْمَفْرُوضَةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ» . قَالَ: مَا الإِحْسَانُ؟ قَالَ: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَانَكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ» . قَالَ: مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ: «مَا الْمَسْؤُلُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ، وَسَاخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا: إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةُ رَبَّهَا، وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبْلِ الْبُهْمِ فِي الْبُنْيَانِ، فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ» . ثُمَّ تَلَاقَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ»<sup>(٢)</sup> ثُمَّ أَدْبَرَ، فَقَالَ: «رُدُودُهُ» . فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا، فَقَالَ: «هَذَا جِبْرِيلُ، جَاءَ يُعْلَمُ النَّاسَ دِيَنَهُمْ» .

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: جَعَلَ ذَلِكَ كُلَّهُ مِنَ الإِيمَانِ.

(١) سورة آل عمران: الآية ٨٥.

(٢) سورة لقمان: الآية ٣٤.

51 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs dit: «Abu Sufyân m'a rapporté qu'Héraclius lui avait dit: "Je t'ai interrogé sur leur nombre: augmente-t-il ou est-ce qu'il diminue? et tu m'as dit qu'il augmentait. Eh bien! c'est bien là le cas de la foi, et ce jusqu'à ce qu'elle atteigne sa plénitude. Je t'ai en outre demandé s'il y avait parmi eux ceux qui délaissaient leur religion après l'avoir embrassée, et tu m'as dit que non; c'est bien là aussi le cas de la foi lorsque sa douceur se mélange avec les cœurs, personne n'en aura de répugnance."»

### **R. 39 - Le mérite de celui qui est scrupuleux quant à sa Religion**

52 - 'Âmir dit: J'ai entendu an-Nu'mân ben Bachîr dire: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Le licite est bien clair, ainsi que l'illicite; entre les deux il y a des choses équivoques que beaucoup de gens ne connaissent pas. Celui qui évite l'équivoque est scrupuleux quant à sa Religion et à son honneur. Quant à celui qui tombe dans ce qui est équivoque, il est semblable au berger qui fait paître son troupeau près d'un domaine réservé et est sur le point d'y pénétrer. [Vous savez que] tout roi a un domaine réservé; [sachez donc] que le domaine réservé de Dieu sur sa terre est ses interdits. [Sachez encore] qu'il y a dans le corps un bout de chair qui, en devenant sain, laisse tout le corps sain, et en devenant corrompu, il laisse tout le corps corrompu, c'est le cœur."»

### **R. 40 - Payer le *khums*<sup>(1)</sup> fait partie de la foi**

53 - Abu Jamra rapporte: Je fréquentais souvent ibn 'Abbâs qui me faisait asseoir sur son banc. Une fois, il me dit: «Reste chez moi et je te résERVERAI une part de mes biens!» [En effet, j'acceptai], et deux mois après mon séjour, il me dit: «A l'arrivée du groupe déléataire de 'Abd-al-Qays chez le Prophète (ç) celui-ci demanda: "Qui sont ces gens? (ou: ces députés) — Nous appartenons à Rabî'a, répondirent-ils. — Soyez les bienvenus (ou: que ces députés soient les bienvenus), sans être confondus et sans regrets! — O Messager de Dieu! nous ne pouvons venir te voir que durant l'un des mois sacrés, il y a ce clan des mécréants de Mudâr qui nous sépare de toi. Recommande-nous une chose assez claire que nous transmettrons à ceux que nous avons laissés derrière nous, et qui nous fera entrer au Paradis." Ils l'interrogèrent en outre au sujet des boissons. Et lui de leur

(1) C.-à-d. le cinquième du butin.

٢٨. باب ٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسَ أَخْبَرَهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانُ: أَنَّ هِرَقْلَ قَالَ لَهُ: سَأَلْتُكَ هَلْ يَرِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ؟ فَزَعَمْتُ أَنَّهُمْ يَرِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حَتَّى يَتَمَّ. وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُ أَحَدُ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ؟ فَزَعَمْتُ أَنَّ لَا، وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ، حِينَ تُخَالِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبُ لَا يَسْخَطُهُ أَحَدٌ.

### ٣٩ - باب: فَضْلٌ مِنْ آسْتَبَرًا لِدِينِهِ

٥٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ، عَنْ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ النَّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «الْحَلَالُ بَيْنَ، وَالْحَرَامُ بَيْنَ، وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنْ آتَقَى الْمُشَبَّهَاتِ آسْتَبَرًا لِدِينِهِ وَعَرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ: كَرَاعٌ يَرْعَى حَوْلَ الْحَمَى، يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ، أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حَمَى، أَلَا إِنَّ حَمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحَارِمُهُ، أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً: إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلَا وَهِيَ الْقُلُبُ».

### ٤٠ - باب: أَدَاءُ الْخُمُسِ مِنَ الْإِيمَانِ

٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: كُنْتُ أَقْعُدُ مَعَ أَبْنِ عَبَّاسٍ، يُجْلِسُنِي عَلَى سَرِيرِهِ، فَقَالَ: أَقْمِ عِنْدِي حَتَّى أَجْعَلَ لَكَ سَهْمًا مِنْ مَالِي، فَأَقْمَتُ مَعَهُ شَهْرَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوْا النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنْ الْقَوْمُ؟ - أَوْ مَنِ الْوَفْدُ؟ - قَالُوا: رَبِيعَةُ. قَالَ: «مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ - أُوْبِالْوَفْدِ - غَيْرِ خَزَائِيَا وَلَا نَدَامِي». فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا لَا نَسْتَطِعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كُفَّارٍ مُضَرٍّ، فَمُرِنَا بِأَمْرٍ فَصَلِّ، نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، وَنَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ. وَسَالُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ:

recommander quatre choses et leur en interdire quatre autres. Il leur recommanda de croire en Dieu. "Savez-vous ce que c'est que de croire en Dieu seul? — Dieu et son Messager en sont plus informés, rétorquèrent-ils. — C'est le fait d'attester qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muḥammad est son Messager, d'accomplir la prière, de payer la *zakât*, de jeûner le mois de *ramadân* et de donner le cinquième du butin." Et il leur interdit quatre choses: *al-hantam*, *ad-dubbâ'*, *an-naqîr* et *al-muzaffat*<sup>(1)</sup> (il se peut qu'il cita aussi: *al-muqayyar*).

Enfin, il leur dit: "Retenez bien cela et transmettez-le à ceux que vous avez laissés derrière vous!"»

**R. 41 - A propos de ce qui a été rapporté au sujet  
du fait que la valeur de l'action réside dans l'intention  
et dans l'espérance d'avoir une récompense [divine]**

\* De «à chacun selon son intention». Cela concerne la foi, les ablutions mineures, la prière, la zakât, le pèlerinage, le jeûne et les actes juridiques. Dieu, le Très-Haut, dit: **Dis: «Chacun agit à son mode...<sup>(2)</sup>**, c'est-à-dire, selon son intention.

\* Les dépenses que l'homme fait au profit des siens — en espérant la récompense [divine] — sont considérées comme une aumône.

\* Le Prophète dit: «... mais [il reste] le combat pour la cause de Dieu et l'intention».

54 - D'après 'Umar, le Messager de Dieu (ç) dit: «La valeur des actions réside dans l'intention. A chacun selon son intention: celui qui émigre en vue de Dieu et de son Messager, son émigration lui sera ainsi comptée; celui qui émigre pour avoir un certain bien de l'ici-bas ou pour épouser une femme, son émigration lui sera comptée suivant le motif qui l'a poussé à émigrer.»

55 - D'après 'Abu Mas'ûd, le Prophète (ç) [dit]: Lorsque l'homme dépense au profit des siens en espérant [avoir une récompense de la part de Dieu], cela lui sera considéré comme une aumône.

56 - D'après 'Âmir ben Sa'd, Sa'd ben Abi Waqqâs l'informa que le Messager de Dieu (ç) avait dit: «Pour chaque dépense que tu fais en vue de Dieu, tu auras une récompense, même pour une bouchée que tu mets dans la bouche de ta femme.»

---

(1) Il s'agit de récipients qu'on utilisait pour la fermentation du vin.

(2) Al-'Isrâ', 84.

فَأَمْرُهُمْ بِأَرْبَعٍ ، وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ ، أَمْرُهُمْ : بِالإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ ، قَالَ : «أَتَذْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ». قَالُوا : اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ ، قَالَ : «شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ ، وَصِيَامُ رَمَضَانَ ، وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنِمِ الْخَمْسَ». وَنَهَاهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ : عَنِ الْحَتْمَ وَالدُّبَاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمُزْفَتِ - وَرُبُّمَا قَالَ : «الْمُقِيرِ» - . وَقَالَ : «أَحْفَظُوهُنَّ وَأَخْبِرُوا بِهِنَّ مَنْ وَرَاءَكُمْ».

#### ٤١ - باب : مَا جَاءَ أَنَّ الْأَعْمَالَ بِالنِّيَّةِ وَالْحِسْبَةِ، وَلِكُلِّ أَمْرٍ إِمَّا مَا نَوَى

فَدَخَلَ فِيهِ الْإِيمَانُ ، وَالْوُضُوءُ ، وَالصَّلَاةُ ، وَالزَّكَاةُ ، وَالحَجُّ ، وَالصَّوْمُ ، وَالْأَحْكَامُ . وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى : « قُلْ كُلُّ عَمَلٍ عَلَى شَاكِلَتِهِ »<sup>(١)</sup> : عَلَى نِيَّتِهِ . نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ - يَحْتَسِبُهَا - صَدَقَةٌ . وَقَالَ : « وَلَكِنْ جَهَادٌ وَنِيَّةٌ » .

٤٢ - حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ : أَخْبَرَنَا مَالِكُ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ ، عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ إِبْرَاهِيمَ ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَقَاصٍ ، عَنْ عُمَرَ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : « الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ ، وَلِكُلِّ أَمْرٍ إِمَّا مَا نَوَى ، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا ، أَوْ أَمْرًا يَتَزَوَّجُهَا ، فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ » .

٤٣ - حَدَثَنَا حَاجَاجُ بْنُ مِنْهَالٍ قَالَ : حَدَثَنَا شُعْبَةُ قَالَ : أَخْبَرَنِي عَدَيُّ بْنُ ثَابِتٍ قَالَ : سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ : « إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ » .

٤٤ - حَدَثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : حَدَثَنِي عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ : أَنَّهُ أَخْبَرَهُ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ : « إِنَّكَ لَنْ تُفْقِدْ نَفَقَةَ تَبَتَّغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَجْرَتْ عَلَيْهَا ، حَتَّىٰ مَا تَجْعَلُ فِي فِي أَمْرَاتِكَ » .

(١) سورة الإسراء: الآية ٨٤.

**R. 42 - De cette parole du Prophète (ç): «La religion  
est loyauté: envers Dieu, envers son Messager,  
envers les Imâm des musulmans  
et envers tous les musulmans»**

\* Dieu, le Très-Haut, dit: s'ils sont sincères envers Dieu et son Messager<sup>(1)</sup>.

57 - Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh dit: «J'ai prêté allégeance au Messager de Dieu (ç) sur l'accomplissement de la prière, sur le payement de la *zakât* et sur le fait d'être loyal à l'égard de tout musulman.»

58 - Ziyâd ben 'Ilâqa dit: Le jour de la mort d'al-Mughira ben Chu'ba<sup>(2)</sup>, Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh se leva, loua et glorifia Dieu... Je l'entendis dire: «Vous devez craindre Dieu, sans rien Lui associé, et être calmes jusqu'à l'arrivée d'un nouveau gouverneur. D'ailleurs celui-ci ne tardera pas à venir. Quant à votre gouverneur [qui vient de rendre l'âme], demandez-lui le pardon de Dieu; lui-même aimait pardonner...» Après cela, il ajouta: «Cela dit, [sachez qu'une fois] j'étais venu voir le Prophète (ç) et lui avais dit: "Je te prête serment d'allégeance sur l'Islam." Et lui d'exiger, [en plus], que je sois "loyal envers tout musulman". En effet, je lui avais prêté serment sur cela... Par le Seigneur de cette Mosquée! je suis loyal envers vous.» Et il implora enfin le pardon de Dieu avant de s'asseoir<sup>(3)</sup>.

---

(1) At-Tawba, 91.

(2) Le gouverneur d'al-Kûfa.

(3) Ou: avant de descendre [du minbar].

**باب: قول النبي ﷺ: «الذين النصيحة: لله ولرسوله ولائمة المسلمين وعامتهم».**

وقوله تعالى: «إذَا نَصَحُوا لِللهِ وَرَسُولِهِ»<sup>(١)</sup>.

٥٧ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَأَيْعُتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

٥٨ - حَدَّثَنَا أَبُو التُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ قَالَ: سَمِعْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ يَوْمَ مَاتَ الْمُغَиْرَةُ بْنُ شُعْبَةَ، قَامَ فَحَمَدَ اللَّهَ وَأَشْتَرَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: عَلَيْكُمْ بِاتِّقَاءِ اللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَالوَقَارِ، وَالسَّكِينَةَ، حَتَّىٰ يَأْتِيَكُمْ أَمِيرٌ، فَإِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ أَلَّا . ثُمَّ قَالَ: أَسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ، فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ. ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَتَتْنِي النَّبِيُّ ﷺ قُلْتُ: أَبَا يَعْكَ عَلَىِ الْإِسْلَامِ، فَشَرَطَ عَلَيَّ: «وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ». فَبَأَيْتُهُ عَلَىِ هَذَا، وَرَبِّ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ لَكُمْ. ثُمَّ أَسْتَغْفِرُ وَنَزَلَ.

(١) سورة التوبة: الآية ٩١

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux.*

### III - LA SCIENCE

#### R. 1 - Le mérite de la Science

\* Dieu, le Très-Haut, dit: **Dieu élèvera ceux d'entre vous qui croient et ceux qui furent gratifiés de degrés dans la connaissance. Et sur tout ce que vous faites, Dieu est Informé<sup>(1)</sup>.**

Et Il dit: **Dis «Seigneur, grandis-moi en connaissance»<sup>(2)</sup>.**

#### R. 2 - De celui qui, interrogé sur une Science, alors qu'il est en train de parler, termine sa parole puis répond

59 - D'après 'Abu Hurayra, une fois, au moment où le Prophète (ç) était dans une assemblée en train de parler aux gens, arriva un Bédouin qui lui dit: «Quand est-ce arrivera l'Heure?» Et le Messager de Dieu (ç) de rester à poursuivre ses paroles, d'où quelques-uns d'entre les présents se dirent: «Il a entendu ce que le Bédouin vient de dire mais cela lui a déplu.» D'autres: «Non, il ne l'a pas entendu.» Mais juste ayant terminé ses paroles, le Prophète demanda: «Où<sup>(3)</sup> est celui qui vient d'interroger sur l'Heure? — Me voici, ô Messager de Dieu! — Attends-toi à l'Heure lorsqu'on manque au dépôt. — Et comment manque-t-on au dépôt? — Attends-toi à l'Heure lorsque l'autorité est donnée à ceux qui n'en sont pas dignes.»

#### R. 3 - De celui qui élève la voix lorsqu'il s'agit de Science

60 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru rapporta: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Prophète (ç) tarda à venir, il nous rejoignit au moment où nous étions

---

(1) Al-Mujâdala, 11

(2) T- H, 114.

(3) Ce «où» est rapporté par Muhammâd ben Fulayh en marquant un certain doute.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

### ٣ - كتابُ الْخَلْمِ

#### ١ - بَابُ فَضْلِ الْعِلْمِ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى : « يَرْفَعُ اللَّهُ أَلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أَوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ يُمَدِّعُ عَمَلَهُ »<sup>(١)</sup>. وَقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ : « وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا »<sup>(٢)</sup>.

#### ٢ - بَابُ مَنْ سُئِلَ عِلْمًا وَهُوَ مُشْتَغِلٌ فِي حَدِيثِهِ، فَأَتَمَّ الْحَدِيثَ ثُمَّ أَجَابَ السَّائِلَ

٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَيَّانٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ . وَحَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي هِلَالُ بْنُ عَلَيٍّ ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: بَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ : جَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ: مَتَّ الْسَّاعَةَ؟ . فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَدِّثُ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ: سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ . وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ لَمْ يَسْمَعْ . حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ: « أَيْنَ - أَرَاهُ - السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ؟ ». قَالَ: هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ . قَالَ: « فَإِذَا ضَيَّعْتِ الْأَمَانَةَ فَانتَظِرِ السَّاعَةَ ». قَالَ: كَيْفَ إِضَاعَتَهَا؟ قَالَ: « إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانتَظِرِ السَّاعَةَ ».

#### ٣ - بَابُ مَنْ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْعِلْمِ

٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانَ عَارِمُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ: تَخَلَّفَ عَنَّا النَّبِيُّ ﷺ فِي سَفَرِهِ سَافَرْنَاهَا،

(١) سورة المجادلة: الآية ١١.

(٢) سورة طه: الآية ١١٤.

déjà pressés par l'heure de la prière, nous étions en train de faire nos ablutions mineures. Nous ayant remarqués en train d'essuyer les pieds, le Prophète cria à haute voix, par deux ou trois fois: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!"»

#### R. 4 - De ces mots employés par les traditionnistes:

**"il nous a rapporté"** (أَخْبَرَنَا); **"il nous a informés"** (أَخْبَرَنَا);  
**"il nous a renseignés"** (أَنْبَأَنَا)

\* Al-Humaydy nous dit: Pour ibn 'Uyayna, "*il nous a rapporté*", "*il nous a informés*", "*il nous a renseignés*" et "*j'ai entendu...*" avaient le même sens.

\* Ibn Mas'ud dit: Le Messager de Dieu (ç), sincère et digne de foi qu'il était, nous a rapporté...

\* Chaqîq, de 'Abd-ul-Lâh, dit: J'ai entendu du Prophète (ç) un mot...

\* Hudhayfa: Le Messager de Dieu (ç) nous a rapporté deux propos.

\* Abu al-'Âliya, d'ibn 'Abbâs, du Prophète, de ce qu'il (ç) relatait (يَوْمِي), de la part de son Seigneur...

\* D'Anas, du Prophète (ç) qui le<sup>(1)</sup> relata [en le tenant] de son Seigneur, Puissant et Majestueux.

\* Abu Hurayra, du Prophète (ç) qui le relata [en le tenant] de votre Seigneur, Puissant et Majestueux.

61 - Ibn 'Umar dit: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) a dit: "Parmi les arbres, il y a un dont les feuilles ne tombent pas, il ressemble au musulman; lequel?" Et les présents de commencer à citer les arbres du désert. Quant à moi, je pensai au palmier mais [je ne dis mot] à cause de ma timidité. Puis on demanda: "O Messager de Dieu! renseigne-nous (أَخْبِرْنَا)! lequel? — C'est le palmier."»

#### R. 5 - Sur le fait que l'imâm interroge les présents dans le but de connaître leur savoir

62 - D'après ibn 'Umar, le Prophète (ç) dit: «Parmi les arbres, il y a un qui est comme le musulman; lequel?» Et les présents de commencer à citer les arbres du désert. Quant à moi, continua 'Abd-ul-Lâh, je pensai au palmier mais je ne dis mot à cause de ma timidité. Puis on demanda: «O Messager de Dieu! renseigne-nous! quel est cet arbre? — C'est le palmier.»

(1) Le *hadîth*.

فَأَدْرَكَنَا - وَقَدْ أَرْهَقْنَا الصَّلَاةَ - وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ، فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً.

#### ٤ - باب: قَوْلِ الْمُحَدِّثِ حَدَّثَنَا أَوْ أَخْبَرَنَا وَأَنْبَانَا

وَقَالَ لَنَا الْحُمَيْدِيُّ: كَانَ عِنْدَ أَبِنِ عَيْنَةَ حَدَّثَنَا وَأَخْبَرَنَا وَأَنْبَانَا وَسَمِعْتُ وَاحِدًا. وَقَالَ أَبْنُ مَسْعُودٍ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ. وَقَالَ شَقِيقُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ كَلِمَةً. وَقَالَ حُذَيْفَةَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَدِيثَيْنِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالَيْهِ: عَنْ أَبِنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ. وَقَالَ أَنَّسُ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَرْوِيَهُ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ. وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: يَرْوِيَهُ عَنْ رَبِّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ.

٦١ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرْقُهَا، وَإِنَّهَا مَثُلُ الْمُسْلِمِ، فَحَدَّثُونِي مَا هِيَ؟». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، فَاسْتَحْيَيْتُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدَّثَنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

#### ٥ - باب: طَرْحِ الْإِمَامِ الْمَسَالَةَ عَلَى أَصْحَابِهِ لِيَخْتَبِرَ مَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

٦٢ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلِدٍ: حَدَثَنَا سُلَيْمَانُ: حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ أَبِنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرْقُهَا، وَإِنَّهَا مَثُلُ الْمُسْلِمِ، حَدَّثُونِي مَا هِيَ؟». قَالَ: فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَوَادِي، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، ثُمَّ قَالُوا: حَدَّثَنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

## R. 6 - Sur ce qui a été dit au sujet de la Science

Dieu, le Très-Haut, dit: «Seigneur, grandis-moi en connaissance»<sup>(1)</sup>.

\* Au sujet de la lecture et du ‘ard<sup>(2)</sup>.

\* Pour al-Hasan, ath-Thawry et Mâlik, [rapporter une tradition qu'on a eu le soin de lire devant le *cheikh*] est pris en considération.

\* Directement de ‘Ubayd-ul-Lâh ben Mûsa, de Sufyân qui dit: Après la lecture faite devant le traditionniste, il n'y a aucun mal à dire: “il m'a rapporté” (حدثني) ou “j'ai entendu” (سمعت).

\* Certains traditionnistes qui sont pour la lecture avancent comme preuve à leur point de vue le *hadîth* de Dimâm ben Tha'laba qui dit au Prophète (ç): *Est-ce Dieu qui t'a prescrit de nous [recommander] la prière?* — *Oui...* Cela, d'après ces traditionnistes, est une lecture faite devant le Prophète (ç). Plus tard, Dimâm rapporta ce *hadîth* à son peuple et celui-ci de le croire.

\* Quant à Mâlik, il présente les preuves suivantes: la lecture du document [de l'aveu] faite devant l'intéressé qui approuve le contenu de la pièce<sup>(3)</sup> et le fait de réciter [le Coran] devant un récitant [spécialisé] puis dire: “Un tel m'a fait réciter”.

\* Directement de Muhammâd ben Salâm, directement de Muhammâd ben al-Hasan al-Wâsiyy, de ‘Awf, d'al-Hasan qui dit: Il n'y a aucun mal à lire [une tradition] devant un savant...

\* D'après Muhammâd ben Yûsuf al-Firabry, Muhammâd ben ’Ismâ’îl al-Bukhâry dit: ‘Ubayd-ul-Lâh ben Mûsa nous a rapporté que Sufyân avait dit: «Lorsqu'on fait une lecture devant le traditionniste, il n'y a aucun mal à dire: “Il m'a rapporté.”» Aussi j'ai entendu Abu ’Âsim dire, en se référant à Mâlik et à Sufyân: «La lecture devant le savant est similaire à sa lecture.»

63 - Charîq ben ‘Abd-ul-Lâh ben Abu Namir rapporta avoir entendu ’Anas ben Mâlik dire: «Une fois, alors que nous étions assis avec le Prophète (ç) dans la mosquée, entra un homme monté sur un chameau. Il fit arrêter la monture et l'immobilisa avec une corde au genou fléchi puis s'adressa aux présents: “Lequel

(1) T-H, 114.

(2) Ici, le ‘ard consiste à lire le texte qu'on a devant le texte du cheikh dans le but de faire une comparaison et de procéder à des corrections si faute il y a.

(3) C.f. ibn Hajar, *Fathu-l-Bâti* tI, p202.

## ٦ - باب : مَا جَاءَ فِي الْعِلْمِ

وَقَوْلِهِ تَعَالَى : ﴿ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴾<sup>(١)</sup>

القراءةُ والعرضُ على المحدثِ . ورأى الحسنُ والثوريُّ وماليك القراءةَ جائزةً، واحتاجَ بعضُهم في القراءةَ على العالمِ بحديثِ ضمامِ بنِ ثعلبةَ، قالَ للنبيِّ ﷺ : اللهُ أمرَكَ أنْ نصلِّي الصَّلواتِ؟ قالَ : «نعم». قالَ : فهذِه قراءةٌ على النبيِّ ﷺ ، أخْبَرَ ضمامَ قومَهُ بذلكَ فاجازَوهُ . واحتاجَ مالِك بالصَّكْ يُقرأً على القومَ ، فيقولُونَ : أشْهَدُنَا فلانُ ، ويُقرأً ذلكَ قراءةً عليهمَ ، ويُقرأً على المُقرِئِ فيقولُ القارئُ : أقرَأني فلانُ .

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْوَاسِطِيِّ ، عَنْ عَوْفٍ ، عَنْ الْحَسَنِ قَالَ : لَا بَأْسَ بِالقراءةِ عَلَى الْعَالَمِ . وَأَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرَبِرِيِّ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَخَارِيِّ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْيَدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى ، عَنْ سُفْيَانَ ، قَالَ : إِذَا قُرِئَ عَلَى الْمُحَدِّثِ فَلَا بَأْسَ أَنْ تَقُولَ : حَدَّثَنِي . قَالَ : وَسَمِعْتُ أَبَا عَاصِمٍ يَقُولُ عَنْ مَالِكٍ وَسُفْيَانَ : القراءةُ على العالمِ وقراءاتهُ سواءً .

٦٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ : حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ ، عَنْ سَعِيدٍ - هُوَ الْمَقْبِرِيُّ - عَنْ شَرِيكَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ : أَنَّهُ سَمِعَ أَنَّسَ بْنَ مَالِكَ يَقُولُ : بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ ، دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ ، فَأَنْاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ ، ثُمَّ قَالَ

(١) سورة طه: الآية ١١٤ .

d'entre vous est Muhammad?" Le Prophète (ç) était accoudé au milieu des fidèles. "C'est cet homme accoudé qui a la peau blanche<sup>(1)</sup>, répondîmes-nous." Et l'homme de s'adresser au Prophète: "Ô fils de 'Abd-ul-Muṭalib! — Je t'ai entendu, répliqua le Prophète (ç). — Je vais te poser des questions tout en étant insistant, ne te mets pas en colère contre moi! — Interroge-moi sur ce que tu veux! — Au nom de ton Seigneur et le Seigneur de ceux qui t'ont précédé! est-ce Dieu qui t'a envoyé pour tous les hommes? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Lui qui t'a donné l'ordre que nous fassions les cinq prières pendant le jour et la nuit? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Lui qui t'a donné l'ordre que nous fassions le jeûne de ce mois<sup>(2)</sup> de l'année? — Par Dieu, oui. — Je te conjure par Dieu, est-ce Dieu qui t'a donné l'ordre de prendre cette aumône [légale] de nos riches pour la distribuer entre nos pauvres? — Par Dieu, oui." Et l'homme de terminer: "Je crois en ce que tu as apporté; je suis le messager de mon peuple..., je suis Dīmām ben Tha'laba, frère des béné Sa'd ben Bakr."»

\* Un *hadîth* similaire a été aussi rapporté par 'Ali ben 'Abd-al-Ḥamîd: de Sulaymân, de Thâbit d'Anas, du Prophète (ç)...

### R. 7 - Sur la *munâwala* et le fait qu'un homme de Science écrit une Science et l'envoie dans différentes régions

\* 'Anas dit: 'Uthmân avait transcrit les *mushâf*<sup>(3)</sup> puis les avait envoyés aux différents coins du pays.

Et d'après, 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar, Yahya bn Sa'id et Mâlik, cela est permis.

\* Un des Savants du Hidjaz<sup>(4)</sup> présenta, comme preuve pour la *munâwala*, un *hadîth* du Prophète (ç): celui-ci envoya une missive à un chef d'une patrouille en lui disant: «Ne lis cette missive qu'une fois arrivé à tel endroit!» En effet, à l'arrivée à l'endroit désigné, le chef lut la missive aux membres de la patrouille et les mit au courant des ordres du Prophète (ç).

64 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs, le Messager de Dieu (ç) envoya une missive avec un homme en lui donnant l'ordre de la remettre au grand souverain

(1) Comparé aux présents.

(2) C.-à-d. le *ramadan*.

(3) Des copies du Coran.

(4) C'est al-Humaydy. Cf, ibn Hajar, *Fath-ul-Bâri*, tI, p 209.

لَهُمْ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟ - وَالنَّبِيُّ ﷺ مُتَكَبِّرٌ بَيْنَ ظَهَارِ أَنِيَّهُمْ - فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الْأَيْضُ مُتَكَبِّرٌ. فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: آبَنْ عَبْدِ الْمُطَلِّبِ؟ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «فَذَاجَبْتُكَ». فَقَالَ الرَّجُلُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: إِنِّي سَائِلُكَ فَمُشَدَّدٌ عَلَيْكَ فِي الْمَسَأَةِ، فَلَا تَجِدُ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ. فَقَالَ: «سَلْ عَمًا بَدَا لَكَ». فَقَالَ: أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ، اللَّهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلَّهُمْ؟ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، اللَّهُ أَمْرَكَ أَنْ نُصْلِي الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، اللَّهُ أَمْرَكَ أَنْ نَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ؟ قَالَ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». قَالَ: أَنْشُدُكَ بِاللَّهِ، اللَّهُ أَمْرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِيمُهَا عَلَى فُقَرَائِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «اللَّهُمَّ نَعَمْ». فَقَالَ الرَّجُلُ: أَمْتُ بِمَا جِئْتَ بِهِ، وَأَنَا رَسُولُ مَنْ وَرَأَيْتِ مِنْ قَوْمِي، وَأَنَا ضِمَامُ بْنُ ثَعْلَبَةَ، أَخُو بَنِي سَعْدٍ بْنِ بَكْرٍ.

رَوَاهُ مُوسَى وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا.

## ٧- بَابُ: مَا يُذَكَّرُ فِي الْمُنَاؤَةِ، وَكِتَابُ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْعِلْمِ إِلَى الْبُلدَانِ

وَقَالَ أَنْسُ: نَسَخَ عُثْمَانُ الْمَصَاحِفَ فَبَعَثَ بَهَا إِلَى الْأَفَاقِ.

وَرَأَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ وَمَالِكَ ذَلِكَ حَائِزاً. وَأَخْتَجَ بَعْضُ أَهْلِ الْجَهَارِ فِي الْمُنَاؤَةِ بِحَدِيثِ النَّبِيِّ ﷺ، حَيْثُ كَتَبَ لِأَمِيرِ السَّرِيرَةِ كِتَابًا وَقَالَ: «لَا تَقْرَأْهُ حَتَّى تَبْلُغَ مَكَانَ كَذَا وَكَذَا». فَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ الْمَكَانَ قَرَأَهُ عَلَى النَّاسِ، وَأَخْبَرَهُمْ بِأَمْرِ النَّبِيِّ ﷺ.

٦٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبِنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا، وَأَمْرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ

d'al-Bahrayn. [L'ayant reçue], ce dernier la remit à son tour à Khosrô qui la lut et la déchira.

[Ibn Chihâb]: Je crois qu'ibn al-Musayab dit: «Le Messager de Dieu (ﷺ) invoqua alors Dieu contre eux<sup>(1)</sup> en Lui demandant de les “déchirer”»

65 - 'Anas ben Mâlik dit: Une fois, le Prophète (ﷺ) [donna l'ordre] (ou voulut [donner l'ordre]) d'écrire une lettre. On lui dit alors: “Ceux à qui tu veux écrire n'acceptent de lire une lettre que si elle est scellée.” Depuis lors, le Prophète adopta un sceau en argent. Il y avait gravé: *Muhammad, Messager de Dieu*.

«C'est comme si je suis en train de voir sa blancheur<sup>(2)</sup> dans sa main, reprit 'Anas».

Et Chu'ba de demander à Qatâda: «Qui a dit: “Il y avait gravé: *Muhammad, Messager de Dieu*”? — C'est 'Anas, répondit Qatâda.»

**R. 8 - Sur celui qui s'asseoit là où il trouve une place au cours d'une séance [de Science]; et sur celui qui voit une place vide dans une assemblée et l'occupe**

66 - D'après Abu Wâlid al-Laythi, le Messager de Dieu (ﷺ) était assis dans la mosquée avec les fidèles quand arrivèrent trois individus. Deux s'approchèrent de lui et l'autre préféra partir: les deux premiers s'arrêtèrent devant le cercle du Messager de Dieu (ﷺ), l'un d'eux vit une place vide et l'occupa, l'autre s'assit derrière les présents; quant au troisième, il préféra revenir sur ses pas. Ayant terminé sa prédication, le Messager de Dieu (ﷺ) dit: «Voulez-vous que je vous renseigne au sujet de ces trois individus? Eh bien! l'un d'eux a voulu prendre refuge auprès de Dieu et Dieu lui a accordé ce refuge; le deuxième s'est montré pudique envers Dieu et Dieu de se montrer aussi “pudique” envers lui; quant au dernier, il a préféré se détourner de Dieu, d'où Dieu s'est détourné de lui.»

**R. 9 - Sur cette parole du Prophète (ﷺ): «Que de personnes ayant reçu [un enseignement] peuvent le comprendre mieux que celles qui l'ont directement entendu!»**

67 - D'après 'Abd-ar-Rahmân ben Abu Bakra, son père dit: «Un jour, le Prophète (ﷺ) s'assit sur son chameau dont la bride était tenue par un homme. Il dit

(1) Les Perses.

(2) La blancheur du sceau.

**الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى، فَلَمَّا قَرَأَهُ مَزَقَهُ، فَحَسِبَتْ أَنَّ أَبَنَ الْمُسَيْبِ قَالَ: فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> أَنْ يُمَزَّقُوا كُلَّ مُمَزَّقٍ.**

٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقاَتِلٍ أَبُو الْحَسِنِ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنْسٍ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَتَبَ النَّبِيُّ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> كِتَابًا - أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ - فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهُمْ لَا يَقْرَؤُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا، فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ، نَقْشُهُ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، كَانَيْتِي أَنْظُرُ إِلَيْيَهِ فِي يَدِهِ. فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: مَنْ قَالَ: نَقْشُهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ؟ قَالَ: أَنْسٌ.

#### ٨ - بَابُ: مَنْ قَعَدَ حَيْثُ يَتَّهِي بِهِ الْمَجْلِسُ، وَمَنْ رَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا

٦٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ: أَنَّ أَبَا مُرَّةَ مَوْلَى عَقِيلٍ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ: عَنْ أَبِي وَاقِدِ الْلَّيْثِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ، إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ، فَأَقْبَلَ أَثْنَانٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> وَذَهَبَ وَاحِدٌ، قَالَ: فَوَقَفَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup>، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا: فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا، وَأَمَّا الْآخَرُ: فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ، وَأَمَّا الثَّالِثُ: فَأَدْبَرَ ذَاهِبًا، فَلَمَّا فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> قَالَ: «أَلَا أَخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الْثَلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا اللَّهَ مِنْهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ اللَّهَ عَنْهُ».

#### ٩ - بَابُ: قَوْلُ النَّبِيِّ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup>: «رَبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ».

٦٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ عَوْنَى، عَنْ أَبْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ: ذَكَرَ النَّبِيُّ<sup>صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّدَ</sup> قَعْدَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَأَمْسَكَ إِنْسَانًا بِخَطَامِهِ - أَوْ

ensuite: "Quel jour est-ce aujourd'hui?" Et nous de garder le silence avec la conviction qu'il allait lui donner un autre nom. "Ne s'agit-il pas du jour de Sacrifice? reprit-il. — Certainement, répondîmes-nous. — Et en quel mois sommes-nous?" De nouveau, nous gardâmes le silence pendant un laps de temps où nous eûmes la conviction qu'il allait lui donner un autre nom, mais il reprit: "N'est-ce pas là *dhu-l-hidja*? — Certainement, nous écriâmes-nous. — [Sachez] donc que vos sangs, vos biens, vos honneurs sont aussi sacrés que le sont votre jour-ci, votre mois-ci et votre ville-ci. Que le présent en informe l'absent, car il se peut que le présent transmette cela à une personne pouvant le comprendre mieux que lui."»

**R. 10 - La Science est placée avant la parole et l'action, car  
Dieu, le Très-Haut, dit: Sachez qu'il n'y a de dieu que Dieu<sup>(1)</sup>;  
où Il commença par le savoir.**

Les Savants sont les héritiers des prophètes, ceux-ci qui laissent la Science comme héritage. Celui qui acquiert la Science aura acquis une part entière [du bien]. Celui qui prend une voie dans la recherche de la Science, Dieu lui facilitera une voie menant au Paradis.

Dieu dit: **C'est ainsi, mais seuls craignent Dieu, parmi Ses adorateurs, ceux qui connaissent<sup>(2)</sup>.**

Il dit aussi: **Mais il n'est que ceux qui savent pour en saisir [la portée]<sup>(3)</sup>.**

**Ils disent: «Si nous avions entendu ou bien saisi, nous ne serions point des hôtes de la Fournaise»<sup>(4)</sup>.**

**Ceux qui savent seraient-ils à l'égal de ceux qui point ne savent?<sup>(5)</sup>.**

\* Le Prophète (ç) dit: «Celui à qui Dieu veut du bien, Il l'aidera à comprendre...» et «le Savoir ne peut être acquis qu'en apprenant».

\* Abu Dhar: «Si vous posiez l'épée sur celle-ci — et il montra sa nuque — et que malgré cela je puisse transmettre une parole, que j'avais entendue jadis du Prophète (ç), avant que vous ne m'abattiez, je l'aurais transmise.»

(1) *Muhammad*, 19.

(2) *Fâtir*, 28.

(3) *Al-'Ankabût*, 43.

(4) *Al-Mulk*, 5.

(5) *Az-Zumar*, 9.

بِزِمَامِهِ - قَالَ: «أَيُّ يَوْمٍ هَذَا». فَسَكَنَتَا حَتَّى ظَنَنَا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سَوْيَ أَسْمِهِ، قَالَ: «إِلَيْسَ يَوْمُ النَّحْرِ؟» . قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟» . فَسَكَنَتَا حَتَّى ظَنَنَا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ أَسْمِهِ، فَقَالَ: «إِلَيْسَ يَدِي الْحَجَّةِ؟» . قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ، وَأَمْوَالَكُمْ، وَأَعْرَاضَكُمْ، بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةٍ يَوْمَكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، لِيُلْعَنَ الشَّاهِدُ الْغَايِبُ، فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُلْعَنَ هُوَ أَوْعَنِي لَهُ مِنْهُ».

## ١٠- بَابُ الْعِلْمِ قَبْلَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ﴾<sup>(١)</sup>. فَبَدَا بِالْعِلْمِ .

وَأَنَّ الْعُلَمَاءَ هُمْ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَرَثُوا الْعِلْمَ، مَنْ أَخْذَهُ أَخْذَ بِحَظِّ وَافِرٍ، وَمَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَطْلُبُ بِهِ عِلْمًا سَهَلَ اللَّهُ لَهُ طَرِيقًا إِلَى الْجَنَّةِ.

وَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعَلَمَتُو﴾<sup>(٢)</sup>. وَقَالَ: ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾<sup>(٣)</sup>. ﴿وَقَالُوا لَوْ كَانَ اسْمَعُ وَأَنْعَقِلُ مَا كَانَ فَأَصْبَحَ السَّعِير﴾<sup>(٤)</sup>. وَقَالَ: ﴿هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْمَلُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾<sup>(٥)</sup>.

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «مَنْ يُرِدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفْتَهُ». «وَإِنَّمَا الْعِلْمُ بِالتَّعْلِمِ».

وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ: لَوْ وَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ - وَأَشَارَ إِلَى قَفَاهُ - ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أَنْفَذَ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَبْلَ أَنْ تُجِيزُوا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا.

(١) سورة محمد: الآية ١٩.

(٢) سورة فاطر: الآية ٢٨.

(٣) سورة العنكبوت: الآية ٤٣.

(٤) سورة الملك: الآية ١٠.

(٥) سورة الزمر: الآية ٩.

\* Ibn ‘Abbâs: ﴿كُونوا رِبَانِين﴾<sup>(1)</sup> veut dire: *Soyez des sages et des doctes!*

On dit aussi que le رَّبَّانِي (rabbâni) est celui qui enseigne aux hommes les points faciles de la science avant de commencer par ce qui est difficile.

**R. 11 - Le Prophète (ç), pour que les fidèles ne s'ennuient pas,  
les appelait de temps à autre à quelques exhortations ou à  
quelques enseignements.**

68 - Ibn Mus‘ûd dit: «Le Prophète (ç), par répugnance à ce que nous nous ennuions, nous donnait des exhortations en les espaçant de plusieurs jours.»

69 - D’après ’Anas, le Prophète (ç) dit: «Facilitez [les choses] et ne les rendez pas difficiles! Annoncez aux gens des choses agréables et ne les effrayez pas!»

**R. 12 - Sur celui qui réserve quelques jours  
déterminés aux gens de Science**

70 - Abu Wâ'il dit: «‘Abd-ul-Lâh avait l’habitude de donner aux gens quelques exhortations, en chaque jeudi. Un jour, un homme lui dit: “O Abu ‘Abd-ar-Rahmân, je veux bien que tu nous donnes des exhortations en chaque jour! — Ce qui m’empêche de le faire c’est que je répugne que vous vous ennuiez de moi. De plus, je vous donne des exhortations espacées de la même manière que le Prophète (ç) le faisait avec nous de peur que nous fussions ennuyés.”»

**R. 13 - Celui à qui Dieu veut du bien,  
Il l'aidera à comprendre la Religion**

71 - Humayd ben ‘Abd-ar-Rahmân dit: J’ai entendu Mu‘âwiya faire un prône en disant: «J’ai entendu le Prophète (ç) dire: “Celui à qui Dieu veut du bien, Il l'aidera à bien comprendre la Religion. Quant à moi, je ne suis qu’un Distributeur, c'est Dieu qui donne. Cette Nation restera dans l’ordre de Dieu, sans que ceux qui la contredisent ne peuvent lui porter préjudice, et ce jusqu’à l’avènement du décret de Dieu.”»

**R. 14 - Sur la compréhension se rapportant à la Science**

72 - Mujâhid dit: J’accompagnai ibn ‘Umar à Médine mais je ne l’endendis

---

(1) *Soyez des hommes -du- Seigneur.* Al-‘Imrân, 79

وقال ابن عباس: «**كُونُوا رَبِّنِيْكُنَّ**»<sup>(١)</sup>: حُلَمَاء فُقَهَاء، وَيُقَالُ: الرَّبَانِيُّ الَّذِي يُرَبِّي النَّاسَ بِصِغَارِ الْعِلْمِ قَبْلَ كِبَارِهِ.

### ١١ - باب: مَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُهُمْ بِالْمَوْعِظَةِ وَالْعِلْمِ كَيْ لَا يَنْفِرُوا

٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفِيَّاً، عَنْ أَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ آبَنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا.

٦٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ أَنْسٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا».

### ١٢ - باب: مَنْ جَعَلَ لِأَهْلِ الْعِلْمِ أَيَّامًا مَعْلُومَةً

٧٠ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُذَكِّرُ النَّاسَ فِي كُلِّ خَمِيسٍ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، لَوْدِدْتُ أَنَّكَ ذَكَرْتَنَا كُلَّ يَوْمٍ؟ قَالَ: أَمَا إِنَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْ ذَلِكَ أَكْرَهُ أَنْ أَمِلَّكُمْ، وَإِنِّي أَتَخَوَّلُكُمْ بِالْمَوْعِظَةِ، كَمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا بِهَا، مَخَافَةَ السَّامَةِ عَلَيْنَا.

### ١٣ - باب: مَنْ يُرِيدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفْقِهُ فِي الدِّينِ

٧١ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ آبَنِ شِهَابٍ قَالَ: قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: سَمِعْتُ مُعاوِيَةَ خَطِيبًا يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ يُرِيدُ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفْقِهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا فَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي، وَلَنْ تَرَأَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ، لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفُهُمْ، حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ».

### ١٤ - باب: الفَهْمُ فِي الْعِلْمِ

٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ: حَدَّثَنَا سُفِيَّاً قَالَ: قَالَ لِي أَبْنُ أَبِي نَعِيجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: صَحِبُتُ أَبْنَ عُمَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَلَمْ أَسْمَعْهُ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَّا حَدِيشًا وَاحِدًا،

(١) سورة آل عمران: الآية ٧٩

rapporter du Messager de Dieu (ç) qu'un seul *hadîth*. Il dit: «Nous étions chez le Prophète (ç) quand on lui apporta de la moëlle de palmier. Il dit alors: "Parmi les arbres, il y a un qui ressemble au musulman." Et moi de vouloir dire que c'est le palmier mais je gardai le silence car j'étais le plus jeune d'entre les présents. "C'est le palmier, reprit le Prophète (ç).»»

### R. 15 - Sur l'envie d'acquérir, comme autrui, la Science et la sagesse

- \* 'Umar dit: «Instruisez-vous avant qu'on ne vous donne de responsabilité».
- \* Abu 'Abd-ul-Lâh: «... et après avoir eu une responsabilité.»
- \* Les Compagnons du Prophète (ç) s'instruisaient malgré leur âge avancé.

73 - 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd dit: «Le Prophète (ç) a dit: "Il n'y a d'envie permise qu'en deux choses: la première concerne l'homme qui a eu une fortune de la part de Dieu et qui la dépense pour la cause de la vérité; la deuxième concerne l'homme à qui Dieu a donné une sagesse et qui juge selon elle et l'enseigne".»

### R. 16 - Sur ce qui a été dit au sujet du voyage de Moïse (ç) par mer pour se rendre chez al-Khadîr

**Dieu, le Très-Haut, dit: Te suivrai-je, à charge que tu m'instruises d'une part de ce dont tu fus instruit à la voie droite?**

74 - Ibn 'Abbâs rapporta avoir eu une controverse avec al-Hur ben Qays ben Hisn al-Fazâri au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné.

Ibn 'Abbâs: «C'est al-Khadîr.» Sur ce, 'Ubay ben Ka'b fut de passage. Ibn 'Abbâs l'appela et lui dit: «Je viens d'avoir une controverse avec cet homme au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné, c'est-à-dire l'homme qui, pour le rencontrer, Moïse demanda quel chemin prendre. As-tu entendu le Prophète (ç) parler de cet homme. — Oui, répondit 'Ubay, j'ai entendu le Messager de Dieu dire: "Au moment où Moïse était dans une assemblée de bénî Isrâ'îl, vint le voir un homme qui lui dit: *Connais-tu quelqu'un plus savant que toi?* — Non, répondit Moïse. Sur ce, Dieu révéla à Moïse: *Si, il y en a un, c'est notre serviteur al-Khadîr.* Et Moïse de demander comment pouvoir le rencontrer. Dieu alors lui donna le signe du poisson. Il lui fut dit: *Reviens sur tes pas une fois le poisson perdu, car alors tu rencontreras al-Khadîr.* Moïse suivit donc la trace du poisson dans la mer. Son page lui dit: *As-tu remarqué lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est*

قالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَاتَّيَ بِجُمَارٍ، فَقَالَ: إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً، مُثْلُهَا كَمَثْلِ الْمُسْلِمِ». فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ: هِيَ النَّخْلَةُ، فَإِذَا أَنَا أَصْغِرُ الْقَوْمِ، فَسَكَتَ. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «هِيَ النَّخْلَةُ».

## ١٥ - باب: الْأَغْبَاطِ فِي الْعِلْمِ وَالْحِكْمَةِ

وَقَالَ عُمَرُ: تَفَقَّهُوا قَبْلَ أَنْ تُسَوِّدُوا.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَبَعْدَ أَنْ تُسَوِّدُوا. وَقَدْ تَعْلَمَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ ﷺ فِي كِبِيرِ سَبَبِهِمْ.

٧٣ - حَدَّثَنَا الْحَمِيدُّيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ - عَلَى غَيْرِ مَا حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ - قَالَ: سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ أَبِي حَازِمٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا حَسَدَ إِلَّا فِي أَشْتَهِنْ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسُلْطَةً عَلَى هَلْكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيَعْلَمُهَا».

## ١٦ - باب: مَا ذُكِرَ فِي ذَهَابِ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْبَحْرِ إِلَى الْخَضِيرِ

وَقُولُهُ تَعَالَى: «هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعْلِمَنِ مِمَّا عِلْمَتَ رُشْدًا»<sup>(١)</sup>.

٧٤ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ غَرِيرِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ حَدَّثَ: أَنَّ عَبْيَدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ بْنُ حِصْنِ الْفَزَارِيِّ فِي صَاحِبِ مُوسَى، قَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِيرٌ، فَمَرَّ بِهِمَا أَبِي بْنُ كَعْبٍ، فَدَعَاهُ أَبْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى، الَّذِي سَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَى لُقْيَةِ، هَلْ سَمِعْتَ النَّبِيِّ ﷺ يَذْكُرُ شَأنَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: «بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى: بَلِّي، عَبَدُنَا خَضِيرًا، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ اللَّهُ لَهُ الْحُوتَ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ: إِذَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَارْجِعْ، فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، وَكَانَ يَتَّبَعُ أَثْرَ الْحُوتِ فِي الْبَحْرِ، فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ:

(١) سورة الكهف: الآية ٦٦

*là-bas que j'ai oublié le poisson; et il n'y a que le diable qui me l'a fait oublié. — C'est ce que nous voulions, dit Moïse avant de rebrousser chemin; ils rencontrèrent al-Khadir et il leur arriva ce que Dieu, Puissant et Majestueux, cite dans son Livre.”»*

**R. 17 - Sur cette parole du Prophète (ç):  
«Seigneur, fais-lui apprendre le Livre!»**

75 - Ibn 'Abbâs dit: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) me serra dans ses bras en disant: “Seigneur fais-lui apprendre le Livre!”»

**R. 18 - Quand est-ce qu'on peut accepter  
de l'enfant ce qu'il a entendu?**

76 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs dit: «Une fois, à l'époque où je m'approchais de la puberté, j'arrivai sur une ânesse au moment où le Messager de Dieu (ç) était à Mina en train de prier sans qu'il y eût devant lui une chose. De passage devant l'un des rangs des fidèles [qui étaient en prière] je lâchai l'ânesse pour aller paître et me mis dans le rang sans qu'on me reprochât ce comportement.»

77 - Mahmûd ben ar-Rabî rapporta: «Je me rappelle encore que le Prophète (ç) jeta hors de sa bouche, sur mon visage, une quantité d'eau prise d'un seau; j'avais alors cinq ans.»

**R. 19 - Sur le fait de voyager  
pour chercher la Science**

\* Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh voyagea durant tout un mois afin de voir 'Abd-ul-Lâh ben 'Unays pour un seul *hadîth*.

78 - D'après ibn 'Abbâs, une fois, ce dernier eut une controverse avec al-Hur ben Qays ben Hisn al-Fazâri au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné. De passage devant eux, 'Ubay ben Ka'b fut appelé par ibn 'Abbâs: «Je viens d'avoir une controverse avec cet homme-ci au sujet de l'homme que Moïse avait accompagné et pour qui il demanda quel chemin prendre. As-tu entendu le Messager de Dieu (ç) parler de cet homme? — Oui, répondit 'Ubay, j'ai entendu le Prophète (ç) le citer en disant: “Au moment où Moïse était dans une assemblée de bénî Isrâ'il, arriva un homme qui lui dit: Connais-tu quelqu'un plus savant que toi? — Non, répondit Moïse. Sur ce, Dieu, Puissant et Majestueux, révéla à Moïse: Si, il y en a un, c'est notre serviteur al-Khadir. Et Moïse de demander comment

أَرَيْتَ إِذْ أَوْيَنَا إِلَى الصَّخْرَةِ؟ فَإِنِّي نَسِيْتُ الْحَوْتَ، وَمَا اُنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرْهُ. قَالَ: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا حَضِيرًا، فَكَانَ مِنْ شَانِهِمَا الَّذِي قَصَصَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ».

### ١٧ - باب: قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ: «اللَّهُمَّ عَلَمْتَ الْكِتَابَ».

٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: ضَمَّنَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ: «اللَّهُمَّ عَلَمْتَ الْكِتَابَ».

### ١٨ - باب: مَتَى يَصْحُحُ سَمَاعُ الصَّغِيرِ

٧٦ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أَوْيِسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْيَدِ اللَّهِ بْنِ عَبْتَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانِي - وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَرْتُ الْأَخْتِلَامَ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصْلِي بِمَنِي إِلَى غَيْرِ جَدَارٍ، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفَّ، وَأَرْسَلْتُ الْأَنَانَ تَرَقَّعَ، فَدَخَلْتُ فِي الصَّفَّ، فَلَمْ يُنْكِرْ ذَلِكَ عَلَيَّ.

٧٧ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُسْهِرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ: حَدَّثَنِي الرُّبَيْدِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ قَالَ: عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ مَجَةً مَجَهَّاً فِي وَجْهِي، وَأَنَا أَبْنُ خَمْسِ سِينِينَ، مِنْ دَلْوِ.

### ١٩ - باب: الْخُرُوجُ فِي طَلْبِ الْعِلْمِ

وَرَحَلَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَوْيِسٍ، فِي حَدِيثٍ وَاحِدٍ.

٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ خَالِدُ بْنُ خَلَيْ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: قَالَ الْأَوْزَاعِيُّ: أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَبْيَدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ بْنُ حِصْنِ الْفَزَارِيِّ فِي صَاحِبِ مُوسَى، فَعَرَرَ بِهِمَا أُبَيْ بْنَ كَعْبٍ، فَدَعَاهُ أَبْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى الَّذِي سَأَلَ السَّيْلَ إِلَى لُقِيَّهُ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَذْكُرُ شَانَهُ؟ فَقَالَ أُبَيْ: نَعَمْ، سَمِعْتُ النَّبِيِّ ﷺ يَذْكُرُ شَانَهُ يَقُولُ: «بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: أَتَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ مُوسَى: لَا، فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا

pouvoir le rencontrer. Dieu alors lui donna le signe du poisson. Il lui fut dit: *Reviens sur tes pas une fois le poisson perdu, car alors tu rencontreras al-Khadir.* Moïse suivit donc la trace du poisson dans la mer. Ensuite son page lui dit: *As-tu remarqué lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est là-bas que j'ai oublié le poisson; et il n'y a que le diable qui me l'a fait oublier — C'est ce que nous voulions,* dit Moïse avant de rebrousser chemin; ils rencontrèrent al-Khadir et il leur arriva ce que Dieu cite dans son Livre.”»

### R. 20 - Sur le mérite de celui qui apprend un enseignement puis le fait apprendre

79 - D'après Abu Mûsa, le Prophète (ç) dit: «La Guidance et la Science pour lesquelles Dieu m'a envoyé ressemblent à une pluie abondante qui arrose une terre; là où le sol est fertile l'eau est acceptée, d'où herbes et plantes fourragères y poussent. Là où le sol est dur mais qui retient l'eau, Dieu l'offre aux hommes pour que ceux-ci en tirent profit: ils boivent, arrosent et cultivent... Il est aussi un troisième sol qui ne retient pas l'eau, ni ne laisse pousser les herbes.

«Cela est la parabole de celui qui est instruit dans la religion de Dieu et qui tire profit du [Message] pour lequel Dieu m'a envoyé; [ainsi], il apprend et fait apprendre. C'est la parabole aussi de celui qui se détourne [de mon Message] en refusant la Guidance de Dieu pour laquelle je suis envoyé.»

'Abu 'Abd-ul-Lâh dit: «Ishâq rapporta ceci: “Il est aussi un sol où l'eau est absorbée.”

\* D'autre part, “*qâ'*” (غَâ') est [la terre] que l'eau submerge. Quant à *safsaf* (صَفَّافَ), c'est le terrain plat<sup>(1)</sup>.

### R. 21 - Sur la disparition de la Science et l'apparition de l'ignorance

\* Rabî'a dit: Il ne sied à aucune personne possédant une part de la Science de perdre sa propre personne.

80 - Anas dit: «Le Messager de Dieu (ç): “Parmi les signes précurseurs de l'Heure, il y a: la disparition de la Science, l'extension de l'ignorance, la consommation des boissons spiritueuses et la propagation de l'adultère.”»

81 - Anas dit: «Je vais vous rapporter un *hadîth* qu'aucun ne vous rapportera

(1) Ces explications n'ont pas trait au *hadîth*.

حضر، فسأل السبيل إلى لقيه، فجعل الله له الحوت آية، وقيل له: إذا فقدت الحوت فارجع، فإنك ستقاها، فكان موسى عليه يتبع أثر الحوت في البحر، فقال فتى موسى لموسى: أرأيت إذ أتينا إلى الصخرة، فإني نسيت الحوت، وما نسانيه إلا الشيطان أن ذكره، قال موسى: ذلك ما كنا نبغي، فارتدا على آثارهما قصصاً، فوجدا خضراء، فكان من شأنهما ما قص اللهم في كتابه».

## ٢٠ - باب: فضل من علم وعلم

٧٩ - حديث محمد بن العلاء قال: حدثنا حماد بن أسامة، عن بريد بن عبد الله، عن أبي بودة، عن أبي موسى، عن النبي عليه قال: «مثل ما يعنيني الله به من الهدى والعلم، كمثل العيش الكثير أصاب أرضًا، فكان منها نفحة، قيلت الماء، فأنبتت الكلأ والعشب الكبير، وكانت منها أجاديل، أمسكت الماء، فنفع الله بها الناس، فشربوا وسقوا وزرعوا، وأصابت منها طائفة أخرى، إنما هي قياع لا تمسك ماء ولا تنبت كلأ، فذلك مثل من فقه في دين الله، ونفعه ما يعنيني الله به فعلم وعلم، ومثل من لم يرفع بذلك رأساً، ولم يقبل هدى الله الذي أرسليت به».

قال أبو عبد الله: قال إسحاق: «وكان منها طائفة قيلت الماء<sup>(١)</sup> فاع يعلوه الماء، والصفصف المستوي من الأرض».

## ٢١ - باب: رفع العلم وظهور الجهل

وقال زبيعة: لا ينبغي لأحدٍ عنده شيءٌ من العلم أن يُضيّع نفسه.

٨٠ - حديث عمران بن ميسرة قال: حدثنا عبد الوارث، عن أبي التياح، عن أنس قال: قال رسول الله عليه: «إن من أشراط الساعة: أن يرفع العلم ويثبت الجهل، ويشرب الخمر، ويظهر الزنا».

٨١ - حديث مسدد قال: حدثنا يحيى، عن شعبة، عن قتادة، عن أنس قال: لا حديثكم لا يحدثكم أحدٌ بعدي، سمعت رسول الله عليه يقول: «من أشراط الساعة

(١) قيلت الماء: شربته.

après moi. J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Parmi les signes précurseurs de l'Heure il y a: la diminution de la Science; la propagation de l'ignorance et de l'adultère; le grand nombre de femmes et la diminution du nombre des hommes, au point où chaque cinquantaine de femmes auront un seul tuteur."»

### **R. 22 - Sur ce qui reste de la Science**

82 - Ibn 'Umar dit: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Alors que je dormais on m'apporta [en songe] un vase de lait. Je bus jusqu'à sentir la satiété dans mes ongles. Puis je donnai le reste à 'Umar ben al-Katâb. — Et comment as-tu interprété cela? ô Messager de Dieu! demandèrent les présents. — C'est la science."»

### **R. 23 - Sur la réponse donnée par un Savant alors qu'il est sur une monture ou sur autre chose**

83 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru ben al-'Âs: Le Messager de Dieu (ç) se leva le jour du pèlerinage de l'Adieu à Mina où les gens commencèrent à l'interroger. Un homme vint le voir en disant: «Sans s'en rendre compte, j'ai tondu les cheveux avant de faire le sacrifice. — Fais ton sacrifice, il n'y a aucune gêne.» Et un deuxième homme de dire: «Sans s'en rendre compte, j'ai fait mon sacrifice avant que je ne jette<sup>(1)</sup>... — Jette [tes pierres]! il n'y a aucune gêne.» Et à chaque fois qu'on interrogeait le Prophète (ç) sur un rite fait trop tôt ou trop tard, il répondait: «Accomplissez-le! il n'y a aucune gêne à cela.»

### **R. 24 - Sur celui qui répond en faisant signe de la main ou de la tête**

84 - Ibn 'Abbâs: Un homme interrogea le Prophète (ç) pendant le pèlerinage [d'Adieu]: «J'ai fait mon sacrifice avant que je ne jette [les pierres...].» Et le Prophète de faire un signe de la main avant de dire: «Il n'y a aucune gêne à cela.»

«J'ai tondu les cheveux avant que je ne sacrifie, reprit l'homme<sup>(2)</sup>.» Et le Prophète de faire un deuxième signe de la main en disant: «Il n'y a aucune gêne à cela.»

(1) Il s'agit d'un rite.

(2) Ou: reprit un deuxième homme.

أَنْ يَقُلُّ الْعِلْمُ، وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ، وَيَظْهَرَ الزَّنَاءُ، وَتَكُثُرُ النِّسَاءُ، وَيَقُلُّ الرِّجَالُ، حَتَّى يَكُونَ لِخَمْسِينَ امْرَأَةً أَقْيَمَ الْوَاحِدُ».

## ٢٢ - باب: فَضْلِ الْعِلْمِ

٨٢ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي الْيَتُّ قَالَ: حَدَّثَنِي عُقْيُلٌ، عَنْ آبَنِ شِهَابٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ آبَنَ عُمَرَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ، أُتَبَتْ بِقَدْحٍ لِبْنٍ، فَشَرِبْتُ حَتَّى إِنِّي لَأَرِي الرَّيْ يَخْرُجُ فِي أَطْفَارِي، ثُمَّ أُغْطِيَتْ فَضْلِي عُمَرَ بْنَ الْخَطَابِ». قَالُوا: فَمَا أُولَئِكُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْعِلْمُ».

## ٢٣ - باب: الْفُتَيَا وَهُوَ وَاقِفٌ عَلَى الدَّابَّةِ وَغَيْرِهَا

٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ آبَنِ شِهَابٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ آبَنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ العاصِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَقَاتَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمَنْيَى لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُذْبَحَ؟ فَقَالَ: «أَذْبَحْ وَلَا حَرَجْ». فَجَاءَ آخَرُ فَقَالَ: لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمَى؟ قَالَ: «أَرْمَ وَلَا حَرَجْ». فَمَا سُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قُدْمٌ وَلَا أُخْرَ إِلَّا قَالَ: «أَفْعُلْ وَلَا حَرَجْ».

## ٢٤ - باب: مَنْ أَجَابَ الْفُتَيَا بِإِشَارَةِ الْيَدِ وَالرَّأْسِ

٨٤ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهِبَّ بْنُ أَيُوبَ، عَنْ عَكْرِمَةَ، عَنْ آبَنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ فِي حَجَّتِهِ فَقَالَ: ذَبَحْتُ قَبْلَ أَنْ أُرْمَى؟ فَأَوْمَأْ بِيَدِهِ، قَالَ: «وَلَا حَرَجْ». قَالَ: حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أُذْبَحَ؟ فَأَوْمَأْ بِيَدِهِ: «وَلَا حَرَجْ».

85 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «La Science disparaîtra, l'ignorance et les subversions se répandront, le *haraj* se multipliera. — Ô Messager de Dieu! demanda-t-on, c'est quoi le *haraj*?» Et le Prophète de faire un signe de la main en l'inclinant comme s'il voulait dire que cela veut dire: *tuer*.

86 - Asmâ' dit: «Une fois je vins voir ‘Â’icha, je la trouvai en train de prier. “Qu’ont donc les gens [à être si agités]? lui demandai-je.” Et elle d’indiquer le ciel<sup>(1)</sup>. Les gens s’étaient déjà mis debout [pour accomplir la prière de l’éclipse] lorsqu’elle ajouta: “Gloire à Dieu! — Est-ce un signe? m’écriai-je.” Elle me répondit que oui en faisant un signe de tête. Et moi de me lever pour la prière; je restai debout jusqu’à ce que j’aie failli m’évanouir, alors je commençai à verser de l’eau sur la tête. Quant au Prophète (ç), il loua Dieu et le glorifia puis dit: “Toute chose qu’on ne m’a pas encore fait voir, je viens de la voir de ma place-ci, même le Feu et le Paradis. On me révéla, en outre, qu’une fois dans vos tombes, vous subirez des tentations comme — ou: “pareilles à”, je ne sais quelle expression utilisa ’Asmâ’, rapporte l’un des traditionnistes — la tentation que causera le faux Messie. [A chacun d’entre vous], il sera dit: *Que sais-tu sur cet homme*<sup>(2)</sup>? Le Croyant — ou: “Le Convaincu”, je ne sais quel mot utilisa ’Asmâ’, précise l’un des traditionnistes — dira ceci: *C'est Muhammad, le Messager de Dieu qui nous a apporté preuves et guidance; nous avons répondu favorablement à son appel et nous l'avons suivi. C'est Muhammad, reprendra [le Croyant] par trois fois. — Dors en paix! lui dira-t-on, nous savons maintenant que tu étais vraiment convaincu [de son Message]*. Quant à l’hypocrite — ou: “celui qui doutait”, je ne sais quelle expression utilisa ’Asmâ’, précise de nouveau l’un des traditionnistes —, il dira: “*Je ne sais pas! J'ai entendu les gens dire une chose et je l'ai dite.*”»

#### R. 25 - L’incitation du Prophète (ç) des membres de la délégation des ‘Abd Qays à garder la foi et la Science et à en informer ceux qu’ils avaient laissés derrière eux.

\* Mâlik ben al-Huwayrith rapporta que le Prophète (ç) avait dit: «Retournez chez vous et instruisez vos gens!»

87 - Abu Jamra dit «Je servai d’intermédiaire entre ibn ‘Abbâs et les gens. Une fois il dit: A l’arrivée des membres de la délégation des ‘Abd-al-Qays chez le Prophète (ç), celui-ci demanda: “Qui sont ces députés? (ou: ces gens?) — Nous

(1) Pour dire à ’Asmâ’ qu’il y avait une éclipse du soleil.

(2) C.à.d, Muhammad.

٨٥ - حَدَّثَنَا الْمَكْكِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ سَالِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يُقْبَضُ الْعِلْمُ، وَيَظْهَرُ الْجَهْلُ وَالْفَتْنَةُ، وَيَكْثُرُ الْهَرْجُ». قَيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْهَرْجُ؟ فَقَالَ: هَكَذَا يَدِهِ فَحَرَفَهَا، كَانَهُ يُرِيدُ الْقَتْلَ.

٨٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ فَاطِمَةَ، عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ وَهِيَ تُصْلِيَ، فَقُلْتُ: مَا شَأْنُ النَّاسِ؟ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ، فَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قُلْتُ: آيَةً؟ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا - أَيْ نَعَمْ - فَقُمْتُ حَتَّى تَجَلَّنِي الْغَشْيُ، فَجَعَلْتُ أَصْبُرُ عَلَى رَأْسِي الْمَاءِ، فَحَمَدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ النَّبِيُّ ﷺ وَاثْنَيَ عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أَرِيَتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي، حَتَّى الْجَنَّةَ وَالنَّارَ، فَأَوْجِي إِلَيْيَ: إِنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ - أُو - قَرِيبَ - لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، يُقَالُ مَا عِلْمُكَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوُ الْمُؤْنَقُ - لَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدُ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى، فَاجْبَنَا وَاتَّبَعْنَا، هُوَ مُحَمَّدُ، ثَلَاثَةً، فَيَقُولُ: نَمْ صَالِحًا، قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لِمُوقِنٍ بِهِ، وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوُ الْمُرْتَابُ - لَا أَدْرِي أَيَّ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءُ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُهُ».

٢٥ - بَابٌ: تَحْرِيضُ النَّبِيِّ ﷺ وَفَدْ عَبْدِ الْقَيْسِ عَلَى أَنْ يَحْفَظُوا إِيمَانَ وَالْعِلْمَ وَيُخْبِرُوا مَنْ وَرَاءَهُمْ  
وَقَالَ مَالِكُ بْنُ الْحُوَيْرِثٍ: قَالَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ: «أَرْجِعُوا إِلَى أَهْلِيْكُمْ فَعَلَمُوْهُمْ».

٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدُرُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُبَّهُ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ قَالَ: كُنْتُ أَتْرَجِمُ بَيْنَ أَبْنِ عَبَّاسٍ وَبَيْنَ النَّاسِ، فَقَالَ: إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ أَتَوْا النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «مَنِ الْوَفْدُ - أَوْ مَنِ الْقَوْمُ -؟». قَالُوا: رَبِيعَةُ، فَقَالَ: «مَرْجَبًا بِالْقَوْمِ - أَوْ بِالْوَفْدِ - غَيْرَ

appartenant à Rabî'a, répondirent-ils. — Soyez le bienvenus! (ou: *que ces députés soient le bienvenus*) sans être confondus et sans regret! — O Messager de Dieu! nous ne pouvons venir te voir que durant l'un des mois sacrés, il y a ce clan des mécréants de Muzar qui nous sépare de toi. Recommande-nous une chose assez claire que nous transmettrons à ceux que nous avons laissés derrière nous, et qui nous fera entrer au Paradis!” Il leur recommanda quatre choses et leur en interdit quatre autres. Il leur recommanda de croire en Dieu seul. “Savez-vous ce que c'est que de croire en Dieu seul? — Dieu et son Messager en sont plus informés, rétorquèrent-ils. — C'est le fait d'attester qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muhammad est son messager, d'accomplir la prière, de payer la *zakât*, de jeûner le mois de *ramadan* et de donner le cinquième du butin.” Et il leur interdit *ad-dubbâ'*, *al-hantam* et *al-muzaffat* (Chu'ba: Il leur interdit aussi soit *an-naqîr*, soit *al-muqayyar*) avant de leur dire: “Retenez bien cela et transmettez-le à ceux qui sont derrière vous!”»

#### **R. 26 - Sur le déplacement pour avoir une réponse à une question survenue et sur le fait d'instruire les siens**

88 - ‘Uqba ben al-Hârith rapporta avoir épousé la fille d’Abu ’Ihâb ben ‘Azîz. Et une femme de venir lui dire: «J’ai allaité et ‘Uqba et celle qu’il a épousée. — J’ignore, répondit ‘Uqba, que tu m’as allaité... Tu ne m’as jamais parlé de cela!» Sur ce, il prit sa monture et se dirigea vers Médine. Là, il interrogea le Messager de Dieu (ç) qui lui dit: «Comment [est-ce possible de la garder] alors qu’on vient de te dire [l’affaire]?» ‘Uqba quitta alors sa femme qui put ensuite se marier à un autre homme.

#### **R. 27 - Sur le fait de chercher la Science à tour de rôle**

89 - ‘Umar dit: Nous, moi et un voisin des Anṣâr, étions à Béni ’Umayya ben Zayd, l’une des ‘Awâli de Médine. Il nous arrivait, moi et mon voisin, de descendre voir le Messager de Dieu (ç) à tour de rôle, chacun un jour. En descendant, je lui rapportais la Révélation et les évènements survenus au cours de mon journée. Lui aussi faisait la même chose une fois descendu. Son tour arrivé, il descendit un jour à Médine puis revint frapper à ma porte violemment: «Qu’on m’ouvre!» Effrayé, je sortis le voir. «Il vient de se passer une chose grave!»<sup>(1)</sup> Sur

(1) Il s’agit de la répudiation prévue des épouses du Prophète.

خَرَايَا وَلَا نَدَامِي». قَالُوا: إِنَّا نَأْتِيكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ، وَبَيْنَكَ هَذَا الْحَيٌّ مِنْ كُفَّارٍ مُضَرَّ، وَلَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيكَ إِلَّا فِي شَهْرٍ حَرَامٍ، فَمَرْنَا يَأْمُرُ نُخْبِرُ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا، نَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ، فَأَمْرُهُمْ بِإِرْبَاعٍ وَنَهَايَمْ عَنْ أَرْبَاعٍ: أَمْرُهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَحْدَهُ، قَالَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ». قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَتَعْطُوا الْخُمُسَ مِنَ الْمَغْنِمِ».

وَنَهَايَمْ عَنِ الدُّبَاءِ وَالْحَتْمِ وَالْمُزَفَّتِ. قَالَ شَعْبَةُ: رُبُّمَا قَالَ: «النَّقِيرُ». وَرُبُّمَا قَالَ: «الْمُقَيْرُ»: قَالَ: «آخْفَظُوهُ وَأَخْبِرُوهُ مَنْ وَرَاءَكُمْ».

## ٢٦ - باب : الرّحْلَةُ فِي الْمَسَالَةِ النَّازِلَةِ، وَتَعْلِيمٌ أَهْلِهِ

٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عُمَرُ بْنُ سَعِيدٍ بْنِ أَبِي حُسْنٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي مُلِيْكَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِبِ: أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِأَبِي إِهَابٍ بْنِ عَزِيزٍ، فَاتَّهُ آمْرَأَهُ فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجُ، فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ: مَا أَعْلَمُ أَنِّي أَرْضَعْتَنِي، وَلَا أَخْبَرْتَنِي، فَرَكِبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ». فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ، وَنَكَحْتُ زَوْجًا غَيْرَهُ.

## ٢٧ - باب : التَّنَاؤِبُ فِي الْعِلْمِ

٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شَعِيبٌ. عَنِ الزُّهْرِيِّ (ح) قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَقَالَ أَبْنُ وَهْبٍ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ثَورٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عُمَرَ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ، فِي بَيْتِ أُمِّيَّةَ بْنِ زَيْدٍ - وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ - وَكُنَّا نَتَنَاهُبُ التُّرُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَانْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا نَزَلَتْ جِهَتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْيَتِهِ، فَضَرَبَ بَأْبِي ضَرْبًا شَدِيدًا، فَقَالَ: أَثْمَّ هُوَ؟ فَفَزِعَتْ فَخَرَجَتْ إِلَيْهِ، فَقَالَ: قَدْ حَدَثَ أَمْرٌ عَظِيمٌ. قَالَ: فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي، فَقُلْتُ: طَلَقْكُنْ رَسُولُ اللَّهِ

ce, je me rendis chez Hafsa que je trouvai en train de pleurer. Je lui demandai alors: «Est-ce que le Prophète (ç) vient de vous répudier?

— Je ne sais pas, répondit-elle.» J'entrai ensuite chez le Prophète (ç) et tout en restant debout je lui dis: «As-tu répudié tes épouses? — Non, répondit-il. — Dieu est grand! m'écriai-je.»

### **R. 28 - Sur la colère manifestée lors de l'exhortation ou de l'enseignement lorsqu'on voit une chose répréhensible.**

90 - D'après Abu Mas'ûd al-Ansâri, une fois un homme dit: «O Messager de Dieu! il m'arrive souvent de ne pas assister à la prière en groupe à cause d'Un tel, il nous la fait durer longtemps.» Après cela, je vis le Prophète (ç) faire le prône, jamais je ne l'ai vu aussi en colère. Il dit: «O gens! vous poussez à la répugnance... Que celui qui préside les gens pendant la prière soit bref! car il y a parmi eux le malade, le faible et celui qui a des occupations.»

91 - D'après Zayd ben Khâlid al-Juhany, un homme interrogea le Prophète (ç) sur l'objet trouvé. Ce dernier dit: «Retiens la description de ses attaches (كعبات,) (ou: de son sac (عاء)) et de son couvercle puis, durant une année, annonce que tu l'as trouvé; après cela tu peux en tirer profit, cependant tu dois le remettre au propriétaire une fois venu. — Et qu'en est-il pour la chameau égarée?» Sur ce, le Prophète (ç) se mit en colère à un point où rougirent ses joues (ou: rougit son visage), puis dit: «Qu'as-tu à t'occuper d'elle, elle a son eau avec elle et des pieds pour aller boire et brouter... Laisse-la, jusqu'à ce que son propriétaire la trouve! — Et qu'en est-il pour la brebis égarée? — Elle est soit à toi, soit à ton frère, soit au loup.»

92 - Abu Mûsa: Une fois le Prophète (ç) fut interrogé sur des choses qu'il détestait; en voyant que ce genre de questions se multipliait, il se mit en colère et dit aux gens: «Interrogez-moi sur ce que vous voulez? — Qui est mon père? demanda alors un homme. — Ton père est Hudhâfa.

— Qui est mon père? demanda un deuxième.

— Ton père est Sâlim, l'affranchi de Chayba.»

Voyant [la colère] sur le visage du Prophète (ç), 'Umar s'écria: «O Messager de Dieu! nous revenons repentants à Dieu, Puissant et Majestueux.»

بِعَذَابِهِ؟ قَالَتْ: لَا أَدْرِي. ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ بِعَذَابِهِ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ: أَطَلَقْتَ نِسَاءَكَ؟ قَالَ: لَا». فَقُلْتُ: اللَّهُ أَكْبَرُ.

## ٢٨ - بَابُ : الغَضَبُ فِي الْمَوْعِظَةِ وَالْتَّعْلِيمِ ، إِذَا رَأَى مَا يَكْرَهُ

٩٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَا أَكَادُ أُدْرِكُ الصَّلَاةَ مِمَّا يُطَوِّلُ بِنَا فَلَانُ، فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ بِعَذَابِهِ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِدٍ، فَقَالَ: «إِيَّاهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ مُنْفَرُونَ، فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُخْفَفْ، فَإِنْ فِيهِمْ الْمَرِيضُ وَالْمُسْعِفُ وَذَادَتْ الْحَاجَةُ».

٩١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ الْمَدِينِيُّ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْمُنْبَعِثِ، عَنْ زَيْدَ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ بِعَذَابِهِ سَالَةً رَجُلٌ عَنِ الْلُّقْطَةِ، فَقَالَ: «أَعْرِفُ وَكَائِنَاهَا - أَوْ قَالَ وَعَاءَهَا - وَعِفَافَصَهَا، ثُمَّ عَرَفَهَا سَنَةً، ثُمَّ آسْتَمْتَعْ بِهَا، فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدْهَا إِلَيْهِ». قَالَ: فَضَالَةُ الْإِبْلِ؟ فَغَضِبَ حَتَّى آخْمَرَتْ وَجْهَتَهُ - أَوْ قَالَ آخْمَرَ وَجْهُهُ - فَقَالَ: «وَمَا لَكَ وَلَهَا، مَعَهَا سِقَاوَهَا وَحِذَاوَهَا، تَرِدُ الْمَاءُ وَتَرْعَى الشَّجَرَ، فَذَرْهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا». قَالَ: فَضَالَةُ الْغَنَمِ؟ قَالَ: «لَكَ أَوْ لَأَخِيكَ أَوْ لِلذَّبِبِ».

٩٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ العَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: سُئِلَ النَّبِيُّ بِعَذَابِهِ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا، فَلَمَّا أَكْثَرَ عَلَيْهِ غَضَبٌ، ثُمَّ قَالَ لِلنَّاسِ: «سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ». قَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي؟ قَالَ: «أَبُوكَ حُذَافَةً». فَقَامَ آخْرُ فَقَالَ: مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: «أَبُوكَ سَالِمَ مَوْلَى شَيْبَةً». فَلَمَّا رَأَى عُمَرَ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

**R. 29 - Sur celui qui se met à genoux  
devant l'Imâm ou le traditionniste**

93 - Anas ben Mâlik: Voyant le Messager de Dieu (ç) sorti, 'Abd-ul-Lâh ben Hydhâfa lui dit: «Qui est mon père? — Ton père est Hudhâfa», répondit le Prophète avant de commencer à dire: «Interrogez-moi!» à plusieurs reprises. 'Umar se mit alors à genoux en disant: «Nous acceptons Dieu comme seigneur, l'Islam comme religion et Muhammad (ç) comme prophète.» Et le Prophète de garder le silence.

**R. 30 - Sur celui qui répète ses propos  
par trois fois pour être compris**

\* ...Puis il dit: "Et les propos mensongers." Il resta à répéter cette phrase.

\* Ibn 'Umar: Le Prophète (ç) dit: "Ai-je transmis?" par trois fois.

94 - D'après Anas, le Prophète (ç), en prononçant le *salâm* (le salut) ou en parlant, faisait la chose par trois fois.

95 - Anas rapporta: En prononçant une phrase, le Prophète (ç) la répétait par trois fois, jusqu'à ce qu'elle fût comprise. De passage devant un groupe, il le saluait en prononçant le *salâm* par trois fois.

96 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru dit: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Messager de Dieu (ç) mit du retard à arriver. Il nous rejoignit au moment où le temps de la prière, celle du 'asr, s'approchait de sa fin. Nous étions en train de faire nos ablutions mineures; nous commençâmes alors à essuyer les pieds lorsque, de toutes ses forces, il cria: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!" par deux ou trois fois.»

**R. 31 - Sur l'enseignement donné par  
l'homme à son "esclave" femme ou à son épouse**

97 - Selon Abu Burda, son père rapporta: Le Messager de Dieu (ç) a dit: «Trois individus auront deux Récompenses: un individu appartenant aux Gens du Livre qui croit en son prophète et en Muhammad (ç); "l'esclave" qui observe le droit de Dieu et celui de ses maîtres; un homme qui a une femme "esclave" qu'il éduque et qu'il enseigne avec soin puis l'affranchit et l'épouse; il aura deux Récompenses.»

## ٢٩ - باب : مَنْ بَرَكَ عَلَى رُكْبَتِيهِ عِنْدَ الْإِمَامِ أَوِ الْمُحَدِّثِ

٩٣ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانُ قَالَ : أَخْبَرَنَا شُعْبَيْتُ ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ : أَخْبَرَنِي أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ : أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ ، فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُدَافَةَ فَقَالَ : مَنْ أَبِي ؟ فَقَالَ : « أَبُوكَ حُدَافَةً ». ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ : « سَلُونِي ». فَبَرَكَ عُمَرُ عَلَى رُكْبَتِيهِ فَقَالَ : رَضِينَا بِاللَّهِ رَبِّا ، وَبِالْإِسْلَامِ دِينَا ، وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا ، فَسَكَتَ .

## ٣٠ - باب : مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُفْهَمَ عَنْهُ

فَقَالَ : « أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ ». فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا . وَقَالَ أَبْنُ عُمَرَ : قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « هَلْ بَلَغْتُ ». ثَلَاثًا .

٩٤ - حَدَّثَنَا عَبْدَةُ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمِدِ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُشْنَى قَالَ : حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ، عَنْ أَنْسٍ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنَّهُ كَانَ إِذَا سَلَّمَ سَلَّمَ ثَلَاثًا ، وَإِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا .

٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمِدِ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُشْنَى قَالَ : حَدَّثَنَا ثُمَامَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ، عَنْ أَنْسٍ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا ، حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ ، وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ ، سَلَّمَ عَلَيْهِمْ ثَلَاثًا .

٩٦ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍ وَقَالَ : تَخَلَّفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرِ سَافَرْنَاهُ ، فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الصَّلَاةَ ، صَلَاةَ الْعَصْرِ ، وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ ، فَجَعَلْنَا نَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا ، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ : « وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ .

## ٣١ - باب : تَعْلِيمِ الرَّجُلِ أَمْتَهُ وَأَهْلَهُ

٩٧ - أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ ، هُوَ أَبْنُ سَلَامٍ - حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ قَالَ : حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ حَيَّانَ قَالَ : قَالَ عَامِرُ الشَّعْبِيُّ : حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « ثَلَاثَةُ لَهُمْ أَجْرَانٌ : رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ، آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَى حَقَّ اللَّهِ وَحْقَ مَوَالِيهِ ، وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أُمَّةٌ يَطْوُهَا ، فَأَدَبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا ، وَعَلَمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَرَوَجَهَا ، فَلَهُ أَجْرَانٌ ». .

Et ‘Âmir de dire<sup>(1)</sup>: «Nous t'avons rapporté ce *hadîth* sans rien demander. De plus, on se déplaçait jusqu'à Médine pour un *hadîth* [traitant un sujet] moins important.»

### R. 32 - Sur l'exhortation et l'enseignement des femmes par l'Imâm

98 - ‘Atâ’ dit: J'ai entendu ibn ‘Abbâs dire: «J'atteste que le Prophète (ç) (ou: J'atteste, dit ‘Atâ, qu'ibn ‘Abbâs [a dit] que le Messager de Dieu) sortit une fois accompagné par Bilâl.

«... Il les exhorte alors et leur recommanda l'aumône. Aussitôt, elles commencèrent à jeter des boucles d'oreilles et des bagues que Bilâl ramassait en les mettant dans le pan de son habit.»

\* D'après Ismâ‘îl, de ’Ayûb, de ‘Atâ’, c'est ibn ‘Abbâs qui dit: *J'atteste que le Prophète (ç)...*

### R. 33 - Sur le vif intérêt porté aux *hadîth*

99 - Abu Hurayra dit: «Un jour, on interrogea [le Prophète]: “O Messager de Dieu! quel est celui que ton Intercession rendra le plus heureux d'entre les hommes, le jour de la Résurrection?

- O Abu Hurayra! rétorqua le Messager de Dieu (ç), je croyais qu'aucune personne ne m'interrogeât sur ce sujet avant toi car je te voyais vivement intéressé à la Tradition... La personne que mon Intercession rendra la plus heureuse parmi les hommes, le jour de la Résurrection, est celle qui dit: *Il n'y a de dieu que Dieu* tout en ayant le cœur — ou: l'âme — sincère.”»

### R. 34 - A propos du comment de la disparition de la Science

\* ‘Umar ben ‘Abd-el-‘Azîz écrivit à Abu Bakr ben Hazm [en lui prescrivant ceci]: Cherche le *hadîth* du Messager de Dieu (ç) et écris-le! car je crains la disparition de la Science et des Savants. Mais n'accepte que le *hadîth du Prophète (ç)...*

Propagez, [vous les Savants], la Science et prenez place [sur vos chaires] afin

---

(1) à Sâlih ben Hayyân, selon al-Kirmâni; et à un habitant de Khurasân, selon ibn Hajar. tI, p259.

ثُمَّ قَالَ عَامِرٌ: أَعْطَيْنَاكُمَا بِغَيْرِ شَيْءٍ، قَدْ كَانَ يُرْكَبُ فِيمَا دُونَهَا إِلَى الْمَدِينَةِ.

### ٣٢ - باب: عِظَةُ الْإِمَامِ النِّسَاءَ وَتَعْلِيمِهِنَّ

٩٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَيُوبَ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ: سَمِعْتُ أَبْنَ عَبَاسٍ قَالَ: أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ - أُوْ قَالَ عَطَاءً: أَشْهَدُ عَلَى أَبْنَ عَبَاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - خَرَجَ وَمَعْهُ بِلَالٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعْ فَوَعَظَهُنَّ وَأَمْرَهُنَّ بِالصِّدْقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالخَاتَمَ، وَبِلَالٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثُوِّيهِ.

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُوبَ عَنْ عَطَاءٍ، وَقَالَ عَنْ أَبْنَ عَبَاسٍ: أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ.

### ٣٣ - باب: الْحِرْصُ عَلَى الْحَدِيثِ

٩٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو أَبْنِ أَبِي سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدَ النَّاسَ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَقَدْ ظَنَّتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنَّ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْ أَوْلَ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسَ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ، أَوْ نَفْسِهِ». .

### ٣٤ - باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ: أَنْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَكْتُبْهُ، فَإِنِّي حِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلَا تَقْبِلْ إِلَّا حَدِيثُ النَّبِيِّ ﷺ، وَلْتُفْشِلُوا الْعِلْمَ، وَلْتُجْلِسُوا حَتَّى يُعْلَمَ مَنْ لَا يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لَا يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًا.

d'instruire ceux qui ne savent pas...! La Science ne disparaît que lorsqu'elle devient un secret.

\* Al-'Alâ' ben 'Abd-al-Djabbâr nous a rapporté ceci: «Cela (c.à.d les propos de 'Umar ben 'Abd-al-'Azîz) nous a été rapporté par 'Abd-al-Azîz ben Muslim qui le tenait de 'Abd-ul-Lâh ben Dinâr, mais seulement jusqu'à: *et des Savants.*»

100 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amru ben al-'Âs dit: «J'ai entendu le Messager de Dieu (ç) dire: "Dieu ne fait pas disparaître la Science en l'arrachant [directement] aux hommes, mais il la fera disparaître en recueillant les âmes des Savants. D'ailleurs, lorsqu'aucun d'eux ne sera plus, les gens choisiront des chefs ignorants. Ces derniers interrogés, ils avanceront des réponses ne se basant sur aucun savoir, et ainsi ils égareront et s'égareront...»

\* Un *hadîth* similaire a été rapporté par al-Firabry, et ce directement d'al-'Abbâs, directement de Qutayba, directement de Jarîr, de Hichâm.

### R. 35 - Doit-on réservier aux femmes un jour à part consacré à l'enseignement de la Science?

101 - Abu Sa'îd al-Khudri: «Une fois, les femmes dirent au Prophète (ç): "- Comparés à nous, les hommes se sont entièrement emparés [de ton temps]... Consacre-nous alors un jour!" Sur ce, le Prophète leur promit un jour.

«A la date convenue, il les exhorte et leur recommanda [plusieurs choses].

«Parmi ses propos adressés à [ces] femmes, citons ceci: "Toute femme d'entre vous qui perd trois de ses enfants aura un Voile qui s'interposera entre elle et l'Enfer.

- Et qu'en est-il pour deux? demanda une femme.

- De même pour deux."»

102 - Ce même *hadîth* nous a été directement rapporté par Muhammed ben Bachâr, directement de Ghundar, directement de Chu'ba, de 'Abd-ar-Rahmân ibn al-Asbahâni, de Dhakwân, d'Abu Sa'îd al-Khudri.

\* 'Abd-ar-Rahmân ben al-Asbahâni dit: J'ai entendu Abu Hâzim rapporter qu'Abu Hurayra avait précisé: «Trois [enfants] qui n'ont pas encore atteint l'âge de majorité.»

حَدَّثَنَا العَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَارِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّزِيزِ، إِلَى قَوْلِهِ: ذَهَابُ الْعُلَمَاءِ.

١٠٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُونِيسٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو بْنِ الْعَاصِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ أَتْبَاعًا يَتَرَكَّعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّىٰ إِذَا لَمْ يُقْبِطْ عَالِمًا، أَتَخْذَ النَّاسُ رُؤُوسًا جَهَالًا، فَأَفْتَوْهُ بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوْا وَأَضَلُّوْا».

قَالَ الفِرَغِيُّ: حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ هِشَامٍ نَّحوَهُ.

### ٣٥ - بَابٌ: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَىٰ حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

١٠١ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبْنُ الْأَصْبَهَانِيُّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا صَالِحَ ذَكْوَانَ: يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ: قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِيِّ ﷺ: غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ، فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَظَهُنَّ وَأَمْرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ: «مَا مِنْ كُنْ أَمْرَأٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةً مِنْ وَلَدِهَا، إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ امْرَأٌ: وَاثْنَيْنِ؟ فَقَالَ: «وَاثْنَيْنِ».

١٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ ذَكْوَانَ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهَذَا.

وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: «ثَلَاثَةٌ لَمْ يَلْعُغُوا الْحِنْثَ».

### R. 36 - Sur celui qui entend une chose et insiste à être éclairé

103 - D'après ibn Abu Mulayka, chaque fois que 'Â'icha, l'épouse du Prophète, entendait ce qu'elle ne savait pas, elle l'examinait jusqu'à ce qu'elle fût éclairée.

Il avait aussi rapporté: «Une fois, le Prophète (ç) a dit: "Sera châtié celui de qui on exigera un compte, [le jour du Jugement]."

«Et 'Â'icha de rapporter: Je dis alors: "Dieu, le Très-Haut, ne dit-Il pas: La reddition du compte lui sera facile<sup>(1)</sup>?"

— Cela concerne [le jour] du Déploiement, m'expliqua-t-il, mais périra celui dont le compte sera minutieux."»

### R. 37 - Sur: "Que le présent transmette la Science à l'absent!"

**propos du Prophète (ç) rapportés par ibn 'Abbâs**

104 - Abu Churayh [rapporte] avoir dit à 'Amrû ben Sa'îd qui était en train d'envoyer des troupes à la Mecque: «Que votre autorité me permette de vous transmettre ces propos tenus par le Prophète (ç) au lendemain du jour de la Victoire<sup>(2)</sup>, propos entendus de mes [propres] oreilles et restés gravés dans mon cœur. Encore, ai-je vu le Prophète (ç) les prononcer: il loua et glorifia Dieu avant de dire: "C'est à Dieu, et non aux hommes que revient le caractère sacré de la Mecque. Toute personne croyant en Dieu et au Jour Dernier, ne peut se donner la permission d'y verser du sang ou d'y couper [fût-ce] un arbre! Et si quelqu'un se permet de violer [son caractère sacré] en prenant pour prétexte le combat du Messager de Dieu (ç), dites-lui alors que Dieu n'avait accordé cette permission qu'à son Messager... De plus, Il ne m'avait donné cette permission que pour une heure dans la journée; après quoi, son inviolabilité a été recouvrée ce jour-même, comme elle l'était hier... Que le présent en informe l'absent!"»

Alors, on interrogea Abu Churayh: «Et qu'a dit 'Amrû?

- «*J'en suis plus renseigné, ô Abu Churayh!* a-t-il dit, [mais le territoire sacré]

(1) Al-'Inchiqâq, 8.

(2) Autrement dit, le jour de la prise de la Mecque.

### ٣٦ - باب : مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَاجَعَ حَتَّى يَعْرِفَهُ

١٠٣ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ : أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ : حَدَّثَنِي أَبْنُ أَبِي مُلِيقَةَ : أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ : كَانَتْ لَا تَسْمَعُ شَيْئًا لَا تَعْرِفُهُ، إِلَّا رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ : «مَنْ حُوِسِبَ عُذْبًا». قَالَتْ عَائِشَةُ : فَقُلْتُ : أَوْ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى : «فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا». قَالَتْ : فَقَالَ : «إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ، وَلَكِنْ : مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ». .

### ٣٧ - باب : لِيُبَلِّغِ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَايَبُ

قَالَهُ أَبْنُ عَبَّاسٍ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ .

١٠٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ : حَدَّثَنِي الْلَّيْثُ قَالَ : حَدَّثَنِي سَعِيدُ ، عَنْ أَبِي شَرِيفٍ : أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرِ بْنِ سَعِيدٍ - وَهُوَ يَعْتَصِمُ بِالْبَعْوَثِ إِلَى مَكَّةَ - أَذْنَنْ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ ، أَحَدَّنْكَ فَوْلًا قَامَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ الْعَدْ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ ، سَمِعَتْهُ أَذْنَانِي وَوَعَاءَ قَلْبِي ، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَانِي حِينَ تَكَلَّمُ بِهِ : حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ : «إِنَّ مَكَّةَ حَرَمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلَا يَحِلُّ لِأَمْرِيءٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلَا يَعْصِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيهَا، فَقُولُوا : إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذِنْ لَكُمْ، وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْأَمْسِ، وَلِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَايَبُ». .

فَقِيلَ لِأَبِي شَرِيفٍ : مَا قَالَ عُمَرُ ؟ قَالَ : أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبا شَرِيفٍ ، لَا تُعِيدُ عَاصِيَا وَلَا

*ne doit abriter ni un proscrit, ni une personne fuyant [les conséquences] d'un délit de sang ou d'une corruption [se glissant dans la religion].”»*

105 - Abu Bakra: Le Prophète (ç) dit: «Vos sangs, vos biens (Muhammad: Je crois qu'il a aussi dit: “et vos honneurs”) sont aussi sacrés que votre jour-ci et votre mois-ci. Que le présent transmette cela à l'absent! (Muhammad disait: “Le Messager de Dieu (ç) dit vrai, cela a eu lieu”). N'ai-je pas transmis [la chose]? reprit le Prophète par deux fois.»

### R. 38 - Sur le péché de celui qui ment sur le compte du Prophète (ç)

106 - Rib'i ben Hirâch rapporta: J'ai entendu 'Ali dire: «Le Prophète (ç) a dit: “Ne mentez pas sur mon compte, car celui qui ment sur mon compte n'a qu'à entrer dans le Feu.”»

107 - D'après 'Âmir ben 'Abd-ul-Lâh ben az-Zubayr, son père rapporta: Je dis une fois à az-Zubayr: «Je ne t'entends pas rapporter des *hadîth* du Messager de Dieu (ç) à la manière d'Un tel et d'Un tel! — Eh bien! je n'ai jamais quitté le Prophète..., mais je l'ai entendu dire: “Celui qui ment sur mon compte n'a qu'à s'attendre à occuper sa place dans le Feu.”»

108 - Anas dit: «Ce qui m'empêche de trop vous rapporter de *hadîth* est que le Prophète (ç) a dit: “Celui qui ment sur mon compte de propos délibéré n'a qu'à s'attendre à occuper sa place dans le Feu.”»

109 - Salama rapporta: «J'ai entendu le Prophète (ç) dire: “Celui qui me fait dire ce que je n'ai pas dit n'a qu'à s'attendre à occuper sa place dans le Feu.””

110 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «Prenez mon nom et laissez mon surnom!... Celui qui me voit en songe m'a vraiment vu; le diable ne peut prendre mon image... Celui qui ment sur mon compte de propos délibéré n'a qu'à s'attendre à occuper sa place dans le Feu.»

### R. 39 - Sur la transcription de la Science

111 - Juhayfa rapporta: «Je dis une fois à 'Ali: “Avez-vous quelque chose d'écrit [autre que le Coran]? — Non, répliqua-t-il, exception faite d'une compréhension donnée à tout homme et tirée du Livre de Dieu ou le contenu de ce feuillet. — Et que contient ce feuillet? ”

فَارًا بِدَمٍ وَلَا فَارًا بِخَرْبَةٍ.

١٠٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَابِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادٌ، عَنْ أَبِي يُوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبْنَى بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، ذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَموالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ: وَأَخْسِبُهُ قَسَالَ وَأَغْرَاضَكُمْ، كُحْرَمَةَ حَرَامٍ، كُحْرَمَةَ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، إِلَّا لِيُلْعَنَ الشَّاهِدُ مِنْكُمُ الْغَائِبَ» - وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ: صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، كَانَ ذَلِكَ - «إِلَّا هُلْ بَلَغْتُ». مَرَّتَيْنِ.

### ٣٨ - بَابُ: إِنْمٌ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ

١٠٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ: سَمِعْتُ رَبِيعَيِّ بْنَ حِرَاشٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلَيَلْعَنَ النَّارَ».

١٠٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبِيرِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قُلْتُ لِلزُّبِيرِ: إِنِّي لَا أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَمَا يُحَدِّثُ فُلَانٌ وَفُلَانٌ؟ قَالَ: أَمَا إِنِّي لَمْ أُفَارِقْهُ، وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلَيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١٠٨ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ: قَالَ أَنْسُ: إِنَّهُ لَيْمَنَعْنِي أَنْ أَحَدَّنُكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «مَنْ تَعْمَدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلَيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١٠٩ - حَدَّثَنَا مَكْيُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ يَقُلُّ عَلَيَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلَيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ».

١١٠ - حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي حَصِينَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلَا تَكْتُنُوا بِخَيْرِيِّ، وَمَنْ رَأَنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلَيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ السَّارِ».

### ٣٩ - بَابُ: كِتَابَةُ الْعِلْمِ

١١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُطَرْفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ أَبِي جُحْفَةَ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيٍّ: هَلْ عِنْدُكُمْ كِتَابٌ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ، أَوْ فَهُمْ أُعْطَيْهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ: قُلْتُ: فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ؟

— Ce qui a trait au prix du sang, à la libération des prisonniers et ceci: *un musulman ne doit être tué pour un mécréant.*”»

112 - Abu Hurayra: En l'an de la prise de la Mecque, les Khuzâ'a abattirent un homme des bénis Layth contre l'un d'eux abattu auparavant par ces derniers. Informé, le Prophète (ﷺ) se mit sur sa monture et fit ce discours: “Dieu a interdit que l'homicide — ou: [les Gens de] *l'Éléphant*<sup>(1)</sup> (القُلُوب)، le doute vient d'Abu 'Abd-ul-Lâh — soit dans La Mecque. C'est au Messager de Dieu (ﷺ) et aux Croyants qu'Il a donné pouvoir sur ses habitants. Cependant, elle n'a perdu son caractère sacré pour quiconque, ni avant moi ni après moi... Elle ne m'a été rendue licite que pour une heure de la journée... Sachez qu'à cette heure-ci elle a recouvré son caractère sacrée: on ne doit ni arracher ses épines; ni couper ses arbres; ni ramasser ses objets perdus, sauf s'il s'agit de les annoncer... Quant au meurtre commis, [les parents de la victime sont] entre deux choix: soit d'accepter le prix du sang, soit d'appliquer le talion<sup>(2)</sup>.” Sur ce, arriva un homme des habitants du Yémen et dit: “O Messager de Dieu! écris-moi cela! — Ecrivez-cela au père d'Un tel! commanda le Prophète.” Et un Quraychite de demander: “O Messager de Dieu! fais exception du jonc! Car nous l'utilisons [beaucoup] dans nos maisons et dans nos tombes.

— Exception faite du jonc, exception faite du jonc! acquiesca le Prophète (ﷺ).”»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: «On dit بَعْدَ قَاتَلَ avec un قاتل.» On demanda alors: «Et qu'est-ce qu'il a écrit à l'homme? — Ce discours, répondit Abu 'Abd-ul-Lâh.»

113 - D'après Wahb ben Munabbih, son frère rapporta: «J'ai entendu Abu Hurayra dire: “Aucun des Compagnons du Prophète (ﷺ) n'a rapporté de *hadîth* plus que moi, exception faite de 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû, car lui écrivait [les *hadîth*], tandis que moi non.”»

114 - Selon 'Ubayd-ul-Lâh ben 'Abd-ul-Lâh, ibn 'Abbâs rapporta: «Lorsque le mal du Prophète (ﷺ) devint plus intense, il dit: “Apportez-moi sur quoi écrire afin [que je vous dicte] d'écrire ce qui vous évitera après moi de vous égarer!” Et 'Umar d'intervenir: “Le mal domine le Prophète (ﷺ); nous avons le Livre de Dieu, il nous suffit.” Les présents divergèrent alors et les voix [s'élevèrent] bruyantes.

«Le Prophète: “Levez-vous et laissez-moi! Il ne sied qu'on se dispute en ma présence.”»

(1) Allusion à l'armée d'Abraha.

(2) En arabe: ... لِمَا أَنْ يَقْاتَلُ.

قالَ: العَقْلُ، وَفَكَاكُ الأَسِيرِ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ.

١١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمَ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ خُزَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ - عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ - بِقَتْلِهِ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأَخْبَرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ، فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ فَخَطَبَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ، أَوْ الْفِيلَ - شَكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَطَ عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْمُؤْمِنُونَ، أَلَا وَإِنَّهَا لَمْ تَحْلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِيَّ، وَلَمْ تَحْلَّ لِأَحَدٍ بَعْدِيَّ، أَلَا وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلَا وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لَا يُخْتَلِي شَوْكُهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا تُلْقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُشَيْدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرِينَ: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتْلِ». فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ: اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «اکْتُبُوا لِأَبِي فُلَانٍ». فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ: إِلَّا إِذْخِرْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بَيْوتِنَا وَقُبُورِنَا؟ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِلَّا إِذْخِرْ إِلَّا إِذْخِرْ».

قالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: يُقَالُ: يُقَادُ بِالْقَافِ، فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ: أَئِ شَيْءٌ كَتَبَ لَهُ؟ قَالَ: كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ.

١١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو قَالَ: أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنْبِهِ، عَنْ أَخِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أَحَدُ أَكْثَرِ حَدِيثِنَا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو، فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

١١٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي آبُنُ وَهْبٌ قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ آبِنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ آبِنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا أَشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ ﷺ وَجَعَهُ قَالَ: «أَتَتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عُمَرُ: إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ غَلَبَهُ الْوَجْعُ، وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسِبُنَا. فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغْطُ، قَالَ: «قُومُوا عَنِّي، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي

Et ibn ‘Abbâs de continuer en sortant: «Le malheur, tout le malheur, réside/résidait dans l’obstacle qui fut dressé entre le Messager de Dieu (ç) et son écrit.»

### R. 40 - Sur [l’enseignement] de la Science et l’exhortation faits de nuit

115 - ’Um Salama dit: «Une nuit le Prophète (ç) se réveilla en disant: “Gloire à Dieu! Que de *fitan* (subversions ou tentations) a-t-on fait descendre [du ciel] cette nuit! que de trésors ont été ouverts! Réveillez celles qui sont dans ces appartements<sup>(1)</sup>; car que de femmes bien vêtues dans ce bas-monde seront nues dans l’au-delà!”»

### R. 41 - Sur l’entretien nocturne au sujet de la Science

116 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar rapporta: «A la fin de sa vie, le Prophète (ç) nous présida une fois pendant la prière du ‘ichâ. Après le *salâm*<sup>(2)</sup>, il se leva et dit: “Retenez bien votre nuit-ci! cent ans après, des hommes vivant maintenant sur la surface de la terre, aucun ne restera.”»

117 - D’après Sa‘îd ben Jubayr, ibn ‘Abbâs rapporta: «Une fois, je passai la nuit chez ma tante maternelle Maymûna bent al-Hâarith, l’épouse du Prophète (ç) qui était alors venu passer chez elle la nuit qui lui était consacrée<sup>(3)</sup>. En fait, il pria le ‘ichâ’ [à la mosquée] puis rentra chez lui où il fit quatre *rak’â*, s’endormit ensuite, puis se réveilla et dit: “Le gosse dort-il?” — ou quelques mots similaires — avant de se lever [pour la prière]. Je me levai à mon tour et me mis à sa gauche et lui de me mettre à sa droite. Il fit cinq *rak’â* puis deux autres<sup>(4)</sup> et s’endormit jusqu’à ce que j’entendîs son souffle (غطيط ou خطيط), après quoi il sortit pour [aller faire] la prière.»

### R. 42 - Sur le fait de retenir la Science

118 - Abu Hurayra dit: «Les gens disent qu’Abu Hurayra exagère [quant au nombre des *hadîth* rapportés]. [Sachez] que je n’aurais rapporté aucun *hadîth* s’il

(1) C.à.d, les épouses du Prophète.

(2) Le salut de fin de prière.

(3) Le Prophète consacrait à chacune de ses épouses une nuit.

(4) Celles du *fadjîr* (l’au-beep)

النَّازُعُ». فَخَرَجَ أَبْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلُّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

#### ٤٠ - باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيلِ

١١٥ - حَدَثَنَا صَدَقَةُ: أَخْبَرَنَا أَبْنُ عَيْنَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ هِنْدٍ، عَنْ أُمَّ سَلَمَةَ. وَعَمْرُو وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ الرُّهْرِيِّ، عَنْ هِنْدٍ، عَنْ أُمَّ سَلَمَةَ قَالَتْ: أَسْتَيْقِظُ النَّبِيَّ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتْنَ، وَمَاذَا فُتَحَ مِنَ الْخَرَائِنِ، أَيْقُظُوا صَوَاحِبَ الْحُجَّرِ، فُرِّبْ كَاسِيَّةَ فِي الدُّنْيَا عَارِيَّةَ فِي الْآخِرَةِ».

#### ٤١ - باب: السَّمَرِ فِي الْعِلْمِ

١١٦ - حَدَثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَفْرَيْرٍ قَالَ: حَدَثَنِي الْلَّيْثُ قَالَ: حَدَثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، وَأَبِي بَكْرٍ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَمْمَةَ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَمَ قَامَ، قَالَ: «أَرَأَيْتُكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا، لَا يَبْقَى مِنْهَا هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ».

١١٧ - حَدَثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيرَ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِ الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَيْهِ مُنْزَلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ: «نَامَ الْغُلَيمُ». أَوْ كَلِمَةً تُشَهِّدُهَا، ثُمَّ قَامَ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ، حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.

#### ٤٢ - باب: حِفْظِ الْعِلْمِ

١١٨ - حَدَثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَثَنِي مَالِكُ، عَنْ أَبِي شَهَابٍ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبْوَابِ الْعِلْمِ وَأَنْوَافِهِ أَيْتَانٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ

n'y avait pas dans le Livre de Dieu ces deux versets: **Ceux qui cachent ce que Nous avons fait descendre de preuves et de guidance, jusqu'à: le Miséricordieux<sup>(1)</sup>.**

«Nos frères Muhâjir ont été préoccupés à conclure des affaires de commerce dans les marchés. Quant à nos frères Ansâr, ils étaient retenus par le travail de leurs domaines; tandis que moi, Abu Hurayra, je restais près du Messager de Dieu (ç) [en me contentant] de rassasier [la faim] de mon ventre. J'assistais à quoi ils n'assistaient pas et je retenais ce qu'ils ne retenaient pas.»

119 - Selon Sa'îd al-Maqbury, Abu Hurayra rapporta: «Je dis une fois: "O Messager de Dieu! je t'entends dire beaucoup de ḥadîth que j'oublie...! — Étale ton manteau! me dit le Prophète." Je l'étalai et lui de faire le geste de puiser avec les mains... "Attire-le! me dit-il". En effet, je l'attirai à moi et depuis lors je n'oublie aucune chose.»

\* Ibrâhîm ben al-Munthir nous a dit: «Ibn Abu Fudayk nous a rapporté ce [même] *hadîth* où, au lieu de "puiser avec les mains...", on trouve "puiser avec la main [puis mettre] dans le manteau".»

120 - Abu Hurayra dit: «J'ai retenu du Messager de Dieu (ç) deux genres de science: l'un, je l'ai répandu; quant à l'autre, si je le divulgue on me coupera le cou.»

#### **R. 43 - Sur le fait d'écouter attentivement les savants**

121 - D'après Jarîr, le Prophète (ç) lui dit le jour du pèlerinage de l'Adieu: «Attire l'attention des gens!...» avant de commencer à [leur] dire: «Ne redevenez pas, après ma disparition, des mécréants en vous entretuant!»

#### **R. 44 - Il est recommandé au savant de rapporter la chose à Dieu, une fois interrogé: «Parmi les gens, qui est le plus savant?»**

122 - Sa'id ben Jubayr dit: J'ai dit une fois à ibn 'Abbâs: Nawf al-Bakâly prétend que Moïse [qui avait accompagné al-Khadîr] n'était pas Moïse des Israélites, c'était, d'après lui, un autre Moïse... — Il ment, cet ennemi de Dieu, répliqua ibn 'Abbâs, Ubay ben Ka'b m'a rapporté que le Prophète avait dit ceci:

---

(1) Al-Baqara, 159-160.

ما حَدَثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتَلَوْ: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ - إِلَى قَوْلِهِ - الرَّحِيمُ»<sup>(١)</sup>: إِنَّ إِخْرَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغُلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْرَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ يَشْغُلُهُمُ الْعَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِشَيْءٍ بَطْنِيهِ، وَيَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ.

١١٩ - حَدَثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْبَحٍ قَالَ: حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعَ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ؟ قَالَ: «أَبْسُطْ رِدَاءَكَ». فَبَسَطَهُ، قَالَ: فَغَرَفَ بِيَدِيهِ، ثُمَّ قَالَ: «ضُمَّهُ». فَضَمَّمَتْهُ، فَمَا نَسِيَ شَيْئًا بَعْدَهُ.

حَدَثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْدِرِ قَالَ: حَدَثَنَا أَبْنُ أَبِي فَدَيْكٍ بِهَذَا، أَوْ قَالَ: غَرَفَ بِيَدِهِ فِيهِ.

١٢٠ - حَدَثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَثَنِي أَخِي، عَنْ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعَاءَيْنِ: فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ.

#### ٤٣ - بَابُ : الْأَنْصَاتِ لِلْعُلَمَاءِ

١٢١ - حَدَثَنَا حَجَاجُ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَلَيُّ بْنُ مُدْرِكٍ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ جَرِيرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ: «أَسْتَنْصِتُ النَّاسَ». فَقَالَ: «لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا، يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ».

#### ٤٤ - بَابُ : مَا يُسْتَحْبِطُ لِلْعَالَمِ إِذَا سُئِلَ: أَيُّ النَّاسٍ أَعْلَمُ؟

##### فَيَكِلُ الْعِلْمَ إِلَى اللَّهِ

١٢٢ - حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَثَنَا عَمْرُو قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا الْبَكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بْنِ إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ؟ فَقَالَ: كَذَبَ عَدُوُ اللَّهِ، حَدَثَنَا أَبِي بْنَ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ:

(١) سورة البقرة: الآيات ١٥٩ - ١٦٠.

«Une fois, Moïse le prophète se leva pour prêcher les bénis Isra'îl. On l'interrogea alors: “Qui est le plus savant des gens? — Moi, je suis le plus savant, répondit-il”, d'où Dieu lui reprocha cette réponse qui ne reporte pas le savoir à Lui; puis Il lui révéla ceci: “*Il y a, au confluent des deux eaux, un homme parmi Nos hommes qui est plus savant que toi. — O Seigneur! implora Moïse, comment le rencontrer? — Mets un poisson dans un panier! lui expliqua-t-on, et une fois ce poisson perdu tu trouveras l'homme.*” En effet, Moïse prit un poisson dans un panier et partit avec son page, Yûchu' ben Nûn. A leur arrivée au rocher, ils succombèrent au sommeil, et le poisson, qui fut une surprise pour eux, de se fofiler du panier en direction de la mer. Quant à eux, ils continuèrent à marcher durant la journée et la nuit. Le lendemain matin, Moïse dit à son page: “Apporte le déjeuner! ce voyage nous a fatigués.” Or Moïse n'avait senti la fatigue le reganer que lorsqu'il dépassa l'endroit auparavant fixé. “As-tu vu lorsque nous nous sommes mis sous le rocher? C'est là-bas que j'ai oublié le poisson. — C'est ce que nous cherchions”, s'écria Moïse.

«Ils rebroussèrent chemin et une fois près du rocher [ils virent] un homme enveloppé dans un vêtement — ou: qui s'était enveloppé dans son vêtement. Moïse prononça le *salâm*<sup>(1)</sup>.

«Al-Khadir: “Comment est-ce possible que le *salâm* soit en usage dans votre pays? — [Mais] je suis Moïse! — Moïse des bénis Isrâ'îl? — Oui”, répondit Moïse avant de reprendre: “Puis-je te suivre afin que tu m'enseignes de l'enseignement de la voie droite que tu as reçu? — Tu ne pourras être patient avec moi, ô Moïse! dit al-Khadir; j'ai une partie de la science de Dieu que tu ne connais pas; et toi, tu as une Science qu'Il t'a enseignée et que je ne connais pas. — Tu me trouveras patient, si Dieu le veut; et je ne te désobéirai en aucun cas.” Sur ce, ils prirent le chemin de la côte, ils n'avaient pas de navire. Et un bateau de passer devant eux. Ils demandèrent alors à ses occupants de les prendre avec eux. On reconnut al-Khadir, d'où on accepta de les embarquer gratuitement.

«Un oiseau vint se poser sur le bord du bateau et piqua son bec une ou deux fois dans la mer. Al-Khadir: “O Moïse! ta science et la mienne n'ont été prises de la science de Dieu que comme la goutte qui vient d'être puisée de la mer par cet oiseau.” Il se dirigea ensuite à une planche du navire et l'enleva.

«Moïse: “Ces gens nous ont embarqués gratuitement et te voilà en train de

---

(1) Le salut.

«فَامْوَسِيُّ النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ: أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا أَعْلَمُ، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدِّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ: أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ، هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ: يَا رَبَّ، وَكَيْفَ يَهُ؟ فَقِيلَ لَهُ: أَخْبِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، فَإِذَا فَقَدَتْهُ فَهُوَ ثَمَّ، فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنُ نُونٍ، وَحَمَلَا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُؤُوسَهُمَا وَنَامَا، فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَيِّلَةً فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقا بِقَيْمَةِ لِيَتِهِمَا وَبِيَوْمِهِمَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ: آتِنَا عَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا. وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسَا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاءَهُ الْمَكَانُ الَّذِي أَمْرَيْهِ، فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ: أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْرَبْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ؟ فَإِنَّي نَسِيْتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى: ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا أَنْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، إِذَا رَجُلٌ مُسْجَى بِثُوبٍ - أَوْ قَالَ تَسْعَجَى بِثُوبِهِ - فَسَلَمَ مُوسَى، فَقَالَ الْخَضِيرُ: وَأَنَّى يَأْرِضُكَ السَّلَامُ؟ فَقَالَ: أَنَا مُوسَى، فَقَالَ: مُوسَى بْنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَى أَنْ تُعْلَمَنِي مِمَّا عَلِمْتَ رُشْدًا؟ قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِعَ مَعِي صَبَرًا، يَا مُوسَى، إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَمْنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلِمْكَهُ لَا أَعْلَمُهُ. قَالَ: سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلَا أُغْصِي لَكَ أَمْرًا. فَانْطَلَقا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ، لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةً، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةً، فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعَرَفَ الْخَضِيرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَجَاءَ عَصْفُورٌ، فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ فِي الْبَحْرِ، فَقَالَ الْخَضِيرُ: يَا مُوسَى مَا نَقْصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنْقِرَةً هَذَا الْعَصْفُورُ فِي الْبَحْرِ، فَعَمَدَ الْخَضِيرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ الْوَاحِدِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ، فَقَالَ مُوسَى: قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ

saborder pour noyer ses occupants! — Ne t'ai-je pas dit que tu ne pourras être patient avec moi? — Ne m'en veux pas d'avoir oublié.” — Ce fut le premier oubli de la part de Moïse.

«Ils reprirent leur marche et au cours du chemin, ils virent un enfant en train de jouer avec d'autres enfants. Al-Khadir mit la main sur la tête de cet enfant et la lui arracha. “Mais tu viens de tuer une âme innocente sans qu'il y eût crime de sa part! — Ne t'ai-je pas dit que tu ne pourras être patient avec moi?” (Là, [Sufyân] ibn ‘Uyayna commente: Cela<sup>(1)</sup> est plus grave).

«Ils reprirent leur chemin, et une fois dans un village ils demandèrent à ses habitants quelque chose à manger mais on leur refusa l'hospitalité. Après quoi, ils virent un mur sur le point de s'écrouler. Al-Khadir le redressa. Moïse dit: “Que n'as-tu consenti à prendre pour ce travail un salaire? — Ceci marquera notre séparation.”»

Le Prophète (ç) dit enfin: «Que Dieu soit miséricordieux envers Moïse! Nous aurions bien voulu qu'il fût patient de sorte qu'il nous eût raconté plus de leur histoire».

#### **R. 45 - Sur celui qui, debout, interroge un savant assis**

123 - Abu Mûsa rapporta: «Une fois, un homme vint trouver le Prophète (ç) et lui dit: “O Messager de Dieu! qu'est-ce que c'est que de combattre pour la cause de Dieu? car il y a parmi nous celui qui combat par colère et celui qui combat par emportement.” Le Prophète leva alors la tête — il ne la leva que parce que l'homme était debout — et dit: “Celui qui combat afin que la parole de Dieu ait le dessus, celui-là combat pour la cause de Dieu, Puissant et Majestueux.”»

#### **R. 46 - Sur le fait d'interroger ou de répondre lors du Jet des pierres**

124 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Amrû rapporta: «J'ai vu le Prophète (ç) près d'al-Jamra<sup>(2)</sup> qui recevait les questions [des gens]. Un homme lui dit: “O Messager de Dieu! j'ai immolé avant que je ne jette [les pierres]... — Jette-les [maintenant]! il n'y a aucun mal à cela.” Un autre: “O Messager de Dieu! je me suis rasé [les cheveux] avant que je n'immole... — [Tu peux] immoler, il n'y a aucun mal à

(1) Le deuxième acte d'al-Khadir?

(2) C'est l'endroit où l'on fait le rite du jet des pierres pendant le pèlerinage.

أهلهَا؟ قَالَ: أَلْمَ أَقْلَ إِنْكَ لَنْ تَسْتَطِعَ مَعِي صَبْرًا؟ قَالَ: لَا تُواخِذْنِي بِمَا نَسِيْتُ - فَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا - فَانْظَلَقَا، فَإِذَا غُلَامٌ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَامَانِ، فَأَخَذَ الْخَضِيرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ مُوسَى: أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ؟ قَالَ: أَلْمَ أَقْلَ لَكَ إِنْكَ لَنْ تَسْتَطِعَ مَعِي صَبْرًا؟ - قَالَ أَبْنُ عُيَيْنَةَ: وَهَذَا أَوْكَدُ - فَانْظَلَقَا، حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ أَسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبْوَا أَنْ يَضْيَفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ فَاقَامَهُ، قَالَ الْخَضِيرُ بِيَدِهِ فَاقَامَهُ، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: لَوْ شِئْتَ لَا تَخْدُثَ عَلَيْهِ أَجْرًا، قَالَ: هَذَا فِرَاقٌ بَيْنِي وَبَيْنِكَ». قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوْدَدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقْصَ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا».

#### ٤٥ - بَابُ : مَنْ سَأَلَ - وَهُوَ قَائِمٌ - عَالِمًا جَالِسًا

١٢٣ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَإِنْ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَصْبًا، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً، فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ: وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ: «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ».

#### ٤٦ - بَابُ : السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمِيِّ الْحِمَارِ

١٢٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ عِنْدَ الْجَمْرَةِ وَهُوَ يُسَأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَحْرَتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِي؟ قَالَ: «آرْمِ وَلَا حَرَجَ». قَالَ آخَرُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ؟ قَالَ: «آنْحَرْ وَلَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدْمَ وَلَا آخَرَ

cela.” Et à chaque fois qu'on l'interrogeait sur un rite fait plus tôt ou plus tard, il disait [au concerné]: “Fais-le! il n'y a aucun mal à cela.”»

**R. 47 - Sur: «En fait de Science,  
vous n'avez reçu que peu»<sup>(1)</sup>**

125 - ‘Abd-ul-Lâh dit: «J'étais en train de marcher avec le Prophète (ç) dans les ruines de Médine — il s'appuyait sur une verge de palmier — quand il fut de passage devant un groupe de juifs. Ces derniers se dirent: “Interrogeons-le sur l'âme? — Non, opposa un autre, ne l'interrogez pas! sinon il vous apportera ce que vous détestez. — Nous allons l'interroger..., insista un troisième.” Sur ce, un homme d'entre eux se leva et dit: “O Abu-l-Qâsim! c'est quoi l'âme?” Le Prophète garda le silence et moi de me dire qu'il était en train de recevoir la Révélation. Je me levai; et une fois [l'état de révélation] cessé, il dit: **On t'interroge sur l'âme; dis: “L'âme est de l'ordre de Dieu, et en fait de science vous n'avez reçu que peu.”**

\* Al-‘A’mach: «Telle est notre récitation [adoptée pour ce verset].»

**R. 48 - Sur celui qui laisse ce qui peut être adopté  
de peur que quelques gens ne puissent le comprendre  
et tombent ainsi dans ce qui est plus grave**

126 - Al-Aswad rapporta: Ibn az-Zubayr m'a dit: «‘Â’icha t'entretenait souvent en secret; qu'est-ce qu'elle t'a dit au sujet de la Ka’ba? — Elle m'a dit, répondis-je, que le Prophète (ç) avait dit: “O ‘Â’icha! si ton peuple ne venait de sortir d'une période récente —... [et] de mécréance, rappela ibn az-Zubayr —, j'aurais changé la construction de la Ka’ba en y pratiquant deux portes: l'une pour entrer et l'autre pour sortir.”»

C'est ce que fit ibn az-Zubayr.

**R. 49 - Sur celui qui enseigne la Science particulièrement à  
quelques-uns en exceptant d'autres de peur que ces  
derniers ne comprennent pas**

\* ‘Ali dit: Rapportez aux gens des *hadîth* qu'ils peuvent comprendre! Aimez-vous que Dieu et son Messager soient démentis?

---

(1) Al-‘Isrâ’, 85.

إِلَّا قَالَ : «أَفْعُلُ وَلَا حَرَجَ».

#### ٤٧ - باب : قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى : ﴿ وَمَا أُوتِيتُم مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قِيلًا ﴾<sup>(١)</sup>

١٢٥ - حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ : حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ سُلَيْمَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ : يَبْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي خَرْبِ الْمَدِينَةِ - وَهُوَ يَتَوَكَّلُ عَلَى عَسِيبِ مَعَهُ - فَمَرَّ بِنَفْرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِيَعْضُ : سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ؟ وَقَالَ بَعْضُهُمْ : لَا تَسْأَلُوهُ، لَا يَحْيِي فِيهِ بَشَّيْءٍ تَكْرَهُونَهُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ : لَنْسَالَةُ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ : يَا أَبَا الْفَاسِمِ ، مَا الرُّوحُ؟ فَسَكَتَ، فَقُلْتُ : إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَقُمْتُ، فَلَمَّا أَنْجَلَ عَنْهُ، فَقَالَ : ﴿ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قِيلًا ﴾<sup>(٢)</sup> . قَالَ الأَعْمَشُ : هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا.

#### ٤٨ - باب : مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الْأَخْتِيَارِ، مَخَافَةً أَنْ يَقْصُرَ فَهُمْ بَعْضُ النَّاسِ عَنْهُ، فَيَقْعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ

١٢٦ - حَدَّثَنَا عُيَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ : قَالَ لِي أَبْنُ الزُّبَيرِ : كَانَتْ عَائِشَةُ تُسْرِرُ إِلَيْكَ كَثِيرًا، فَمَا حَدَّثْتَكَ فِي الْكَعْبَةِ؟ قُلْتُ : قَالْتُ لِي : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : «يَا عَائِشَةً لَوْلَا قَوْمُكَ حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ - قَالَ أَبْنُ الزُّبَيرِ - بِكُفْرٍ، لَنْقَضْتُ الْكَعْبَةَ، فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ : بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ وَبَابٌ يَخْرُجُونَ». فَفَعَلَهُ أَبْنُ الزُّبَيرِ.

#### ٤٩ - باب : مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ ، كَرَاهِيَةً أَنْ لَا يَفْهَمُوا وَقَالَ عَلَيْهِ : حَدَّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، اتُّحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ.

(١) سورة الإسراء : الآية ٨٥.

(٢) سورة الإسراء : الآية ٨٥.

127 - Abu Tufayl rapporta ces propos de 'Ali.

128 - D'après Qatâda, 'Anas ben Mâlik [dit]: «Alors que Mu'âdh était en croupe derrière le Prophète (ç) sur une monture, celui-ci dit: "O Mu'âdh ibn Jabal! — Me voilà entièrement à ta disposition pour te satisfaire, ô Messager de Dieu! répondit Mu'âdh. — O Mu'âdh! reprit le Prophète — Me voilà entièrement à ta disposition pour te satisfaire, Messager de Dieu! répondit Mu'âdh par trois fois. — Toute personne qui atteste qu'il n'y a de dieu que Dieu et que Muhammad est le Messager de Dieu, tout en ayant le cœur sincère, Dieu la préservera du Feu. — O Messager de Dieu! ne dois-je pas informer les gens de cela pour qu'ils se réjouissent? — [Si tu le fais], ils se fieront sur cela."».

«Ce *hadîth* a été rapporté par Mu'âdh juste avant sa mort, il craignait de commettre un péché.»

129 - 'Anas dit: «On m'a rapporté que le Prophète (ç) avait dit à Mu'âdh: "Celui qui rencontre Dieu en ne lui associant aucune chose, rentrera au Paradis. — Ne dois-je pas annoncer cette bonne nouvelle aux gens? avait demandé Mu'âdh. — Non, je crains qu'ils ne se fient sur cela."»

## R. 50 - Sur la pudeur se rapportant à la Science

\* Mujâhid dit: «La Science ne peut être apprise par celui qui a honte ou celui qui est orgueilleux.»

\* 'Â'icha: «Qu'elles sont admirables, les femmes des Ansar: la pudeur ne les a pas retenues de s'instruire en matière de Religion.»

130 - 'Um Salama: Une fois, 'Um Sulaym vint trouver le Messager de Dieu (ç) pour lui dire: «O Messager de Dieu! Dieu n'a [sûrement] pas honte de la vérité... Est-ce que la femme doit faire des ablutions [majeures] une fois qu'elle a une pollution nocturne? — [Oui] si elle voit le liquide, répondit le Prophète.» Et 'Um Salama de se couvrir (c.à-d le visage, d'après l'explication de Zaynab rapportée par 'Urwa<sup>(1)</sup>) en disant: «O Messager de Dieu! est-ce que la femme peut avoir une pollution nocturne? — Oui, et comment son enfant lui ressemble-t-il?»

131 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar rapporta: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) dit: "Il y a parmi les arbres un arbre dont les feuilles ne tombent pas; il ressemble

(1) C.à.d, le père de Hichâm.

١٢٧ - حَدَّثَنَا عَبْيُودُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرْبُوذِ، عَنْ أَبِي الطْفَيلِ، عَنْ عَلَيِّ إِذْلِكَ.

١٢٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ - وَمَعَاذُ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّاحْلِ - قَالَ: «يَا مَعَاذُ ابْنَ جَبَلٍ». قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدِيْكَ، قَالَ: «يَا مَعَاذُ». قَالَ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدِيْكَ - ثَلَاثَةً - قَالَ: «مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهُدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ، صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ، إِلَّا حَرَمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ». قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَلَا أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبِّرُوا؟ قَالَ: «إِذَا يَتَكَلُّوَا». وَأَخْبَرَ بِهَا مَعَاذًا عِنْدَ مَوْتِهِ تَائِمًا.

١٢٩ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي قَالَ: سَمِعْتُ أَنْسًا قَالَ: ذُكِرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِمُعَاذِ: «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ: أَلَا أُبَشِّرُ النَّاسَ؟ قَالَ: «لَا، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَكَلُّوَا».

## ٥٠ - بَابُ : الْحَيَاةِ فِي الْعِلْمِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمُ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكِبِرٍ. وَقَالَتْ عَائِشَةُ: نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ، لَمْ يَمْنَعُهُنَّ الْحَيَاةُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ في الدِّينِ.

١٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُعاوِيَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: جَاءَتْ أُمُّ سَلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسلٍ إِذَا أَحْتَلَمْتُ؟ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ». فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجْهَهَا - وَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ؟ قَالَ: «نَعَمْ، تَرِبَّتْ يَمِينِكِ، فَمَمْ يُشِبِّهُهَا وَلَدُهَا».

١٣١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مَثُلُ الْمُسْلِمِ».

au musulman, de quel arbre s'agit-il?" Et les gens de commencer à citer les arbres du désert; quant à moi, je pensai au palmier mais j'eus honte [de le dire]. "O Messager de Dieu! demandèrent les présents, dis-nous quel est cet arbre! — C'est le palmier, répondit le Messager de Dieu (ç)."

«Après cela je parlai à mon père de ce que je pensai; il me dit alors: "Si tu l'avais dit, cela m'aurait été plus préférable que d'avoir telle et telle chose."»

**R. 51 - Sur celui qui a honte et demande  
qu'on pose la question [à sa place]**

132 - D'après Muḥammad ben Ḥanafiya, ‘Ali dit: «J'étais un homme qui avait beaucoup de suintements [prostatiques]. Une fois, je demandai à al-Muqdâd d'interroger le Prophète (ç) sur le sujet. En effet, il l'interrogea et il (ç) lui dit: "On doit faire des ablutions [mineures]."»

**R. 52 - Sur le fait d'enseigner la Science ou  
de répondre à des questions dans une mosquée**

133 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar: Un homme se leva dans la mosquée et dit: "O Messager de Dieu! à partir de quel endroit nous recommandes-tu de commencer [notre *talbiya*]? — Les habitants de Médine, répondit le Messager de Dieu, doivent commencer à partir de Dhi-l-Hulayfa; les habitants de la Syrie à partir d'al-Juhfa et ceux du Nejd à partir de Qarn."

Ibn ‘Umar: «On rapporte que le Messager de Dieu (ç) dit aussi: "et les habitants du Yémen commenceront [leur *talbiya*] à partir de Yalamlam". Mais je n'ai pu retenir cette phrase du Messager de Dieu (ç)»

**R. 53 - Sur celui qui répond à celui qui l'interroge  
avec des détails dépassant la question**

134 - D'après ibn ‘Umar, une fois, un homme demanda ce que la personne en état d'*ihrâm* (sacralisation) doit mettre comme habit. Le Prophète répondit: «Elle ne doit mettre ni tunique, ni turban, ni pantalon, ni burnous, ni habit touché par du *wars*<sup>(1)</sup> ou du safran; et si elle ne trouve pas de souliers, qu'elle mette des bottines en les coupant de manière à ce qu'elles soient au-dessous des chevilles.»

(1) Son nom scientifique est *Memecylon tinctorium*.

حَدَّثُنِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَاسْتَحْيِيهِ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْيَرْنَا إِلَيْهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَحَدَّثْتُ إِبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي، فَقَالَ: لَأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَّا وَكَذَا.

### ٥١ - بَابُ مَنِ اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

١٣٢ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاؤَدَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مُنْذِرِ الثَّوْرَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفَيَةِ، عَنْ عَلَىٰ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَاءً، فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «فِيهِ الْوُضُوءُ».

### ٥٢ - بَابُ ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

١٣٣ - حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نَهْلِلَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يُهْلِلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَيُهْلِلُ أَهْلَ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهْلِلُ أَهْلَ نَجْدٍ مِنْ قَرْنِ».

وَقَالَ آبُنُ عُمَرَ: وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «وَيُهْلِلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلْمَلَمَ». وَكَانَ آبُنُ عُمَرَ يَقُولُ: لَمْ أَفْهَمْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

### ٥٣ - بَابُ مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرِ مِمَّا سَأَلَهُ

١٣٤ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا آبُنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ آبِنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ آبِنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ مَا يَلْبِسُ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: «لَا يَلْبِسُ الْقَمِيصَ، وَلَا الْعِمَامَةَ، وَلَا السَّرَّاويلَ، وَلَا الْبُرْنَسَ، وَلَا ثُوبًا مَسْسَةً الْوَرْسُ أَوِ الرَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ النَّعْلَيْنِ فَلِيَلْبِسْ الْحُفَّيْنِ، وَلِيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ».

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

## IV. LES ABLUTIONS [MINEURES]<sup>(1)</sup>

**R. 1 - Sur ce qui a été rapporté au sujet des ablutions mineures, et sur:** ﴿إِذَا قَمْتُ لِلصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ  
وَامْسِحُوا بِرُؤْسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾<sup>(2)</sup>

\* Abu ‘Abd-ul-Lâh dit: Le Prophète (ç) a montré que les ablutions mineures doivent être faites une fois pour chaque membre concerné. Cependant, il les fit aussi en lavant les membres concernés deux ou trois fois chacun. Quant aux Savants, ils détestent de gaspiller l'eau en faisant ces ablutions ou de les faire plus que ne les faisait le Prophète (ç).

### R. 2 - Une prière sans purification n'est pas acceptée...

135 - D'après Ma'mar, Hammâm ben Munabbih entendit Abu Hurayra dire: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "La prière de celui qui laisse sortir une impureté (*hadath*)<sup>(3)</sup> ne peut être acceptée que lorsqu'il fait des ablutions mineures."»

Un homme de Hadramawt interrogea alors: «O Abu Hurayra! c'est quoi le *hadath*? — Une vesse ou un pet, répondit Abu Hurayra.»

### R. 3 - Sur le mérite des ablutions mineures et de ceux qui auront des marques lumineuses sur leurs membres du fait de ces ablutions

136 - D'après Sa‘îd ben Abu Hilâl, Nu‘aym al-Mujmir rapporta: «Une fois, je

(1) Nous traduisons *wudû'* par: *ablutions mineures*.

(2) Al-Mâ'ida, 6.

(3) Dans le texte, on trouve un verbe

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٤ - كتاب الوضوء

### ١ - باب: ما جاء في الوضوء

وَقُولَّ اللَّهِ تَعَالَى : ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَأَمْسِحُوا بُرُءَوْسَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾<sup>(١)</sup>.

قال أبو عبد الله: وبين النبي ﷺ أن فرض الوضوء مرتين، وتتوضاً أيضاً مرتين وثلاثة، ولم يزد على ثلاث، وكراهة أهل العلم الإسراف فيه، وأن يجاوزوا فعل النبي ﷺ.

### ٢ - باب: لا تقبل صلاة بغير ظهور

١٣٥ - حَدَثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَامَ بْنِ مُنْبِهٍ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا تُقْبَلُ صَلَاةُ مَنْ أَخْدَثَ حَسْنَى يَتَوَضَّا». قَالَ رَجُلٌ مِّنْ حَضْرَمَوْتَ: مَا الْحَدَثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ قَالَ: فُسَاءٌ أَوْ ضَرَاطٌ.

### ٣ - باب: فضل الوضوء، والغر المحبجون من آثار الوضوء

١٣٦ - حَدَثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ نُعِيمٍ الْمُجْمِرِ قَالَ: رَقِيتُ مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ عَلَى ظَهْرِ الْمَسْجِدِ فَتَوَضَّأَ، فَقَالَ: إِنِّي

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

montai avec Abu Hurayra sur la terrasse de la mosquée. Il fit ses ablutions mineures puis dit: "J'ai entendu le Prophète (ç) dire: Au jour de la Résurrection [les membres de] ma Nation seront appelés *ghuran* [et] *muhajjalîn*<sup>(1)</sup> du fait des traces des ablutions mineures."

«Que celui qui peut agrandir sa marque lumineuse, le fasse!»

#### **R. 4 - En cas de doute, on ne fait des ablutions mineures que lorsqu'on est sûr [qu'elles sont devenues nulles]**

137 - Selon 'Abbâd ben Tamîm, son oncle paternel interrogea le Messager de Dieu (ç) au sujet de l'homme qui, pendant la prière, croit sentir une chose [impure sortant de lui].

Le Prophète (ç) donna alors cette réponse: «Il ne doit l'interrompre (يُنْهَى) (ou: la quitter (يُنْصَرِف)) que lorsqu'il entend un son ou sent une odeur.»

#### **R. 5 - Sur les ablutions mineures légères**

138 - Ibn 'Abbâs: Une fois, le Prophète (ç) dormit jusqu'à [faire entendre] son souffle; après quoi il pria — ou: [il] se coucha sur le côté jusqu'à [faire entendre] son souffle, se leva et pria.

\* Ce même *hadîth* fut rapporté une deuxième fois par Sufyân [avec plus de détails]; et ce de 'Amru, de Kurayb, d'ibn 'Abbâs qui dit: «Une nuit, je couchai chez ma tante maternelle Maymûna. Après un temps de la nuit, le Prophète (ç) se leva et, avec l'eau d'une ancienne outre accrochée, il fit des ablutions mineures légères — et 'Amru de décrire la chose en faisant des ablutions légères, une fois pour chaque membre — puis se mit debout [de nouveau] pour la prière. Je fis, quant à moi, des ablutions similaires puis vins me placer à sa gauche (عن يساره) — عن شمالي, a peut-être dit Sufyân —, mais il me fit changer de place en me mettant à sa droite. Il pria ensuite autant que cela était voulu de Dieu puis s'allongea sur le côté et s'endormit jusqu'à [faire entendre] son souffle. Après quoi, le muezzin arriva et appela à la prière. Le Prophète se leva alors avec lui à la prière et l'accomplit sans faire des ablutions mineures.»

[Et Sufyân] d'interroger 'Amrû: «Il y a des gens qui disent que seuls les yeux

(1) C'est-à-dire, qui ont des marques lumineuses sur le visage (*ghuran*) et sur les mains et les pieds (*muhajjalîn*)

سمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرَّاً مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ، فَمَنْ أَسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعُلْ». .

#### ٤ - باب: لَا يَتَوَضَّأُ مِنَ الشَّكْ حَتَّى يَسْتَيْقِنَ

١٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيْبِ وَعَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ: أَنَّهُ شَكَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: الرَّجُلُ الَّذِي يُخَيِّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَعْدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: «لَا يَنْفَتِلُ - أَوْ: لَا يَنْصَرِفُ - حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتاً أَوْ يَجِدْ رِيحًا».

#### ٥ - باب: التَّخْفِيفُ فِي الْوُضُوءِ

١٣٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ عَنْ عَمْرِو قَالَ: أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ أَبِنِ عَبَاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَامَ حَتَّى نَفَخَ، ثُمَّ صَلَّى. وَرَبِّما قَالَ: آضْطَاجَعَ حَتَّى نَفَخَ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى.

ثُمَّ حَدَّثَنَا يَهُ سُفِيَّانُ، مَرَّةً بَعْدَ مَرَّةً، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنِ أَبِنِ عَبَاسٍ قَالَ: بَتُّ عِنْدَ خَالِتِي مَيْمُونَةَ لَيْلَةً، فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ اللَّيْلِ، فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ، قَامَ النَّبِيُّ ﷺ، فَتَوَضَّأَ مِنْ شَنَّ مُعْلَقٌ وُضُوءاً خَفِيفاً - يُخَفِّفُهُ عَمْرُو وَيُقَلِّلُهُ - وَقَامَ يَصَلِّي، فَتَوَضَّأَتْ نَحْوَهُ مِمَّا تَوَضَّأَ، ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ - وَرَبِّما قَالَ سُفِيَّانُ: عَنْ شِمَالِهِ - فَحَوَّلَنِي فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، ثُمَّ صَلَّى مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ آضْطَاجَعَ فَنَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ أَتَاهُ الْمُنَادِي فَأَذَنَهُ بِالصَّلَاةِ، فَقَامَ مَعَهُ إِلَى الصَّلَاةِ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. قُلْنَا لِعَمْرِو: إِنَّ نَاساً يَقُولُونَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ

du Messager de Dieu (ç) dormaient, et que son cœur ne dormait jamais... — J'ai entendu 'Ubayd ben 'Umayr dire: "*Le songe des prophètes est Révélation*", expliqua 'Amrû avant de réciter: **J'ai vu en songe que j'étais en train de t'égorger<sup>(1)</sup>.**»

### R. 6 - Sur le fait [de se laver beaucoup] pendant les ablutions mineures

\* Ibn 'Umar: L'intégralité des ablutions mineures consiste à nettoyer...

139 - D'après Mûsa ben 'Ubaq, Kurayb, l'affranchi d'ibn 'Abbâs, entendit 'Usâma ben Zayd dire: «Le Messager de Dieu (ç) quitta [le mont] de 'Arafa; et en arrivant au sentier, il descendit de sa monture, urina et fit des ablutions mineures sans trop se laver. Je dis alors: "O Messager de Dieu! est-ce le temps de la prière? — La prière, répondit-il, se fera après<sup>(2)</sup>..." Sur ce, il monta sur sa monture et une fois à Muzdalifa il descendit et fit des ablutions mineures intégrales; après quoi, on appela à la prière. Il fit alors la prière du *maghrib* et après cela chacun s'arrêta où il était, puis on appela à la prière du '*ichâ*'. Le Prophète la fit sans avoir fait d'autre prière entre le *maghrib* et le '*ichâ*'.»

### R. 7 - Sur le lavage du visage par les deux mains après avoir puisé l'eau à l'aide d'une seule main

140 - D'après 'Atâ' ben Yaṣâr, ibn 'Abbâs fit des ablutions mineures en lavant le visage<sup>(3)</sup>: il puise un peu d'eau, se rinça la bouche et le nez... Après cela, il puise [avec une main] une autre quantité d'eau et joignit les deux mains, — comme cela, explique le *râwi* — à l'aide desquelles il se lava le visage. Il puise encore une troisième quantité d'eau et se lava la main droite. De nouveau, il prit une autre quantité d'eau et se lava la main gauche; après quoi il s'essuya la tête, reprit encore de l'eau et laissa couler de l'eau petit à petit sur son pied droit jusqu'à ce qu'il l'eût lavé. Enfin, une dernière quantité d'eau avec laquelle il se lava le pied — c'est-à-dire le gauche — pour enfin dire: «C'est ainsi que j'ai vu le Messager de Dieu (ç) faire les ablutions mineures.»

(1) As-Sâffât, 102.

(2) Littéralement: La prière est devant toi.

(3) En réalité ce premier lavage ne fait pas partie des ablutions.

تَنَامُ عَيْنَهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ؟ قَالَ عَمْرُو: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ يَقُولُ: رُؤْيَا الْأَنْبِيَاءِ وَحْيٌ. ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ﴾<sup>(١)</sup>.

## ٦ - باب: إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ

وَقَالَ أَبُنْ عُمَرَ: إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ الْإِنْقَاءُ.

١٣٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ: أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ عَرَفةَ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشَّعْبِ نَزَلَ فَبَالَّا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ، فَقُلْتُ: الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «الصَّلَاةُ أَمَامَكَ». فَرَكِبَ، فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلَفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أَقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَنَّاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَةً فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى، وَلَمْ يُصلِّ بَيْنَهُمَا.

## ٧ - باب: غَسْلِ الْوَجْهِ بِالْيَدَيْنِ مِنْ غَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ

١٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو سَلَمَةَ الْخُرَاعَيُّ مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبْنُ بِلَالٍ، يَعْنِي سُلَيْمَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ، أَخْدَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ، فَمَضْمَضَ بِهَا وَآسْتَشَقَ، ثُمَّ أَخْدَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ، فَجَعَلَ بِهَا هَكَذا، أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى، فَغَسَلَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ أَخْدَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ، فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى، ثُمَّ أَخْدَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ أَخْدَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ، فَرَشَ عَلَى رِجْلِهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا، ثُمَّ أَخْدَ غَرْفَةً أُخْرَى، فَغَسَلَ بِهَا رِجْلَهُ - يَعْنِي الْيُسْرَى - ثُمَّ قَالَ: هَكَذا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ.

(١) سورة الصافات: الآية ١٠٢.

**R. 8 - Sur le fait de prononcer la formule de *tasmia*<sup>(1)</sup> en toute circonstance et [même] pendant le rapport charnel**

141 - Ibn ‘Abbâs: Le Prophète (ç) a dit: «Si chacun de vous, en commerçant avec sa femme, dit ceci: “Au nom de Dieu, Seigneur! éloigne de nous le diable et éloigne le diable de ce que Tu nous donneras!” le diable ne pourra nuire à l’enfant qui naîtrait de ce rapport.»

**R. 9 - Sur ce qu’on doit dire [en voulant entrer]  
dans les lieux d’aisance**

142 - ‘Abd-al-‘Azîz ben Şuhayb dit: «J’ai entendu ’Anâs dire: [En voulant] entrer dans un lieu d’aisance, le Prophète (ç) disait: “Seigneur! je me refugie auprès de Toi des démons et des démonnes.”»

- \* Rapporté aussi par ibn ‘Ar‘ara, de Chu‘ba...
- \* Ghundar, en se référant Chu‘ba, rapporte cette version: «Quand il allait...»
- \* Mûsa, de Hammâd: «En entrant...»
- \* Sa‘îd ben Zayd, directement de ‘Abd-al-‘Azîz: «En voulant entrer...»

**R. 10 - Sur le fait de déposer de l’eau dans un lieu d’aisance**

143 - D’après ‘Ubayd-ul-Lâh ben Abu Zayd, ibn ‘Abbâs rapporta: «Une fois, le Prophète (ç) entra dans un lieu d’aisance et moi de lui déposer de l’eau. “Qui est-ce qui a déposé cela?” demanda-t-il. Informé, il dit: “Seigneur! Instruis-le dans la Religion!”»

**R. 11 - On ne doit pas se mettre suivant la direction  
de la Qibla lorsqu’on est en train de satisfaire un besoin naturel,  
exception faite du cas où il y a des constructions:  
un mur ou quelque chose d’analogue.**

144 - Abu ’Ayyub al-‘Ansârî: Le Messager de Dieu (ç) dit: «Quand l’un de vous est en train de satisfaire un besoin, il ne doit ni se mettre en face à la Qibla, ni lui donner du dos! Tournez-vous soit vers l’est, soit vers l’ouest!»

---

(1) *Au Nom de Dieu...*

## ٨ - باب : التسمية على كل حالٍ وعند الواقع

١٤١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمٍ بْنِ أَبِي الجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنَ عَبَّاسٍ، يَسْلُغُ النَّبِيَّ ﷺ، قَالَ: «لَوْأَنْ أَحَدُكُمْ إِذَا أَتَى أَهْلَهُ قَالَ: بِسْمِ اللَّهِ، اللَّهُمَّ جَنِبْنَا الشَّيْطَانَ، وَجَنِبْ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْنَا، فَقُضِيَ بَيْنَهُمَا وَلَدُ لَمْ يَضُرُّهُ». ﴿۱﴾

## ٩ - باب : ما يقول عند الخلاء

١٤٢ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّهَا يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبُثِ وَالْخَبَائِثِ».

تَابَعَهُ أَبْنُ عَرْعَرَةَ عَنْ شُعْبَةَ . وَقَالَ غُنْدَرُ، عَنْ شُعْبَةَ: إِذَا أَتَى الْخَلَاءَ . وَقَالَ مُوسَى، عَنْ حَمَادٍ: إِذَا دَخَلَ . وَقَالَ سَعِيدُ بْنُ زَيْدٍ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزَ: إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْخُلَ.

## ١٠ - باب : وضع الماء عند الخلاء

١٤٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْفَاسِمِ قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أَبْنَ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ الْخَلَاءَ، فَوَضَعَتْ لَهُ وَضُوءًا، قَالَ: «مَنْ وَضَعَ هَذَا؟». فَأَخْبَرَ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ فَقَهْهُ فِي الدِّينِ».

## ١١ - باب : لا تستقبل القبلة بغائط أو بولٍ ، إلا عند البناء، جدارٍ أو نحوه

١٤٤ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ أَبِي ذِئْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ الْلَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُوبَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَتَى أَحَدُكُمُ الْغَائِطَ، فَلَا يَسْتَقِيلُ الْقِبْلَةَ وَلَا يُولَّهَا ظَهَرَةً، شَرَقُوا أَوْ غَرَبُوا».

### **R. 12 - Sur celui qui satisfait un besoin naturel en étant sur deux briques**

145 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Il y a des gens qui disent qu'en s'asseyant pour satisfaire un besoin, on ne doit se mettre ni suivant la direction de la Qibla, ni en direction du Temple de Jérusalem... [Eh bien]! Une fois je montai sur la terrasse d'une maison qui nous appartenait. De là, je vis le Messager de Dieu (ç) sur deux briques, en direction du Temple de Jérusalem, il était en train de satisfaire un besoin naturel... Tu es peut-être de ceux qui font la prière en étant collés à leurs cuisses? interrogea ibn 'Umar en s'adressant à Wâsi' [en guise de reproche]. «Je ne comprends pas! J'en jure par Dieu.»

Mâlik: «Il s'agit de celui qui prie sans se soulever de terre; [c'est-à-dire], celui qui se prosterne en restant collé au sol.»

### **R. 13 - Sur la sortie des femmes pour la satisfaction d'un besoin naturel**

146 - 'Â'icha: En voulant satisfaire un besoin, les épouses du Prophète (ç) sortaient de nuit vers al-Manâsi' — c'était un endroit spacieux. D'autre part, 'Umar disait souvent au Prophète (ç): «Empêche tes femmes de sortir!» Mais le Messager de Dieu (ç) n'en fit rien. Une certaine nuit, Sawda bent Zam'a, qui était une femme d'une grande taille, sortit... Et 'Umar de l'appeler: «Nous t'avons reconnue, hé! Sawda!» Il voulait tant qu'un verset imposant le *hidjâb* fût révélé. En effet, Dieu révéla ensuite le verset du *hidjâb*.

147 - D'après 'Â'icha, le Prophète (ç) [dit]: «La permission vous est donnée, vous les femmes, afin de sortir satisfaire vos besoins.»

Hichâm: «C'est-à-dire le besoin naturel.»

### **R. 14 - Sur le fait de satisfaire le besoin naturel dans les habitations**

148 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: «Une fois, je montai sur la terrasse de la maison de Hafsa pour un certain besoin. De là, je vis le Messager de Dieu (ç) en train de satisfaire un besoin naturel. Il donnait du dos à la Qibla et de la face à la Syrie.

149 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Un jour, je montai sur la terrasse de notre

## ١٢ - باب : مَنْ تَبَرَّزَ عَلَى لِبِتَتِينِ

١٤٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ : أَخْبَرَنَا مَالِكٌ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ ، عَنْ عَمِّهِ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ : أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ : إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقِيلُ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ . فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ : لَقَدْ أَرْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتِ لَنَا ، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى لِبِتَتِينِ ، مُسْتَقِيلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ . وَقَالَ : لَعَلَّكَ مِنَ الَّذِينَ يُصَلُّونَ عَلَى أُورَاكِهِمْ ؟ فَقُلْتُ : لَا أَدْرِي وَاللَّهُ . قَالَ مَالِكٌ : يَعْنِي الَّذِي يُصَلِّي وَلَا يَرْتَفَعُ عَنِ الْأَرْضِ ، يَسْجُدُ وَهُوَ لَا صَقْ بِالْأَرْضِ .

## ١٣ - باب : خُرُوجُ النِّسَاءِ إِلَى الْبَرَازِ

١٤٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ : حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ قَالَ : حَدَّثَنِي عَفِيلٌ ، عَنْ آبَنِ شَهَابٍ ، عَنْ عُرْوَةَ ، عَنْ عَائِشَةَ : أَنَّ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ ﷺ كُنْ يَخْرُجُنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّزَنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ - وَهُوَ صَعِيدٌ أَفْيَحُ - فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ ﷺ : أَحْجُبْ نِسَاءَكَ ، فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَفْعُلُ ، فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بْنَتُ زَمْعَةَ ، زَوْجُ النَّبِيِّ ﷺ ، لَيْلَةً مِنَ الْلَّيَالِي عِشَاءً ، وَكَانَتْ اَمْرَأَةً طَوِيلَةً ، فَنَادَاهَا عُمَرُ : أَلَا قُدْ عَرَفْنَاكِ يَا سَوْدَةَ ، جِرْصًا عَلَى أَنْ يَنْزَلَ الْحِجَابُ ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ .

١٤٧ - حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاً قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ « قَدْ أَذِنَ أَنْ تَخْرُجْنَ فِي حَاجَتِكُنَّ » . قَالَ هِشَامٌ : يَعْنِي الْبَرَازِ .

## ١٤ - باب : التَّبَرُّزِ فِي الْبُيُوتِ

١٤٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ : حَدَّثَنَا أَنْسُ بْنُ عِيَاضٍ ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ ، عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ : أَرْتَقَيْتُ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبَعْضِ حَاجَتِي ، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْضِي حَاجَتَهُ ، مُسْتَدِيرًا الْقِبْلَةَ ، مُسْتَقِيلًا الشَّامِ .

١٤٩ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ : حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ : أَخْبَرَنَا يَحْيَى ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ : أَنَّ عَمَّهُ وَاسِعَ بْنَ حَبَّانَ أَخْبَرَهُ : أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَخْبَرَهُ قَالَ :

maison. De là, je vis le Messager de Dieu (ç) assis sur deux briques, en faisant face au Temple de Jérusalem.»

### **R. 15 - Sur le fait de se nettoyer les parties honteuses avec de l'eau**

150 - 'Anas ben Mâlik: «Lorsque le Prophète (ç) sortait pour satisfaire un besoin naturel, je me présentais, ainsi qu'un serviteur, avec un vase d'eau.»

[Et Hichâm d'expliquer]: «... afin que le Prophète se nettoyât les parties intimes avec cette eau.»

### **R. 16 - Sur celui avec qui on emporte de l'eau afin qu'il enlève l'impureté de son corps**

\* Abu ad-Dardâ' dit: «N'est-il pas entre vous, l'homme des souliers, de l'eau purifiante et du coussin [du Prophète]?»

151 - Abu Mu'adh — qui n'est autre que 'Atâ ben Abu Maymûna — dit: «J'ai entendu 'Anas dire: “[En voyant] le Prophète (ç) sortir pour satisfaire un besoin naturel, je le suivais, ainsi qu'un serviteur parmi nous, en emportant avec nous un vase d'eau.”»

### **R. 17 - Sur le fait d'emporter une 'anaza<sup>(1)</sup> et de l'eau pendant l'enlèvement de l'impureté des parties intimes.**

152 - Suivant Chu'ba, 'Atâ' ben Abu Maymûna entendit 'Anas ben Mâlik dire: «[En voyant] le Messager de Dieu (ç) entrer dans un lieu d'aisance, j'emportais, ainsi qu'un serviteur, un vase d'eau et une 'anaza. Il se nettoyait les parties intimes avec de l'eau.»

\* An-Nadr et Chadhân suivent [Muhammad ben Ja'far dans ce même hadîth], et ce en le tenant de Chu'ba...

\* Quant à *al-'anaza*, c'est un bâton qui a une pointe de fer.

### **R. 18 - Sur la défense d'enlever l'impureté des parties intimes avec la main droite**

153 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben Abu Qatâda, son père [dit]: Le Messager de

---

(1) Une pique.

لَقَدْ ظَهَرْتُ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى ظَهْرِ بَيْتِنَا، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَاعِدًا عَلَى لِبَتَّيْنِ، مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ.

### ١٥ - باب: الاستنجاء بالماء

١٥٠ - حَدَثَنَا أَبُو التَّوْلِيدِ هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي مَعَادٍ، وَأَسْمُهُ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ - قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، أَجِيءَ أَنَا وَغَلَامٌ، مَعَنَا إِدَاؤُهُ مِنْ مَاءٍ. يَعْنِي يَسْتَنْجِي بِهِ.

### ١٦ - باب: من حمل معه الماء لظهوره

وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَلِيسْ فِيْكُمْ صَاحِبُ النَّعْلَيْنِ وَالظَّهُورِ وَالوَسَادِ؟  
١٥١ - حَدَثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي مَعَادٍ - هُوَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ - قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسًا يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، تَبَعَّتْهُ أَنَا وَغَلَامٌ مِنَّا، مَعَنَا إِدَاؤُهُ مِنْ مَاءٍ.

### ١٧ - باب: حمل العترة مع الماء في الاستنجاء

١٥٢ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ: سَمِعَ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْخُلُ الْخَلَاءَ، فَأَحْمِلُ أَنَا وَغَلَامٌ إِدَاؤُهُ مِنْ مَاءٍ وَعَتْرَةً، يَسْتَنْجِي بِالْمَاءِ. تَابَعَهُ النَّضْرُ وَشَادَانُ عَنْ شُعْبَةَ. الْعَتْرَةُ: عَصَاصًا عَلَيْهِ زُجٌ.

### ١٨ - باب: النهي عن الاستنجاء باليمين

١٥٣ - حَدَثَنَا مَعَادُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَثَنَا هِشَامٌ، هُوَ الدَّسْتَوَائِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا

Dieu (ç) dit: «Quand l'un de vous boit, qu'il n'expire pas dans le vase; en allant dans un lieu d'aisance, qu'il ne touche pas sa verge avec sa main droite et qu'il ne se nettoie pas [les parties intimes] à l'aide de la main droite.»

### **R. 19 - On ne doit pas tenir sa verge en urinant...**

154 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Abu Qatâda, son père [rapporta que le] Prophète (ç) [avait dit]: «Quand l'un de vous urine, qu'il ne tienne pas sa verge avec sa main droite! qu'il ne se nettoie pas [les parties intimes] avec la main droite!... Et, [en buvant], on ne doit pas expirer dans le vase!»

### **R. 20 - Sur le fait de se nettoyer [les parties intimes] avec des pierres**

155 - Abu Hurayra rapporta: «Une fois, je suivis le Prophète (ç) qui était sorti pour satisfaire un besoin naturel. En marchant, il ne tournait pas la tête. Je m'approchai de lui et il me dit: "Cherche-moi quelques pierres pour me torcher — ou quelque chose de similaire — et ne m'apporte ni os ni crottin!" En effet, je lui apportai des pierres dans un pan de mon habit et les déposai près de lui avant de m'écartier. Ayant terminé de satisfaire ses besoins naturels, il les utilisa pour se torcher.»

### **R. 21 - On ne doit pas nettoyer les parties intimes avec du crottin**

156 - 'Abd-ul-Lâh dit: «Une fois, le Prophète (ç) voulut satisfaire un besoin naturel; il m'ordonna alors de lui apporter trois pierres. Et moi de ne trouver que deux, et comme je ne puis trouver la troisième pierre, je ramassai une boule de crottin et je la lui apportai [avec les deux pierres]. Il accepta de prendre les deux pierres et jeta la boule de crottin en disant: "C'est une impureté."»

\* Autre *isnâd*: ... D'Ibrâhîm ben Yûsuf, de son père, d'Abu 'Ishaq, directement de 'Abd-ar-Rahmân...

### **R. 22 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures en lavant le membre concerné une seule fois**

157 - Ibn 'Abbâs: Le Prophète (ç) fit ses ablutions mineures [en lavant chaque membre] une seule fois.

يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ، وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمْسُ ذَكَرَهُ بِيمِينِهِ، وَلَا يَتَمَسَّخُ بِيمِينِهِ».

### ١٩ - باب : لَا يُمْسِكُ ذَكَرَهُ بِيمِينِهِ إِذَا بَالَ

١٥٤ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا بَالَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَأْخُذُ ذَكَرَهُ بِيمِينِهِ، وَلَا يَسْتَنْجِنُ بِيمِينِهِ، وَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ».

### ٢٠ - باب : الْاسْتِنْجَاءُ بِالْحِجَارَةِ

١٥٥ - حَدَثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ الْمَكِيِّ قَالَ: حَدَثَنَا عَمْرُو بْنُ يَعْمَنِي بْنِ سَعِيدِ بْنِ عَمْرٍ وَالْمَكِيِّ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَتَبَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ، وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ، فَكَانَ لَا يُلْتَفِتُ، فَدَنَوْتُ مِنْهُ، فَقَالَ: «أَبْغِنِي أَحْجَارًا أَسْتَنْجِنُ بِهَا - أَوْ نَحْوَهُ - وَلَا تَأْتِنِي بِعَظْمٍ، وَلَا رَوْثًا». فَأَتَيْتُهُ بِأَحْجَارٍ بِطَرَفِ ثِيَابِيِّ، فَوَضَعْتُهَا إِلَى جَنِّبِهِ، وَأَعْرَضْتُ عَنْهُ، فَلَمَّا قَضَى أَتْبَعَهُ بِهِنَّ.

### ٢١ - باب : لَا يُسْتَنْجِي بِرَوْثٍ .

١٥٦ - حَدَثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَثَنَا زَهْرَيُّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: لَيْسَ أَبُو عَبْدِةَ ذَكَرَهُ، وَلِكُنْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ يَقُولُ: أَتَى النَّبِيُّ ﷺ الغَائِطَ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَتَيَهُ بِثَلَاثَةِ أَحْجَارٍ، فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ، وَالْتَّمَسْتُ الثَّالِثَ فَلَمْ أَجِدْهُ، فَأَخَذْتُ رَوْثًا فَأَتَيْتُهُ بِهَا، فَأَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَالرَّوْثَةَ، وَقَالَ: «هَذَا رِكْسٌ».

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ: حَدَثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ.

### ٢٢ - باب : الْوُضُوءُ مَرَّةٌ مَرَّةٌ

١٥٧ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ مَرَّةً مَرَّةً.

**R. 23 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures  
en lavant par deux fois chacun des membres**

158 - ‘Abd-ul-Lâh ibn Zayd: Le Prophète (ç) fit ses ablutions mineures [en lavant chaque membre] par deux fois.

**R. 24 - Sur le fait d'accomplir les ablutions mineures  
en lavant chaque membre concerné par trois fois**

159 - Ḥumrân — l'affranchi de ‘Uthmân — rapporte avoir vu ‘Uthmân ben ‘Affân demander un vase [d'eau]. Il versa tout d'abord de l'eau dans ses deux paumes, par trois fois, et les lava. Puis il introduisit sa main droite dans le vase..., se rinça la bouche et le nez, se lava le visage par trois fois et ses deux mains, jusqu'aux coudes, par trois fois aussi; il passa ensuite à la tête, il l'essuya, puis lava les deux pieds jusqu'aux chevilles par trois fois. Enfin, il dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: “Celui qui fait des ablutions mineures proches de celles que je viens de faire puis accomplit deux *rak'a* pendant lesquelles il n'est pas distractif, [Dieu] lui pardonnera ses péchés déjà commis.”»

160 - [Aussi]..., d’Ibrâhîm [ben Sa‘d], de Șâlih ben Kaysân, d’ibn Chihâb qui dit: Mais ‘Urwa rapporte que Ḥumrân dit:

Ayant terminé ses ablutions mineures, ‘Uthmân dit: «Je vais vous rapporter un *hadîth* que je ne vous aurais pas dit s'il n'y avait pas un verset du Coran... J'ai entendu le Prophète (ç) dire: “Tout homme qui fait ses ablutions mineures d'une manière parfaite puis accomplit sa prière [obligatoire], [Dieu] lui pardonnera sûrement les péchés commis entre ce moment et la prière suivante.”»

‘Urwa: Le verset [à qui ‘Uthmân faisait allusion] est: **Ceux qui cachent ce que Nous avons fait descendre de preuve<sup>(1)</sup>.**

**R. 25 - Sur le fait de rejeter l'eau [aspirée] par le nez  
pendant les ablutions mineures.**

\* Cela a été rapporté du Prophète (ç) par ‘Uthmân, ‘Abd-ul-Lâh ben Zayd et par ibn ‘Abbâs (que Dieu les agrée tous)

161 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «Que celui qui fait des

---

(1) Al-Baqara, 159.

## ٢٣ - باب : الْوُضُوءِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ

١٥٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيسَى قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَبْنِ رَيْدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَوَضَّأَ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ.

## ٢٤ - باب : الْوُضُوءِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا

١٥٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَوَّلِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَزِيدَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ حُمَرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَانَ: دَعَا بِإِنَاءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى كَفَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الإِنَاءِ، فَمَضَمضَ وَأَسْتَشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، وَيَدِيهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَ مِرَارٍ، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُصُوئِي هَذَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غُفرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

٦٠ - وَعَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: قَالَ صَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ: قَالَ أَبْنُ شَهَابٍ: وَلَكِنْ عُرْوَةُ يُحَدِّثُ عَنْ حُمَرَانَ: فَلَمَّا تَوَضَّأَ عُثْمَانُ قَالَ: أَلَا أَحَدُكُمْ حَدِيثًا لَوْلَا آيَةً مَا حَدَّثْتُكُمُوهُ؟ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «لَا يَتَرَضَّا رَجُلٌ يُحْسِنُ وُضُوءَهُ، وَيُصَلِّي الصَّلَاةَ، إِلَّا غُفرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا». قَالَ عُرْوَةُ: الْآيَةُ: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَنَا مِنَ الْبِيِّنَاتِ»<sup>(١)</sup>.

## ٢٥ - باب : الْاسْتِشَارَ فِي الْوُضُوءِ

ذَكَرَهُ عُثْمَانُ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَيْدٍ وَأَبْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٦١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو إِدْرِيسَ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ:

(١) سورة البقرة: الآية ١٥٩.

ablutions mineures rejette l'eau [aspirée par le nez] et que celui qui se nettoie les parties intimes avec des cailloux en emploie un nombre impair!»

### **R. 26 - Sur le fait d'enlever l'impureté des parties intimes avec un nombre impair de cailloux**

162 - Abu Hurayra: Le Messager de Dieu (ç) a dit: «Si l'un de vous fait des ablutions mineures, il doit mettre [de l'eau] dans son nez puis la rejeter. Celui qui veut enlever l'impureté des parties intimes avec des cailloux, il doit en utiliser un nombre impair. Aussi, si l'un de vous se réveille de son sommeil, il doit se laver les mains avant de les introduire dans l'eau des ablutions mineures, car il ne sait pas où elles se sont posées durant la nuit.»

### **R. 27 - Sur le lavage des pieds... On ne doit pas les essuyer**

163 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Amrû rapporta: «Une fois, alors que nous étions en voyage, le Prophète (ç) resta en arrière. Il nous rejoignit au moment où le temps de la prière du 'asr était sur le point d'être achevé; nous commençâmes alors à faire nos ablutions mineures en nous essuyant les pieds. Et lui de s'écrier à voix haute par deux ou trois fois: "Malheur aux talons [des supplices] du Feu!"»

### **R. 28 - Sur le fait de rincer la bouche pendant les ablutions mineures**

\* Cela a été rapporté du Prophète (ç) par ibn 'Abbâs et par 'Abd-ul-Lâh ben Zayd (r).

164 - D'après 'Atâ ben Yazîd, Hûmrân — l'affranchi de 'Uthman ben 'Affân — vit 'Uthmân demander un vase d'eau... De ce vase, il versa de l'eau sur les deux mains et les lava par trois fois. Après quoi, il introduisit sa main droite dans le vase..., se rinça la bouche et le nez puis jeta l'eau des narines. Il lava ensuite le visage par trois fois puis les mains jusqu'aux coudes, par trois fois aussi. Il passa après à la tête et l'essuya. Enfin, par trois fois il lava chaque pied puis dit: «J'ai vu le Prophète (ç) faire des ablutions mineures ressemblant à celles que je viens de faire, et ce en disant: "Celui qui fait des ablutions mineures proches de celles que je viens de faire puis accomplit deux *rak'a* sans être distract, Dieu lui pardonnera ses péchés qu'il a déjà commis."»

«مَنْ تَوَضَّأَ فَلِيُسْتَشْرِ، وَمَنْ أَسْتَجْمَرَ فَلِيُوتَرْ».

## ٢٦ - باب: الاستجمار وترأ

١٦٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزَّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفُهُ ثُمَّ لِيُشْرِ، وَمَنْ أَسْتَجْمَرَ فَلِيُوتَرْ، وَإِذَا أَسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ».

## ٢٧ - باب: غسل الرجلين، ولا يمسح على القدمين

١٦٣ - حَدَّثَنَا مُوسَىٰ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهِكَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرُو قَالَ: تَخَلَّفَ النَّبِيُّ ﷺ عَنَّا فِي سَفَرٍ سَافَرَنَاهَا، فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقْنَا الْعَصْرَ، فَجَعَلْنَا نَتَوَضَّأُ وَنَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ». مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً.

## ٢٨ - باب: المضمضة في الوضوء

قَالَهُ أَبْنُ عَبَّاسٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

١٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ حُمَرَانَ مَوْلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ: أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ دَعَا بِوَضُوءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدِيهِ مِنْ إِنَاءِهِ فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْوَضُوءِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَرَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَةً وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثَلَاثَةً، ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ، ثُمَّ غَسَلَ كُلَّ رِجْلٍ ثَلَاثَةً، ثُمَّ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَوَضَّأُ نَحْوَ وَضُوئِيِّ هَذَا، وَقَالَ: «مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وَضُوئِيِّ هَذَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ، غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقْدَمَ مِنْ ذَنْبِهِ».

### R. 29 - Sur le lavage des talons

\* En faisant ses ablutions mineures, ibn Sirîn lavait l'emplacement de la bague.

165 - Muhammâd ben Ziyâd dit: «J'ai entendu Abu Hurayra — il était de passage devant nous alors que les gens faisaient des ablutions mineures à partir de l'eau des *mithara*<sup>(1)</sup> — dire: “Que vos ablutions soient complètes! Abu al-Qâcim (ç) a dit: *Malheur aux talons [des supplices] du Feu!*”»

### R. 30 - Sur le fait de se laver [les pieds] quand on est chaussé de souliers... Et qu'on ne doit pas essuyer ceux-ci

166 - Selon Sa'îd al-Maqbary, 'Ubayd ben Jurayh dit à 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: «O Abu 'Abd-ar-Rahmân je t'ai vu faire quatre choses que je n'avais jamais vu faire par aucun des Compagnons du Prophète<sup>(2)</sup>... — Et quelles sont ces choses? ô ibn Jurayh. — Des coins de la Ka'ba, je ne te vois toucher que les deux coins yéménites; tu portes des souliers en cuir lisse et sans poils; je t'ai vu teindre (les vêtements?) en jaune; je t'ai vu à La Mecque ne commençant la *talbiya* qu'à partir du jour de la *tarwiya*<sup>(3)</sup>, tandis que les fidèles à partir du moment où ils voient la nouvelle lune... — Pour les coins, répondit 'Abd-ul-Lâh, eh bien! j'ai vu le Messager de Dieu (ç) ne toucher que les deux yéménites. Quant aux souliers lisses et sans poils, j'ai vu le Messager de Dieu (ç) se chausser de souliers sans poils et faire les ablutions mineures en les gardant; j'aime les mettre. Pour ce qui est du jaune, j'ai vu le Messager de Dieu (ç) choisir cette couleur pour teindre; j'aime donc à faire teindre en l'utilisant. Enfin, pour le commencement de la *tabliya*, je n'ai vu le Messager de Dieu (ç) la commencer que lorsque sa monture s'élançait [vers Mina].»

### R. 31 - Sur le fait de commencer par les membres du côté droit pendant les ablutions mineures et le lavage du corps

167 - D'après Hâfsâ bent Sirîn, Um 'Atîa rapporta que lors des ablutions mortuaires de sa fille, le Prophète (ç) avait dit aux femmes [qui s'occupaient du

(1) La *mithara* est un vase qu'on utilise pour les ablutions.

(2) Dans le texte: par aucun de tes compagnons.

(3) Litt: l'Abreuvement, c'est le 8 du mois de *dhu-l-hidja*.

## ٢٩ - باب : غسل الأعْقَابِ

وَكَانَ أَبْنُ سِيرِينَ يَغْسِلُ مَوْضِعَ الْخَاتَمِ إِذَا تَوَضَّأَ.

١٦٥ - حَدَّثَنَا آدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَيَادٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ - وَكَانَ يَمْرُّ بِنَا وَالنَّاسُ يَتَوَضَّؤُونَ مِنَ الْمِطْهَرَةِ - قَالَ: أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ، فَإِنَّ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ».

## ٣٠ - باب : غسل الرِّجْلَيْنِ فِي النَّعْلَيْنِ، وَلَا يَمْسَحُ عَلَى النَّعْلَيْنِ

١٦٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ أَبْنِ جُرَيْجٍ : أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، رَأَيْتُكَ تَصْنَعُ أَرْبَعًا لَمْ أَرَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِكَ يَصْنَعُهَا؟ قَالَ: وَمَا هِيَ يَا أَبْنَ جُرَيْجٍ؟ قَالَ: رَأَيْتُكَ لَا تَمْسُ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِيَّنِ، وَرَأَيْتُكَ تَلْبَسُ النَّعَالَ السُّبْتَيَّةَ، وَرَأَيْتُكَ تَصْبِغُ بِالصُّفْرَةِ، وَرَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهْلَ النَّاسِ إِذَا رَأَوْا الْهِلَالَ وَلَمْ تُهَلَّ أَنْتَ حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَّةِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَمَّا الْأَرْكَانُ: فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسُ إِلَّا الْيَمَانِيَّنِ، وَأَمَّا النَّعَالُ السُّبْتَيَّةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ النَّعْلَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَعْرٌ وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا، فَإِنَّا أَحِبُّ أَنْ أَلْبِسَهَا، وَأَمَّا الصُّفْرَةُ: فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْبِغُ بِهَا، فَإِنَّا أَحِبُّ أَنْ أَصْبِغَ بِهَا، وَأَمَّا الإِهْلَالُ: فَإِنِّي لَمْ أَرَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُهَلِّ حَتَّى تَبَعَثُ بِهِ رَاجِلَتُهُ.

## ٣١ - باب : التَّيْمُنُ فِي الْوُضُوءِ وَالْغُسْلِ

١٦٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ حَفْصَةَ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُنَّ فِي غَسْلٍ أَبْتِهِ:

lavage]: «Commencez par la partie droite du corps et par les membres des ablutions mineures.»

168 - D'après Masrûq, ‘Â’icha [dit]: «Le Prophète (ﷺ) aimait commencer par le côté droit soit en se chaussant, soit en se peignant, soit en faisant ses ablutions; bref, en toute circonstance.»

### R. 32 - Sur le fait de chercher de l'eau pour accomplir les ablutions mineures

\* ‘Â’icha: «L'heure de la prière du *subh* venue, on chercha l'eau mais vainement; et on révéla ensuite le verset des ablutions sèches.»

169 - Selon Ishâq ben ‘Abd-ul-Lâh ben Abu Ṭalha, Anas ben Mâlik dit: «Je vis le Messager de Dieu (ﷺ) au moment où débuta le temps de la prière du ‘asr. Les gens commencèrent alors à chercher l'eau mais vainement. On apporta au Messager de Dieu (ﷺ) un vase d'eau [pour ses ablutions mineures]. Il y mit la main et commanda aux gens de venir faire leurs ablutions mineures.

«Je vis l'eau sourdre de sous ses doigts, jusqu'à ce que tous les présents eussent fait leurs ablutions mineures.»

### R. 33 - Sur l'eau qu'on utilise pour laver les cheveux d'un homme

\* ‘Atâ’ ne voyait aucun mal à utiliser les cheveux [coupés] pour en faire des ficelles ou des cordes.

\* Sur l'eau de laquelle boit un chien et sur le passage des chiens dans la mosquée.

\* Az-Zuhry: «Lorsque le chien lape dans un vase d'eau d'une personne qui n'en a pas d'autre, celle-ci peut faire ses ablutions mineures en utilisant cette eau.» Et Sufyân de commenter: «Cela est du *fiqh*! Dieu, le Très-Haut, ne dit-il pas: et ne trouviez pas d'eau faites des ablutions sèches<sup>(1)</sup> et cela est de l'eau. Cependant, il reste encore un doute, mieux vaut faire des ablutions mineures avec cette eau puis passer à des ablutions sèches.»

170 - Ibn Sirîn: «Une fois, je dis à ‘Abîda: “Nous avons quelques poils des

(1) Al-Mâ’ida, 6.

«آبْدَانَ بِمِيَامِنَهَا وَمَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا».

١٦٨ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَشْعَثُ بْنُ سُلَيْمٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعْجِبُهُ التَّيْمُونُ فِي تَعْلِيهِ وَتَرَجُّلِهِ، وَطُهُورِهِ، وَفِي شَأْنِهِ كُلِّهِ.

### ٣٢ - باب: التِّمَاسِ الْوَضُوءِ إِذَا حَانَتِ الصَّلَاةُ

وَقَالَتْ عَائِشَةُ: حَضَرَتِ الصُّبُحَ، فَالْتِمَاسَ الْمَاءُ فَلَمْ يُوجَدْ، فَنَزَّلَ التَّيْمُونَ.

١٦٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ - وَحَانَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ، فَالْتِمَاسَ النَّاسُ الْوَضُوءَ فَلَمْ يَجِدُوهُ، فَأَتَيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِوَضُوءٍ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي ذَلِكَ الْإِناءِ يَدَهُ، وَأَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَتَوَضَّؤُوا مِنْهُ، قَالَ: فَرَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبَغِي مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ، حَتَّى تَوَضُّوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ.

### ٣٣ - باب: الْمَاءُ الَّذِي يُغْسلُ بِهِ شَعْرُ الْإِنْسَانِ

وَكَانَ عَطَاءً لَا يَرَى بِهِ بَأْسًا: أَنْ يَتَخَذَ مِنْهَا الْخِيُوطُ وَالْجَبَالُ. وَسُورُ الْكِلَابِ وَمَمَرُّهَا فِي الْمَسْجِدِ، وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: إِذَا وَلَغَ فِي إِنَاءٍ لَيْسَ لَهُ وَضُوءٌ غَيْرُهُ يَتَوَضَّأُ بِهِ. وَقَالَ سُفْيَانُ: هَذَا الْفِقْهُ بِعِينِهِ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: «فَلَمْ يَحْذُدُوا مَاءَ فَتَيَمَّمُوا»<sup>(١)</sup>. وَهَذَا مَاءُ، وَفِي النَّفْسِ مِنْهُ شَيْءٌ، يَتَوَضَّأُ بِهِ وَيَتَيَمَّمُ.

١٧٠ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبْنِ سِيرِينَ قَالَ: قُلْتُ لِعَيْدَةَ: عِنْدَنَا مِنْ شَعْرِ النَّبِيِّ ﷺ، أَصْبَنَاهُ مِنْ قِبَلِ أَنَسٍ - أَوْ مِنْ قِبَلِ أَهْلِ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

cheveux du Prophète (ç), nous les avons eus de 'Anas (ou des proches parents de 'Anas). — Avoir en ma possession un seul poil de ces cheveux, s'écria 'Abîda, m'est plus cher que l'ici-bas et tout ce qu'il contient.”»

171 - 'Anas: Après que le Messager de Dieu (ç) s'était coupé les cheveux, Abu Talha fut le premier à prendre de ses cheveux.

172 - Abu Hurayra: Le Messager de Dieu (ç) dit: «Lorsque le chien boit dans le vase de l'un de vous qu'il le lave (le vase) par sept fois!»

173 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: Une fois un homme vit un chien en train de manger du sable [humide] du fait de la soif. Il prit alors sa bouteille et commença à puiser l'eau pour le chien... jusqu'à ce que ce dernier fût désaltéré. Dieu loua cet acte et fit entrer l'homme au Paradis.

174 - D'après Hamza ben 'Abd-ul-Lâh, son père [dit]: Au temps du Messager de Dieu (ç), les chiens urinaient puis entraient dans la mosquée en allant et venant, et pourtant on n'aspergeait rien de tout cela.

175 - 'Ady ben Hâtim dit: «Une fois j'interrogeai le Prophète (ç)... et il me répondit en disant: “Si tu lances ton chien dressé derrière le gibier et qu'il le tue, tu peux manger ce gibier. Cependant tu ne peux manger s'il en mange une partie, car il n'a pris le gibier que pour lui-même. — Et si je lances mon chien puis je m'aperçois qu'il est avec un autre? — Ne mange pas! car la *tasmia* que tu as formulée était pour [la chasse de] ton chien non pour un autre.”»

**R. 34 - Sur celui qui ne considère les ablutions mineures obligatoires qu'en cas de la sortie de l'impureté des deux exutoires: celui de devant et celui de derrière,**

et ce en se basant sur ce verset: **Ou revenant de déféquer<sup>(1)</sup>.**

\* 'Atâ' dit que celui qui évacue des vers par l'anus ou quelque animal pareil à un pou par la verge, doit refaire ses ablutions mineures.

\* Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh: Celui qui rit pendant la prière doit la refaire sans refaire les ablutions mineures.

\* Al-Hasan: Ne doit pas [refaire de nouvelles] ablutions mineures celui qui se coupe les cheveux ou les ongles, ainsi que celui qui enlève ses bottines.

---

(1) Al-Mâ'ida, 6.

أنسٍ - فقال: لأن تكون عندك شعرة منه أحب إليَّ من الدنيا وما فيها.

١٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ سَلَيْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَادٌ، عَنْ آبَنْ عَوْنَى، عَنْ آبَنْ سِيرِينَ، عَنْ أَنْسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا حَلَقَ رَأْسَهُ، كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَوْلَى مَنْ أَخْدَى مِنْ شَعْرَهُ.

١٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزَّنَادِ، عَنْ الأَغْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدُكُمْ فَلَيَغْسِلْهُ سَبْعًا».

١٧٣ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمْدِ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ: سَمِعْتُ أَبِي، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ: «أَنَّ رَجُلًا رَأَى كَلْبًا يَأْكُلُ الشَّرَى مِنَ الْعَطْشِ، فَأَخْذَ الرَّجُلُ خُفَّهُ، فَجَعَلَ يَعْرِفُ لَهُ بِهِ حَتَّى أَرَوَاهُ، فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَادْخَلَهُ الْجَنَّةَ».

١٧٤ - وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ يُونُسَ، عَنْ آبَنْ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَتِ الْكِلَابُ تَبُولُ، وَتَقْبِيلُ وَتُدْبِرُ فِي الْمَسْجِدِ، فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَلَمْ يَكُنُوا يَرْشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ.

١٧٥ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ آبَنْ أَبِي السَّفَرِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ الْمُعَلَّمَ فَقَتَلَ فَكُلْ، وَإِذَا أَكَلَ فَلَا تَأْكُلْ. فَإِنَّمَا أَمْسَكَهُ عَلَى نَفْسِهِ». قُلْتُ: أَرْسِلْ كَلْبِي فَأَجِدُ مَعَهُ كَلْبًا آخَرَ؟ قَالَ: «فَلَا تَأْكُلْ، فَإِنَّمَا سَمِيتَ عَلَى كَلْبِكَ وَلَمْ تُسْمِ عَلَى كَلْبٍ آخَرَ».

٣٤ - بَابٌ: مَنْ لَمْ يَرِ الْوُضُوءَ إِلَّا مِنَ الْمَخْرَجِينَ:  
مِنَ الْقُبْلِ وَالدُّبْرِ

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: («أَوْجَاهَ أَحَدٍ مِنْكُمْ مِنَ الْغَايِطِ»<sup>(١)</sup>).

وَقَالَ عَطَاءً - فِيمَنْ يَخْرُجُ مِنْ دُبْرِهِ الدُّوْدُ، أَوْ مِنْ ذَكْرِهِ نَحْوَ الْقَمْلَةِ - يُعِيدُ الْوُضُوءَ. وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: إِذَا ضَحِكَ فِي الصَّلَاةِ أَعَادَ الصَّلَاةَ وَلَمْ يُعِيدُ الْوُضُوءَ. وَقَالَ الْحَسَنُ: إِنَّ أَخْدَى مِنْ شَعْرِهِ وَأَظْفَارِهِ، أَوْ خَلَعَ خُفْيَهُ فَلَا وُضُوءَ عَلَيْهِ.

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

\* Abu Hurayra: On ne refait les ablutions mineures qu'en cas de survenance d'une impureté.

\* On rapporte que Jâbir dit: A la bataille de Dhât ar-Riqâ', alors que le Prophète (ç) était présent, un homme fut atteint d'une flèche. Il commença ensuite à perdre du sang. Malgré cela, il continua à prier<sup>(1)</sup> en s'inclinant et en se prosternant.

\* Al-Hasan: Les musulmans ont toujours continué leurs prières malgré leurs blessures.

\* D'après Tâwus, Muhammâd ben 'Ali, 'Atâ' et les [autres] Savants du Hidjâz, on ne doit pas faire [de nouvelles] ablutions mineures à cause du sang.

\* Une fois, ibn 'Umar pressa un bouton d'où sortit du sang, et pourtant il ne fit pas de nouvelle ablutions mineures.

\* Une fois, ibn Abu 'Awfâ cracha du sang pendant sa prière et malgré cela il continua à prier.

\* Ibn 'Umar et al-Hasan dirent au sujet de celui qui applique des ventouses: «Il ne doit laver que [les traces laissées par] les ventouses.»

176 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: «Le fidèle ne cesse d'être en prière tant qu'il est dans la mosquée à attendre la prière, à moins qu'il ne lui arrive un *hadath*.»

Et un homme non arabe de demander: «O Abu Hurayra! C'est quoi le *hadath*. — C'est le son... (C'est-à-dire le pet) répondit Abu Hurayra.»

177 - Selon 'Abbâd ben Tamîm, son oncle [rapporte que le Prophète (ç) [dit]: «On ne quitte la prière que lorsqu'on entend le son [du pet] ou quand on sent l'odeur [de la vesse].»

178 - 'Ali dit: «J'étais un homme qui avait beaucoup de suintement (prostatique) mais j'avais honte d'interroger le Messager de Dieu (ç) sur le sujet. Je demandai alors à al-Muqdâd de faire la chose à ma place. En effet, il l'interrogea et reçut la réponse suivante: "Cela est sujet aux ablutions mineures."»

\* Rapporté aussi par Chu'ba et ce, d'al-'A'mach.

(1) Parce qu'il était déjà en train de prier.

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَا وُضُوءٌ إِلَّا مِنْ حَدِيثٍ.

وَيُذَكَّرُ عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ فِي عَزْوَةٍ ذَاتِ الرَّقَاعِ، فَرَبِّيَ رَجُلٌ سَهْمٌ فَتَرَفَهُ الدَّمُ، فَرَكَعَ وَسَجَدَ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ الْحَسَنُ: مَا زَالَ الْمُسْلِمُونَ يُصْلُونَ فِي جَرَاحَاتِهِمْ. وَقَالَ طَاؤُسُ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلَيٍّ، وَعَطَاءُ، وَأَهْلُ الْحِجَازِ: لَيْسَ فِي الدَّمِ وُضُوءٌ. وَعَصَرَ آبُنُ عُمَرَ بْنُ ثَرَّةَ، فَخَرَجَ مِنْهَا الدَّمُ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ. وَبَرَّقَ آبُنُ أَبِي أَوْفَى دَمًا فَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ آبُنُ عُمَرَ، وَالْحَسَنُ فِيمَنْ يَخْتَجِمُ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا غَسْلٌ مَحَاجِمهُ.

١٧٦ - حَدَّثَنَا آدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا آبُنُ أَبِي ذُئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ، مَا كَانَ فِي الْمَسْجِدِ يَتَظَرَّفُ الصَّلَاةَ، مَا لَمْ يُحْدِثْ». فَقَالَ رَجُلٌ أَغْجَمِيُّ: مَا الْحَدِيثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ قَالَ الصُّوتُ، يَعْنِي الضُّرْطَةَ.

١٧٧ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا آبُنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الرُّهْرَيِّ، عَنْ عَبَادِ بْنِ تَمِيمٍ، عَنْ عَمِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَا يَنْصَرِفُ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدْ رِيحًا».

١٧٨ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُنْذِرٍ أَبِي يَعْلَمِ التَّوْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ قَالَ: قَالَ عَلَيْهِ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَاءً، فَاسْتَحْيَيْتُ أَنْ أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَأَمْرَتُ الْمِقْدَادَ بْنَ الْأَسْوَدَ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: «فِيهِ الْوُضُوءُ».

وَرَوَاهُ شُعْبَةُ عَنِ الْأَعْمَشِ.

179 - D'après ‘Atâ’ ben Yasâr, Zayd ben Khâlid rapporta avoir interrogé ‘Uthmân ben ‘Affân (r) en disant: «Que dis-tu de celui qui a eu un rapport charnel avec une femme sans éjaculer? — Il doit faire des ablutions mineures comme il les fait pour la prière; il doit aussi laver sa verge... J'ai entendu cela du Messager de Dieu (ç).»

Zayd: «J'interrogeai sur le sujet ‘Ali, az-Zubayr, Talha et ’Ubay ben Ka'b (que Dieu les agrée tous) et la réponse fut la même.»

180 - Abu Sa‘îd al-Khudry: «Une fois le Messager de Dieu (ç) envoya appeler un homme des Ansar. Celui-ci arriva la tête laissant tomber des gouttes d'eau<sup>(1)</sup>. “Il paraît que nous ne t'avons pas laissé assez de temps [pour finir de commencer avec ta femme]. — Oui, répondit l'homme. — Lorsque tu n'as pas assez de temps (ou: lorsque tu n'as pas éjaculé pendant le rapport) tu peux faire des ablutions mineures.”»

\* Wahb suit an-Nadr dans ce même *hadîth* en le tenant directement de Chu‘ba...

\* Aussi, ce *hadîth* est rapporté par Ghundar et Yahya en le tenant de Chu‘ba, mais ils ne citent pas dans leur version les ablutions mineures.

### R. 35 - Sur le fait qu'un individu aide son compagnon à faire des ablutions mineures

181 - D'après Kurayb, l'affranchi d'ibn ‘Abbâs, Usâma ben Zayd rapporte qu'en quittant [le mont] ‘Arafa, le Messager de Dieu (ç) s'écarta du chemin qu'on suivait en direction d'un sentier, puis satisfit son besoin naturel.

’Usâma ben Zayd: «[Après quoi], je me mis à lui verser de l'eau et lui de faire ses ablutions mineures. Je dis: “O Messager de Dieu! est-ce que tu veux prier? — L'endroit où on fera la prière est devant toi, répondit-il.”»

182 - D'après ‘Urwa ben al-Mughîra ben Chu‘ba, al Mughîra ben Chu‘ba rapporte avoir été en voyage avec le Messager de Dieu (ç), que celui-ci sortit pour satisfaire un besoin naturel et que c'était al-Mughîra qui commença ensuite à lui

(1) Avant d'arriver, l'homme était en train de faire des ablutions majeures après avoir commençé avec sa femme.

١٧٩ - حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ : حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: أَنَّ عَطَاءَ  
أَبْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَيْدَ بْنَ خَالِدَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ:  
أَرَأَيْتَ إِذَا جَامَعَ فَلَمْ يُمْنِ؟ قَالَ عُثْمَانُ: يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَيَغْسِلُ ذَكْرَهُ . قَالَ  
عُثْمَانُ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ . فَسَأَلَتْ عَنْ ذَلِكَ عَلِيًّا، وَالزُّبَيرَ، وَطَلْحَةَ، وَأَبِي بْنِ  
كَعْبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَمْرُوهُ بِذَلِكَ.

١٨٠ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُبَّةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَكْرِهِ  
أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْحُدَيْرِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَرْسَلَ إِلَيْهِ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ،  
فَجَاءَ وَرَأْسُهُ يَقْطَرُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَعَلَّنَا أَعْجَلْنَاكَ؟». فَقَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:  
«إِذَا أَعْجَلْتَ - أَوْ قُحْطَتَ - فَعَلَيْكَ الْوُضُوءُ».

تابعه وهب قال: حَدَّثَنَا شُبَّةُ . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَلَمْ يَقُلْ غُنْدَرٌ وَيَحْيَى عَنْ شُبَّةَ:  
«الْوُضُوءُ».

### ٣٥ - باب الرَّجُلِ يُوَضِّئُ صَاحِبَهُ

١٨١ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ مُوسَى  
أَبْنِ عَقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ رَيْدٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: لَمَّا أَفَاضَ  
مِنْ عَرَقَةَ، عَدَلَ إِلَى الشَّعْبِ، فَقَضَى حَاجَتَهُ . قَالَ أَسَامَةُ بْنُ رَيْدٍ: فَجَعَلْتُ أَصْبَحُ عَلَيْهِ  
وَيَتَوَضَّأُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُصْلِي؟ فَقَالَ: «الْمُصْلَى أَمَّا مَكَّةَ».

١٨٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلَيْهِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَابِ قَالَ: سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ  
قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ: أَنَّ نَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ بْنَ مُطْعِمٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ  
الْمُغِيرَةَ بْنِ شُبَّةَ يُحَدِّثُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُبَّةَ: أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ، وَأَنَّهُ  
ذَهَبَ لِحَاجَةِ لَهُ، وَأَنَّ مُغِيرَةَ جَعَلَ يَصْبُبُ الْمَاءَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ، وَمَسَحَ

verser de l'eau tandis que le Prophète faisait ses ablutions mineures: il se lava le visage et les deux mains, s'essuya la tête puis essuya ses bottines.

### **R. 36 - Sur le fait de réciter du Coran ou autre chose après la survenance d'une impureté**

\* De Mansûr, d'Ibrahîm: Il n'y a aucun mal à réciter du Coran dans un hammam... ou d'écrire une lettre<sup>(1)</sup> sans avoir fait auparavant des ablutions mineures.

\* De Hammad, d'Ibrâhîm: Si ceux qui sont dans le hammam sont couverts, saluez-les en prononçant la formule du *salâm*; sinon ne les saluez-pas!

183 - D'après Kurayb, l'affranchi d'ibn 'Abbâs, 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs rapporta: «Une fois, je passai la nuit chez Maymuna — elle était sa tante maternelle —, l'épouse du Prophète (ç); je m'allongeai [en posant la tête] sur le bout de l'oreiller tandis que le Messager de Dieu (ç) et son épouse sur le sens de la longueur. Le Messager de Dieu (ç) dormit jusqu'à la mi-nuit — ou un peu avant ou un peu après —, où il se réveilla, puis s'assit et commença à se frotter le visage pour [mieux] s'éveiller. Il se mit ensuite à réciter les dix derniers versets de la sourate d'Al-'Imrân; après quoi, il se leva en se dirigeant vers une autre suspendue... Il l'utilisa pour faire de bonnes ablutions mineures puis se leva pour la prière.»

Ibn 'Abbâs: «Je me levai alors et je fis la même chose puis je me mis debout à son côté. Il posa sa main droite sur ma tête et prit ensuite mon oreille droite tout en commençant à la faire rouler [doucement]. Il pria après cela deux *rak'a*, ajouta deux autres, puis deux, puis deux autres encore, ensuite deux et enfin deux dernières avant de faire la prière du *witr*. Après quoi, il s'allongea sur le côté jusqu'à l'arrivée du muezzin; il se leva alors, fit deux légères *rak'a* et sortit enfin accomplir la prière du *subh*.»

### **R. 37 - Sur celui qui ne fait des ablutions mineures à cause de la syncope qu'au cas où celle-ci est longue**

184 - Suivant Hichâm ben 'Urwa, sa femme Fâtima rapporte que sa grand-mère 'Asmâ' bent Abu Bakr dit: «Une fois je vins voir 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç), alors qu'il y avait une éclipse du Soleil. Les gens étaient debout à

(1) Commençant par la formule de la *tasmia* ou contenant des citations coraniques, etc.

بِرَأْسِهِ، وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

### ٣٦ - باب : قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ بَعْدَ الْحَدَثِ وَغَيْرِهِ

وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ : لَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ فِي الْحَمَّامِ ، وَيَكْتُبُ الرِّسَالَةُ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ . وَقَالَ حَمَادٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ : إِنْ كَانَ عَلَيْهِمْ إِزارٌ فَسَلِّمُوهُ ، وَإِلَّا فَلَا تُسْلِمُوهُ .

١٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ : حَدَّثَنِي مَالِكُ ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ ، عَنْ كُرَيْبِ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ : أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ ، وَهِيَ خَالَتُهُ - فَاضْطَجَعَتْ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، حَتَّى إِذَا أَنْتَصَرَ اللَّيْلُ - أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ - آسْتَيقْظَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ، فَجَلَسَ يَمْسَحُ النُّؤُمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنَّ مُعْلَقَةٍ ، فَوَضَأَ مِنْهَا فَأَخْسَنَ وُضُوئَهُ ، ثُمَّ قَامَ يُصْلِي . قَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ : فَقَمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقَمْتُ إِلَى جَنِيهِ ، فَوَضَعَ يَدُهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي ، وَأَخْدَى يَادِي الْيُمْنَى يَفْتَلُهَا ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ ، ثُمَّ أُوتَرَ ، ثُمَّ أَضْطَجَعَ حَتَّى أَتَاهُ الْمُؤْذِنُ ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ .

### ٣٧ - باب : مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ إِلَّا مِنَ الغَشِّيِّ الْمُثْقَلِ

١٨٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ : حَدَّثَنِي مَالِكُ ، عَنْ هَشَامِ بْنِ عُرْوَةَ ، عَنْ أَمْرَأَهُ فَاطِمَةَ ، عَنْ جَدِّهَا أَسْمَاءَ بْنِتِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّهَا قَالَتْ : أَتَيْتُ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ حِينَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ ، فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ يُصْلُوْنَ ، وَإِذَا هِيَ فَائِمَةٌ تُصْلِي ، فَقُلْتُ : مَا لِلنَّاسِ ؟ فَأَشَارَتْ

faire la prière, ‘Â’icha aussi. “Qu’ont donc les gens? lui demandai-je.” Et elle d’indiquer le ciel puis dit: “Gloire à Dieu! — Est-ce un signe? m’écriai-je.” Elle me répondit que oui en faisant un signe... Et moi de me lever pour la prière; je restai debout jusqu’à ce que j’aie failli m’évanouir, alors je commençai à verser de l’eau sur la tête.

«Ayant terminé [la prière], le Messager de Dieu (ç) commença à louer et à glorifier Dieu avant de dire: “Toute chose qu’on ne m’a pas encore fait voir je viens de la voir de ma place-ci, même le Feu et le Paradis. On m’a révélé en outre qu’une fois dans vos tombes, vous subirez des tentations comme (Ou: “pareilles à”, je ne sais quelle expression utilisa ’Asmâ’ rapporte l’un des *râwi*) la tentation que causera le faux Messie. [A chacun d’entre vous], il sera dit: *Que sais-tu sur cet homme?* Le Croyant (ou: “*Le Convaincu*”, je ne sais quel mot utilisa ’Asmâ’, précise l’un des *râwi*) dira ceci: *C'est Muḥammad, le Messager de Dieu qui nous a apporté preuves et guidance; nous avons répondu favorablement à son appel et nous l'avons suivi. C'est Muḥammad, reprendra le Croyant par trois fois. — Dors en paix!* lui dira-t-on, nous savons maintenant que tu étais vraiment convaincu... Quant à l’hypocrite (ou: “*Celui qui doutait*”, je ne sais quelle expression utilisa ’Asmâ’, précise de nouveau l’un des *râwi*), il dira: *Je ne sais pas! j'ai entendu les gens dire une chose et je l'ai dite.*”»

### R. 38 - Sur le fait d’essuyer toute la tête en se basant sur: “essuyez vos têtes”<sup>(1)</sup>

\* Ibn al-Musayyab: «[En ce qui concerne les ablutions mineures], la femme est comme l’homme: elle doit [aussi] essuyer la tête.»

\* On interrogea Mâlik: «Est-il suffisant d’essuyer une partie seulement de la tête?» Il donna alors une réponse se basant sur le *hadîth* rapporté par ‘Abd-ul-Lâh ben Zayd.

185 - D’après ‘Amrû ben Yahya al-Mâziny, son père rapporta: «Une fois, un homme dit à ‘Abd-ul-Lâh ben Zayd (qui n’était autre que le grand-père de ‘Amrû ben Yahya): “Peux-tu me montrer comment le Messager de Dieu (ç) faisait ses ablutions mineures? — Oui”, répondit ‘Abd-ul-Lâh ben Zayd qui demanda de lui apporter de l’eau... Il versa de l’eau sur ses deux mains et les lava par deux fois, se rinça la bouche et le nez par trois fois puis se lava le visage par trois fois. Après

(1) Al-Mâ’ida, 6.

بِيَدِهَا نَحْوَ السَّمَاءِ، وَقَالَتْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، فَقُلْتُ: أَيْ نَعْمٌ، فَقَمْتُ حَتَّى  
تَجَلَّنِي الغَشْيُ، وَجَعَلْتُ أَصْبَحُ فَوْقَ رَأْسِي مَاءً، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَمْدَ اللَّهِ  
وَأَشْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «مَا مِنْ شَيْءٍ كُنْتُ لَمْ أَرْهُ إِلَّا قَدْ رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا، حَتَّى الْجَنَّةَ  
وَالنَّارَ، وَلَقَدْ أُوْجِيَ إِلَيْيَ أَنْكُمْ تُفْتَنُونَ فِي الْقُبُورِ مِثْلَ - أَوْ قَرِيبًا مِنْ - فِتْنَةِ الدَّجَّالِ - لَا أَدْرِي  
أَيْ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءٌ - يُؤْتَى أَحَدُكُمْ فَيَقُولُ: مَا عَلِمْتَ بِهَذَا الرَّجُلِ؟ فَإِنَّا الْمُؤْمِنُ أَوِ  
الْمُوقِنُ - لَا أَدْرِي أَيْ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءٌ - فَيَقُولُ: هُوَ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ  
وَالْهُدَى، فَأَجَبْنَا وَآمَنَّا وَاتَّبَعْنَا، فَيَقُولُ: نَمْ صَالِحًا، فَقَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لِمُؤْمِنًا. وَأَمَّا الْمُنَافِقُ  
أَوِ الْمُرْتَابُ - لَا أَدْرِي أَيْ ذَلِكَ قَالَتْ أَسْمَاءٌ - فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا  
فَقُلْتُهُ».

### ٣٨ - بَابُ مَسْحِ الرَّأْسِ كُلِّهِ

لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: «وَامْسِحُوا بِرُءُوسِكُمْ»<sup>(١)</sup>.

وَقَالَ آبُنُ الْمُسَيْبِ: الْمَرْأَةُ بِمُنْزِلَةِ الرَّجُلِ، تَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهَا. وَسُئِلَ مَالِكُ: أَيْجِزِيُّ  
أَنْ يَمْسَحَ بَعْضَ الرَّأْسِ؟ فَأَخْتَجَ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ.

١٨٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ  
عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، وَهُوَ جَدُّ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى: أَتَسْتَطِعُ أَنْ تُرِينِي كَيْفَ  
كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ: نَعَمْ، فَدَعَاهُ بِمَاءٍ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدِيهِ فَغَسَّلَ  
مَرْتَيْنِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَأَسْتَشَرَ ثَلَاثَةً، ثُمَّ غَسَّلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَةً، ثُمَّ غَسَّلَ يَدِيهِ مَرْتَيْنِ إِلَى

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

quoi, il passa aux mains, les lava chacune deux fois, jusqu'aux coudes, puis essuya la tête à l'aide des deux mains en les faisant aller et revenir: en commençant par le début de la tête et en allant vers la nuque pour les ramener (les mains) de nouveau à l'endroit à partir duquel il avait commencé l'essuyage. Enfin, il se lava les pieds.»

### **R. 39 - Sur le lavage des pieds jusqu'aux chevilles**

186 - D'après 'Amrû, son père dit: «J'étais témoin lorsque 'Amrû ben Abu al-Hasan interrogea 'Abd-ul-Lâh ben Zayd sur les ablutions mineures du Prophète (ç).

«Il ('Abd-ul-Lâh) demanda un vase d'eau puis, [une fois le vase arrivé], commença à accomplir des ablutions mineures pareilles à celles du Prophète (ç): il versa un peu de l'eau du vase sur sa main, lava les deux mains par trois fois puis introduisit la main dans le vase, se rinça la bouche, aspira de l'eau par le nez et la rejeta. Après quoi, il introduisit la main de nouveau et lava le visage par trois fois; il passa ensuite aux mains, les lava chacune jusqu'au coude par trois fois. Il introduisit encore sa main et s'essuya la tête en faisant aller ses deux mains en arrière puis en les faisant revenir en avant par une seule fois. Enfin, il lava les deux pieds jusqu'aux chevilles.»

### **R. 40 - Sur l'emploi du reste de l'eau déjà utilisée pour des ablutions mineures**

\* Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh disait aux siens de faire leurs ablutions mineures en utilisant l'eau dans laquelle il avait introduit du *siwâk*<sup>(1)</sup>.

187 - Abu Juhayfa dit: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) sortit nous trouver vers la canicule de midi. On lui apporta un vase d'eau et il fit des ablutions mineures. Quant aux présents, ils commencèrent à prendre du reste de son eau et se mirent à s'essuyer. Le Prophète (ç) accomplit ensuite la prière du *duhr* en faisant deux *rak'a* puis celle du *'asr* en faisant aussi deux *rak'a*. Il avait devant lui une pique...»

188 - Abu Mûsa dit: «Une fois, le Prophète (ç) demanda un vase d'eau... Il se lava les mains et le visage puis rejeta de l'eau dans ce vase en disant<sup>(2)</sup>: "Buvez de cette eau et versez-la sur vos visages et sur vos poitrines!"»

(1) Le *siwâk* est un cure-dent.

(2) A Abu Mûsa et à Bilâl.

المرففين، ثم مسح رأسه بيديه، فاقبل بهما وأدبر، بدأ بمقدم رأسه حتى ذهب بهما إلى قفاه، ثم ردّهما إلى المكان الذي بدأ منه، ثم غسل رجليه.

### ٣٩ - باب : غسل الرجلين إلى الكعبتين

١٨٦ - حَدَّثَنَا مُوسَىٰ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهِبْ، عَنْ عَمْرُو، عَنْ أَبِيهِ: شَهَدْتُ عَمْرَو بْنَ أَبِي حَسِينٍ: سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ، عَنْ وُضُوءِ النَّبِيِّ ﷺ، فَدَعَا بِتَوْرٍ مِنْ مَاءٍ، فَتَوَضَّأَ لَهُمْ وُضُوءُ النَّبِيِّ ﷺ فَأَكْفَأَ عَلَى يَدِهِ مِنَ التَّوْرِ، فَغَسَلَ يَدَيْهِ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي التَّوْرِ، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ وَأَسْتَشَرَ، ثَلَاثَ غَرَفَاتٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَفَيْنِ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَمَسَحَ رَأْسَهُ، فَاقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ مَرَّةً وَاحِدَةً، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

### ٤٠ - باب : آسْتِعْمَالِ فَضْلِ وَضُوءِ النَّاسِ

وَأَمْرَ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَهْلَهُ أَنْ يَتَوَضَّؤُوا بِفَضْلِ سِوَاكِهِ.

١٨٧ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جُحَيْفَةَ يَقُولُ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْهَاجِرَةِ، فَأَتَى بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، فَجَعَلَ النَّاسَ يَأْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوءِهِ فَيَتَسَّحُونَ بِهِ، فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الظَّهَرَ رَكْعَتَيْنِ، وَالعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَزَّزَةً.

١٨٨ - وَقَالَ أَبُو مُوسَىٰ: دَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِقَدْحٍ فِيهِ مَاءً، فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ، ثُمَّ قَالَ لَهُمَا: «أَشْرَبَا مِنْهُ، وَأَفْرَغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَنُحُورِكُمَا».

189 - Ibn Chihâb dit: «Muhammad ben ar-Rabi' m'a rapporté que c'était sur son visage que le Messager de Dieu (ç) avait lancé de l'eau avec la bouche; il était en ce temps-là encore jeune. Quant à l'eau, elle provenait de leur puits.»

\* De 'Urwa, d'al-Miswar et d'un autre<sup>(1)</sup> dont la version de l'un confirme celle de l'autre: Lorsque le Prophète (ç) faisait ses ablutions mineures, les musulmans présents faillissaient se disputer l'eau [qui restait dans le vase].

190 - Al-Ja'd dit: J'ai entendu as-Sâ'ib ben Yazîd dire: «Une fois ma tante maternelle m'emmena chez le Prophète (ç) et dit: "O Messager de Dieu! le fils de ma sœur a mal..." Sur ce, le Prophète m'essuya la tête et pria [Dieu] de m'accorder la bénédiction. Il fit ensuite des ablutions mineures et moi de boire de l'eau qui restait dans son vase; après quoi, je me mis debout derrière lui et je pus voir le sceau de la prophétie entre ses deux épaules, il ressemblait à un bouton d'ornement.»

#### **R. 41 - Sur celui qui rince la bouche et le nez avec l'eau se trouvant dans le creux d'une seule main**

191 - D'après 'Amrû ben Yahya, son père rapporte que 'Abd-ul-Lâh ben Zayd versa de l'eau d'un vase sur ses deux mains, les lava, puis lava... — ou: rinça la bouche et aspira de l'eau par le nez — en utilisant l'eau contenue dans le creux d'une seule main; il fit cela par trois fois. Il lava [ensuite] les deux mains jusqu'aux coudes par deux fois et passa à la tête: il l'essuya, en allant de l'avant puis en revenant de l'arrière. Enfin, il lava les deux pieds jusqu'aux chevilles, puis dit: «Ainsi étaient les ablutions mineures du Messager de Dieu (ç).»

#### **R. 42 - Sur l'essuyage de la tête par une seule fois**

192 - D'après 'Amrû ben Yahya, son père dit: «J'étais témoin lorsque 'Amrû ben Abu Hasan interrogea 'Abd-ul-Lâh ben Zayd sur les ablutions mineures du Prophète (ç). 'Abd-ul-Lâh demanda un vase contenant de l'eau... Il fit des ablutions mineures devant les présents comme suit: il versa de l'eau sur ses deux mains et les lava par trois fois. Il introduisit ensuite la main dans le vase et, par trois fois, se rinça la bouche, aspira et rejeta l'eau de son nez; et ce en puisant de l'eau dans le creux de sa main par trois fois. Il introduisit de nouveau la main dans

(1) Il s'agit de Marwân ben al-Hakem.

١٨٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِيهِ، عَنْ صَالِحٍ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الرَّبِيعٍ قَالَ: وَهُوَ الَّذِي مَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ غَلَامٌ مِنْ بَشْرِهِمْ. وَقَالَ عُرْوَةُ، عَنِ الْمِسْوَرِ وَغَيْرِهِ، يُصَدِّقُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ: وَإِذَا تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ كَادُوا يَقْتَلُونَ عَلَى وَضُوئِهِ.

باب ١٩٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتَّمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الْجَعْدِ قَالَ: سَمِعْتُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ يَقُولُ: ذَهَبْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أَبْنَ أُخْتِي وَجْعَ، فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَشَرِبَ مِنْ وَضُوئِهِ، ثُمَّ قَمَتْ خَلْفَ ظَهِيرِهِ، فَنَظَرَتْ إِلَى حَاتَّمٍ النُّبُوَّةَ بَيْنَ كَتْفَيْهِ، مِثْلَ زَرَّ الْحَاجَلَةِ.

#### ٤١ - بَابُ مَضْمَضَ وَأَسْتَشْقَ منْ غَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ

١٩١ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ: أَنَّهُ أَفْرَغَ مِنَ الْإِنَاءِ عَلَى يَدِيهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ عَسَلَ - أَوْ مَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ - مِنْ كَفٍّ وَاحِدَةٍ، فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثًا، فَغَسَلَ يَدِيهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ مَا أَقْبَلَ وَمَا أَذْبَرَ، وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا وُضُوءُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

#### ٤٢ - بَابُ مَسْحِ الرَّأْسِ مَرَّةً

١٩٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: شَهِدْتُ عَمْرَو بْنَ أَبِي حَسِينَ، سَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ عَنْ وُضُوءِ النَّبِيِّ ﷺ: فَدَعَا بِتَوْرِ مِنْ مَاءٍ فَتَوَضَّأَ لَهُمْ، فَكَفَأَ عَلَى يَدِيهِ فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثًا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ ثَلَاثًا، بِثَلَاثِ غَرَفَاتٍ مِنْ مَاءٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ، فَغَسَلَ

le vase et se lava le visage par trois fois. Ensuite, il introduisit la main et lava les deux mains jusqu'aux coudes chacune deux fois. Aussi, il introduisit la main pour une nouvelle reprise puis essuya la tête en faisant aller les deux mains de l'avant vers l'arrière et de l'arrière vers l'avant. Enfin, il introduisit [une dernière fois] la main et se lava les deux pieds.»

\* Directement de Mûsa, directement de Wuhayb qui rapporta [avec le même *isnâd*]: «... essuya la tête une seule fois...»

**R. 43 - Sur les ablutions mineures faites par un homme  
avec son épouse et sur le reste de l'eau utilisée  
par la femme pour ses ablutions mineures**

\* ‘Umar faisait ses ablutions mineures avec de l'eau chaude. Aussi, il les fit une fois dans une maison d'une femme chrétienne.

193 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar dit: «Au temps du Messager de Dieu (ç), les hommes et les femmes faisaient leurs ablutions mineures ensemble.»

**R. 44 - Le Prophète (ç) versa l'eau qui resta  
dans le vase après ses ablutions mineures  
sur une personne évanouie**

194 - Muhammad ben al-Munkadir dit: J'ai entendu Jâbir dire: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) vint me rendre visite alors que j'étais malade et évanoui. Il fit des ablutions mineures puis versa sur moi un peu de l'eau qui restait [dans le vase]. Je retrouvai connaissance et dis: "O Messager de Dieu! à qui laisserai-je les biens de ma succession? mes héritiers ne sont pas des successeurs directs." C'est après cela que fut révélé le verset des successions.»

**R. 45 - Sur le lavage et les ablutions mineures  
en employant un *mikhâdab*<sup>(1)</sup>, un gobelet ou un vase  
en bois ou en pierre**

195 - Anas dit: «Une fois, arriva l'heure de la prière. Ceux qui étaient proches de chez eux se levèrent pour aller faire leurs ablutions mineures mais les autres

---

(1) Cf. *Fath-l-Bâri*, tI, p402.

وَجْهَهُ ثَلَاثَةً، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الإِنَاءِ، فَغَسَّلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الإِنَاءِ فَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، فَأَقْبَلَ بِيَدَيْهِ وَأَدْبَرَ بِهِمَا، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي الإِنَاءِ فَغَسَّلَ رِجْلَيْهِ.

وَحَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ قَالَ: مَسَحَ رَأْسَهُ مَرَّةً.

#### ٤٣ - باب: وُضُوءِ الرَّجُلِ مَعَ امْرَأَهُ، وَفَضْلٍ وُضُوءِ الْمَرْأَةِ

وَتَوَضَّأَ عَمَرُ بْلَحْمِيْمِ، وَمِنْ بَيْتِ نَصْرَانِيَّةِ.

١٩٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَتَوَضَّؤُونَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ جَمِيعاً.

#### ٤٤ - باب: صَبَ النَّبِيُّ ﷺ وَضُوءُهُ عَلَى الْمُغَمَّى عَلَيْهِ

١٩٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: سَمِعْتُ جَاهِراً يَقُولُ: جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْوَدُنِي، وَإِنَّمَا مَرِيضٌ لَا أَعْقُلُ - فَتَوَضَّأَ وَصَبَ عَلَيَّ مِنْ وَضُوئِهِ، فَعَقَلْتُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَنِ الْمِيرَاثُ؟ إِنَّمَا يَرِثُنِي كَلَالَةً، فَنَزَّلْتُ آيَةُ الْفَرَائِضِ.

#### ٤٥ - باب: الْفُسْلِ وَالوُضُوءِ فِي الْمِخْضَبِ وَالْقَدْحِ وَالْخَشْبِ وَالْحِجَارَةِ

١٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُبِيرٍ، سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ: حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَقَامَ مَنْ كَانَ قَرِيبَ الدَّارِ إِلَى أَهْلِهِ، وَبَقَيَ قَوْمٌ، فَأَتَيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

restèrent. On apporta alors au Messager de Dieu (ç) un *mikhdab* en pierre contenant de l'eau. Le récipient était trop petit pour que le Prophète puisse étendre la main. Toutefois, tous les présents purent faire leurs ablutions mineures.»

On demanda à Anas: «Combien étiez-vous? — Quatre vingts et plus, répondit-il.»

196 - Abu Mûsa: Le Prophète (ç) demanda un gobelet contenant de l'eau... Il se lava ensuite les deux mains et le visage avec l'eau de ce récipient puis y jeta de l'eau avec sa bouche.

197 - 'Abd-ul-Lâh ben Zayd dit: «Une fois le Messager de Dieu (ç) arriva... et nous de lui remettre de l'eau dans un vase en cuivre. Il fit ses ablutions mineures en lavant le visage par trois fois, et ses deux mains deux fois chacune. Ensuite, il essuya la tête de l'avant vers l'arrière et de l'arrière vers l'avant. Enfin, il se lava les deux pieds.»

198 - 'Â'icha dit: «Lorsque le mal du Prophète (ç) atteignit un stade avancé, celui-ci demanda à ses épouses l'accord d'être servi durant sa maladie chez moi. L'accord exprimé, le Prophète (ç) sortit soutenu par deux hommes, entre al-'Abbâs et un deuxième homme; ses pieds trainaient sur le sol.»

'Ubayd-ul-Lâh: «J'informai ibn 'Abbâs de ces propos et lui de dire: "Sais-tu qui était ce deuxième homme? — Non, répondis-je. — C'était 'Ali."»

'Â'icha (r) rapportait ceci: «Après être entré chez lui et que le mal atteignit un stade avancé, le Prophète (ç) dit: "Répandez sur moi l'eau de sept autres dont les courrois n'ont pas été dénouées; il se pourrait que je fasse un testament aux gens<sup>(1)</sup>." Sur ce, on le fit asseoir dans un *mikhdab* de *Hafsa*, son épouse, puis nous commençâmes à verser sur lui de l'eau des autres jusqu'au moment où il commença à nous faire signe de cesser... Enfin, il sortit voir les gens.»

#### 46 - Sur le fait de faire ses ablutions mineures avec l'eau d'un *tawr*<sup>(2)</sup>

199 - D'après 'Amrû ben Yahya, son père dit: «Mon oncle paternel utilisait beaucoup d'eau dans ses ablutions mineures. Un jour, il dit à 'Abd-ul-Lâh ben

(1) Autre traduction: il se pourrait que je donne des recommandations aux gens.

(2) Le *tawr* est un vase fait de pierre

بِمَخْضُبٍ مِّنْ حِجَارَةٍ فِيهِ مَاءٌ، فَصَغَرَ الْمَخْضُبُ أَنْ يَسْطُطَ فِيهِ كَفَهُ، فَتَوَضَأَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ، قُلْنَا كُمْ كُتْتُمْ؟ قَالَ: ثَمَانِينَ وَرِيَادَةً.

١٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَىٰ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِقَدْحٍ فِيهِ مَاءً، فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ.

١٩٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَىٰ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَأَخْرَجَنَا لَهُ مَاءٌ فِي تَوْرٍ مِّنْ صُفْرٍ، فَتَوَضَأَ، فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَةً، وَيَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ، فَأَقْبَلَ بِهِ وَأَدْبَرَ، وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ.

١٩٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعِيبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ أَبْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَتْبَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَمَّا تَقْلَلَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَشْتَدَّ بِهِ وَجْهُهُ، أَسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ فِي أَنْ يُمْرَضَ فِي بَيْتِيِّ، فَأَذِنَ لَهُ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ رَجُلَيْنِ، تَخْطُّرِجَلَاهُ فِي الْأَرْضِ، بَيْنَ عَبَاسٍ وَرَجُلٍ آخَرَ - قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَأَخْبَرْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَاسٍ فَقَالَ: أَتَدْرِي مَنْ الرَّجُلُ الْآخَرُ؟ قَلَّتْ: لَا. قَالَ: هُوَ عَلَيَّ - وَكَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَحْدِثُ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: بَعْدَمَا دَخَلَ بَيْتَهُ وَأَشْتَدَّ وَجْهُهُ: «هَرِيقُوا عَلَيَّ مِنْ سَبْعِ قِرَبٍ، لَمْ تُحلَّ أُوكِيَتُهُنَّ، لَعَلَّيْ أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ». وَأَجْلِسَ فِي مَخْضُبٍ لِحَفْصَةَ، رَوْجَ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ طَفِقْنَا نَصْبُ عَلَيْهِ بِلْكَ، حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا: «أَنْ قَدْ فَعَلْنَا». ثُمَّ خَرَجَ إِلَى النَّاسِ.

## ٤ - بَابُ الْوُضُوءِ مِنَ التَّوْرِ

١٩٩ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ يَحْيَىٰ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كَانَ عَمِيْ يُكْثِرُ مِنَ الْوُضُوءِ، قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ: أَخْبَرْنِي كَيْفَ رَأَيْتَ النَّبِيَّ ﷺ

Zayd: "Apprends-moi comment tu voyais le Prophète (ç) faire ses ablutions mineures." Sur ce, 'Abd-ul-Lâh demanda un vase d'eau... Ensuite, il versa de l'eau sur ses deux mains et les lava par trois reprises; puis il introduisit la main dans le vase, et par trois fois, il se rinça la bouche, [aspira] et rejeta l'eau de son nez; et ce en utilisant l'eau contenue dans le creux d'une seule main. Il introduisit la main de nouveau, mit un peu d'eau dans le creux de la main<sup>(1)</sup> et se lava le visage par trois fois... Après cela, il lava les deux mains jusqu'aux coudes, chacune deux fois. Il prit ensuite un peu d'eau et s'essuya la tête de l'avant à l'arrière puis de l'arrière à l'avant. Enfin, il se lava les deux pieds et dit: "C'est ainsi que j'ai vu le Prophète (ç) faire ses ablutions mineures."»

200 - 'Anas: Une fois le Prophète (ç) demanda un récipient d'eau. On lui apporta alors une écuelle peu profonde contenant une petite quantité d'eau. Il y posa ses doigts; et là, ajoute 'Anas, je vis l'eau qui jaillissait d'entre ses doigts... Quant au nombre de ceux qui firent leurs ablutions mineures [avec cette eau], j'estimais qu'il était compris entre soixante-dix et quatre-vingts.

#### **R. 47 - Sur le fait de faire ses ablutions mineures avec un *mud*<sup>(2)</sup> d'eau**

201 - Ibn Jâbr dit: «J'ai entendu 'Anas dire: "Le Prophète (ç) lavait [son corps] — ou se lavait — avec une quantité d'eau allant d'un *sâ'*<sup>(3)</sup> à cinq *mud*. Quant aux ablutions mineures, il les faisait avec un *mud* [d'eau]."»

#### **R. 48 - Sur l'essuyage des bottines**

202 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar, Sa'd ben Abu Waqqâs rapporta que le Prophète (ç) avait essuyé ses bottines [pendant les ablutions mineures]. Après cela, 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar interrogea 'Umar sur le sujet et celui-ci de répondre: «Oui, cela est vrai. Lorsque Sa'd te rapporte une chose sur le Prophète (ç) n'interroge aucune autre personne!»

\* [De] Mûsa ben 'Uqba, directement d'Abu an-Nadr, directement d'Abu Salama qui dit que Sa'd lui avait rapporté [ce même *hadîth*] et que 'Umar avait dit à 'Abd-ul-Lâh une réponse similaire [à celle qui vient d'être mentionnée].

(1) Ou: dans le creux des deux mains.

(2) Le *mud* est une mesure pouvant être égale à deux poignées

(3) Le *sâ'* est aussi une mesure

يَتَوَضَّأُ؟ فَدَعَا بِتَوْرٍ مِنْ مَاء، فَكَفَاهُ عَلَى يَدِيهِ، فَغَسَلَهُمَا ثَلَاثَ مِرَارٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فِي التَّوْرِ، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَرَ ثَلَاثَ مَرَاتٍ مِنْ غَرْفَةٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَهُ فَاغْتَرَفَ بِهَا، فَغَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَ مَرَاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ مَرَتَيْنِ، ثُمَّ أَخْدَى يَدِيهِ مَاءً فَمَسَحَ رَأْسَهُ، فَأَذْبَرَ بِهِ وَاقْبَلَ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ، فَقَالَ: هَكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَوَضَّأُ.

٢٠٠ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنْسٍ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاء، فَأَتَيَ بِقَدْحٍ رَخْرَاجٍ، فِيهِ شَيْءٌ مِنْ مَاء، فَوَضَعَ أَصَابِعَهُ فِيهِ، قَالَ أَنْسٌ : فَجَعَلْتُ أَنْظُرَ إِلَى الْمَاءِ يَنْبَغِي مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ، قَالَ أَنْسٌ : فَحَزَرْتُ مِنْ تَوْضَأًا، مَا بَيْنَ السَّبْعِينَ إِلَى الشَّمَائِينَ.

#### ٤٧ - باب: الوضوء بالمدّ

٢٠١ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْعِرٌ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبْنُ جَبْرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّهَا يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْسِلُ - أَوْ كَانَ يَغْتَسِلُ - بِالصَّاعِ إِلَى خَمْسَةِ أَمْدَادٍ، وَيَتَوَضَّأُ بِالْمُدّ.

#### ٤٨ - باب: المسح على الخفين

٢٠٢ - حَدَّثَنَا أَصْبَحُ بْنُ الْفَرَجِ الْمِصْرِيُّ، عَنْ أَبْنِ وَهْبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو: حَدَّثَنِي أَبُو النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَاصٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهُ مَسَحَ عَلَى الْخُفَفِينِ.

وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ: سَأَلَ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: نَعَمْ، إِذَا حَدَّثَكَ شَيْئًا سَعْدًا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ غَيْرَهُ.

وَقَالَ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ: أَخْبَرَنِي أَبُو النَّضْرِ: أَنَّ أَبَا سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ: أَنَّ سَعْدًا حَدَّثَهُ فَقَالَ عُمَرُ لِعَبْدِ اللَّهِ: نَحْوَهُ.

203 - D'après 'Urwa ben al-Mughîra, son père, al-Mughîra ben Chu'ba, [dit]: Une fois le Messager de Dieu (ç) sortit pour satisfaire un besoin naturel et al-Mughîra de le suivre avec un vase contenant de l'eau. Il versa de l'eau au Prophète quand celui-ci eut terminé de satisfaire ses besoins. Le Prophète fit alors ses ablutions mineures en essuyant ses deux bottines.

204 - Ja'far ibn 'Amrû ben 'Umayya ad-Damry rapporta que son père lui avait dit avoir vu le Prophète (ç) essuyer ses bottines [pendant les ablutions mineures].

\* Harb ben Chaddâd et Abân suivent Chaybân en tenant ce *hadîth* de Yahya.

205 - D'après Ja'far ben 'Amrâ, son père rapporta: «J'ai vu le Prophète (ç) essuyer son turban et ses bottines [pendant les ablutions mineures].

\* Ma'mar suit al-'Awzâ'i, en tenant ce *hadîth* de Yahya, d'Abu Salama, de 'Amrû qui dit: J'ai vu le Prophète (ç)...

#### **R. 49 - Lorsqu'on se chausse les pieds purs [rituellement]**

206 - D'après 'Urwa ben al-Mughîra, son père dit: «J'étais en voyage avec le Prophète (ç); lorsque je tendis la main pour lui enlever ses bottines il me dit: "Laisse-les! j'ai mis les pieds alors qu'ils étaient purs."»

#### **R. 50 - Sur celui qui ne [re]fait pas les ablutions mineures après avoir mangé de la viande de mouton ou du *sawîq*<sup>(1)</sup>**

\* Abu Bakr, 'Umar et 'Uthmân ont mangé... sans faire ensuite des ablutions mineures.

207 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Abbâs: Le Prophète (ç) mangea une fois de l'épaule d'un mouton puis fit sa prière sans [re]faire ses ablutions mineures.

208 - Ja'far ben 'Amrû ben 'Umayya rapporta que son père lui avait dit avoir vu le Messager de Dieu (ç) découper l'épaule d'un mouton; on fit ensuite l'appel à la prière et lui de jeter le couteau puis de prier sans [re]faire les ablutions mineures.

---

(1) Le *sawîq* est la semoule du blé, de l'orge ou du froment grillé puis moulu.

٢٠٣ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ الْحَرَانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيرٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ أَبِيهِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّهُ خَرَجَ لِحَاجَتِهِ، فَاتَّبَعَهُ الْمُغِيرَةُ بِإِدَاؤِهِ فِيهَا مَاءً، فَصَبَّ عَلَيْهِ حِينَ فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ، فَتَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَيْنِ.

٢٠٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَّانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ أَبْنِ عَمْرُو بْنِ أُمِّيَّةِ الْضَّمْرِيِّ: أَنَّ أَبَاهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَيْنِ. وَتَابَعَهُ حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ، وَأَبَانُ، عَنْ يَحْيَى.

٢٠٥ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا الْأُوزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَمْرُو، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَيْهِ. وَتَابَعَهُ مَعْمَرُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرُو قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ.

#### ٤٩ - بَابٌ : إِذَا دَخَلَ رِجْلَيْهِ وَهُمَا طَاهِرَتَانِ

٢٠٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاً، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَأَهْوَيْتُ لِأَنْزَعَ خُفَيْهِ، فَقَالَ: «دَعْهُمَا، فَإِنِّي أَدْخِلُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ». فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

#### ٥٠ - بَابٌ : مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ لَحْمِ الشَّاةِ وَالسَّوِيقِ

وَأَكَلَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَلَمْ يَتَوَضُّوَا.

٢٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسَفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ أَبْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ كَتِفَ شَاةً، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضُّأْ.

٢٠٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ عَمْرُو بْنِ أُمِّيَّةَ: أَنَّ أَبَاهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَحْتَرُّ مِنْ كَتِفِ شَاةٍ، فَدُعِيَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَأَلْقَى السَّكِينَ، فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضُّأْ.

**R. 51 - Sur celui qui se rince la bouche après avoir mangé du *sawiq* et ne [re]fait pas les ablutions mineures**

209 - Suwayd ben an-Nu'mân rapporte avoir accompagné le Messager de Dieu (ç) en l'an [de la bataille] de Khaybar. Arrivé à as-Sâhbâ' — qui se trouve au bout de Khaybar —, le Prophète accomplit la prière du 'asr. Il demanda ensuite d'apporter les vivres mais on ne lui apporta que du *sawiq*. Il donna alors l'ordre de le mouiller à l'aide de l'eau. «[On fit la chose, ajoute Suwayd], et le Messager de Dieu (ç) et nous de manger. Après quoi, il se leva pour la prière du *maghrib*: il se rinça la bouche, ainsi que nous, puis fit la prière sans [re]faire ses ablutions mineures.»

210 - Maymûna: Le Prophète (ç) manga chez elle de l'épaule (de mouton?) puis fit la prière sans [re]faire ses ablutions mineures.

**R. 52 - Doit-on se rincer la bouche après avoir bu du petit lait?**

211 - Ibn 'Abbâs: Une fois, le Messager but du petit lait, se rinça la bouche et dit: "Il (le petit lait) contient de la matière grasse."

\* Yûnus et Șalih ben Kaysân suivent 'Ukayl [dans ce ḥadîth] en le tenant d'az-Zuhry.

**R. 53 - Sur les ablutions mineures après le sommeil et sur celui qui n'en voit pas l'obligation après avoir somnolé une ou deux fois**

212 - 'Â'icha: Le Messager de Dieu (ç) dit: "Lorsque l'un de vous somnole durant la prière il n'a qu'à dormir jusqu'à ne plus en avoir envie; car celui qui prie en somnolant ne sait pas qu'en demandant le pardon [de Dieu], il est peut-être en train d'implorer [Dieu] contre sa propre personne."

213 - 'Anas: Le Prophète (ç) dit: "Lorsque l'un de vous somnole durant la prière, qu'il dorme jusqu'à ce qu'il soit capable de savoir ce qu'il récite!"

**R. 54 - Sur les ablutions mineures sans survenance d'impureté**

214 - 'Amrû ben 'Âmir dit: «'Anas rapporta que le Prophète (ç) faisait des ablutions mineures pour chaque prière. "Et vous, qu'est-ce que vous faisiez?

## ٥١ - باب : مَنْ مَضْمِضَ مِنَ السَّوِيقِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ

٢٠٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشِيرٍ أَبْنِ يَسَارٍ مَوْلَى بَنِي حَارِثَةَ: أَنَّ سُوِيدَ بْنَ النَّعْمَانَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْرٍ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ - وَهِيَ أَدْنَى خَيْرٍ - فَصَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ دَعَا بِالْأَرْوَادِ، فَلَمْ يُؤْتَ إِلَّا بِالسَّوِيقِ، فَأَمَرَ بِهِ فَتَرَى، فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَكَلْنَا، ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضْمِضَ وَمَضْمِضَنَا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

٢١٠ - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَكَلَ عِنْدَهَا كَفَافًا، ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

## ٥٢ - باب : هَلْ يُمَضِّمِضُ مِنَ الْبَنِ

٢١١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، وَقَتْيَةُ قَالَا: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ شَرِبَ لَبَنًا، فَمَضْمِضَ وَقَالَ: «إِنَّ لَهُ دَسَمًا».

تابعهُ يُونُسُ، وَصَالِحُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.

## ٥٣ - باب : الْوُضُوءُ مِنَ النَّوْمِ، وَمَنْ لَمْ يَرِ مِنَ النَّعْسَةِ وَالنَّعْسَتَيْنِ، أَوِ الْخَفْقَةِ وَضُوءًا

٢١٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَرْفُدْ، حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ، لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيُسْبِّبَ نَفْسَهُ».

٢١٣ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ: حَدَّثَنَا أَيُوبُ، عَنْ أَبِيهِ قِلَابةَ، عَنْ أَنْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنْبِئْ، حَتَّى يَعْلَمَ مَا يَقْرَأُ».

## ٥٤ - باب : الْوُضُوءُ مِنْ غَيْرِ حَدِيثٍ

٢١٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ، عَنْ عَمْرُو بْنِ عَامِرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا. قَالَ: وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدًا قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفِيَّانَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَامِرٍ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ. قُلْتُ: كَيْفَ كُتُمْ تَصْنَعُونَ؟

demandai-je. — Quant à nous, répondit 'Anas, faire les ablutions mineures une seule fois nous suffisait tant qu'aucune impureté n'était survenue.”»

215 - Suwayd ben an-Nu'mân dit: «En l'an de Khaybar, nous sortîmes avec le Messager de Dieu (ç). A notre arrivée à as-Sâhbâ', il nous [présida] dans la prière du 'âsr. Ayant terminé la prière, il demanda d'apporter les vivres mais on ne lui présenta que du *sawîq*. Nous mangeâmes et nous bûmes puis le Prophète (ç) se leva pour accomplir la prière du *maghrib*; il se rinça la bouche, fit le *maghrib* sans [re]faire ses ablutions mineures.»

**R. 55 - C'est un grand péché que [d'insister]  
à ne pas se préserver de son urine**

216 - Ibn 'Abbas: Une fois, le Prophète (ç) fut de passage près de l'un des jardins de Médine — ou: de La Mecque — lorsqu'il entendit la voix de deux hommes qui étaient en train de subir des supplices dans leurs tombes. “On est en train de les châtier à cause d'un péché [qui ne paraissait pas] grand”, expliqua le Prophète (ç) avant de reprendre: “Oh! que si! l'un d'eux [insistait] à ne pas se préserver de son urine; quant à l'autre, il colportait des médisances.” Et il demanda ensuite de lui apporter une branche de palmier...; il la cassa en deux et posa sur chaque tombe un morceau. On lui demanda: “O Messager de Dieu? Pourquoi tu as fait cela? — Peut-être qu'on leur allègera les supplices, tant que ces morceaux ne seront pas desséchés (ou: jusqu'à ce que ces deux morceaux se dessèchent).»

**R. 56 - Sur ce qui a été rapporté au sujet  
du lavage de l'urine**

\* Le Prophète (ç) dit au sujet de l'homme de la tombe: «Il [insistait] à ne pas se préserver de son urine.» Ici, il n'a cité que l'urine humaine.

217 - 'Anas ben Mâlik dit: «Lorsque le Prophète (ç) allait satisfaire un besoin naturel, je lui apportais de l'eau pour se laver...»

218 - Ibn 'Abbâs: De passage près de deux tombes, le Prophète (ç) dit: “Ils<sup>(1)</sup> sont en train de subir des supplices [à cause des péchés qui ne paraissaient pas] grands: l'un d'eux [insistait] à ne pas se préserver de son urine; l'autre colportait

---

(1) Les deux morts.

قال: يُجزي أَحَدُنَا الْوُضُوءَ مَا لَمْ يُحِدِّثُ.

٢١٥ - حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلُدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْمَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي بُشَيْرُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي سُوَيْدُ بْنُ النَّعْمَانَ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْرٍ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالصَّهْبَاءِ، صَلَّى اللَّهُ ﷺ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَصْرَ، فَلَمَّا صَلَّى دُعَا بِالْأَطْعَمَةِ، فَلَمْ يُؤْتَ إِلَّا بِالسَّوْقِ، فَأَكَلْنَا وَشَرَبْنَا، ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْمَغْرِبِ، فَمَضَمَضَ، ثُمَّ صَلَّى لَنَا الْمَغْرِبَ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

## ٥٥ - بَابُ مِنَ الْكَبَائِرِ أَنْ لَا يَسْتَرَ مِنْ بَوْلِهِ

٢١٦ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِحَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ - أَوْ مَكَّةَ - فَسَمِعَ صَوْتَ إِنْسَانَيْنِ يُعْذَبَانِ فِي قُبُورِهِمَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «يُعْذَبَانِ، وَمَا يُعْذَبَانِ فِي كَبِيرٍ». ثُمَّ قَالَ: «بَلَى، كَانَ أَحَدُهُمَا لَا يَسْتَرُ مِنْ بَوْلِهِ، وَكَانَ الْآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ». ثُمَّ دَعَا بِجَرِيدَةٍ، فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ، فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا كِسْرَةً، فَقَيْلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعْلَهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَيْسَأَا». أَوْ: «إِلَى أَنْ يَيْسَأَا».

## ٥٦ - بَابُ مَا جَاءَ فِي غَسْلِ الْبَوْلِ

وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِصَاحِبِ الْقِيرِ: «كَانَ لَا يَسْتَرُ مِنْ بَوْلِهِ». وَلَمْ يَذْكُرْ سَوَى بَوْلِ النَّاسِ.

٢١٧ - حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنِي رَوْحُ أَبْنُ الْقَاسِمِ قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءُ بْنُ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ أَنْسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا تَبَرَّزَ لِحَاجَتِهِ، أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فَيَغْسِلُ بِهِ.

باب ٢١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاؤِسٍ، عَنْ أَبْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: مَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِقَبْرَيْنِ، فَقَالَ: «إِنَّهُمَا لَيُعْذَبَانِ، وَمَا يُعْذَبَانِ فِي كَبِيرٍ، أَمَّا أَحَدُهُمَا فَكَانَ لَا يَسْتَرُ مِنَ الْبَوْلِ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ

des médisances.” Il prit ensuite une branche de palmier encore verte, la fendit en deux morceaux et planta un dans chaque tombe. Les présents dirent: “O Messager de Dieu! pourquoi tu as fait cela? — Peut-être qu'on leur allègera [les supplices], tant que ces deux morceaux ne se dessèchent pas.”

\* Ibn al-Muthanna: Directement de Wakî‘, directement d’al-’A‘mach qui dit: «J’ai entendu Mujâhid rapporter la même chose: “...[insistait] à ne pas se préserver de son urine”».

### **R. 57 - Le Prophète (ç) et les fidèles laissèrent le Bédouin terminer d’uriner dans la mosquée**

219 - ’Anas ben Mâlik: Une fois, le Prophète (ç) vit un Bédouin en train d’uriner dans la mosquée... “Laissez-le!” dit-il aux présents. En effet, le Bédouin termina d’uriner puis le Prophète (ç) demanda de l’eau et la versa sur l’urine.

### **R. 58 - Sur le fait de verser de l’eau sur l’urine, dans la mosquée**

220 - Abu Hurayra: Une fois un Bédouin se mit à uriner dans la mosquée; et les gens de le gronder mais le Prophète (ç) leur dit: “Laissez-le et répandez sur son urine un *sajl* d’eau — ou: un *dhanûb*<sup>(1)</sup> d’eau —, votre mission est de rendre les choses faciles, non difficiles.”

221 - Yahya ben Sa‘îd dit: J’ai entendu ’Anas ben Mâlik [rapporter] du Prophète (ç)...

### **R. Sur le fait de répandre de l’eau sur l’urine**

\* En plus de ‘Abdân, nous tenons le *hadîth* [suivant] directement de Khâlid, directement de Sulaymân, de Yahya ben Sa‘îd qui dit: J’ai entendu ’Anas ben Mâlik dire: «Une fois, arriva un Bédouin et commença à uriner dans un coin de la mosquée. Les gens essayèrent de le retenir mais le Prophète (ç) ne les laissa pas. Lorsque l’homme eut fini d’uriner, le Prophète (ç) donna l’ordre d’apporter un seau d’eau... et on le répandit sur l’urine.»

(1) Le *dhanûb*, ainsi que le *sajl*, est un grand seau d’eau.

يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ». ثُمَّ أَخَذَ جَرِيدَةً رَطْبَةً، فَشَقَّهَا نِصْفَيْنِ، فَغَرَّ فِي كُلِّ قَبْرٍ وَاحِدَةً. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: «لَعْلَهُ يُخْفَفُ عَنْهُمَا مَا لَمْ يَبْيَسَا».

قَالَ آبُنُ الْمُثَنَّى: وَحَدَّثَنَا وَكِيعٌ قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا مِثْلَهِ: «يُسْتَرِّ مِنْ بَوْلِهِ».

## ٥٧ - بَابُ تَرْكِ النَّبِيِّ ﷺ وَالنَّاسِ الْأَعْرَابِيِّ حَتَّى فَرَغَ مِنْ بَوْلِهِ فِي الْمَسْجِدِ

٢١٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَامٌ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ: عَنْ أَنَّسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ النَّبِيِّ ﷺ رَأَى أَعْرَابِيًّا يَبْوَلُ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «دَعْوَهُ». حَتَّى إِذَا فَرَغَ، دَعَا بِمَاءٍ فَصَبَّهُ عَلَيْهِ.

## ٥٨ - بَابُ صَبِّ الْمَاءِ عَلَى الْبَوْلِ فِي الْمَسْجِدِ.

٢٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانَ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ الْزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَبَالَ فِي الْمَسْجِدِ، فَتَنَاولَهُ الْأَنَاسُ، فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: «دَعْوَهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجْلًا مِنْ مَاءٍ - أَوْ ذُنُوبًا مِنْ مَاءٍ، فَإِنَّمَا بُعْثِتمُ مُسِّرِينَ، وَلَمْ تُبَعْثُوا مُعَسِّرِينَ».

٢٢١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ.

## بَابُ يَهْرِيقُ الْمَاءَ عَلَى الْبَوْلِ

وَحَدَّثَنَا خَالِدٌ قَالَ: وَحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ، فَبَالَ فِي طَائِفَةِ الْمَسْجِدِ، فَزَجَرَهُ النَّاسُ، فَنَهَا هُمُ النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمَّا قَضَى بَوْلَهُ، أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِذُنُوبٍ مِنْ مَاءٍ، فَأَهْرِيقَ عَلَيْهِ.

### **R. 59 - Sur l'urine des enfants**

222 - 'Â'icha, la Mère des Croyants, dit: «On apporta une fois au Messager de Dieu (ç) un enfant qui urina sur ses vêtements. Il demanda alors de lui apporter de l'eau... qu'il versa ensuite sur l'endroit de l'urine.»

223 - D'après 'Ubayd-ul-Lâh ibn 'Abd-ul-Lâh ben 'Utba, Um Qays bent Mihsan, qui avait un enfant qui ne mangeait pas encore, amena ce dernier au Messager de Dieu (ç). Celui-ci le prit et le mit dans son giron. Et l'enfant d'uriner sur les vêtements du Prophète qui demanda de l'eau... puis aspergea l'endroit en question sans le laver.

### **R. 60 - Sur le fait d'uriner en étant debout ou assis<sup>(1)</sup>**

224 - Hudhayfa dit: «Une fois, le Prophète (ç) se mit près d'immondices de quelques gens et urina en restant debout. Il demanda ensuite de l'eau et moi de lui en apporter... Enfin, il fit des ablutions mineures.»

### **R. 61 - Sur le fait d'uriner en étant avec un compagnon et de se mettre à l'abri des regards, près d'un mur**

225 - Hudhayfa dit: «J'étais en train de marcher avec le Prophète (ç) lorsqu'il se mit près d'immondices de quelques gens, derrière un mur, se tint debout comme le fait chacun de vous et commença à uriner. Je m'écartai de lui mais il me fit signe de revenir. Je m'approchai de lui et me mis debout, en se donnant les talons<sup>(2)</sup>, jusqu'à ce qu'il ait terminé.»

### **R. 62 - Sur le fait d'uriner auprès d'immondices de quelques gens**

226 - Abu Wâ'il dit: «Abu Mûsa al-'Ach'ari était sévère quant à l'urine<sup>(3)</sup>, il disait en plus que les Israélites déchiraient tout vêtement touché par l'urine.

«Quant à Hudhayfa, il commenta ces propos en disant: "Plaise au ciel

(1) C.-à-d. accroupi.

(2) C.-à-d. en se donnant le dos.

(3) Autrement dit, quant à se mettre debout en urinant.

## ٥٩ - باب: بُولِ الصَّبِيَانِ

٢٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: أَتَيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِصَبِيٍّ، فَبَالَ عَلَى ثُوبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَتَبَعَهُ إِيَاهُ.

٢٢٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ آبَنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ آبَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مِحْصَنٍ: أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنِ لَهَا صَغِيرًا، لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حِجْرِهِ، فَبَالَ عَلَى ثُوبِهِ، فَدَعَا بِمَاءٍ، فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ.

## ٦٠ - باب: الْبُولِ قَائِمًا وَقَاعِدًا

٢٤ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: أَتَى النَّبِيُّ ﷺ سُبَاطَةً قَوْمٍ، فَبَالَ قَائِمًا، ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ، فَجِئْتُهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ.

## ٦١ - باب: الْبُولِ عِنْدَ صَاحِبِهِ، وَالتَّسْتُرِ بِالْحَائِطِ

٢٥ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: رَأَيْتُنِي أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ نَتَمَاشَى، فَأَتَى سُبَاطَةً قَوْمٍ خَلْفَ حَائِطٍ، فَقَامَ كَمَا يَقُولُ أَحَدُكُمْ، فَبَالَ: فَأَنْبَذْتُ مِنْهُ، فَأَشَارَ إِلَيَّ فَجِئْتُهُ، فَقَمَتْ عِنْدَ عَقِبِهِ حَتَّى فَرَغَ.

## ٦٢ - باب: الْبُولِ عِنْدَ سُبَاطَةِ قَوْمٍ

٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: كَانَ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ يُشَدَّدُ فِي الْبُولِ، وَيَقُولُ: إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَانَ إِذَا أَصَابَ ثُوبَ

qu'Abu Mûsa se soit tu, car le Messager de Dieu (ç) lui-même s'était mis une fois auprès d'immondices de quelques gens et urina en restant debout.»

### **R. 63 - Sur le lavage du sang**

227 - 'Asmâ': Une femme vint voir le Prophète (ç) et l'interrogea: «Que fait l'une de nous au cas où le sang menstruel touche son habit? — Elle doit en premier lieu [enlever le sang] en le frottant, puis elle froissera le vêtement et le lavera avant de le mettre pour faire la prière.»

228 - 'Â'icha: Fâtima, la fille d'Abu Hubaych, vint une fois voir le Prophète (ç) et l'interrogea: "O Messager de Dieu! je suis une femme dont le sang menstruel ne cesse point, je ne suis jamais en état de pureté... Dois-je laisser la prière? — Non, lui dit le Messager de Dieu (ç), ce sang vient d'une veine, il n'a rien à voir avec les menstrues. [Donc], lorsque tes menstrues arrivent, tu laisseras la prière; mais une fois [leur période habituelle] terminée, tu laveras le sang, après quoi, tu prieras!"

Hichâm: Et mon père de rapporter: "... après quoi, tu feras des ablutions mineures pour chaque prière jusqu'à ce que revienne ledit moment."

### **R. 64 - Sur le lavage et le frottement des traces du sperme et sur le lavage des traces de l'écoulement venant d'une femme**

229 - 'Â'icha dit: «Je lavais des fois les traces du sperme du vêtement du Prophète (ç), qui sortait ensuite pour se rendre à la prière [malgré] les traces de l'eau sur son habit.»

230 - Sulaymân ben Yasâr dit: "J'ai interrogé 'Â'icha sur le sperme qui touche le vêtement et elle m'a dit: «Je le<sup>(1)</sup> lavais du vêtement du Messager de Dieu, (ç) qui se rendait à la prière alors que les traces du lavage étaient sur son habit — c'est-à-dire les traces d'eau."»

### **R. 65 - Sur le cas où l'on lave l'impureté ou autre chose sans que les traces ne disparaissent**

231 - 'Amrû ben Maymûn dit: «J'ai entendu Sulaymân ben Yasâr parler au sujet de l'impureté (du sperme) qui touche le vêtement en disant: "Â'icha dit: Je

---

(1) Le sperme.

أَحَدِهِمْ قَرَضَهُ، فَقَالَ حُذِيفَةُ: لَيْهُ أَمْسَكَ، أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَبَاطَةَ قَوْمٍ، فَبَالَ قَائِمًا.

### ٦٣ - باب: غسل الدّم

٢٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي فَاطِمَةُ، عَنْ أَسْمَاءَ قَالَتْ: جَاءَتْ أَمْرَأَةُ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا تَحِيلُونَ فِي التَّوْبِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: «تَحْتُهُ، ثُمَّ تَقْرُصُهُ بِالْمَاءِ، وَتَنْضَحُهُ، وَتَصْلِي فِيهِ».

٢٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعاوِيَةَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: جَاءَتْ فَاطِمَةُ ابْنَةُ أَبِيهِ حُبِيشَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَمْرَأَةٌ أُسْتَحَاضْتُ فَلَا أَطْهُرُ، أَفَأَدْعُ الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا، إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَيْسَ بِحِيلَةٍ، فَإِذَا أَقْبَلَتْ حَيْضَتِكَ فَدَعِيَتِ الصلَاةَ، وَإِذَا أَدْبَرْتَ فَاغْسِلِي عَنِّكَ الدَّمْ ثُمَّ صَلِّي». قَالَ: وَقَالَ أَبِيهِ: «ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ، حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الوقْتُ».

### ٦٤ - باب: غسل المني وفركه، وغسل ما يصيب من المرأة

٢٢٩ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ الْجَزَرِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُ الْجَنَابَةَ مِنْ ثُوبِ النَّبِيِّ ﷺ، فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَإِنَّ بُقْعَ الْمَاءِ فِي ثُوبِهِ.

٢٣٠ - حَدَّثَنَا قُتْمَيَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو، عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ: سِمِعْتُ عَائِشَةَ (ح).

وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ عَنِ الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثُّوبَ فَقَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُهُ مِنْ ثُوبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَيَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَأَثْرُ الغَسْلِ فِي ثُوبِهِ: بُقْعَ الْمَاءِ.

### ٦٥ - باب: إِذَا غَسَلَ الْجَنَابَةَ أَوْ غَيْرَهَا فَلَمْ يَذْهَبْ أَثْرُهُ

٢٣١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ قَالَ: سِمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ: فِي الثُّوبِ تُصِيبُهُ الْجَنَابَةُ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ:

[la] lavais du vêtement du Messager de Dieu (ç) qui se rendait ensuite à la prière alors que les traces du lavage étaient sur son habit — c'est-à-dire les traces de l'eau.”»

232 - D'après Sulaymân ben Yasâr, ‘Âicha dit qu'elle lavait le sperme du vêtement du Prophète (ç) «puis, ajouta-t-elle, je le vis sur lui avec une ou plusieurs traces.»

#### **R. 66 - Sur l'urine des dromadaires, des équidés<sup>(1)</sup>, des ovins, et sur les enclos de ces derniers**

\* Abu Mûsa pria dans un relais ayant d'un côté du fumier, quant à l'autre côté, il y avait le désert. Il dit: «Ici ou là-bas, c'est la même chose.»

233 - 'Anas dit: «Quelques membres de la tribu de 'Ukl — ou de 'Urâyna — arrivèrent à Médine où [ils tombèrent malades] et détestèrent alors d'y rester. Et le Prophète (ç) de leur donner l'ordre de rejoindre [un troupeau] de chamelées laitières et de boire du lait et de l'urine de ces bêtes. En effet, ils se rendirent [à l'endroit fixé] mais une fois rétablis, ils abattirent le berger du Prophète (ç) et s'emparèrent des chamelées. Les informations arrivèrent [à Médine] au début de la journée, et le Prophète d'envoyer aussitôt à leurs trousses [quelques hommes]. On les ramena au milieu de la journée. Il donna l'ordre de leur couper les mains et les pieds et de leur crever les yeux. On les jeta ensuite dans al-Harra. Là, ils demandèrent à boire mais vainement.»

Abu Qilâba: «Ces gens-là volèrent, tuèrent, apostasièrent, après avoir cru, et déclarèrent la guerre à Dieu et à son Messager.»

234 - 'Anas: Avant la construction de la mosquée, le Prophète (ç) priait dans les enclos des moutons.

#### **R. 67 - Sur les impuretés qui tombent dans la graisse ou dans l'eau**

\* Az-Zuhry: Il n'y a aucun mal à utiliser de l'eau tant qu'elle n'a pas été altérée à cause d'un goût, d'une odeur ou d'une couleur.

\* Hammâd: Les plumes d'un oiseau mort ne sont ni impures ni cause d'une impureté.

(1) Par *équidé* il faut entendre l'âne, le mulet et le cheval.

كُنْتُ أَغْسِلُهُ مِنْ نُوْبِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَأَثْرُ الغَسْلِ فِيهِ: بُقْعَ المَاءِ.

٢٣٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا رَهْبَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ نُوْبِ النَّبِيِّ ﷺ، ثُمَّ أَرَاهُ فِيهِ بُقْعَةً أَوْ بُقَاعًا.

## ٦٦ - بَابُ : أَبْوَالِ الْإِلَيلِ وَالدَّوَابِ وَالغَنَمِ وَمَرَابِضُهَا

وَصَلَّى أَبُو مُوسَى فِي دَارِ الْبَرِيدِ وَالسَّرْقَيْنِ: وَالْبَرِيدَ إِلَى جَنْبِهِ، فَقَالَ: هُنَّا وَنَّمْ سَوَاءٌ.

٢٣٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ: قَدِيمٌ أَنَاسٌ مِنْ عُكْلٍ - أَوْ عَرَيْنَةَ - فَاجْتَوُا الْمَدِينَةَ، فَأَمْرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ بِلِقَاحٍ، وَأَنْ يَشْرُبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَالْبَانِهَا، فَانْتَلَقُوا، فَلَمَّا صَحُوا، قَتَّلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ ﷺ، وَأَسْتَأْنَقُوا النَّعْمَ، فَجَاءَهُمُ الْخَبَرُ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ، فَبَعَثُوا فِي آثارِهِمْ، فَلَمَّا آرَفْنَعَ النَّهَارُ جِيءَ بِهِمْ، فَأَمْرَ فَقَطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلَهُمْ، وَسُمْرَتْ أَعْيُنُهُمْ، وَأَلْقُوا فِي الْحَرَّةِ، يَسْتَسْقُونَ فَلَا يُسْقَوْنَ. قَالَ أَبُو قَلَابَةَ: فَهُؤُلَاءِ سَرَقُوا وَقَتَّلُوا، وَكَفُرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ، وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

٢٣٤ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو التَّيَّاحِ يَزِيدُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي - قَبْلَ أَنْ يُبَيِّنَ الْمَسْجِدِ - فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ.

## ٦٧ - بَابُ : مَا يَقْعُ مِنَ النَّجَاسَاتِ فِي السَّمْنِ وَالْمَاءِ

وَقَالَ الرُّهْرِيُّ: لَا بَأْسَ بِالْمَاءِ، مَا لَمْ يُغَيِّرْهُ طَعْمٌ أَوْ رِيحٌ أَوْ لَوْنٌ. وَقَالَ حَمَادٌ: لَا بَأْسَ

\* Az-Zuhry dit au sujet des os des animaux morts — tels que l'éléphant ou autre —: J'ai vécu jusqu'à la période où il y avait quelques personnes des premiers Savants. Ceux-ci utilisaient ces os pour en faire des peignes ou [des boîtes] à parfums; ils ne voyaient aucun mal à cela.

\* Ibn Sîrîn et Ibrâhîm: Il n'y aucun mal dans le commerce de l'ivoire.

235 - Maymûna: On interrogea une fois le Messager de Dieu (ç) sur une souris tombée dans du beurre fondu<sup>(1)</sup>. "Jetez-la, répondit-il, mettez à côté la quantité qui l'entourait directement et mangez votre beurre<sup>(2)</sup>!"

236 - Maymûna: On interrogea une fois le Prophète (ç) sur une souris tombée dans du beurre fondu<sup>(3)</sup>. "Prenez-la et ce qui l'entourait et jetez le tout!"

\* Ma'n: Mâlik nous a rapporté [ce *hadîth*] à maintes reprises que je ne peux compter. Il le rapportait d'ibn 'Abbâs, de Maymûna.

237 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) dit: «Toute blessure qui touche le musulman pour la cause de Dieu reprendra, le jour de la Résurrection, une forme similaire à celle déjà produite lors de la réception des coups; le sang jaillissant, sa couleur sera vraiment celle du sang [mais] l'odeur celle du musc.»

### R. 68 - Sur le fait d'uriner dans l'eau stagnante

238 - D'après Abu az-Zinâd, 'Abd-ar-Rahmân ibn Hurmuz al-'A'raj entendit Abu Hurayra rapporter avoir entendu le Messager de Dieu (ç) dire: «Nous sommes les derniers [mais aussi] les premiers.»

239 - D'après le même *'isnâd*, le Prophète dit: «Qu'aucun d'entre vous n'urine dans l'eau qui n'est pas en train de couler et qu'il ne s'y lave pas ensuite!»

### R. 69 - Lorsqu'on jette sur le dos de celui qui est en train de prier de la saleté ou un animal crevé, sa prière n'est pas affectée

\* Ibn 'Umar, en voyant du sang sur son vêtement, posait ce dernier et continuait de prier.

(1) Autre traduction: dans de la graisse.

(2) Autre traduction: votre graisse.

(3) Ou: dans de la graisse.

بِرِيشِ الْمَيْتَةِ. وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: فِي عِظَامِ الْمَوْتَى - نَحْوِ الْفِيلِ وَغَيْرِهِ - أَدْرَكْتُ نَاساً مِنْ سَلَفِ الْعُلَمَاءِ، يَمْتَشِطُونَ بِهَا، وَيَدْهُنُونَ فِيهَا، لَا يَرَوْنَ بِهِ بَأْسًا. وَقَالَ أَبْنُ سِيرِينَ وَإِبْرَاهِيمُ: وَلَا بَأْسَ بِتِجَارَةِ الْعَاجِ.

٢٣٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكُ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنْ فَارِةٍ سَقَطَتْ فِي سَمْنٍ، فَقَالَ: «الْقُوَّاهَا وَمَا حَوْلَهَا فَاطَّرْحُوهُ، وَكُلُوا سَمْنَكُمْ».

٢٣٦ - حَدَّثَنَا عَلَيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْتَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سُئِلَ عَنْ فَارِةٍ سَقَطَتْ فِي سَمْنٍ، فَقَالَ: «خُذُوهَا وَمَا حَوْلَهَا فَاطَّرْحُوهُ».

قَالَ مَعْنَى: حَدَّثَنَا مَالِكُ مَا لَا أُحْصِيهِ، يَقُولُ: عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ عَنْ مَيْمُونَةَ.

٢٣٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ، عَنْ هَمَامِ أَبْنِ مُنْبَهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كُلُّ كَلْمٍ يُكَلِّمُ الْمُسْلِمَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، يَكُونُ يَوْمُ الْقِيَامَةِ كَهِيْتَهَا، إِذْ طَعَنْتُ، تَفَجَّرَ دَمًا، اللَّوْنُ لَوْنُ الدَّمِ، وَالْعَرْفُ عَرْفُ الْمِسْكِ».

## ٦٨ - بَابُ الْبَوْلِ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ

٢٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانَ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعِيبٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الزَّنَادِ: أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ أَبْنَ هُرْمَزَ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ: أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ».

٢٣٩ - وَبِإِسْنَادِهِ قَالَ: «لَا يَوْلَنَ أَحْدُكُمْ فِي الْمَاءِ الَّذِي لَا يَجْرِي، ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ».

## ٦٩ - بَابُ إِذَا الْقِيَ عَلَى ظَهِيرِ الْمُصَلِّي قَدَرَ أَوْ جِيفَةُ، لَمْ تَفْسُدْ عَلَيْهِ صَلَاتُهُ

وَكَانَ أَبْنُ عُمَرَ: إِذَا رَأَى فِي ثُوبِهِ دَمًا، وَهُوَ يُصَلِّي، وَضَعَةُ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ. وَقَالَ

\* Ibn al-Musayyab et ach-Cha'by: On ne doit pas refaire la prière si on l'a déjà faite en portant un vêtement sur lequel se trouve du sang ou du sperme, ou en s'orientant vers une direction différente de celle de la *qibla* ou bien après avoir fait des ablutions sèches, et qu'ensuite, [dans tous ces cas], on trouve de l'eau juste à temps.

240 - 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd rapporta: «Le Prophète était en train de prier près de la Demeure (la Ka'ba) lorsque Abu Jahl et ses compagnons, qui étaient assis, se dirent les uns aux autres: "Qui d'entre vous aille apporter le placenta des chameaux égorgées chez les bénis Un tel et le poser sur le dos de Muhammad une fois prosterné?" Et le plus misérable d'entre eux s'élança et apporta la chose. Il attendit jusqu'à ce que le Prophète (ç) se prosternât puis posa le placenta sur son dos, entre les deux épaules. Je voyais la scène sans pouvoir rien faire; j'avais bien voulu être puissant...»

«Ils éclatèrent de rire et, [par moquerie], commencèrent à s'entraccuser. Quant au Messager de Dieu (ç), il ne leva la tête qu'après l'arrivée de Fâtima qui enleva le placenta de son dos. En relevant la tête, il dit, par trois fois: "Seigneur! charge-Toi de Quraych!" Et eux de voir ces implorations avec crainte — ils croyaient que toute invocation faite à La Mecque serait exaucée —, [mais] le Prophète précisa ensuite les noms: "Seigneur! charge-Toi d'Abu Jahl! charge-Toi de 'Utba ibn Rabî'a, de Chayba ben Rabî'a, d'al-Walîd ben 'Utba, de 'Umayya ben Khalaf et de 'Uqba ben Abu Mu'ayt!" ([Abu 'Ishâq: 'Amrû ben Maymûn] cita un septième mais je n'ai pas retenu son nom).»

«Par Celui qui détient mon âme dans sa Main! J'ai vu les personnes citées par le Messager de Dieu (ç) abattues dans le puits, c'est-à-dire le puits de Badr.»

#### **R. 70 - Sur le crachat, ou la glaire du nez (ou autres) qui touche les vêtements**

\* 'Urwa, d'al-Miswar et de Marwân, dit: «Le Prophète (ç) sortit au temps de [la trêve] d'al-Hudaybiya...» et il cita le [reste du] *hadîth* qui contient: «... et à chaque fois que le Prophète (ç) crachait, le crachat tombait dans la mains de l'un d'entre eux<sup>(1)</sup> qui s'en essuyait le visage et la peau.»

(1) Les Compagnons, qui se bousculaient pour recueillir le crachat du Prophète.

**أَبْنُ الْمُسَيْبِ وَالشَّعْبِيُّ :** إِذَا صَلَّى وَفِي ثُوْبِهِ دَمٌ أَوْ جَنَابَةً، أَوْ لِغَيْرِ الْقِبْلَةِ، أَوْ تَيَمَّمَ فَصَلَّى، ثُمَّ أَدْرَكَ الْمَاءَ فِي وَقْتِهِ، لَا يُعِيدُ.

٢٤٠ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ شَعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَاجِدٌ (ح). قَالَ: وَحَدَّثَنِي أَخْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودَ حَدَّثَهُ: أَنَّ النَّبِيَّ كَانَ يُصْلِي عِنْدَ الْبَيْتِ - وَأَبُو جَهْلٍ وَاصْحَابُ لَهُ جُلُوسٌ - إِذَا قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: أَيُّكُمْ يَجِيءُ بِسَلَى جَزُورِ بَنِي فُلَانٍ، فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهِيرَ مُحَمَّدٍ إِذَا سَجَدَ؟ فَأَبْعَثَ أَشْقَى الْقَوْمِ فَجَاءَ بِهِ، فَنَظَرَ حَتَّى إِذَا سَجَدَ النَّبِيُّ ﷺ، وَضَعَهُ عَلَى ظَهِيرِهِ بَيْنَ كَثْفَيْهِ، وَأَنَا أَنْظُرُ لَا أَغْنِي شَيْئًا، لَوْ كَانَتْ لِي مَنْعَةً، قَالَ: فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ وَيُحِيلُّ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَاجِدٌ لَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ، حَتَّى جَاءَتْهُ فَاطِمَةُ، فَطَرَحَتْ عَنْ ظَهِيرِهِ، فَرَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرْبَيْشٍ» - ثَلَاثَ مَرَاتٍ - فَشَقَ عَلَيْهِمْ إِذْ دَعَا عَلَيْهِمْ، قَالَ: وَكَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الدَّعْوَةَ فِي ذَلِكَ الْبَلْدِ مُسْتَجَابَةً، ثُمَّ سَمِّيَ: «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ، وَعَلَيْكَ بِعُتْبَةَ أَبِنِ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ، وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ، وَأَمَيَّةَ بْنِ خَلْفٍ، وَعُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ». وَعَدَ السَّابِعَ فَلَمْ نَحْفَظْهُ، قَالَ: فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَقَدْ رَأَيْتُ الَّذِينَ عَدَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَرْعَى، فِي الْقَلِيلِ قَلِيلٌ بَدِيرٌ.

## ٧٠ - بَابُ : الْبَزَاقُ وَالْمُخَاطِ وَنَحْوُهُ فِي الْثُوبِ

قَالَ عُرْوَةُ، عَنِ الْمُسْوَرِ وَمَرْوَانَ: خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ زَمَنَ حُدَيْبِيَّةَ، فَذَكَرَ الْحَدِيثَ: وَمَا تَنَحَّمَ النَّبِيُّ ﷺ نُخَامَةً، إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفٍّ رَجُلٍ مِنْهُمْ، فَذَلِكَ بِهَا وَجْهُهُ وَجِلْدُهُ.

241 - 'Anas dit: «Le Prophète (ç) cracha une fois sur son vêtement.»

\* Ibn Abu Maryam rapporte aussi ce *hadîth*, mais avec quelques rajouts, en le tenant directement de Yahya ben 'Ayyûb, directement de Humayd qui dit: J'ai entendu Anas rapporter du Prophète (ç)...

### **R. 71 - Il n'est pas licite de faire des ablutions mineures avec du vin ou une boisson envirante**

\* Cela a été désapprouvé par al-Hasan et par Abu al-'Âliya.

\* 'Atâ': Faire des ablutions sèches m'est préférable que de faire de ablutions mineures avec du vin ou du petit-lait.

242 - 'Â'icha: Le Prophète (ç) a dit: "Toute boisson envirante est illicite."

### **R. 72 - Sur le fait que la fille lave le sang du visage de son père**

\* Abu al-'Âliya, [qui était malade], dit une fois [à ses visiteurs]: «Essuyez-moi le pied [-ci]! il est malade.»

243 - Abu Hâzim entendit Sahl ben Sa'd as-Sâ'idi répondre à des gens qui l'interrogeaient — “Personne ne s'interposait entre moi et lui”, ajouta Abu Hâzim — sur [la chose] avec laquelle on avait soigné la blessure du Prophète (ç). “Aucun des survivants n'est plus au courant de cette affaire que moi, dit Sahl. C'était 'Ali qui apportait son bouclier plein d'eau tandis que Fâtima lavait le sang qui était sur son visage; puis on prit une natte, on la brûla et on tamponna la blessure.”

### **R. 73 - Sur le fait de se curer les dents**

\* Ibn 'Abbâs: Je dormis une fois chez le Prophète (ç) [et je le vis] en train de se curer les dents.

244 - D'après Abu Burda, son père dit: «Je vins voir le Prophète (ç) et je le trouvai en train de se nettoyer les dents avec un cure-dent en faisant: “‘U’, ‘u’” et en tenant le cure-dent dans sa bouche; on dirait [qu'il voulait] vomir.

245 - Hudhayfa dit: «En se réveillant pendant la nuit, le Prophète (ç) se nettoyait la bouche avec un cure-dent.»

٢٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفيَانُ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: بَرَّقَ النَّبِيُّ ﷺ فِي شَوَّهِ. طَوَّلَهُ أَبْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُوبَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ قَالَ: سَمِعْتُ: أَنَسًا، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

## ٧١ - بَابٌ: لَا يَجُوزُ الْوُضُوءُ بِالنَّبِيِّ، وَلَا الْمُسْكِرِ

وَكِرْهُهُ الْحَسَنُ وَأَبُو الْعَالِيَّةُ، وَقَالَ عَطَاءُ: الْتَّيْمُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْوُضُوءِ بِالنَّبِيِّ وَاللَّبِنِ.

٢٤٢ - حَدَّثَنَا عَلَيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ».

## ٧٢ - بَابٌ: غَسلُ الْمَرْأَةِ أَبَاهَا الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَّ: أَمْسَحُوا عَلَى رِجْلِيِّ، فَإِنَّهَا مَرِيضَةٌ.

٢٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفيَانُ بْنُ عَيْنَةَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ: سَمِعَ سَهْلَ بْنَ سَعْدِ السَّاعِدِيَّ، وَسَأَلَهُ النَّاسُ - وَمَا بَيْنِي وَبَيْنَهُ أَحَدٌ - بِأَيِّ شَيْءٍ دُوَوِيَ جُرْخُ النَّبِيِّ ﷺ؟ فَقَالَ: مَا بَقَيَ أَحَدٌ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، كَانَ عَلَيَّ يَجِيءُ بِتُرْسِهِ فِيهِ مَاءٌ، وَفَاطِمَةُ تَغْسِلُ عَنْ وَجْهِهِ الدَّمَ، فَأَخِذَ حَصِيرٌ فَأُخْرِقَ، فَحُسِيَ بِهِ جُرْحُهُ.

## ٧٣ - بَابٌ: السُّوَاكِ

وَقَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: بِتُّ عِنْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَأَمْسَنَّ.

٢٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ غَيْلَانَ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ، فَوَجَدْتُهُ يَسْتَنُّ بِسُوَاكٍ بِيَدِهِ، يَقُولُ أَعْ أَعْ، وَالسُّوَاكُ فِيهِ، كَانَهُ يَتَهَوَّعُ.

٢٤٥ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ، إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ، يَشُوشُ فَاهُ بِالسُّوَاكِ.

### R. 74 - Sur le fait de remettre un cure-dent à une personne plus âgée

246 - Ibn 'Umar: Le Prophète (ç) dit: «Je me vis [en songe] en train de nettoyer les dents avec un cure-dent. Deux hommes vinrent à moi, l'un était plus âgé que l'autre. J'étais sur le point de remettre le cure-dent au plus jeune lorsqu'on me dit: “[Donne-le] au plus âgé!” En effet, je le remis au plus âgé.»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: Ce *hadîth* a été abrégé par Abu Nu'aym qui le tint d'ibn al-Mubâraq, de 'Usâma, de Nâfi', d'ibn 'Umar.

### R. 75 - Sur le mérite de celui qui se couche la nuit, après avoir fait des ablutions mineures

247 - Al Barâ' ben 'Âzib rapporta: «Le Prophète (ç) [me] dit: “Lorsque tu [veux] te mettre dans ta couche, fais des ablutions mineures semblables à celles que tu fais ordinairement pour la prière, puis allonge-toi sur ton côté droit et dis: *Seigneur! Par amour et crainte de Toi, je livre ma face à Toi, je confie mes affaires à Toi et je mets mon dos sous Ta protection... De Toi, il n'y a ni abri ni refuge que chez Toi. Seigneur! j'ai cru au Livre que Tu as fait descendre et en Ton prophète que Tu as missionné*<sup>(1)</sup>. Si tu meurs ensuite dans la même nuit, tu mourras en état de *fitra*<sup>(2)</sup>. Fais de sorte que ces mots soient les dernières paroles [de ta journée]!”

«Je répétais ces paroles devant le Prophète (ç) et en arrivant à: *Seigneur! j'ai cru au Livre que Tu as fait descendre*, je continuai par: *et [en] ton Messager*. “Non, opposa le Prophète, c'est: *et [en] ton Prophète que Tu as missionné*.”»

(1) En arabe: أرسلت:

(2) La *fitra*: la prime nature.

## ٧٤ - باب: دفع السوائل إلى الأكبر

٢٤٦ - وَقَالَ عَفَّانُ: حَدَّثَنَا صَحْرُ بْنُ جُوَيْرِيَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبْنِ عُمَرَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «أَرَانِي أَتَسْوُلُ بِسَوَالِكِ»، فَجَاءَنِي رَجُلٌ، أَحْدَهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخِرِ، فَنَأَوَلْتُ السَّوَالِكَ الْأَصْغَرَ مِنْهُمَا، فَقَيْلَ لِي: كَبِيرٌ، فَدَفَعْتُهُ إِلَى الْأَكْبَرِ مِنْهُمَا».

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: أَخْتَصَرَهُ نُعَيْمٌ، عَنْ أَبْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ أُسَامَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبْنِ عُمَرَ.

## ٧٥ - باب: فضل من بات على الوضوء

٢٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقاَبِلٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفِيَانُ، عَنْ مُنْصُورٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا أَتَيْتَ مَضْجَعَكَ، فَتَوَضَّأْ وَضْوَءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ أَضْطَجَعْتَ عَلَى شِقْكَ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ أَسْلَمْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَفَوَضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ، وَالْجَاهُ ظَهْرِي إِلَيْكَ، رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ، لَا مُلْجَأً وَلَا مَنْجَى مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ، اللَّهُمَّ آمَنتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، وَبِنِيَّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ. فَإِنْ مُتَّ مِنْ لَيْلَتِكَ، فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ، وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ». قَالَ: فَرَدَدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا بَلَغْتُ: اللَّهُمَّ آمَنتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أَنْزَلْتَ، قُلْتُ: وَرَسُولَكَ، قَالَ: «لَا، وَبِنِيَّكَ الَّذِي أَرْسَلْتَ».

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

## V. LES ABLUTIONS MAJEURES

\* Si vous êtes en état d'impureté, alors purifiez-vous. Si vous êtes malades, ou en voyage, ou revenez de la selle, ou avez touché à des femmes et ne trouvez pas d'eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains. Dieu ne veut vous imposer aucune gêne, mais vous épurer, parfaire sur vous son bienfait, escomptant que vous en aurez gratitude<sup>(1)</sup>.

\* Vous qui croyez, n'approchez la prière ni en état d'ivresse, avant de savoir ce que vous dites, ni en état d'impureté, sauf quand vous êtes en chemin, avant d'avoir pratiqué une ablution majeure, sauf si vous êtes malades, ou en voyage, ou revenant de déféquer, ou ayant touché à une femme, sans trouver d'eau: dans ce cas, recourez à un sol sain, effleurez-en votre figure et vos mains<sup>(2)</sup>.

### R. 1 - Sur la recommandation de faire des ablutions mineures avant les majeures

248 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç): En se lavant pour enlever la janâba<sup>(3)</sup>, le Prophète (ç) commençait par les deux mains puis faisait des ablutions similaires à celles qu'il faisait d'habitude pour la prière. Il introduisait ensuite ses doigts dans l'eau et se mettait à les passer à travers les racines des cheveux. Après quoi, par trois fois, il prenait l'eau dans ses deux mains et la versait sur la tête. Enfin, il répandait l'eau sur toute sa peau.

249 - Maymuna, l'épouse du Prophète (ç), rapporta: «Le Prophète (ç) fit une fois des ablutions mineures semblables à celles de la prière en exceptant les deux pieds — avant cela, il lava les parties intimes et ce qui a été touché par l'impureté

(1) Al-Mâ'ida, 6.

(2) An-Nisâ', 43.

(3) La *janâba* est l'état d'impureté.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٤ - كتاب الغسل

وَقُولَّهُ اللَّهُ تَعَالَى : ﴿ وَإِن كُنْتُمْ جُنُبًا فَأَطْهَرُوا وَإِن كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَابِطِ أَوْ لَمْسُتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَحْدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَبِيبًا فَأَمْسَحُوا بِوُجُوهِهِنَّمُ وَأَيْدِيهِنَّمُ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتَمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ شَكُورُونَ ﴾<sup>(١)</sup>.

وَقُولَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ : ﴿ يَتَأَيَّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَنَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَارِي سَيِّلِ حَتَّى تَغْسِلُوا وَإِن كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَابِطِ أَوْ لَمْسُتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَحْدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَبِيبًا فَأَمْسَحُوا بِوُجُوهِهِنَّمُ وَأَيْدِيهِنَّمُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًا غَفُورًا ﴾<sup>(٢)</sup>.

### ١ - بَابُ : الْوُضُوءُ قَبْلَ الْغُسْلِ

٢٤٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ هِشَامٍ ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا أَغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، بَدَا فَغَسَلَ يَدِيهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يَدْخُلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ، فَيُخَلِّلُ بِهَا أَصْوَلَ شَعْرِهِ، ثُمَّ يَصْبُرُ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرَفٍ بِيَدِيهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءُ عَلَى جَلْدِهِ كُلَّهِ.

٢٤٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ ، عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وُضُوءُهُ لِلصَّلَاةِ، غَيْرِ رِجْلَيْهِ، وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الْأَذَى، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

(٢) سورة النساء: الآية ٤٣.

—, après quoi il répandit l'eau sur son corps puis se déplaça et lava les deux pieds. C'est ainsi qu'il faisait des ablutions majeures pour enlever la *janâba*.»

### **R. 2 - Sur le fait qu'un homme fait ses ablutions majeures avec sa femme**

250 - 'Â'icha dit: «Nous, moi et le Prophète (ç), faisions des ablutions majeures à partir d'un seul récipient et en utilisant un gobelet appelé *saraq*.»

### **R. 3 - Sur les ablutions majeures faites avec un *sa'* d'eau ou une quantité presque équivalente**

251 - Abu Bakr ben Hâfs dit: «J'ai entendu Abu Salama dire: "Une fois j'entrai avec le frère de 'Â'icha chez celle-ci. Il l'interrogea sur les ablutions majeures du Prophète (ç) et elle de demander un récipient pouvant contenir environ un *sâ'* d'eau. Elle se lava et répandit de l'eau sur sa tête alors qu'il y avait un rideau entre nous et elle."»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: D'après Yazîd ben Hârûn, Bahz et al-Juddy, Chu'ba rapporte cette version: «... [une quantité équivalente à un *sâ'*...]»

252 - Abu Ja'far rapporte avoir été avec son père chez Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh qui fut interrogé par quelques gens, qui étaient assis chez lui, au sujet des ablutions majeures. "Un *sa'* peut te suffire" dit Jâbir [à son interlocuteur]. Et un homme de dire: "Il ne peut me suffire. — Il suffisait, opposa Jâbir, à celui qui avait plus de cheveux que toi et qui en plus meilleur que toi." Ensuite, Jâbir nous présida en prière alors qu'il portait un seul vêtement.

253 - Ibn 'Abbâs: Le Prophète (ç) et Maymûna faisaient leurs ablutions majeures d'un même récipient.

\* Yazîd ben Harûn, Bahz et al-Juddy rapportent de Chu'ba ceci: ... [un même récipient] pouvant contenir une quantité équivalente à un *sâ'*.

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: C'est à la fin de sa vie qu'ibn 'Uyayna rapportait ce *hadîth* en disant: "... d'ibn 'Abbâs, de Maymûna..." De plus, [parmi les autres versions de ce *hadîth*], celle rapportée par Abu Nu'aym est la plus authentique.

### **R. 4 - Sur celui qui répand de [l'eau] sur sa tête par trois fois**

254 - Jubayr ben Mu'tîm dit: «Le Messager de Dieu (ç) a dit: "Quant à moi,

الْمَاءِ، ثُمَّ نَحْنُ رِجْلَيْهِ، فَغَسَلَهُمَا، هَذِهِ غُسْلُهُ مِنَ الْجَنَابَةِ.

## ٢ - بَابُ : غُسْلِ الرَّجُلِ مَعَ أَمْرَاتِهِ

٢٥٠ - حَدَّثَنَا آدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا آبُنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، مِنْ قَدْحٍ يُقَالُ لَهُ الْفَرْقُ.

## ٣ - بَابُ : الْغُسْلِ بِالصَّاعِ وَنَحْوِهِ

٢٥١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنِي شُعبَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ يَقُولُ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَخْرُو عَائِشَةَ عَلَى عَائِشَةَ، فَسَأَلَهَا أَخْوَهَا عَنْ غُسْلِ النَّبِيِّ ﷺ، فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوِ مِنْ صَاعٍ، فَاغْتَسَلَتْ، وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا، وَبَيْتَنَا وَبَيْتَهَا حِجَابٌ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْرَ، وَالْجُدْيُ، عَنْ شُعبَةَ: قَدْرِ صَاعٍ.

٢٥٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ: أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، هُوَ وَأَبُوهُ، وَعِنْدَهُ قَوْمٌ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الْغُسْلِ، فَقَالَ: يَكْفِيكَ صَاعٌ. فَقَالَ رَجُلٌ: مَا يَكْفِينِي، فَقَالَ جَابِرٌ: كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعْرًا وَخَيْرًا مِنْكَ. ثُمَّ أَمْنَا فِي ثَوْبٍ.

٢٥٣ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا آبُنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ آبِنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَمَيْمُونَةَ، كَانَا يَعْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ.

وَقَالَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَبَهْرَ، وَالْجُدْيُ، عَنْ شُعبَةَ: قَدْرِ صَاعٍ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: كَانَ آبُنُ عُيَيْنَةَ يَقُولُ أَخْيَرًا عَنِ آبِنِ عَبَّاسٍ عَنْ مَيْمُونَةَ. وَالصَّحِيحُ مَا رَوَى أَبُو نُعَيْمٍ.

## ٤ - بَابُ : مَنْ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا

٢٥٤ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ صُرَدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعَمٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

je répands [l'eau] sur la tête par trois fois”, et ce en faisant signe par ses deux mains.»

255 - Jâbir ben ‘Abd-ul-Lâh dit: «Le Messager de Dieu (q) versait de l'eau sur sa tête par trois fois.»

256 - Abu Ja‘far dit: «Jâbir m'a dit: “Ton cousin paternel — allusion à al-Hasan ben Muhammad ben al-Hanafiya — est venu à moi pour m'interroger sur le comment des ablutions majeures. Je lui ai dit ceci: *Le Prophète (q) prenait trois fois de l'eau dans le creux de ses deux mains et la répandait sur sa tête, ensuite il répandait de l'eau sur tout son corps. — Mais je suis un homme qui a beaucoup de cheveux, m'a-t-il dit. — Le Prophète (q) avait plus de cheveux que toi.*”»

### R. 5 - Sur les ablutions majeures par une seule fois

257 - Ibn ‘Abbâs dit: «Maymûna a dit: “Je posai auprès du Prophète (q) de l'eau pour des ablutions majeures... Il se lava les mains par deux ou trois fois, puis versa de l'eau dans [sa main] gauche, se lava les parties intimes et s'essuya la main sur le sol. Après quoi, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains puis répandit de l'eau sur son corps. Enfin, il changea de place et se lava les deux pieds.”»

### R. 6 - Sur celui qui commence par [demander] le *hilâb*<sup>(1)</sup> ou le baume avant les ablutions majeures

258 - ‘Âicha dit: «En voulant faire des ablutions majeures à cause de la *janâba*, le Prophète (q) demandait [un récipient] ressemblant au *hilâb*. Du creux de sa main, il prenait de l'eau et commençait [à laver] le côté droit de sa tête avant de passer au côté gauche.».

### R. 7 - Sur le fait de rincer la bouche et le nez pendant [les ablutions majeures] qu'on fait à cause d'une *janâba*

259 - Ibn ‘Abbâs dit: «Maymûna nous a rapporté ceci: “Je versai de l'eau au Prophète (q) pour [ses] ablutions majeures. Par la main droite, il en versa sur la main gauche et lava les deux mains. Ensuite, il lava les parties intimes, posa la

---

(1) Le *hilâb* est le vase qu'on utilise pour les ablutions.

«أَمَّا أَنَا فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثًا». وَأَشَارَ بِيَدِيهِ كِلْتَيْهِمَا.

٢٥٥ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدُرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مِخْوَلِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلَيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُفْرَغُ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا.

٢٥٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ يَحْمَى بْنِ سَامٍ: حَدَّثَنِي أَبُو جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ لِي جَابِرٌ: وَأَتَانِي أَبْنُ عَمِّكَ - يُعْرَضُ بِالْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ - قَالَ: كَيْفَ الْفُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ؟ فَقُلْتُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَأْخُذُ ثَلَاثَةَ أَكْفَى، وَيُفَيِّضُهَا عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ يُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ، فَقَالَ لِي الْحَسَنُ: إِنِّي رَجُلٌ كَثِيرُ الشِّعْرِ؟ فَقُلْتُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَكْثَرُ مِنْكَ شِعْرًا.

## ٥ - بَابُ : الْفُسْلُ مَرَّةً وَاحِدَةً

٢٥٧ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالْتُ مَيْمُونَةُ: وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ مَاءً لِلْفُسْلِ، فَغَسَلَ يَدِيهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ مَسَحَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدِيهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَانِهِ فَغَسَلَ قَدْمَيْهِ.

## ٦ - بَابُ : مَنْ بَدَأَ بِالْحِلَابِ أَوْ الطَّيْبِ عِنْدَ الْفُسْلِ

٢٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَّشِّنِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ حَنْظَلَةَ، عَنِ الْفَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوَ الْحِلَابِ، فَأَخَذَ بِكَفِهِ، فَبَدَأَ بِشَيْقَ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ، ثُمَّ الْأَيْسَرِ، فَقَالَ بِهِمَا عَلَى رَأْسِهِ.

## ٧ - بَابُ : الْمَضْمَضَةُ وَالْأَسْتِشَاقُ فِي الْجَنَابَةِ

٢٥٩ - حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مَيْمُونَةُ قَالَتْ: صَبَّيْتُ لِلنَّبِيِّ ﷺ غُسْلًا، فَأَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى يَسَارِهِ فَغَسَلَهُمَا، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَهَا

main sur le sol et la frotta avec du sable puis la lava. Après quoi, il se rinça la bouche et le nez, passa au lavage de son visage, puis répandit de l'eau sur sa tête avant de changer de place pour se laver les pieds. Enfin, ou lui apporta une serviette mais il n'en fit pas usage.”»

**R. 8 - Sur le fait de se frotter la main avec  
du sable afin qu'elle soit plus propre**

260 - Maymûna: Le Prophète (ç) fit des ablutions majeures pour enlever la *janâba* en se lavant les parties intimes avec la main. Il la frotta ensuite contre le mur. Après cela, il la lava puis il fit des ablutions mineures similaires à celles de la prière. Enfin, à la fin de ses ablutions majeures, il lava les pieds.

**R. 9 - Est-ce que celui qui est en état d'impureté rituelle  
peut introduire sa main dans le récipient avant  
de la laver, et ce tant qu'elle n'est pas touchée  
par une autre souillure que celle de la *janâba*?**

\* Ibn ‘Umar, ainsi qu’al-Barâ’ ben ‘Âzib, introduisit sa main non lavée dans l’eau des ablutions majeures puis fit des ablutions mineures.

\* Ibn ‘Umar et ibn ‘Abbâs ne voyaient aucun mal [à cela].

261 - ‘Â’icha dit: «Je faisais des ablutions majeures avec le Prophète (ç) à partir d’un seul récipient où nos mains plongeaient l’une après l’autre.»

262 - ‘Â’icha dit: «En faisant les ablutions majeures de la *janâba*, le Messager de Dieu (ç) lavait la main.»

263 - ‘Â’icha: «A cause d’une *janâba*, je faisais des ablutions majeures avec le Prophète (ç) à partir d’un seul récipient.»

\* Un *hadîth* similaire a été aussi rapporté par ‘Abd-ar-Rahmân ben al-Qâsim, de son père, de ‘Â’icha.

264 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Abd-ul-Lâh ben Jâbir dit: «J’ai entendu Anas ben Mâlik dire: “Le Prophète (ç) faisait des ablutions majeures avec l’une de ses épouses à partir d’un seul récipient.”»

\* Muslim et Wahb — de Chu‘ba — ajoutent: à cause “de la *janâba*”.

بِالْتُّرَابِ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَمْضِمضَ وَأَسْتَشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ، وَأَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ، ثُمَّ تَسْحَى، فَغَسَلَ قَدْمَيْهِ، ثُمَّ أَتَى بِمِنْدِيلٍ، فَلَمْ يَنْفُضْ بِهَا.

## ٨ - باب: مَسْحِ الْيَدِ بِالْتُّرَابِ لِيَكُونَ أَنْقَى

٢٦٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيرِ الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ بِيَدِهِ، ثُمَّ دَلَّكَ بِهَا الْحَائِطَ، ثُمَّ غَسَلَهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءَ لِلصَّلَاةِ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

## ٩ - باب: هَلْ يُدْخِلُ الْجُنُبُ يَدَهُ فِي الإِنَاءِ قَبْلَ أَنْ يَغْسِلَهَا، إِذَا لَمْ يَكُنْ عَلَى يَدِهِ قَدْرُ غَيْرِ الْجَنَابَةِ

وَأَدْخَلَ أَبْنُ عُمَرَ وَالْبَرَاءَ بْنُ عَازِبٍ، يَدَهُ فِي الظَّهُورِ وَلَمْ يَغْسِلْهَا، ثُمَّ تَوَضَّأَ. وَلَمْ يَرَ أَبْنُ عُمَرَ، وَأَبْنُ عَبَّاسٍ بِأَسَأَ بِمَا يَتَضَعُّ مِنْ غُسْلِ الْجَنَابَةِ.

٢٦١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ: حَدَّثَنَا أَفْلَحُ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسَلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، تَحْتَلِفُ أَيْدِينَا فِيهِ.

٢٦٢ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا آغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَهُ.

٢٦٣ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَفْصٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسَلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ جَنَابَةِ وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: مِثْلُهُ.

٢٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبْرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ وَالْمَرْأَةُ مِنْ نِسَائِهِ، يَغْتَسِلَانِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ. زَادَ مُسْلِمٌ وَوَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ: مِنَ الْجَنَابَةِ.

### **R. 10 - Sur les intermittences dans les ablutions majeures et mineures**

\* On rapporte qu'ibn 'Umar lava les deux pieds après le séchage du reste des membres des ablutions mineures.

265 - D'après Kurayb, l'affanchi d'ibn 'Abbâs, ibn 'Abbâs dit: «Maymûna a dit: "Je posai au Messager de Dieu (ç) de l'eau pour ses ablutions majeures. Il en versa sur ses deux mains, les lava chacune deux ou trois fois, puis en versa sur sa main gauche à l'aide de sa droite et lava ses parties intimes. Après quoi, il frotta sa main sur le sol. Il se rinça ensuite la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains puis passa à la tête et la lava par trois fois. Enfin, il répandit de l'eau sur son corps, changea de place et se lava les deux pieds."»

### **R. 11 - Sur celui qui verse de l'eau de la main droite sur la main gauche pendant les ablutions majeures**

266 - Maymûna bent al-Hârith dit: «Je posai au Messager de Dieu (ç) de l'eau pour les ablutions majeures et je le cachai [des regards]. Il versa l'eau sur sa main et la lava une ou deux fois — Sulaymân<sup>(1)</sup>: Je ne sais pas si Sâlim avait mentionné un troisième lavage ou non —, puis il versa de l'eau de sa main droite sur sa gauche et lava ses parties intimes; après quoi, il frotta la main sur le sol ou sur le mur. Ensuite, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les deux mains. Il passa à la tête, la lava, puis répandit l'eau sur son corps avant de changer de place et de laver les deux pieds. Enfin, je lui remis une serviette mais il la refusa en me faisant un signe de la main.”»

### **R. 12 - Sur le fait de commerçer avec sa femme une deuxième fois et sur celui qui commerce avec ses épouses après avoir fait une seule fois les ablutions majeures.**

267 - D'après Ibrâhîm ben Muhammad ben al-Muntachir, son père dit: «Je les<sup>(2)</sup> rapportai à 'Â'icha qui dit: "Que Dieu fasse miséricorde à Abu 'Abd-ar-Rahmân! J'embaumaïs le Messager de Dieu (ç) qui commerçait ensuite avec ses épouses. Le lendemain matin l'odeur du baume persistait encore alors qu'il (ç) était en état d'ihrâm."»

(1) C.-à-d. al-'A'mach.

(2) Les propos d'ibn 'Umar cités dans le *hadîth* n° 270.

## ١٠ - باب : تَفْرِيقُ الْغُسْلِ وَالْوُضُوءِ

وَيُذَكَّرُ عَنْ أَبْنِ عُمَرَ: أَنَّهُ غَسَلَ قَدَمَيْهِ بَعْدَمَا جَفَّ وَضُوءُهُ.

٢٦٥ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ قَالَ: حَدَثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَتْ مَيْمُونَةُ: وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَاءً يَغْتَسِلُ بِهِ، فَأَفْرَغَ عَلَى يَدِيهِ، فَغَسَلَهُمَا مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ، ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ مَذَاكِيرَهُ، ثُمَّ ذَلِكَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَأَسْتَنْشَقَ، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدِيهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ ثَلَاثَةَ، ثُمَّ أَفْرَغَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى مِنْ مَقَامِهِ، فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ.

## ١١ - باب : مَنْ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فِي الْغُسْلِ

٢٦٦ - حَدَثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَثَنَا أَبُو عَوَانَةُ: حَدَثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ أَبْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَتْ: وَضَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ غُسْلًا وَسَرْتُهُ، فَصَبَّ عَلَى يَدِيهِ، فَغَسَلَهَا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ - قَالَ سُلَيْمَانُ: لَا أَدْرِي، أَذْكُرَ التَّالِيَةَ أَمْ لَا - ثُمَّ أَفْرَغَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ ذَلِكَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ أَوْ بِالْحَائِطِ، ثُمَّ تَمْضَمضَ وَأَسْتَنْشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدِيهِ، وَغَسَلَ رَأْسَهُ، ثُمَّ صَبَّ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَأَوْلَتُهُ تِحْرَقَةً، فَقَالَ يَدِيهِ هَكَذَا، وَلَمْ يُرِدْهَا.

## ١٢ - باب : إِذَا جَامَعَ ثُمَّ عَادَ، وَمَنْ دَارَ عَلَى نِسَائِهِ فِي غُسْلٍ وَاحِدٍ

٢٦٧ - حَدَثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَثَنَا أَبْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ شُعبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُتْشِرِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: ذَكَرْتُهُ لِعَائِشَةَ فَقَالَتْ: يَرْحُمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، كُنْتُ أَطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَيُطْوُفُ عَلَى نِسَائِهِ، ثُمَّ يُصْبِحُ مُحْرِمًا يُنْضَخُ طِيبًا.

268 - Selon Mu‘âdh ben Hichâm, son père rapporte que Qatâda dit: «Anas ben Mâlik nous a rapporté qu’en une seule heure de la journée ou de la nuit, le Prophète commerçait avec toutes ses femmes. Elles étaient onze. “Pouvait-il faire cela? demandai-je à Anas. — Nous disions, répondit-il, qu’on lui avait donné la force de trente [hommes].”»

\* Sa‘îd — de Qatâda — dit que ’Anas leur avait rapporté [qu’il s’agissait plus de] neuf femmes.

### **R. 13 - Sur le la lavage du *madhy***

269 - ‘Ali dit: «J’étais un homme qui avait souvent des suintements [prostatiques]. Je demandai à un homme d’interroger le Prophète (ç) au sujet de mon cas; [quant à moi, je ne pouvais l’interroger] du fait du lien qui existait entre moi et sa fille. En effet, l’homme interrogea le Prophète et celui-ci dit: “Fais des ablutions mineures et lave ta verge!”»

### **R. 14 - Sur celui qui s’embaume puis fait des ablutions majeures et, [malgré cela], il conserve des traces de baume**

270 - D’après Ibrâhîm ben Muhammâd ben al-Muntachir, son père dit: «En interrogeant ‘Â’icha, je lui rapportai ces propos d’ibn ‘Umar: “Je n’aime pas me trouver le matin en exhalant l’odeur du baume malgré mon état d’*ihrâm*.” Et ‘Â’icha de dire: “J’avais moi-même embaumé le Messager de Dieu (ç) qui commerça ensuite avec ses épouses et commença le lendemain matin son *ihrâm*.”»

271 - ‘Â’icha dit: «Il me semble encore que je suis en train de voir la lueur du baume au milieu<sup>(1)</sup> de la tête du Prophète (ç) qui était alors en état d’*ihrâm*.»

### **R. 15 - Sur le fait de passer les doigts à travers les cheveux et de répandre de l’eau dessus une fois persuadé que la peau a été humectée**

272 - ‘Â’icha dit: «En faisant les ablutions majeures de la *janâba*, le Messager de Dieu (ç) se lavait les deux mains, faisait des ablutions mineures similaires à celles de la prière puis passait aux ablutions majeures: il passait [ses doigts] à travers ses cheveux et une fois qu’il pensait avoir humecté la peau, il répandait de l’eau sur sa tête par trois fois. Enfin, il lavait le reste de son corps.»

(1) Ou: au sommet.

٢٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَنْسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدُورُ عَلَى نِسَائِهِ فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ، مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، وَهُنَّ إِحْدَى عَشْرَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَنْسٍ: أَوْ كَانَ يُطْبِقُهُ؟ قَالَ: كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّهُ أُعْطِيَ قُوَّةً تَلَاثَيْنَ. وَقَالَ سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: إِنَّ أَنْسًا حَدَّثَهُمْ: تَسْعُ نِسْوَةٌ.

### ١٣ - باب: غسل المذي والوضوء منه

٢٦٩ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ أَبِي حَصِينٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلَيٍّ قَالَ: كُنْتُ رَجُلًا مَذَاءً، فَأَمْرَتُ رَجُلًا أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ، لِمَكَانِ أَبْنَتِهِ، فَسَأَلَ فَقَالَ: «تَوَضَّأْ وَاغْسِلْ ذَكَرَكَ».

### ١٤ - باب: من تطيب ثم أغسل وبقي أثر الطيب

٢٧٠ - حَدَّثَنَا أَبُو التَّعْمَانِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُتَشَّرِّ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، فَذَكَرْتُ لَهَا قَوْلَ أَبْنِ عُمَرَ: مَا أُحِبُّ أَنْ أَصْبَحَ مُحْرِمًا أَنْضَخْ طِيبًا، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَنَا طَيَّبَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ طَافَ فِي نِسَائِهِ، ثُمَّ أَصْبَحَ مُحْرِمًا.

٢٧١ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَيْ أَنْظُرُ إِلَيْ وَبِيصِ الطَّيِّبِ، فِي مَفْرِقِ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

### ١٥ - باب: تخليل الشعر، حتى إذا ظنَّ أنه قد أروى بشرته أفضَّل عليه

٢٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا آغْسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، غَسَلَ يَدِيهِ، وَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ آغْسَلَ، ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدِهِ شَعْرَهُ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ أَرَوَى بَشَرَتَهُ، أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسِدِهِ.

273 - Elle dit aussi: «Je faisais des ablutions majeures avec le Messager de Dieu (ç) à partir d'un seul récipient, d'où nous puisions tous les deux.»

**R. 16 - Sur celui qui, après une *janâba*, fait des ablutions mineures puis des ablutions majeures, sans toutefois se laver une deuxième fois les membres des mineures**

274 - Maymûna dit: «Le Messager de Dieu (ç) posa devant lui de l'eau pour [enlever] la *janâba*. De la main droite, il en versa sur la gauche deux ou trois fois. Il lava ensuite les parties intimes, frotta deux ou trois fois le sol — ou: le mur —, après quoi, il se rinça la bouche et le nez, se lava le visage et les bras, puis répandit de l'eau sur la tête. Il lava ensuite son corps, changea de place et se lava les deux pieds.

«Je lui apportai enfin un linge mais il ne voulut pas le prendre, il [préféra] secouer la main...»

**R. 17 - Si, une fois à la mosquée, on se souvient qu'on est atteint d'une *janâba*, on doit, dans cet état, sortir sans faire des ablutions sèches**

275 - Abu Hurayra dit: «On fit l'appel du commencement de la prière, on aligna les rangs des fidèles qui étaient encore debout; et le Messager de Dieu (ç) arriva alors [pour nous présider en prière]. Mais, une fois debout dans son *musalla*<sup>(1)</sup>, il se souvint de sa *janâba*. "Gardez vos places!" nous dit-il, puis revint [chez lui] et fit des ablutions majeures. En revenant vers nous, sa tête dégouttait encore de l'eau. Enfin, il prononça le *tekbîr* et nous de prier avec lui.»

\* 'Abd-al-'A'la a aussi suivi 'Uthmân ben 'Umar dans ce *hadîth*, mais en le tenant de Ma'mar, d'az-Zuhry...

\* Rapporté aussi par al-'Awzâ'y, d'az-Zuhry...

**R. 18 - Sur le fait de secouer les mains après des ablutions majeures faites à cause d'une *janâba***

276 - Ibn 'Abbâs dit: «Maymûna a dit: "Je posai au Prophète (ç) de l'eau

---

(1) Le *musalla* est l'endroit où l'on accomplit la prière.

٢٧٣ - وَقَالْتُ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَرَسُولُ اللَّهِ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، نَعْرِفُ مِنْهُ جَمِيعاً.

### ١٦ - بَابٌ : مَنْ تَوَضَّأَ فِي الْجَنَابَةِ، ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ وَلَمْ يُعْدِ غَسْلًا مَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مَرَّةً أُخْرَى

٢٧٤ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عِيسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالْتُ: وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ وَضُوءَ الْجَنَابَةِ، فَأَكَفَّأَ بَيْمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ، ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ - أَوْ الْحَائِطِ - مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ، ثُمَّ مَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ، ثُمَّ غَسَلَ جَسَدَهُ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ، قَالْتُ: فَاتَّيْتُهُ بِخِرْقَةٍ فَلَمْ يُرِدْهَا، فَجَعَلَ يَنْفُضُ بِيَدِهِ.

### ١٧ - بَابٌ : إِذَا ذَكَرَ فِي الْمَسْجِدِ أَنَّهُ جُنْبٌ، خَرَجَ كَمَا هُوَ، وَلَا يَتَيَّمِّمُ

٢٧٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: أَقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَعُدِّلَتِ الصُّفُوفُ قِيَاماً، فَخَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ، فَلَمَّا قَامَ فِي مُصَلَّاهُ، ذَكَرَ أَنَّهُ جُنْبٌ، فَقَالَ لَنَا: «مَكَانُكُمْ». ثُمَّ رَجَعَ فَاغْسَلَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ، فَكَبَرَ فَصَلَّيْنَا مَعَهُ.

تَابَعَهُ عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمِرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. وَرَوَاهُ الْأُوْزَاعِيُّ، عَنِ الرُّهْرِيِّ.

### ١٨ - بَابٌ : نَفْضُ الْيَدَيْنِ مِنَ الْغُسْلِ عَنِ الْجَنَابَةِ

٢٧٦ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ قَالَ: سَمِعْتُ الأَعْمَشَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالْتُ مَيْمُونَةَ: وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ غُسْلًا، فَسَرَّتُهُ بِثُوبٍ، وَصَبَّ

pour des ablutions majeures et je le cachai [des regards] à l'aide d'un vêtement. Il répandit de l'eau sur ses deux mains et les lava; puis, de la main droite, il en versa dans sa main gauche et lava ses parties intimes, après cela il frappa de la main le sol, l'essuya puis la lava. Il se rinça ensuite la bouche et le nez, se lava le visage et les bras, versa l'eau sur sa tête puis en répandit sur son corps. Enfin, il changea de place et se lava les pieds. Je lui remis alors un vêtement [pour s'essuyer] mais il le refusa et s'en alla en secouant les mains.”»

### **R. 19 - Sur celui qui commence par le côté droit de la tête en faisant des ablutions majeures**

277 - ‘Â’icha dit: «Lorsque l'une de nous<sup>(1)</sup> était atteinte d'une *janâba*, elle prenait de l'eau et en répandait sur sa tête par trois fois; de l'une de ses mains, elle versait sur le côté droit et de l'autre main, sur le côté gauhe.»

### **R. 20 - Sur celui qui se lave tout nu, seul, dans un lieu retiré et sur celui qui se cache [des regards]. Rester caché des regards est meilleur**

\* Bahz — de son père, de son grand-père<sup>(2)</sup> — rapporte que le Prophète (ç) avait dit: «Dieu a plus de droit que les hommes quant à être pudique envers Lui.»

278 - D'après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: «Les Israélites avaient l'habitude de se laver tout nus, les uns regardaient aux autres. Quant à Moïse, il se lavait tout seul; ce qui les poussa à dire: “Par Dieu! rien n'empêche Moïse de se laver avec nous sinon qu'il a une hernie testiculaire.”

«Une fois, Moïse, avant de commencer à se laver, posa son vêtement sur une pierre. Et celle-ci de prendre la fuite en emportant le vêtement. Moïse se mit alors à la poursuivre en criant: “Mon vêtement, ô pierre!” et ce jusqu'au moment où les Israélites purent voir Moïse. “Par Dieu! se dirent-ils, Moïse n'est atteint d'aucune infirmité.” Quant à Moïse, il prit son vêtement et commença à frapper la pierre.»

Abu Hurayra: «Par Dieu! ces coups laissèrent sur la pierre six ou sept traces.»

279 - D'Abu Hurayra, du Prophète (ç): «Tandis que ’Ayyûb (Job) était en

(1) Les épouses du Prophète.

(2) Le grand-père de Bahz.

عَلَى يَدِيهِ فَغَسَلُهُمَا، ثُمَّ صَبَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ فَغَسَلَ قَرْجَهُ، فَضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَهَا، ثُمَّ غَسَلَهَا، فَمَضْمَضَ وَأَسْتَشَقَ، وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ، ثُمَّ صَبَ عَلَى رَأْسِهِ، وَأَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ، فَنَاوَلَهُ تَوْبَةً فَلَمْ يَأْخُذُهُ، فَانْطَلَقَ وَهُوَ يَنْفَضُ بَيْدَيْهِ.

## ١٩ - بَابٌ : مَنْ بَدَا بِشِقٍّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ فِي الْغَسْلِ

٢٧٧ - حَدَّثَنَا خَلَادُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ صَفِيَّةِ بِنْتِ شَيْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنَّا إِذَا أَصَابَتْ إِحْدَانَا جَنَابَةً، أَخَذْتُ بِيَدِيهَا ثَلَاثًا فَوْقَ رَأْسِهَا، تَأْخُذُ بِيَدِهَا عَلَى شِقِّهَا الْأَيْمَنِ، وَبِيَدِهَا الْأُخْرَى عَلَى شِقِّهَا الْأَيْسَرِ.

## ٢٠ - بَابٌ : مَنْ أَغْتَسَلَ عُرْيَانًا وَحْدَهُ فِي الْخَلْوَةِ، وَمَنْ تَسْتَرَ فَالْتَسْتَرُ أَفْضَلُ

وَقَالَ بَهْزُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيِي مِنْ النَّاسِ».

٢٧٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَامِ بْنِ مُنْبَهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «كَانَتْ بُنُو إِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاءً، يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، وَكَانَ مُوسَى يَغْتَسِلُ وَحْدَهُ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ آدُرُ، فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ، فَوَضَعَ ثُوبَهُ عَلَى حَجَرٍ، فَقَرَرَ الْحَجَرُ بِثُوبِهِ، فَخَرَجَ مُوسَى فِي إِثْرِهِ، يَقُولُ: ثُوبِي يَا حَجَرُ، حَتَّى نَظَرَتْ بُنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى مُوسَى، فَقَالُوا: وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مِنْ بَاسِ، وَاحْدَ ثُوبَهُ، فَطَفِقَ بِالْحَجَرِ ضَرْبًا». فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: وَاللَّهِ إِنَّهُ لَنَذَبَ بِالْحَجَرِ، سِتَّةُ أَوْ سَبْعَةُ ضَرْبًا بِالْحَجَرِ.

٢٧٩ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، فَخَرَّ عَلَيْهِ

train de se laver tout nu, tombèrent sur lui, tout à coup, des bâtonnets en or, d'où il se mit à les ramasser dans son vêtement. Son Seigneur l'appela alors: "O 'Ayyûb! ne t'ai-je pas assez enrichi pour que tu te passes de ce que tu vois là? — Certes oui, reconnut 'Ayyûb, mais je jure par Ta puissance que je ne peux me passer de Ta bénédiction!"»

\* Rapporté aussi par Ibrâhîm, de Mûsa ben 'Uqba, de Safwân, de 'Atâ' ben Yasâr, d'Abu Hurayra, du Prophète (ç) [qui dit]: «Tandis que 'Ayyûb se lavait tout nu...»

### **R. 21 - Sur le fait de se dérober aux regards des gens pendant les ablutions majeures**

280 - D'après Abu an-Nadhr, l'affranchi de 'Umar ben 'Ubayd-ul-Lâh, Abu Murra, l'affranchi d'Um Hâni' bent Abu Tâlib, l'informa avoir entendu Um Hâni' bent Abu Tâlib dire: «En l'an de la Victoire, je partis trouver le Messager de Dieu (ç). [En arrivant], je le trouvai en train de faire des ablutions majeures tandis que Fâtima le cachait des regards. "Qui est cette femme? demanda-t-il. — C'est moi, Um Hâni', répondis-je."»

281 - Maymûna dit: «Je cachais des regards le Prophète (ç) au moment où il faisait des ablutions majeures à cause de la *janâba*. Il se lava les mains, puis, de sa main droite, il versa de l'eau dans sa gauche, se lava les parties intimes et les endroits touchés [par l'impureté] avant de se frotter la main sur le mur — ou le sol. Après quoi, il fit des ablutions mineures similaires à celles de la prière, et ce en exceptant les pieds. Il répandit ensuite de l'eau sur son corps, changea de place et se lava les pieds.»

\* Al-'A'mach a été suivi aussi par Abu 'Awâna et ibn Fudayl au sujet du fait de se dérober aux regards.

### **R. 22 - Lorsque la femme fait un rêve érotique**

282 - D'après Zaynab bent Abu Salama, la Mère des Croyants dit: «Une fois, Um Salîm, l'épouse d'Abu Talha, vint voir le Messager de Dieu (ç) et lui dit: "O Messager de Dieu! Dieu n'a certainement pas honte de la vérité... Est-ce que la femme doit faire des ablutions majeures lorsqu'elle fait un rêve érotique? — Oui, répondit le Prophète, si elle voit le liquide."»

جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ أَيُوبَ يَحْتَشِي فِي ثُوبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ: يَا أَيُوبُ، أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى؟ قَالَ: بَلٌ وَعِزَّتِكَ، وَلَكِنْ لَا غَنَى بِي عَنْ بَرَكَتِكَ».

وَرَوَاهُ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «يَبْنَا أَيُوبَ يَغْتَسِلُ عُرَيَانًا».

## ٢١ - بَابُ التَّسْتِرِ فِي الْغُسْلِ عِنْدَ النَّاسِ

٢٨٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضِيرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُيَيْدٍ اللَّهِ: أَنَّ أَبَا مُرَّةَ، مَوْلَى أُمِّ هَانِيٍّ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِيٍّ بِنْتَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ: ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ، فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ وَفَاطِمَةُ تَسْتُرُهُ، فَقَالَ: «مَنْ هَذِهِ؟» فَقَلَّتْ: أَنَا أُمُّ هَانِيٍّ.

٢٨١ - حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفِيَّانُ، عَنْ أَلْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: سَرَرْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ يَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَغَسَلَ يَدِيهِ، ثُمَّ صَبَ بَيْمَنِيهِ عَلَى شِمَالِهِ، فَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ، ثُمَّ مَسَحَ يَدِيهِ عَلَى الْحَائِطِ أَوِ الْأَرْضِ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وُضُوءَ الصَّلَاةِ عَيْرَ رِجْلِيهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى جَسَدِهِ الْمَاءَ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ قَدَمَيْهِ.

تَابَعَهُ أَبُو عَوَانَةَ، وَابْنُ فُضَيْلٍ فِي السَّتِيرِ.

## ٢٢ - بَابُ إِذَا أَحْتَلَمْتُ الْمَرْأَةَ

٢٨٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبِ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَتْ أُمُّ سَلِيمٍ، امْرَأَ أَبِي طَلْحَةَ، إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحِي مِنَ الْحَقِّ، هَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا هِيَ أَحْتَلَمْتُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نَعَمْ، إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ».

**R. 23 - Sur la sueur de la personne qui est en état d'impureté majeure, et sur le fait que le corps du musulman ne peut être un impur rituellement**

283 - Abu Hurayra: Le Prophète (ç) croisa Abu Hurayra dans l'une des ruelles de Médine alors que ce dernier était en état de *janâba*. "Je l'esquivai, dit Abu Hurayra..." En fait, il partit pour faire des ablutions majeures. Et une fois revenu, le Prophète lui dit: "Où étais-tu donc parti? ô Abu Hurayra! — J'étais en état d'impureté majeure, répondit Abu Hurayra, et je n'ai pas voulu m'asseoir avec toi alors que je n'étais pas pur... — Gloire à Dieu! le [corps du] musulman ne peut devenir une impureté."

**R. 24 - Sur le fait que celui qui est en état de *janâba* sort de chez lui et marche dans le souk ou ailleurs**

\* 'Atâ': Celui qui est en état de *janâba* peut se faire appliquer des ventouses, se couper les ongles et les cheveux, et ce même s'il n'a pas fait des ablutions mineures.

284 - Qatâda: Anas ben Mâlik rapporta à Qatâda que le Prophète (ç) commerçait avec ses épouses en une seule nuit. Il avait alors neuf épouses.

285 - Abu Hurayra dit: «Une fois, le Messager de Dieu (ç) me croisa alors que j'étais en état de *janâba*. Il me tint par la main et moi de marcher avec lui jusqu'au moment où il s'assit. Là, je m'esquivai, me rendis à l'endroit où je séjournais et je fis des ablutions majeures. A mon retour, je trouvai le Prophète [encore] assis. Il me dit: "Mais où étais-tu? ô Abu Hir!" Je le mis au courant et lui de s'écrier: "Gloire à Dieu! ô Abu Hir! [le corps] du Croyant ne peut être une impureté."»

**R. 25 - Sur le fait que celui qui est en état de *janâba* reste dans la maison lorsqu'il fait des ablutions mineures avant des ablutions majeures**

286 - Abu-Salama dit: «Une fois, j'interrogeai 'Â'icha : "Est-ce que le Prophète (ç) dormait en état de *janâba*? — Oui, répondit-elle, mais [avant], il faisait des ablutions mineures."»

## ٢٣ - باب: عَرَقُ الْجِنْبِ، وَأَنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ

٢٨٣ - حَدَّثَنَا عَلَيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرٌ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَقِيهِ فِي بَعْضِ طَرِيقِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ جُنْبٌ، فَانْخَنَسَتْ مِنْهُ، فَذَهَبَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ: «أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟». قَالَ: كُنْتُ جُنْبًا، فَكَرِهْتُ أَنْ أُجَالِسَكَ وَأَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ، فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ الْمُسْلِمَ لَا يَنْجُسُ؟».

## ٢٤ - باب: الْجِنْبُ يَخْرُجُ وَيَمْشِي فِي السُّوقِ وَغَيْرِهِ

وَقَالَ عَطَاءً: يَخْتَجِمُ الْجِنْبُ، وَيَقْلُمُ أَطْفَارَهُ، وَيَحْلِقُ رَأْسَهُ، وَإِنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ.

٢٨٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَادٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرْيَعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ، عَنْ قَتَادَةَ: أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُمْ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ، فِي اللَّيْلَةِ الْوَاحِدَةِ، وَلَهُ يَوْمَئِذٍ تِسْعُ نِسْوَةً.

٢٨٥ - حَدَّثَنَا عَيَاشُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى: قَالَ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ بَكْرٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: لَقِيَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا جُنْبٌ، فَاخْدَبَ بِيَدِي، فَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى قَعَدَ، فَانْسَلَّتْ، فَأَتَيْتُ الرَّحْلَ، فَاغْتَسَلَتْ ثُمَّ جَثَّ وَهُوَ قَاعِدٌ، فَقَالَ: «أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هِرَّ». فَقُلْتُ لَهُ، فَقَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ يَا أَبَا هِرَّ، إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ».

## ٢٥ - باب: كَيْنُونَةُ الْجِنْبِ فِي الْبَيْتِ،

إِذَا تَوَضَّأَ قَبْلَ أَنْ يَغْتَسِلَ

٢٨٦ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ وَشَيْبَانٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ قَالَ: سَأَلَتْ عَائِشَةَ: أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَرْقُدُ وَهُوَ جُنْبٌ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، وَيَتَوَضَّأُ.

**R. 26 - Sur le sommeil de celui  
qui est en état de *janâba***

287 - Ibn ‘Umar: ‘Umar ben al-Khatâb interrogea le Messager de Dieu (ç): “Est-ce que l’un de nous peut dormir en état de *janâba*? — Oui, répondit le Prophète, lorsque l’un de vous fait des ablutions mineures, il peut alors dormir en étant en état de *janâba*.”

**R. 27 - Sur celui qui est en état de *janâba* et fait  
des ablutions mineures, avant de dormir**

288 - ‘Â’icha dit: «Lorsque le Prophète (ç) voulait dormir alors qu’il était en état de *janâba*, il lavait ses parties intimes puis faisait des ablutions mineures similaires à celles de la prière.»

289 - ‘Abd-ul-Lâh: Le Prophète (ç) fut interrogé par ‘Umar: “Est-ce que l’un de nous peut dormir en état de *janâba*? — Oui, répondit le Prophète, s’il fait des ablutions mineures.”

290 - ‘Abd-ul-Lâh ben ‘Umar dit: «Une fois, ‘Umar ben al-Khatâb dit au Messager de Dieu (ç) qu’il lui arrivait d’être en état de *janâba* pendant la nuit. “Fais des ablutions mineures et lave ta verge puis dors!” lui dit le Messager de Dieu (ç).”»

**R. 28 - Lorsque les deux parties génitales, de l’homme  
et de la femme, se rapprochent...**

291 - D’après Abu Hurayra, le Prophète (ç) [dit]: «Lorsque l’homme se met entre les quatre membres d’une femme puis “la fatigue”<sup>(1)</sup>, dans ce cas les ablutions majeures sont obligatoires.»

\* Un *hadîth* similaire a été rapporté par ‘Amrû ben Marzûq — en suivant Hichâm — en le tenant de Chu‘ba.

\* Un autre *hadîth* similaire a été rapporté par Mûsa, et ce directement de ’Abân, directement de Qatâda, directement d’al-Hasan.

---

(1) Une métaphore qui veut dire qu’il y a eu introduction de la verge.

## ٢٦ - باب : نَوْمِ الْجُنُبِ

٢٨٧ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبْنِ عُمَرَ: أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ: أَيْرَقْدُ أَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلَيْرَقْدُ وَهُوَ جُنُبٌ». ﴿وَهُوَ جُنُبٌ﴾.

## ٢٧ - باب : الْجُنُبِ يَتَوَضَّأُ ثُمَّ يَنَامُ

٢٨٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَنَامَ، وَهُوَ جُنُبٌ، غَسَلَ فَرْجَهُ، وَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ.

٢٨٩ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: آسْتَفْتَنِي عُمَرُ النَّبِيِّ ﷺ: أَيَّامُ أَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ».

٢٩٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: ذَكَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: أَنَّهُ تُصِيبُهُ الْجَنَابَةُ مِنَ اللَّيْلِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَوَضَّأْ، وَأَغْسِلْ ذَكَرَكَ، ثُمَّ نَمْ». ﴿ثُمَّ نَمْ﴾.

## ٢٨ - باب : إِذَا أَلْتَقَنِي الْخِتَانَانِ

حَدَّثَنَا مَعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ حٍ.

٢٩١ - وَحَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ «إِذَا جَلَسَ بَيْنَ شُعْبَهَا الْأَرْبَعَ، ثُمَّ جَهَدَهَا، فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ». تَابَعَهُ عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ شُعْبَةَ: مِثْلُهُ. وَقَالَ مُوسَى: حَدَّثَنَا أَبْنُ أَبِي قَاتَلَةَ أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ: مِثْلُهُ.

### R. 29 - Sur le lavage des parties — de l'homme — touchées par l'écoulement vaginal de la femme

292 - 'Atâ' ben Yâsir rapporte à son tour avoir été informé par Zayd ben Khâlid al-Juhany sur ce qui suit: Zayd interrogea une fois 'Uthmân ben 'Affân en disant: "Que dis-tu de l'homme qui commerce avec sa femme sans éjaculer? — Il doit faire des ablutions mineures similaires à celle de la prière et laver sa verge... J'ai entendu cela du Messager de Dieu (ç)", dit 'Uthmân.

[‘Atâ’ ben Yasâr]<sup>(1)</sup>: J'interrogeai sur le sujet 'Ali ben Abu Tâlib, az-Zubayr ben al-'Awâm, Țalha ben 'Ubayd-ul-Lâh et 'Ubay ben Ka'b (que Dieu les agrée tous), et la réponse fut la même.

\* Yahya: Directement d'Abu Salama qui rapporte avoir été informé par 'Urwa ben az-Zubayr, qui rapporte à son tour qu'Abu 'Ayyub l'avait informé avoir entendu cela du Messager de Dieu (ç).

293 - Abu Ayyûb dit: «'Ubay ben Ka'b m'a rapporté avoir interrogé le Messager de Dieu (ç) en disant: "O Messager de Dieu! [que doit faire] l'homme lorsqu'il commerce avec la femme sans éjaculer? — Il doit laver ses parties touchées par l'écoulement vaginal, puis faire des ablutions mineures avant de prier."»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: Les ablutions majeures sont plus conformes à la précaution. Quant au dernier *hadîth*, il n'a été mentionné que pour montrer les divergences [des *uléma*].

---

(1) Il se peut qu'il s'agit du 'Uthmân.

## ٢٩ - باب: غسل ما يصيب من فرج المرأة

٢٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرْ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ يَحْمَى: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ: أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ أَخْبَرَهُ: أَنَّ رَيْدَ بْنَ خَالِدَ الْجَهْنَيَّ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَانَ فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِذَا جَاءَكَ الرَّجُلُ أَمْرَأَتَهُ فَلَمْ يُمْنِ؟ قَالَ عُثْمَانُ: يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ . قَالَ عُثْمَانُ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ . فَسَأَلَتْ عَنْ ذَلِكَ عَلِيَّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَالزُّبَيرَ بْنَ الْعَوَامِ، وَطَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَأَبِي بْنِ كَعْبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، فَأَمْرُوهُ بِذَلِكَ .

قَالَ يَحْمَى: وَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ: أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيرِ أَخْبَرَهُ: أَنَّ أَبَا أَيُوبَ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

٢٩٣ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ: حَدَّثَنَا يَحْمَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو أَيُوبَ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي بْنِ كَعْبٍ أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِذَا جَاءَكَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ فَلَمْ يُنْزِلْ؟ قَالَ: «يَغْسِلُ مَا مَسَّ الْمَرْأَةَ مِنْهُ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ وَيُصَلِّي» .  
قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْغُسْلُ أَحْوَطُ، وَذَاكَ الْآخِرُ، وَإِنَّمَا بَيْنَا لِإِخْتِلَافِهِمْ .

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

## VI. LES MENSTRUES

\* Ils t'interrogent sur les menstrues. Dis: «C'est une affection». Eloignez-vous des femmes en cours de menstruation. N'approchez d'elles qu'une fois purifiées. Quand elles seront en état, allez à elle par où Dieu l'a pour vous décrété. Dieu aime les enclins au repentir. Il aime les scrupuleux de pureté<sup>(1)</sup>.

**R. 1 - Comment était le début des menstrues. — Sur les paroles suivantes du Prophète (ç): “Ceci est une chose décidée par Dieu envers les filles d’Adam.”**

\* Quelques-uns dirent: La première fois que Dieu *envoya* les menstrues, ce fut chez les Israélites.

\* Mais le *hadîth* du Prophète (ç) est plus général.

### R - A propos de la femme lorsqu'elle a ses menstrues

294 - ‘Â’icha dit: «Nous sortîmes [de Médine] en ayant l'intention d'accomplir le *hajj*. À notre arrivée à Sarif, j'eus mes menstrues. Et en entrant chez moi, le Messager de Dieu (ç) me trouva en train de pleurer. “Qu’as-tu? me dit-il, viens-tu d'avoir tes menstrues? — Oui, répondis-je. — Ceci est une chose que Dieu a décidée envers les filles d’Adam... Fais ce que fait tout pèlerin, sans toutefois tourner autour du Temple.”

«Le Messager de Dieu (ç), reprit ‘Â’icha, sacrifia des vaches pour ses épouses.»

---

(1) Al-Baqara, 222.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٦ - كتاب الحيض

وقول الله تعالى: «وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَذِي فَاعْتَزِلُوا - إِلَى قَوْلِهِ - وَيُحِبُّ  
الْمُتَطَهِّرِينَ»<sup>(١)</sup>.

١ - باب: كيف كان بدء الحيض، وقول النبي ﷺ  
«هَذَا شَيْءٌ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَىٰ بَنَاتِ آدَمَ».

وقال بعضهم: كان أول ما أرسى الحيض على بنى إسرائيل. وحديث النبي ﷺ  
أكثر.

### باب - الأمر بالنفاس إذا نفست

٢٩٤ - حَدَثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ  
الْقَاسِمِ قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ: خَرَجْنَا لَا نُرَى إِلَّا الحَجَّ، فَلَمَّا  
كُنَّا بِسَرِيفٍ حِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، قَالَ: «مَا لَكِ أَنْفَسْتِ؟». قُلْتُ:  
نَعَمْ، قَالَ: «إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَبِيرٌ اللَّهُ عَلَىٰ بَنَاتِ آدَمَ، فَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُ، غَيْرَ أَنْ لَا  
تَطْوِي بِالْبَيْتِ». قَالْتُ: وَضَحَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ نِسَائِهِ بِالْبَقْرِ.

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٢.

**R. 2 - Sur le fait que la femme ayant ses menstrues lave la tête de son mari et lui démêle les cheveux**

295 - 'Â'icha dit: «Je démêlais les cheveux du Messager de Dieu (ç) alors que j'avais mes menstrues.»

296 - D'après Hichâm, 'Urwa fut interrogé: "Est-ce que la femme qui a ses menstrues peut me servir? Et celle qui est en état de *janâba*, est-ce qu'elle peut m'approcher? — Tout cela m'est sans gravité, répondit 'Urwa, et en toutes ces circonstances elle peut me servir. Il n'y a aucun mal à cela, pour quiconque. 'Â'icha m'a rapporté qu'elle avait l'habitude de démêler... — C'est-à-dire, les cheveux du Messager de Dieu (ç) — alors qu'elle avait ses menstrues. Quant au Messager de Dieu (ç), il observait en cette période-là une retraite spirituelle dans la mosquée: il lui approchait la tête et elle, de sa chambre, elle lui démêlait les cheveux bien qu'elle avait ses menstrues."

**R. 3 - Sur la récitation [du Coran] par un homme, en mettant sa tête dans le giron de sa femme qui a ses menstrues**

\* Abu Wâ'il envoyait des fois sa domestique — qui avait alors ses menstrues — chez Abu Razîn pour qu'elle lui apportât le *mushaf*. [En revenant], elle le tenait par un cordon.

297 - 'Â'icha dit: «Le Prophète (ç) s'allongeait en posant sa tête dans mon giron alors que j'avais mes menstrues. Après quoi, il se mettait à réciter du Coran.»

**R. 4 - Sur celui qui appelle le *nifâs*<sup>(1)</sup> menstrues**

298 - Um Salama dit: «Habillée d'une *khamîsa*<sup>(2)</sup> et allongée avec le Prophète (ç) j'eus, tout à coup, mes menstrues. Je me fofilai alors et je pris mes habits déjà préparés pour les menstrues. "As-tu eu ton *nifâs*? — Oui, répondis-je." Il m'appela et moi de revenir m'allonger avec lui sous la *khamîla*<sup>(4)</sup>.»

(1) Le *nifâs* est le sang qui sort du vagin de la femme. Il peut être celui des loches (*nifâs*) comme il peut être celui des menstrues (*hayd*).

(2) La *khamîsa* est une robe de couleur noire avec des bordures.

(3) Dans le texte «*anufistî*» qui est un verbe tandis que dans le traduction on trouve «*nifâs*» qui est un nom.

(4) Ici, la *khamîla* n'est autre que la *khamîsa*.

## ٢ - باب : غسل الحائض رأس زوجها وترجيله

٢٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَرْجُلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا حَائِضٌ.

٢٩٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ: أَنَّ ابْنَ جُرَيْحٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ أَنَّهُ سُئِلَ: أَتَتْدُمُنِي الْحَائِضُ، أَوْ تَدْنُو مِنِي الْمَرْأَةُ وَهِيَ جُنْبٌ؟ فَقَالَ عُرْوَةُ: كُلُّ ذَلِكَ عَلَيَّ هَيْنَ، وَكُلُّ ذَلِكَ تَدْنُو مِنِي، وَلَيْسَ عَلَيَّ أَحَدٌ فِي ذَلِكَ بَاسٌ، أَخْبَرَتِنِي عَائِشَةُ: أَنَّهَا كَانَتْ تُرْجَلُ - تَعْنِي رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ - وَهِيَ حَائِضٌ، وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَئِذٍ مُجَاوِرٌ فِي الْمَسْجِدِ، يُدْنِي لَهَا رَأْسَهُ، وَهِيَ فِي حُجْرَتِهَا، فَتُرْجَلُهُ وَهِيَ حَائِضٌ.

## ٣ - باب : قراءة الرجل في حجر أمرأة وهي حائض

وَكَانَ أَبُو وَائِلٍ: يُرْسِلُ خَادِمَهُ وَهِيَ حَائِضٌ إِلَى أَبِي رَزِينَ، فَتَأْتِيهِ بِالْمُصَحَّفِ، فَتُمْسِكُهُ بِعِلَاقَتِهِ.

٢٩٧ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَينٍ: سَمِعَ زُهَيرًا، عَنْ مَنْصُورٍ بْنِ صَفِيَّةَ: أَنَّ أُمَّةَ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ عَائِشَةَ حَدَّثَتْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ يَتَكَبَّرُ فِي حَجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ.

## ٤ - باب : مَنْ سَمَّى النَّفَاسَ حَيْضًا

٢٩٨ - حَدَّثَنَا الْمَكِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَبِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: أَنَّ زَيْنَبَ آبَةَ أُمَّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ حَدَّثَتْهَا قَالَتْ: يَبْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، مُضْطَجِعَةً فِي خَمِيسَةٍ، إِذْ حِضَتْ، فَأَنْسَلَتْ، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيسَنِي، قَالَ: «أَنْفِسَتِ؟». قَلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخَمِيسَةِ.

### R. 5 - Sur le fait d'avoir un contact avec une femme qui a ses menstrues

299 - ‘Â’icha dit: «Je faisais avec le Prophète (ç) des ablutions majeures à partir d’un seul récipient, tous deux étant en état de *janâba*.

300 - «Il m’ordonnait de mettre le ‘izâr<sup>(1)</sup> [autour du ventre]. C’est après cela qu’il commençait à me toucher alors que j’avais mes menstrues.

301 - «[De la mosquée, où] il observait une retraite spirituelle, il me tendait sa tête; et moi de la lui laver alors que j’avais mes menstrues.»

302 - ‘Â’icha dit: «Lorsque l’une d’entre nous avait ses menstrues et que le Messager de Dieu (ç) voulait la toucher, il lui ordonnait de mettre le ‘izâr [autour du ventre], au moment même où le sang coulait, puis il se mettait à la toucher<sup>(2)</sup>.»

‘Â’icha: «Qui d’entre vous peut maîtriser son désir comme c’était le cas du Prophète (ç)?»

\* Khâlid et Jarîr suivent dans ce *hadîth* ‘Ali ben Mushir en le tenant d’ach-Chaybâny.

303 - ‘Abd-ul-Lâh ben Chaddâd dit: «J’ai entendu Maymûna dire: “En voulant toucher une de ses épouses, le Messager de Dieu (ç) ordonnait la concernée à mettre un ‘izâr [autour du ventre] malgré ses menstrues.”»

\* Rapporté aussi par Sufyân, d’ach-Chaybâni...

### R. 6 - Sur le fait que celle qui a ses menstrues n’observe pas le jeûne

304 - Abu Sa’îd al-Khudry dit: «Pendant la fête du Sacrifice — ou: de la rupture du jeûne —, le Messager de Dieu (ç) sortit en prenant la direction du *musalla*<sup>(3)</sup>. De passage devant les femmes, il leur dit: “O femmes! faites l’aumône, car j’ai vu que vous formiez la majeure partie des gens du Feu! — Et pour quelle raison? ô Messager de Dieu! demandèrent-elles. — C’est que vous exagérez à maudire et vous méconnaissez [le droit] du compagnon... A part vous, je n’ai jamais vu d’être manquant de raison et de religion et qui peut mieux faire perdre

(1) Le ‘izâr est un genre de drap.

(2) Sans toutefois arriver au coït.

(3) Lieu où l’on fait la prière.

## ٥ - باب : مُبَاشِرَةُ الْحَائِضِ

٢٩٩ - حَدَّثَنَا قَيْصَرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَغْتَسِلُ أَنَا وَالنِّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ، كِلَانَا جُنْبٌ.

٣٠٠ - وَكَانَ يَأْمُرُنِي فَاتَّرُ، فَيَبَاشِرُنِي وَأَنَا حَائِضٌ.

٣٠١ - وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ، فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

٣٠٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو إِسْحَاقَ - هُوَ الشَّيْبَانِيُّ - عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا، فَأَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُبَاشِرَهَا، أَمْرَهَا أَنْ تَتَّرَزَ فِي فَوْرٍ حَيْضَتِهَا، ثُمَّ يُبَاشِرُهَا. قَالَتْ: وَأَيُّكُمْ يَمْلِكُ إِربَهُ، كَمَا كَانَ النِّبِيُّ ﷺ يَمْلِكُ إِربَهُ.  
تَابِعُهُ خَالِدٌ وَجَرِيرٌ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ.

٣٠٣ - حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ مَيْمُونَةَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ - إِذَا أَرَادَ أَنْ يُبَاشِرَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ، أَمْرَهَا فَاتَّرَتْ وَهِيَ حَائِضٌ. وَرَوَاهُ سُفِيَّانُ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ.

## ٦ - باب : تَرْكُ الْحَائِضِ الصَّومُ

٣٠٤ - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرِيمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدٌ، - هُوَ أَبْنُ أَسْلَمَ - عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي أَضْحَى - أَوْ فِطْرٍ - إِلَى الْمُصَلَّى، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصْدَقُنَّ فَإِنِّي أُرِيتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ». فَقُلْنَا: وَبِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْبِرُنَّ اللُّغْنَ، وَتَكْفُرُنَّ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبُرُّ الرُّجُلَ الْحَازِمَ مِنْ إِخْدَائِنَ». قُلْنَا: وَمَا

l'esprit d'un homme ferme. — En quoi réside notre manque de religion et de raison? ô Messager de Dieu! — Le témoignage de la femme, n'est-il pas équivalent à la moitié de celui de l'homme? — Certes, reconnurent-elles. — Eh bien! cela fait partie du manque de raison... De plus, la femme, lorsqu'elle a ses menstrues, n'abandonne-t-elle pas la prière et le jeûne? — Certes oui. — Cela tient du manque de la religion.”»

### **R. 7 - La femme qui a ses menstrues peut accomplir tous les rites [du *hajj*] sauf le fait de tourner autour du Temple**

\* Ibrâhîm: Il n'y a aucun mal à ce qu'elle récite quelques versets.

\* Ibn ‘Abbâs ne voyait aucun mal à ce que la personne en état de *janâba* récite le Coran.

\* Le Prophète (ç) citait le nom de Dieu en toute circonstance.

\* Um ‘Atiyya: On nous ordonnait de [faire] sortir les femmes ayant leurs menstrues. [En effet, elles sortaient],... prononçaient le *tekbîr* derrière les hommes et faisaient des invocations.

\* Ibn ‘Abbâs: Abu Sufyân m'a rapporté qu'Héraclius avait demandé qu'on lui lût la lettre du Prophète (ç). En la lisant, [on avait remarqué] qu'elle contenait: *Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux et: O Gens du Livre! venez à une formule*<sup>(1)</sup>...

\* ‘Atâ — de Jâbir — a dit: ‘Â’icha eut [pendant le *hajj*] ses menstrues. Elle fit tous les rites, sauf la tournée autour du Temple. De plus, elle ne priait pas [durant sa période menstruelle].

\* Al-Hakam: J'égorge des fois les animaux malgré mon état de *janâba*. Dieu dit: **Ne mangez pas de viandes sur lesquelles n'aurait pas été prononcé le nom de Dieu**<sup>(2)</sup>.

305 - ‘Â’icha dit: «Nous sortîmes [de Médine] avec le Prophète (ç) ne visant que le *hajj*. A notre arrivée à Sharif, j'eus mes menstrues. Et en entrant chez moi, le Prophète (ç) me trouva en train de pleurer. “Quelle est la chose qui te fait pleurer?” me dit-il. — J'aurais voulu ne pas avoir commencer le *hajj* cette année, lui dis-je. — Il paraît que tu viens d'avoir tes menstrues. — Oui. — Cela est une chose

(1) ’Al-’Imrân, 64.

(2) ’Al-’Anâm, 121.

نُقْصَانٌ دِينَنَا وَعَقْلَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟». قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا». أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟». قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا».

## ٧ - بَابٌ : تَقْضِيُ الْحَائِضُ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا إِلَّا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ

وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا يَأْسَ أَنْ تَقْرَأَ الْآيَةَ. وَلَمْ يَرَ أَبْنَ عَبَّاسٍ بِالْقِرَاءَةِ لِلْجُنُبِ بِأَسَأً. وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ. وَقَالَتْ أُمُّ عَطَيَّةَ: كُنَّا نُؤْمِنُ أَنَّ يَخْرُجُ الْحُجَّاجُ فِيْكَبِرَنَ بِتَكْبِيرِهِمْ وَيَدْعُونَ.

وَقَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: أَخْبَرَنِي أُبُو سُفْيَانٌ: أَنَّ هِرَقْلَ: دَعَا بِكِتَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَرَأَ فَإِذَا فِيهِ: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَ: 『يَأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ』»<sup>(١)</sup>.

وَقَالَ عَطَاءُ، عَنْ جَابِرٍ: حَاضَتْ عَائِشَةُ فَنَسَكَتِ الْمَنَاسِكَ، غَيْرَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ، وَلَا تُصْلِي.

وَقَالَ الْحَكَمُ: إِنِّي لَأَذْخُ وَأَنَا جُنُبٌ، وَقَالَ اللَّهُ: 『وَلَا تَأْكُلُوا مِنَ الْمُنْذَكِرِ أَسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ』<sup>(٢)</sup>.

٣٠٥ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا سَرَفَ، طَمَثْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: «مَا يُبَكِّيكِ؟». قُلْتُ: لَوْدِدْتُ وَاللَّهِ أَنِّي لَمْ أُحْجَّ الْعَامَ. قَالَ: «لَعَلَّكِ نُفِسْتِ». قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: «فَإِنَّ ذَلِكَ شَيْءٌ

(١) سورة آل عمران: الآية ٦٤.

(٢) سورة الأنعام: الآية ١٢١.

décidée par Dieu à l’égard des filles d’Adam... Fais tout ce que fait le pèlerin! mais ne fais pas les tournées autour du Temple, et ce jusqu’à ce que tu sois pure [rituellement].”»

### **R. 8 - Sur la métrorragie**

306 - ‘Â’icha dit: «Fâtimâ bent Abu Jahch dit au Messager de Dieu (ç): “O Messager de Dieu! je ne suis jamais pure [du sang des menstrues]; dois-je laisser la prière? — Cela n’a rien à voir avec les menstrues, répondit le Messager de Dieu (ç), il s’agit plutôt [du sang] d’une veine. Tu dois laisser la prière dès le commencement de l’écoulement menstruel; mais lorsque sa période habituelle s’achève, tu dois dans ce cas te laver du sang puis prier!”»

### **R. 9 - Sur le lavage du sang des menstrues**

307 - ’Asmâ’ bent Abu Bakr dit: «Une femme interrogea le Messager de Dieu (ç) en disant: “O Messager de Dieu! que doit faire l’une de nous lorsque son vêtement est touché par le sang des menstrues? — Si le sang des menstrues touche le vêtement de l’une de vous, répondit le Messager de Dieu (ç), elle doit le gratter avec le bout des doigts humides puis l’asperger d’eau avant de pouvoir prier.”»

308 - ‘Â’icha dit: «Lorsque l’une de nous avait ses menstrues et voulait purifier [son vêtement]..., elle grattait le sang avec le bout des doigts humides, puis lavait l’endroit en question et aspergeait d’eau le reste du vêtement, pour enfin le mettre et faire la prière.»

### **R. 10 - Sur la retraite spirituelle de celle qui a une métrorragie**

309 - ‘Â’icha : L’une des femmes du Prophète (ç) observa une retraite spirituelle avec lui, et ce malgré qu’elle avait une métrorragie: elle voyait le sang. Des fois, à cause de la force de l’écoulement sanguin, elle posait une écuelle en-dessous d’elle.

‘Ikrima prétend qu’en voyant le suc du carthame, ‘Â’icha dit: «Il semble que le liquide qu’une telle perdait est comme celui-là.»

310 - ‘Â’icha dit: «L’une des épouses du Messager de Dieu (ç) fit avec lui une retraite spirituelle. Elle voyait [qu’elle était en train de perdre] du sang et un

كَتَبَ اللَّهُ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَأَفْعَلَيْهِ مَا يَفْعَلُ الْحَاجُ، غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهَرِي».

## ٨ - بَابُ الْإِسْتِحَاضَةِ

٣٠٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاطِمَةُ بْنُتُ أَبِيهِ حَبِيشٍ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَا أَطْهُرُ، أَفَادَعُ الصَّلَاةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَاتُرُكِي الصَّلَاةُ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّي».

## ٩ - بَابُ غَسْلِ دَمِ الْمَحِيضِ

٣٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ فَاطِمَةَ بْنِتِ الْمُنْبِرِ، عَنْ أُسْمَاءَ بْنِتِ أَبِيهِ بَكْرٍ أَنَّهَا قَالَتْ: سَأَلَتِ امْرَأَةٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا، إِذَا أَصَابَ ثُوبَهَا الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ، كَيْفَ تَضَعَّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَصَابَ ثُوبَ إِحْدَانَكُنَّ الدَّمُ مِنَ الْحَيْضَةِ، فَلْتَقْرُصْهُ، ثُمَّ لِتَنْضَحْهُ بِمَاءٍ ثُمَّ لِتُصَلِّي فِيهِ».

٣٠٨ - حَدَّثَنَا أَصْبَغُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ: حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كَانَتْ إِحْدَانَا تَحِيلُّ، ثُمَّ تَقْرِصُ الدَّمَ مِنْ ثُوبِهَا عِنْدَ طُهْرِهَا، فَتَغْسِلُهُ وَتَنْضَحُ عَلَى سَائِرِهِ، ثُمَّ تُصَلِّي فِيهِ.

## ١٠ - بَابُ الْإِعْتِكَافِ لِلْمُسْتَحَاضَةِ

٣٠٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْتَكَفَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ، وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ تَرَى الدَّمَ، فَرُبَّمَا وَضَعَتِ الطُّسْتَ تَحْتَهَا مِنَ الدَّمِ. وَزَعَمَ: أَنَّ عَائِشَةَ رَأَتْ مَاءَ الْعُصْفُرِ، فَقَالَتْ: كَانَ هَذَا شَيْءٌ كَانَتْ فُلَانَةً تَجِدُهُ.

٣١٠ - حَدَّثَنَا قُتْبَيْهُ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرْبَعٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: أَعْتَكَفْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امْرَأَةٌ مِنْ أَزْوَاجِهِ، فَكَانَتْ تَرَى الدَّمَ وَالصُّفْرَةَ، وَالظُّنْتَ

liquide jaunâtre. Il y avait en-dessous d'elle une écuelle et elle faisait sa prière [malgré ces pertes].»

311 - 'Â'icha: L'une des Mères des Croyants observa une retraite spirituelle malgré sa métrorragie.

**R. 11 - Est-ce que la femme peut prier en portant le vêtement qu'elle avait sur elle pendant ses menstrues?**

312 - 'Â'icha dit: «L'une de nous n'avait qu'un seul vêtement; touché par du sang, elle mouillait l'endroit concerné avec sa salive et le grattait avec son ongle».

**R. 12 - Sur le baume pour la femme lorsqu'elle fait des ablutions majeures à cause des menstrues**

313 - Um 'Atiyya rapporte: Au temps du Prophète (ç), on nous interdisait de porter le deuil d'un mort plus de trois jours, sauf s'il s'agissait d'un mari; et dans ce cas le deuil était de quatre mois plus dix jours. On ne doit ni s'enduire [les yeux] de collyre, ni mettre du baume, ni porter un vêtement teint, sauf s'il s'agissait d'un vêtement teint puis tissé. Après la fin de l'écoulement menstruel, lorsque l'une de nous faisait des ablutions majeures à cause des menstrues, on pouvait faire usage d'un peu du costus [ou du] '*adfâr*<sup>(1)</sup>'. Enfin, on nous interdisait de suivre les convois funèbres.

\* Rapporté aussi par Hichâm ben Hassân: de Ḥafṣa, d'Um 'Atiyya, du Prophète (ç)...

**R. 13 - Sur le fait que la femme se frotte [les cheveux] lorsqu'elle veut se purifier des menstrues. — Sur la manière avec laquelle elle fait ses ablutions majeures et comment elle prend un morceau de laine<sup>(2)</sup> parfumé et le passe sur les traces du sang**

314 - 'Â'icha: Une femme interrogea le Prophète (ç) sur les ablutions majeures à cause des menstrues. Il lui montra la façon puis lui dit: "Prends un morceau de laine parfumé de musc et purifie-toi en faisant usage!"

— Comment dois-je me purifier? demanda la femme.

(1) Espèce d'aromate qui, arraché, présente la forme des ongles.

(2) Ou: de cotton.

تحتَّها، وَهِيَ تُصلِّي.

٣١١ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ بَعْضَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ آتَتْكَفْتَ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ.

## ١١ - بَابٌ: هَلْ تُصَلِّيُّ الْمَرْأَةُ فِي ثَوْبٍ حَاضِتْ فِيهِ

٣١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو نَعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ أَبْنِ أَبِي نَعِيمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَا كَانَ لِإِخْدَانَا إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ، تَحِيطُ فِيهِ، فَإِذَا أَصَابَهُ شَيْءٌ مِّنْ دَمٍ، قَالَتْ يُرِيقُهَا، فَقَصَعَتْهُ بِطَفْرِهَا.

## ١٢ - بَابٌ: الطِّبِّ لِلْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ

٣١٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَابِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُوبَ، عَنْ حَفْصَةَ - قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: أُوْهَشَامُ بْنُ حَسَانٍ، عَنْ حَفْصَةَ - عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: كُنَّا نُنَهَى أَنْ نُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا، وَلَا نَكْتَحِلُ، وَلَا نَتَطَبِّبُ، وَلَا نَلْبِسُ ثَوْبًا مَضْبُوغًا إِلَّا ثَوْبَ عَصْبٍ، وَقَدْ رُخِّصَ لَنَا عِنْدَ الطُّهُورِ، إِذَا آغْتَسَلْتَ إِخْدَانَا مِنْ مَحِيضِهَا، فِي نُبْدَةٍ مِنْ كُسْتِ أَطْفَارٍ، وَكُنَّا نُنَهَى عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائزِ. قَالَ: وَرَوَاهُ هِشَامُ بْنُ حَسَانٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

## ١٣ - بَابٌ: ذَلِكَ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا إِذَا تَطَهَّرَتْ مِنَ الْمَحِيضِ، وَكَيْفَ تَغْتَسِلُ، وَتَأْخُذُ فِرْصَةً مُمْسَكَةً، فَتَتَبَعَّدُ أَثْرَ الدَّمِ

٣١٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ عَيْنَةَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ صَفِيَّةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ، فَأَمْرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ، قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مِنْ مِسْكٍ، فَتَطَهَّرِي بِهَا». قَالَتْ: كَيْفَ أَتَطَهَّرُ؟ قَالَ: «تَطَهَّرِي بِهَا». قَالَتْ:

- Purifie-toi en en faisant usage!
- Comment? insista-t-elle.
- Gloire à Dieu! s'exclama le Prophète, purifie-toi!” Sur ce, je la tirai vers moi et lui dis: “Passe le morceau sur les traces du sang!”

#### **R. 14 - Sur les ablutions majeures à cause des menstrues**

315 - ‘Â’icha: Une femme des Ansar dit au Prophète (ç): “Comment dois-je faire des ablutions majeures à cause des menstrues? — Prends un morceau de laine parfumé de musc, répondit le Prophète par trois fois, puis fais des ablutions mineures (peut-être qu'il ajouta: *en en faisant usage* )!” Après cela, pris d'un sentiment de pudeur, il détourna son visage. Et moi de tirer cette femme vers moi pour lui expliquer ce que le Prophète (ç) voulait dire.

#### **R. 15 - Sur le fait que la femme se peigne les cheveux pendant ses ablutions majeures qu'elle observe à cause des menstrues**

316 - ‘Urwa: ‘Â’icha dit: «Pendant le pèlerinage de l’Adieu, je me mis en état de sacralisation (*ihrâm*) avec le Messager de Dieu (ç). Mais j’étais de ceux qui firent le *tamatu*<sup>(1)</sup> sans toutefois présenter une bête pour le sacrifice (hady).»

‘Â’icha rapporte avoir eu ses menstrues et que l’écoulement du sang ne prit fin qu’à la nuit de ‘Arafa. Elle dit: “O Messager de Dieu! voici la nuit de ‘Arafa... Je viens de commencer un *tamatu* de ‘umra.” Le Messager de Dieu (ç) lui dit: “Dénoue tes cheveux, peigne-toi et renonce à ta ‘umra.” Et c’est ce que je fis, dit ‘Â’icha. Mais à la fin du *hadj*, le Prophète, à la nuit d’al-Hasba, donna l’ordre à ‘Abd-ar-Rahmân de m’amener faire la ‘umra à partir d’at-Tan’îm.

#### **R. 16 - Sur le fait que la femme dénoue ses cheveux en voulant faire des ablutions majeures à cause des menstrues**

317 - ‘Â’icha dit: «A notre sortie [pour le pèlerinage], la nouvelle lune du mois de *dhu-l-hidja* était à son début. Le Messager de Dieu (ç) nous dit: “Que celui qui veut se sacrifier pour la ‘umra, le fasse! car je l’aurais fait moi aussi si je n’avais pas eu l’intention de faire le sacrifice.” Sur ce, quelques-uns observèrent la sacralisation pour la ‘umra mais d’autres l’observèrent pour le *hadj*.

---

(1) V. chapitre du pèlerinage

كَيْفَ؟ قَالَ: «سُبْحَانَ اللَّهِ، تَطَهَّرِي». فَأَخْتَدَتْهَا إِلَيَّ، فَقُلْتُ: تَبَعِي بِهَا أَثْرَ الدَّمِ.

#### ١٤ - بَابُ غُسْلِ الْمَحِيضِ

٣١٥ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهِبْ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ أَمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ: كَيْفَ أَغْتَسِلُ مِنَ الْمَحِيضِ؟ قَالَ: «خُذِي فِرْصَةً مُمْسَكَةً، فَتَوَضُّ希ِي ثَلَاثَةً». ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَسْتَحِيَا، فَأَعْرَضَ بِوْجِهِهِ، أَوْ قَالَ: «تَوَضُّ希ِي بِهَا». فَأَخْدَتْهَا فَجَذَّبَتْهَا، فَأَخْبَرْتُهَا بِمَا يُرِيدُ النَّبِيُّ ﷺ.

#### ١٥ - بَابُ آمْتِشَاطِ الْمَرْأَةِ عِنْدَ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ

٣١٦ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ: حَدَّثَنَا أَبْنُ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: أَهْلَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَكُنْتُ مِمَّنْ تَمَتَّعَ وَلَمْ يَسْقُ الْهَدْيَ، فَزَعَمْتُ أَنَّهَا حَاضَتْ، وَلَمْ تَطْهُرْ حَتَّى دَخَلَتْ لَيْلَةَ عَرَفةَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ لَيْلَةُ عَرَفةَ، وَإِنَّمَا كُنْتُ تَمَتَّعْتُ بِعُمْرَةِ؟ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَنْقُضِي رَأْسِكِ، وَآمْتَشِطِي، وَآمْسِكِي عَنْ عُمْرَتِكِ». فَفَعَلَتْ، فَلَمَّا قَضَيْتُ الْحَجَّ، أَمْرَ عَبْدَ الرَّحْمَنَ، لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ، فَأَعْمَرَنِي مِنَ التَّنْعِيمِ، مَكَانَ عُمْرَتِي الَّتِي نَسَكْتُ.

#### ١٦ - بَابُ نَقْضِ الْمَرْأَةِ شَعْرَهَا عِنْدَ غُسْلِ الْمَحِيضِ

٣١٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنِ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجْنَا مُوَافِينَ لِهِلَالِ ذِي الْحِجَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ أَحَبَ أَنْ يُهَلِّ بِعُمْرَةِ فَلْيُهَلِّ، فَإِنِّي لَوْلَا أَنِّي أَهْدَيْتُ لِأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةً». فَأَهَلَّ بَعْضُهُمْ بِعُمْرَةِ وَأَهَلَّ بَعْضُهُمْ

«Quant à moi, j'étais de ceux qui observèrent la sacralisation pour la ‘umra; mais je fus surprise par mes menstrues le jour de ‘Arafa. Je me plaignis alors auprès du Prophète (ç) qui [me] dit: “Renonce à ta ‘umra, dénoue tes cheveux, peigne-toi et commence une sacralisation pour un *hajj*!” C'est ce que je fis, et ce jusqu'à l'arrivée de la nuit d'al-Hasba où le Prophète envoya avec moi mon frère ‘Abd-ar-Rahmân ben Abu Bakr. Je sortis à at-Tan‘îm et là je commençai une sacralisation pour une ‘umra, à la place de ma première ‘umra.»

\* Hichâm: En tout cela il n'y avait ni sacrifice d'une bête, ni jeûne, ni aumône.»

### R. 17 - Sur: “soumise à création échelonnée”

318 - D'après ’Anas ibn Mâlik, le Prophète (ç) dit: «Dieu, Puissant et Majestueux, a confié l'utérus à un ange qui dit: “O Seigneur! une goutte de sperme [vient de tomber dans l'utérus]... O Seigneur! [la goutte est devenue] une adhérence... O Seigneur! [l'adhérence est devenue] mâchure.” Et lorsque Dieu veut décider la création de l'homme, l'ange dit: “Est-ce un mâle ou une femelle? un malheureux ou un heureux? Et qu'en est-il pour sa fortune et le terme de sa mort?” Tout cela sera inscrit dans le ventre de sa mère.»

### R. 18 - Comment celle qui a ses menstrues se sacrifie pour le *hajj* et la ‘umra?

319 - ‘Â’icha dit: «Pendant le pèlerinage de l’Adieu, nous sortîmes [de Médine], les uns se mirent en état d’*ihrâm* pour la ‘umra et les autres pour le *hajj*. A notre arrivée à La Mecque, le Messager de Dieu (ç) dit: “Que celui qui a observé un *ihrâm* pour une ‘umra et n'a pas présenté d'offrande se désacralise! Mais ne doit pas se désacraliser celui qui a observé un *ihrâm* pour une ‘umra et a présenté une offrande, et ce jusqu'à ce qu'il se désacralise en immolant son offrande. Quant à celui qui a observé un *ihrâm* pour le *hajj*, qu'il termine son *hajj*.”

«Pour ce qui est de ma part, j'eus mes menstrues. Elles durèrent jusqu'au jour de ‘Arafa. De plus, je n'avais [auparavant] observé qu'un *ihrâm* pour une ‘umra. Le Prophète (ç) me recommanda alors de dénouer mes cheveux, de me peigner, d'observer un *ihrâm* pour le *hajj* et de renoncer à ma ‘umra. C'est ce que je fis. A la fin de mon *hajj*, le Prophète envoya avec moi ‘Abd-ar-Rahmân ben Abu Bakr et m'ordonna de faire à la place de ma ‘umra une autre ‘umra à partir d’at-Tan‘îm.»

بِحَجَّ، وَكُنْتُ أَنَا مِنْ أَهْلَ بِعُمْرَةِ، فَأَدْرَكَنِي يَوْمُ عَرَفةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَشَكَوْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «ذَعِي عُمْرَتِكِ، وَأَنْقُضِي رَأْسِكِ، وَأَمْتَشِطِي وَأَهْلِي بِحَجَّ». فَفَعَلْتُ، حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ، أَرْسَلَ مَعِي أَخِي عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَخَرَجْتُ إِلَى التَّنْعِيمِ، فَأَهْلَلتُ بِعُمْرَةِ مَكَانَ عُمْرَتِي.

قَالَ هِشَامٌ: وَلَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ، هَذِي وَلَا صَوْمٌ وَلَا صَدَقَةٌ.

## ١٧ - بَابُ : مُخْلَقَةٌ وَغَيْرُ مُخْلَقَةٍ

٣١٨ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَنْسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَلَّ بِالرَّاجِمِ مَلَكًا، يَقُولُ: يَا رَبَّ نُطْفَةٍ، يَا رَبَّ عَلَقَةٍ، يَا رَبَّ مُضْغَةٍ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَقْضِي خَلْقَهُ قَالَ: أَذْكُرْ أَمْ أَنْشِي؟ شَقِّيْ أَمْ سَعِيدْ؟ فَمَا أَرْزُقُ وَالْأَجْلُ؟ فَيُكْتَبُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ».

## ١٨ - بَابُ : كَيْفَ تُهْلِلُ الْحَائِضُ بِالْحَجَّ وَالْعُمْرَةِ

٣١٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَمِنْا مَنْ أَهْلَ بِعُمْرَةِ، وَمِنْ أَهْلَ بِحَجَّ، فَقَدِيمُنَا مَكَّةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ أَحْرَمَ بِعُمْرَةَ وَلَمْ يُهْدِ فَلَيُحْلَلُ، وَمَنْ أَحْرَمَ بِعُمْرَةَ وَأَهْدَى فَلَا يَحْلُلُ، حَتَّى يَحْلُلَ بِنَحْرِ هَدِيهِ، وَمَنْ أَهْلَ بِحَجَّ فَلَيُتَمَّ حَجَّهُ». قَالَتْ فَحِضْتُ، فَلَمْ أَرْلِ حَائِضًا حَتَّى كَانَ يَوْمُ عَرَفةَ، وَلَمْ أَهْلِلْ إِلَّا بِعُمْرَةَ، فَأَمْرَنِي النَّبِيُّ ﷺ: أَنْ انْقُضَ رَأْسِيْ، وَأَمْتَشِطَ، وَأَهْلَ بِحَجَّ، وَاتْرُكَ الْعُمْرَةَ، فَفَعَلْتُ ذَلِكَ، حَتَّى قَضَيْتُ حَجَّيَ، فَبَعَثَ مَعِي عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، وَأَمْرَنِي أَنْ أَعْتَمِرَ مَكَانَ عُمْرَتِي مِنَ التَّنْعِيمِ.

### **R. 19 - Sur le commencement et la fin des menstrues**

\* Il y avait des femmes qui envoiaient à ‘Â’icha [un morceau] de cotton contenant des tampons tachés de jaune. Mais elle disait: “Ne vous hâitez pas, attendez que le tampon soit tout blanc!” Par cela, elle faisait allusion à l’arrêt complet de l’écoulement menstrual.

\* Informée que quelques femmes demandaient des lampes en pleine nuit pour voir s’il y avait arrêt de l’écoulement du sang menstrual ou non, la fille de Zayd ben Thâbit leur reprocha cela et dit: “Les femmes ne faisaient pas cela [au temps du Prophète].”

320 - ‘Â’icha: Fâtima bent Abu Hubaych avait souvent une métrorragie. Elle interrogea le Prophète (ç) qui lui dit: “Cela est [le sang d’]une veine, il n’a rien à voir avec les menstrues. Laisse la prière une fois que la période des menstrues commence! Mais une fois [cette période] achevée, fais des ablutions majeures et prie!”

### **R. 20 - La femme ne doit pas rattraper les prières qu’elle n’a pas faites lors des menstrues**

\* Jâbir et Abu Sa’îd, du Prophète (ç): «Elle doit arrêter de prier!»

321 - Mu’âdha: Une femme dit à ‘Â’icha: “Est-ce que, après l’arrêt du sang menstrual, la femme doit rattraper les prières qu’elle n’a pas faites [durant ses menstrues]? — Es-tu une Hururite<sup>(1)</sup>? s’exclama ‘Â’icha; il nous arrivait d’avoir des menstrues du vivant du Prophète (ç) et il ne nous ordonnait pas de faire cela — ou: et nous ne faisions pas cela.”

### **R. 21 - Sur le fait de dormir avec celle qui a ses menstrues et qui est revêtue de ses vêtements**

322 - Zaynab, la fille d’Abu Salama, dit: Um Salama dit: «J’eus mes menstrues pendant que j’étais avec le Prophète (ç) sous une [même] couverture, je me faufilai alors et la quittai. Puis, je pris mes vêtements de menstrues et je les mis. “As-tu tes menstrues? me dit alors le Messager de Dieu (ç). — Oui, répondis-je.” Sur ce, il m’appela et me fit entrer avec lui sous la couverture.»

(1) Les Hururytes forment une secte hérétique.

### ١٩ - باب : إِقْبَالِ الْمَحِيطِ وَإِدْبَارِهِ

وَكُنْ نِسَاءٌ يَعْشُنَ إِلَى عَائِشَةَ بِالدُّرْجَةِ فِيهَا الْكُرْسُفُ فِيهِ الصُّفَرَةُ، فَتَقُولُ: لَا تَعْجَلْنِ  
حَتَّى تَرِينَ الْقَصَّةَ الْبَيْضَاءَ، تُرِيدُ بِذَلِكَ الظُّهُرَ مِنَ الْحَيْضَةِ. وَبَلَغَ أُبْنَةَ رَيْدَ بْنِ ثَابِتٍ: أَنَّ  
نِسَاءً يَدْعُونَ بِالْمَصَابِيحِ مِنْ جَوْفِ اللَّيلِ، يَنْظُرُنَ إِلَى الظُّهُرِ، فَقَالَتْ: مَا كَانَ النِّسَاءُ يَصْنَعْنَ  
هَذَا، وَعَابَتْ عَلَيْهِنَّ.

٣٢٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّاً، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ  
عَائِشَةَ: أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ أَبِي حُبِيشٍ كَانَتْ تُسْتَحْاضُ، فَسَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «ذَلِكَ عِرْقٌ،  
وَلَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعَى الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاغْتَسَلَيْ وَصَلَّى».

### ٢٠ - باب : لَا تَقْضِي الْحَائِضُ الصَّلَاةَ

وَقَالَ جَابِرٌ وَأَبُو سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «تَدْعُ الصَّلَاةَ».

٣٢١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: حَدَّثَنِي  
مُعَاذًا: أَنَّ امْرَأَةَ قَالَتْ لِعَائِشَةَ: أَتَجْزِي إِحْدَانَا صَلَاتَهَا إِذَا طَهَرْتَ: فَقَالَتْ: أَحَرُورِيَّةُ أَنْتِ؟  
كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ، أَوْ قَالَتْ: فَلَا نَفْعَلُهُ.

### ٢١ - باب : النَّوْمُ مَعَ الْحَائِضِ وَهُنَّ فِي ثِيَابِهَا

٣٢٢ - حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ  
رَيْبَ أَبْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ حَدَّثَتْهُ: أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ قَالَتْ: حَضَتْ وَأَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْخَمِيلَةِ،  
فَأَنْسَلَّتْ، فَخَرَجْتُ مِنْهَا، فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حِيسَنِي فَلَبِسْتُهَا، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:  
«أَنْفِسْتِ؟». قُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَأَدْخَلَنِي مَعَهُ فِي الْخَمِيلَةِ.

Zaynab: «Elle me rapporta aussi que le Prophète (ﷺ) l'embrassait bien qu'il jeûnait. "Je faisais avec le Prophète (ﷺ), dit-elle, des ablutions majeures de la *janâba* à partir d'un seul récipient."»

### **R. 22 - Sur celle qui prépare des vêtements, pour les menstrues, différents de ceux de la période de pureté**

323 - Um Salama dit: «Tandis que j'étais allongé avec le Prophète (ﷺ) sous une couverture, j'eus [soudainement] mes menstrues. Je me faufilai alors et je pris les vêtements que j'avais déjà préparés pour les menstrues. "As-tu tes menstrues? me dit le Prophète. — Oui, répondis-je."Sur ce, il m'appela et je vins dormir avec lui sous la couverture.»

### **R. 23 - Sur le fait que la femme ayant ses menstrues assiste [à la prière] des deux Fêtes et aux invocations des musulmans, et ce en s'écartant du *musalla***

324 - Hafsa dit: «Nous avions l'habitude d'empêcher nos jeunes filles nubiles de se rendre [à la prière] des deux Fêtes, lorsqu'un jour arriva une femme qui se rendit au palais des bénis Khalaf<sup>(1)</sup>. Elle rapporta que sa sœur — l'époux de celle-ci avait participé avec le Prophète (ﷺ) à douze expéditions. "Quant à ma sœur, dit la femme, elle était avec lui en six de ses expéditions." — avait dit: "Nou soignions les blessés et nous nous occupions des malades."

«Elle ajouta: Ma sœur avait interrogé le Prophète (ﷺ) en disant: "Y a-t-il un inconvénient que l'une de nous ne sorte [au *musalla*] lorsqu'elle n'a pas de voile? — Que sa compagne, avait répondu le Prophète, lui prête l'un de ses voiles et qu'elle assiste aux œuvres de bienfaisance et aux invocations des musulmans!"

«A l'arrivée d'Um 'Atiyya, je l'interrogeai: "As-tu entendu le Prophète (ﷺ) dire cela? — Que mon père [puisse être sacrifié pour lui]! dit-elle (à chaque fois qu'Um 'Atiyya citait le nom du Prophète, elle disait: Que mon père [puisse être Sacrifié pour lui]!), je l'ai entendu dire: *Que les jeunes filles nubiles, celles gardées loin des regards (Ou: les jeunes filles nubiles qu'on garde loin des regards) et celles qui ont leurs menstrues sortent... Qu'elles assistent aux œuvres de bienfaisance et aux invocations des croyants. Mais pour celles qui ont leurs menstrues, elles doivent se mettre à l'écart du *musalla*.*"»

(1) Ce palais se trouvait à al-Basorah, et était du nom de Talha ben 'Abd-ul-Lâh ben Khalaf.

قالت: وَحَدَّثَنِي : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ : كَانَ يُقْبِلُهَا وَهُوَ صَائِمٌ، وَكُنْتُ أَغْتَسِلُ، أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ ، مِنْ إِنَاءِ وَاحِدٍ مِنَ الْجَنَابَةِ.

## ٢٢ - باب: مَنْ أَخَذَ ثِيَابَ الْحَيْضِ سِوَى ثِيَابِ الطَّهْرِ

٣٢٣ - حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَّالَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ: بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، مُضطَجِعَةً فِي خَمِيلَةٍ، حِضْتُ فَأَنْسَلَتُ، فَأَحَدَثْتُ ثِيَابَ حِيْضِتِي، فَقَالَ: «أَنْفَسْتِ؟». فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَدَعَانِي، فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْخَمِيلَةِ.

## ٢٣ - باب: شُهُودُ الْحَائِضِ الْعِيدَيْنِ وَدَعْوَةِ الْمُسْلِمِينَ، وَيَعْتَزِلُنَّ الْمُصَلِّي

٣٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ أَبْنُ سَلَامٍ - قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَابِ، عَنْ أَبِي يُوبَ، عَنْ حَفْصَةَ قَالَتْ: كُنَّا نَمْنَعُ عَوَاتِقَنَا أَنْ يَخْرُجُنَّ فِي الْعِيدَيْنِ، فَقَدِمْتُ أُمْرَأً، فَنَزَلَتْ قَصْرَ بَنِي خَلْفٍ، فَحَدَّثَتْ عَنْ أُخْتِهَا - وَكَانَ زَوْجُ أُخْتِهَا غَرَّاً مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثَتَّيْ عَشْرَةَ، وَكَانَتْ أُخْتِي مَعَهُ فِي سِتٍّ - قَالَتْ: كُنَّا نُذَاوِي الْكَلْمَى، وَنَقْوُمُ عَلَى الْمَرْضَى، فَسَأَلْتُ أُخْتِي النَّبِيِّ ﷺ: أَعْلَى إِحْدَانَا بِأَسْسٍ، إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا جِلْبَابٌ، أَنْ لَا تَخْرُجَ؟ قَالَ: «لِتُلْتَسِّهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا، وَلْتَشْهِدِ الْخَيْرَ، وَدَعْوَةِ الْمُسْلِمِينَ». فَلَمَّا قَدِمْتُ أُمْ عَطِيَّةَ، سَأَلْتُهَا: أَسْمِعْتِ النَّبِيِّ ﷺ؟ قَالَتْ: بِأَبِي، نَعَمْ - وَكَانَتْ لَا تَذَكُّرُهُ إِلَّا قَالَتْ: بِأَبِي - سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «يَخْرُجُ الْعَوَاتِقُ، وَذَوَاتُ الْخُدُورِ - أَوِ الْعَوَاتِقُ ذَوَاتُ الْخُدُورِ - وَالْحَيْضُ، وَلِيُشَهَّدَنَ الْخَيْرُ، وَدَعْوَةُ الْمُؤْمِنِينَ، وَيَعْتَزِلُ الْحَيْضُ الْمُصَلِّي».

Hafṣa: «Je dis alors: «*et celles qui ont leurs menstrues!* — N'assistent-elles pas, répondit Um 'Atiyya, à 'Arafa et à tel et tel rites [du pèlerinage]?»»

**R. 24 - Lorsque la femme a trois écoulements menstruels au cours d'un même mois. — Sur le fait de croire la femme en ce qui concerne la grossesse, les menstrues, et ce qui peut se rapporter à celles-ci**

Car Dieu le, Très-Haut, dit<sup>(1)</sup>: Il ne leur est pas licite de celer ce que Dieu crée en leur matrice.

\* On rapporte que 'Ali et Churayh sont de l'avis suivant: on doit croire la femme qui prétend avoir eu trois écoulements menstruels au cours d'un même mois si, de sa famille, elle apporte le témoignage de quelques femmes dignes de foi.

\* 'Atâ': On doit prendre en considération ses menstrues passées.

\* C'est aussi l'avis d'Ibrahîm.

\* 'Atâ' toujours: Les menstrues sont d'un à quinze jours.

\* Mu'tamir — de son père —: J'ai interrogé ibn Sirîn sur la femme qui remarque le sang cinq jours après l'arrêt de l'écoulement menstruel. "Les femmes, répondit-il, en sont plus informées."

325 - 'Â'icha: Fâtima bent Abu Hubaych interrogea le Prophète (ç) en disant: "Il m'arrive d'avoir des écoulements de sang qui ne cessent pas. Dois-je dans ce cas arrêter la prière? — Non, répondit le Prophète, cela provient d'une veine. Tu dois arrêter la prière durant les jours habituels de tes menstrues; après cela, fais des ablutions majeures et prie!"

**R. 25 - Sur le liquide jaune ou fétide qui survient en dehors des jours des menstrues**

326 - Um 'Atiyya dit: «Nous ne considérions pas le liquide jaune ou fétide comme faisant partie des menstrues.»

**R. 26 - Sur la veine de la métrorragie**

327 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç), [dit]: Um Habîba eut une métrorragie

---

(1) Al-Baqara, 228.

قالت حفصة: فقلت: الحَيْضُ؟ فقالت: أَلِيسْ تَشَهَّدُ عَرَفةً، وَكَذَا وَكَذَا.

٢٤ - باب: إِذَا حَاضَتِ فِي شَهْرٍ ثَلَاثَ حِيْضٍ  
وَمَا يُصَدِّقُ النِّسَاءُ فِي الْحَيْضِ وَالْحَمْلِ، فِيمَا يُمْكِنُ مِنَ الْحَيْضِ  
لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: «وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْجَامِهِنَّ»<sup>(١)</sup>.

وَيُذَكَّرُ عَنْ عَلَيِّ وَشَرِيفٍ: إِنْ آمَرَأَةً جَاءَتْ بِبَيْتِهِ مِنْ بِطَانَةِ أَهْلِهَا، مِمَّنْ يُرْضِي دِينَهُ،  
إِنَّهَا حَاضَتْ ثَلَاثَةِ فِي شَهْرٍ، صَدَقَتْ. وَقَالَ عَطَاءُ: أَفْرَأَوْهَا مَا كَانَتْ. وَبِهِ قَالَ إِبْرَاهِيمُ. وَقَالَ  
عَطَاءُ: الْحَيْضُ يَوْمٌ إِلَى خَمْسَ عَشْرَةَ. وَقَالَ مُعْتَمِرٌ، عَنْ أَبِيهِ: سَأَلْتُ أَبْنَ سِيرِينَ، عَنِ  
المرأةِ تَرَى الدَّمَ، بَعْدَ قُرْبَهَا بِخَمْسَةِ أَيَّامٍ؟ قَالَ: النِّسَاءُ أَعْلَمُ بِذَلِكَ.

٣٢٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ عُرْوَةَ  
قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ فَاطِمَةَ بْنَتْ أَبِي حُبِيشٍ، سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ: إِنِّي  
أَسْتَحْاضُ فَلَا أُطْهُرُ، أَفَأَدْعُ الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ: «لَا، إِنَّ ذَلِكَ عِرْقٌ، وَلَكِنْ دَعِيَ الصَّلَاةَ قَدْرَ  
الْأَيَّامِ الَّتِي كُنْتِ تَحِيطِينَ فِيهَا، ثُمَّ آغْتَسِلِي وَصَلِّي».

٢٥ - باب: الصُّفْرَةُ وَالْكُدْرَةُ فِي غَيْرِ أَيَّامِ الْحَيْضِ

٣٢٦ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ  
عَطِيَّةَ قَالَتْ: كُنَّا لَا نَعْدُ الْكُدْرَةَ وَالصُّفْرَةَ شَيْئًا.

٢٦ - باب: عِرْقِ الْإِسْتِحَاضَةِ

٣٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ  
آبْنِ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، وَعَنْ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ آسْتُحِيَضْتُ

(١) سورة البقرة: الآية ٢٢٨

durant sept années. Et comme elle interrogea le Messager de Dieu (ç) sur le sujet, il lui commanda de faire des ablutions majeures et dit: "Cela est [dû à] une veine."

Après cela, Um Ḥabība faisait des ablutions majeures pour toute prière.

### **R. 27 - Sur la femme qui a ses menstrues après le rite de l'*ifâda***

328 - ‘Ā’icha, l’épouse du Prophète (ç): Celle-ci (‘Ā’icha) dit au Messager de Dieu (ç): "O Messager de Dieu! Ṣafiyah bint Ḥuyay vient d’avoir ses menstrues."

Le Messager de Dieu (ç): "Elle va peut-être nous retenir... N'a-t-elle pas fait le *tawâf* avec vous?"

Les femmes: "Certes, oui." Et le Prophète de s’adresser à Ṣafiyah: "Tu peux partir."<sup>(1)</sup>

329 - Ibn ‘Abbâs dit: «On a donné à la femme qui vient d’avoir ses menstrues [pendant son pèlerinage] la permission de quitter [La Mecque].»

330 - Ibn Tâwûs: Au début, ibn ‘Umar était d’avis qu’elle ne pouvait pas partir, mais je l’ai entendu dire ensuite: "Elle peut partir, le Messager de Dieu (ç) a donné cette permission aux femmes [qui ont leurs menstrues]."

### **R. 28 - Lorsque celle qui a une métrorragie remarque l’arrêt du sang<sup>(2)</sup>...**

\* Ibn ‘Abbâs: «Elle doit faire des ablutions majeures puis accomplir la prière, même si l’arrêt du sang ne dure que pour une heure» et «son mari peut commerçer avec elle si elle a déjà fait sa prière.»

La prière est plus importante [que le rapport charnel]<sup>(3)</sup>.

331 - ‘Ā’icha dit: «Le Prophète (ç) a dit: "Lorsque tes menstrues arrivent, arrête la prière! puis lorsqu’elles disparaissent, lave le sang et prie!"»

(1) V. la partie du *hadj*.

(2) D’après ibn Hajar, il s’agit du sang menstruel non celui de l’hémorragie.

(3) Donc, si la prière est permise le rapport charnel est, a fortiori, aussi permis.

سَبْعَ سِينَنَ، فَسَأَلَتْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَغْتَسِلَ، فَقَالَ: «هَذَا عِرْقٌ». فَكَانَتْ تَغْتَسِلُ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

## ٢٧ - باب: المرأة تحيض بعد الإفاضة

٣٢٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ أَبْنِ عَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرَةَ بْنِتِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ: أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ صَفِيَّةَ بْنَتَ حُبَّيْبَيْ قَدْ حَاضَتْ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَعَلَّهَا تَحْسِنُ، أَلَمْ تَكُنْ طَافَتْ مَعْكُنَ؟» فَقَالُوا: بَلَى، قَالَ: «فَاحْرُجِي».

٣٢٩ - حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا وَهَبْيَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاؤُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رَجُلٌ لِلْحَائِضِ أَنْ تَنْفِرَ إِذَا حَاضَتْ.

٣٣٠ - وَكَانَ أَبْنُ عُمَرَ يَقُولُ فِي أَوَّلِ أَمْرِهِ: إِنَّهَا لَا تَنْفِرُ، ثُمَّ سَمِعَتُهُ يَقُولُ: تَنْفِرُ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَجُلٌ لَهُنَّ.

## ٢٨ - باب: إذا رأت المستحاضنة الطهارة

قَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: تَغْسِلُ وَتُصَلِّي وَلَوْ سَاعَةً، وَيَاتِيهَا زَوْجُهَا إِذَا صَلَّتْ، الصَّلَاةُ أَعْظَمُ.

٣٣١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونَسَ، عَنْ زُهَيرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِيَ الصَّلَاةُ، وَإِذَا أَدْبَرَتْ فَاغْسِلِي عَنِ الدَّمِ وَصَلِّي».

**R. 29 - A propos de la prière sur [la dépouille]  
de celle qui vient de faire ses couches  
et des semi-obligations de cette prière**

332 - Samura ben Jundub: Une femme mourut durant son accouchement et le Prophète (ç) pria sur sa dépouille en se tenant debout devant le milieu de son corps.

r. 333 - 'Abd-ul-Lâh ben Chaddâd dit: «J'ai entendu ma tante maternelle, Maymûna, l'épouse du Prophète (ç), dire qu'il lui arrivait, après l'arrêt de la prière à cause des menstrues, de s'allonger auprès de l'endroit où le Messager de Dieu (ç) se prosternait. "En faisant sa prière sur sa natte, dit-elle, une partie de ses vêtements me touche lorsqu'il se prosterne».

## ٢٩ - باب : الصَّلَاةُ عَلَى النُّفَسَاءِ وَسُتْنَتِهَا

٣٣٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرِيجٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَبَابَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعْبَةُ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلَّمِ، عَنْ آبَنْ بُرَيْدَةَ، عَنْ سَمْرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ: أَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنِ فَصَلَّى عَلَيْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ضَقَامَ وَسَطَهَا.

٣٣٣ - باب . - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَادٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ - أَسْمُهُ الْوَضَاحُ - مِنْ كِتَابِهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّهَا كَانَتْ تَكُونُ حَائِضًا لَا تُصَلِّي، وَهِيَ مُفْتَرِشَةٌ بِحِذَاءِ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى حُمْرَتِهِ، إِذَا سَجَدَ أَصَابَنِي بَعْضُ ثُوبِهِ.

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

## VII. LES ABLUTIONS SÈCHES

Dieu, le Très-Haut, dit: **et ne trouviez pas d'eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains<sup>(1)</sup>.**

(r. 1) 334 - ‘Â’icha, l'épouse du Prophète (ç), dit: «Une fois, nous sortîmes avec le Messager de Dieu (ç) pour l'une de ses expéditions. Arrivés à al-Baydâ' — ou à dhât-al-Jaych —, je perdis mon collier. Le Messager de Dieu (ç) resta alors à le chercher. Les fidèles, de leur côté, restèrent avec lui sans qu'il ait avec eux de l'eau et sans qu'ils ne soient près d'aucune source. Ils se dirigèrent alors vers Abu Bakr et lui dirent: “As-tu vu ce que ‘Â’icha a fait? Elle a retenu et le Messager de Dieu (ç) et les gens, qui n'ont d'ailleurs pas d'eau.” Sur ce, Abu Bakr arriva chez moi — le Messager de Dieu (ç) était endormi posant la tête sur ma cuisse — et me dit: “Tu as retenu et le Messager de Dieu (ç) et les gens qui n'ont d'ailleurs pas d'eau; et en plus, ils ne sont près d'aucune source!” Puis, il commença à me blâmer et me fit maintes reproches avant de se mettre à me donner quelques coups au flanc. Et rien ne m'empêchait de bouger hormis le sommeil du Messager de Dieu (ç) sur ma cuisse.

«[A l'aube], le Messager de Dieu (ç) se réveilla et comme on ne trouva pas d'eau, Dieu révéla le verset des ablutions sèches. C'est après cela que les gens firent des ablutions sèches.

«[C'est dans ces circonstances que] ’Usayd ben al-Ḥudayr dit: “O famille d’Abu Bakr! ce n'est pas là votre première bénédiction...”

«Enfin, et pour le collier, on le trouva sous le chameau sur lequel j'étais monté.»

335 - Jâbir ben ‘Abd-ul-Lâh: Le Prophète (ç) a dit: “On m'a donné cinq

---

(1) Al-Mâ’ida, 6.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٧ - كتاب التيم

قول الله تعالى: «فَلَمْ يَحْدُوْ أَمَاءَ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيْبًا فَأَمْسَحُوا بُوْجُوهِهِمْ وَأَيْدِيهِمْ مِنْهُ»<sup>(١)</sup>.

١ - باب ٣٣٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ اَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ - أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ - أَنْقَطَعَ عِقدُ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْتِمَاسِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءِ، فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصَّدِيقِ، فَقَالُوا: أَلَا تَرَى مَا صَنَعْتَ عَائِشَةَ؟ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءِ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءُ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ - وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاضِعُ رَأْسِهِ عَلَى فَخِذِي قَدْنَامَ - فَقَالَ: حَبَّسْتِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءِ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءُ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: فَعَاتَنِي أَبُو بَكْرُ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ: وَجَعَلَ يَطْعُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحْرُكِ إِلَّا مَكَانٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى فَخِذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةً رَتِيمَ فَتَيَمَّمُوا، فَقَالَ أَسَيْدُ بْنُ الْحُضَيرِ: مَا هِيَ بِأَوْلَ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: فَبَعْثَنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ، فَأَصَبَّنَا الْعِقدَ تَحْتَهُ.

٣٣٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَ قَالَ: وَحَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ أَبْنُ صَهْبَيْنِ الْفَقِيرِ - قَالَ: أَخْبَرَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: أُغْطِيْتُ خَمْسًا، لَمْ يُعْطِهِنَّ أَحَدًا قَبْلِي: نُصِرتُ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

[faveurs] que personne n'a eues avant moi: j'ai eu la victoire grâce à la terreur [que j'inspirais à mes ennemis] d'une distance d'un mois de marche; la terre est pour moi un lieu de prosternation et un moyen de se purifier [rituellement] de sorte que tout homme de ma Nation peut faire sa prière là où son heure [canonique] le surprend; les prises de guerre me sont déclarées licites alors qu'elles ne l'étaient pour aucune personne avant moi; on m'a accordé le privilège de faire l'Intercession; enfin, on envoyait les prophètes exclusivement à leur peuple, tandis que moi je suis envoyé à tout le monde.”

### **R. 2 - Sur celui qui ne trouve ni eau ni sable**

336 - ‘Â’icha: Celle-ci emprunta à Asmâ’ un collier qu’elle perdit. Le Messager de Dieu (ç) envoya alors, pour le chercher, un homme qui put le trouver. D’autre part, le temps de la prière arriva sans que les fidèles n’aient d’eau; cependant ils firent la prière... Après cela, ils se plaignirent au Messager de Dieu (ç). Et Dieu de révéler alors le verset des ablutions sèches, d’où ’Usayd ben Hudayr dit à ‘Â’icha: “Que Dieu te récompense en bien! Par Dieu! à chaque fois que t’arrive ce que tu détestes Dieu le transforme en une bonne chose, pour toi et pour les musulmans.”

### **R. 3 - Sur les ablutions sèches qu'on fait en dehors du voyage lorsqu'on ne trouve pas d'eau et qu'on craint le passage du temps de la prière**

\* C’était l’avis de ‘Atâ’.

\* Al-Hasan dit — au sujet du malade qui a devant lui de l’eau mais qui ne trouve aucune personne pouvant la lui remettre —: «Il doit faire des ablutions sèches.»

\* Une fois, ibn ‘Umar revenait de son domaine d’al-Juruf quand la prière du ‘asr le surprit au moment où il se trouvait à l’enclos des bestiaux. Il y fit ladite prière puis continua son chemin vers Médine. Il arriva au moment où le disque solaire était encore haut [sur l’horizon] mais il ne refit pas sa prière.

337 - Al-A’raj dit: J’ai entendu ‘Umayr, l'affranchi d’ibn ‘Abbâs, dire: «J’étais avec ‘Abd-ul-Lâh ben Yasâr — l'affranchi de Maymûna, l’épouse du Prophète (ç) — chez Abu Juhaym ben al-Hârith ben as-Simma al-Ansâri.

«A notre entrée, Juhaym dit: “Le Prophète (ç) revenait de Bi’r-Jamal

بِالرُّغْبِ مَسِيرَةً شَهْرًا، وَجَعَلْتُ لِي الْأَرْضَ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، فَإِنَّمَا رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَهُ  
الصَّلَاةُ فَلَيُصَلَّى، وَأَحْلَتْ لِي الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحْلُّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَأُغْطِيَتِ الشَّفَاعَةُ، وَكَانَ النَّبِيُّ  
يَبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَيُعْثِثُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً».

## ٢ - باب: إِذَا لَمْ يَجِدْ مَاءً وَلَا تُرَابًا

٣٣٦ - حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاً بْنَ يَحْيَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُعَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ  
عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّهَا أَسْتَعَارَتْ مِنْ أَسْمَاءَ قِلَادَةً فَهَلَكَتْ، فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ  
رَجُلًا فَوَجَدَهَا، فَأَدْرَكَهُمُ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءً، فَصَلَوْا، فَشَكَوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ  
، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيْمِمِ، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُسْنِي لِعَائِشَةَ: جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، فَوَاللَّهِ مَا نَزَلَ  
بِكِ أَمْرٌ تَكْرِهِينَةً، إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ لَكِ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا.

## ٣ - باب: التَّيْمِمٌ فِي الْحَاضِرِ، إِذَا لَمْ يَجِدْ الْمَاءَ وَخَافَ فَوْتَ الصَّلَاةِ

وَيْهَ قَالَ عَطَاءً، وَقَالَ الْحَسَنُ، فِي الْمَرِيضِ عِنْدَهُ الْمَاءُ، وَلَا يَجِدُ مَنْ يُنَاؤُهُ: يَتَيَّمِّمُ.  
وَأَقْبَلَ أَبْنُ عُمَرَ مِنْ أَرْضِهِ بِالْجُرْفِ، فَحَضَرَتِ الْعَصْرُ بِمِرْبِدِ النَّعْمِ فَصَلَى، ثُمَّ دَخَلَ الْمَدِينَةَ  
وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ، فَلَمْ يُعْدُ.

٣٣٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ الْأَعْرَجِ  
قَالَ: سَمِعْتُ عُمَيْرًا، مَوْلَى أَبْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَقْبَلْتُ أَنَا وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَسَارٍ، مَوْلَى مَيْمُونَةَ  
زَوْجِ النَّبِيِّ ، حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي جَهْمٍ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصَّمَّةِ الْأَنْصَارِيِّ، فَقَالَ أَبُو  
الْجَهْمِ: أَقْبَلَ النَّبِيُّ ـ مِنْ نَحْوِ بَئْرِ جَمَلٍ، فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدْ عَلَيْهِ النَّبِيُّ

lorsqu'un homme le croisa et le salua en prononçant le *salâm*, mais le Prophète (ç) ne lui rendit pas le *salâm*, et ce jusqu'à ce qu'il fût devant un mur sur lequel il [posa les mains] puis s'essuya le visage et les deux mains avant de rendre le *salâm*.”»

#### **R. 4 - Est-ce que celui qui fait des ablutions sèches peut souffler sur les mains [pour enlever la poussière]?**

338 - D'après Sa'îd ben 'Abd-ar-Rahmân ben Abzâ, son père dit: Un homme vint voir 'Umar ben al-Khaṭâb et dit: “Je viens d'avoir une *janâba* et je n'ai pas trouvé d'eau.” Sur ce 'Ammâr ben Yâsir dit à 'Umar ben al-Khaṭâb: “Ne te rappelles-tu pas que nous étions, toi et moi, en voyage...? Quant à toi, tu n'as pas fait la prière<sup>(1)</sup>, mais moi, je me suis roulé dans le sable puis j'ai fait ma prière. Après cela, j'ai mis le Prophète (ç) au courant de la chose. Il m'a dit: *Il t'aurait suffi de faire cela*, et il frappa le sol avec ses paumes puis souffla dessus et s'essuya ensuite le visage et les deux mains.”»

#### **R. 5 - Les ablutions sèches concernent le visage et les deux paumes**

339 - Dhar [rapporte que] Sa'îd ben 'Abd-ar-Rahmân ben Abzâ dit que son père avait dit: 'Ammâr a dit cela<sup>(2)</sup>.

Quant à Chu'ba, il frappa le sol avec ses mains, les rapprocha de sa bouche puis s'essuya le visage et les paumes.

\* An-Nadr: Directement de Chu'ba, d'al-Hakam, directement de Dhar, d'ibn 'Abd-ar-Rahmân ben Abzâ...

\* Al-Hakam: J'ai entendu ce *hadîth* d'ibn 'Abd-ar-Rahmân, de son père qui dit: «'Ammâr a dit...»

340 - D'après 'Abd-ar-Rahmân ben 'Abzâ, son père vit 'Umar [lorsque] 'Ammâr lui dit: «Nous étions dans une patrouille et nous fûmes en état de *janâba*...»

341 - 'Abd-ar-Rahmân dit: «'Ammâr dit à 'Umar: “Je me suis roulé dans le sable puis je suis parti voir le Prophète (ç) qui m'a dit: *Il t'aurait suffi [d'essuyer] le visage et les paumes.*”»

(1) 'Umar, ainsi que 'Ammâr, était en état de *janâba*.

(2) C.-à-d. ce qui vient d'être cité dans le *hadîth* précédent.

عَلَيْهِ السَّلَامُ، حَتَّىٰ أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ، فَمَسَحَ بِوْجْهِهِ وَيَدِيهِ، ثُمَّ رَدَ عَلَيْهِ السَّلَامَ.

#### ٤ - باب: المُتَيَّمِ هُلْ يَنْفُخُ فِيهِمَا؟

٣٣٨ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَىٰ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ: إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ، فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَمَا تَذَكُّرُ أَنَا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ، فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصْلَلْ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا». فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِكَفِيهِ الْأَرْضَ، وَنَفَخَ فِيهِمَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفِيهِ.

#### ٥ - باب: التَّيَّمُ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ

٣٣٩ - حَدَّثَنَا حَجَاجُ قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَىٰ، عَنْ أَبِيهِ: قَالَ عَمَّارٌ بِهَا، وَضَرَبَ شُعْبَةُ بِيَدِيهِ الْأَرْضَ، ثُمَّ أَدْنَاهُمَا مِنْ فِيهِ، ثُمَّ مَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفِيهِ.

وَقَالَ النَّضْرُ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَمِعْتُ ذَرَّاً يَقُولُ: عَنْ أَبِينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَىٰ. قَالَ الْحَكَمُ: وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ أَبِينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ عَمَّارٌ.

٣٤٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ أَبِينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَىٰ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ شَهَدَ عُمَرَ، وَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ: كُنَّا فِي سَرِيرَةٍ فَأَجْنَبْنَا. وَقَالَ: تَفَلَّ فِيهِمَا.

٣٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ أَبِينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَىٰ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: قَالَ عَمَّارٌ لِعُمَرَ: تَمَعَّكْتُ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ: «يَكْفِيكَ الْوَجْهُ وَالْكَفَّانِ».

342 - ‘Abd-ar-Rahmân dit: «Je vis ‘Umar au moment où ‘Ammâr lui disait...» Et il cita le *hadîth*.

343 - D’après ibn ‘Abd-ar-Rahmân ibn Abzâ, son père dit: «‘Ammar a dit: “... Et le Prophète (ç) de frapper le sol avec la main. Il essuya ensuite son visage et ses paumes.”»

#### **R. 6 - Le sol pur est pour le musulman un moyen de faire les ablutions [rituelles]. Il peut remplacer l’eau**

\* Al-Hasan: les ablutions sèches restent valables tant qu'il n'y a pas de *hadath*.

\* Ibn ‘Abbâs présida la prière de groupe bien qu'il avait fait des ablution sèches.

\* Yahya ben Sa‘îd: Il n'y a aucun mal à prier dans un terrain salsugineux où d'y faire des ablutions sèches.

344 - ‘Imrân dit: «Nous étions en voyage avec le Prophète (ç) et nous avions marché jusqu'à la dernière partie de la nuit, avant de dormir d'un sommeil profond, si aimé d'habitude par le voyageur. Et il n'y avait que la chaleur ardente du soleil qui nous réveilla. Ce fut Un tel qui se réveilla le premier, puis un tel, ensuite un tel — Abu Rajâ’ avait cité les noms mais l'oubli vient de ‘Awf —, la quatrième personne réveillée fut ‘Umar ben al-KhaTâb.

«D'autre part, personne n'essayait de réveiller le Prophète (ç) une fois endormi, sauf s'il se réveille de lui-même; car il se peut que [la Révélation lui arrive] durant son sommeil.

«Réveillé, ‘Umar vit ce qui se passa avec les présents. Vigoureux qu'il était, il se mit à prononcer le *tekbîr* en élevant la voix; il ne cessa que lorsque sa voix réveilla le Prophète (ç). Et les gens de venir exposer ce qui s'était passé avec eux. Le Prophète leur dit: “Il n'y a aucun mal (*dayr*) — ou: Cela ne nuira pas (*lâ yadîr*) —, quittons ces lieux!” En effet, on se déplaça puis on s'arrêta dans un endroit pas trop loin du premier. Là, le Prophète demanda de l'eau... Il fit des ablutions mineures et on appela ensuite à la prière qui fut présidée par lui. Après l'accomplissement de cette dernière, il remarqua un homme qui se tenait à l'écart et n'ayant pas fait la prière avec le reste des musulmans. “Mais pourquoi n'as-tu pas prié avec les autres? ô Un tel! lui dit le Prophète.

٣٤٢ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ : حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ أَبْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: شَهِدتُّ عُمَراً، فَقَالَ لَهُ عَمَارٌ... وَسَاقَ الْحَدِيثَ.

٣٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُنْدَرُ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرِّ، عَنْ أَبْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: قَالَ عَمَارٌ: فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ الْأَرْضَ، فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَيْهِ.

## ٦ - باب الصَّاعِدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ، يَكْفِيهِ مِنَ الْمَاءِ

وَقَالَ الْحَسَنُ: يُجْزِئُهُ التَّيِّمُ مَا لَمْ يُحْدِثْ. وَأَمَّا أَبْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَّمٌ. وَقَالَ يَحْيَى أَبْنُ سَعِيدٍ: لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ عَلَى السَّبَخَةِ، وَالْتَّيِّمِ بِهَا.

٣٤٤ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، عَنْ عِمْرَانَ قَالَ: كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، وَإِنَّا أَسْرَيْنَا، حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيلِ، وَقَعْنَا وَقْعَةً، وَلَا وَقْعَةً أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا، فَمَا أَيْقَظَنَا إِلَّا حَرُّ الشَّمْسِ، وَكَانَ أَوَّلَ مَنِ آسْتَيقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ - يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنِيَّ عَوْفَ - ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَابِ الرَّابِعُ، وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا نَامَ لَمْ يُوقِظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيقَظُ، لَأَنَّا لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نُومِهِ، فَلَمَّا آسْتَيقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ - وَكَانَ رَجُلاً جَلِيدًا - فَكَبَرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالْتَّكْبِيرِ، فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالْتَّكْبِيرِ، حَتَّى آسْتَيقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمَّا آسْتَيقَظَ شَكَوَا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ، قَالَ: «لَا ضَيْرٌ - أَوْ لَا يَضُرُّ - آرْتَجُلُوا». فَارْتَحَلَ فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ فَتَوَضَّأَ، وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّى بِالنَّاسِ، فَلَمَّا أَنْتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ، إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصلِّ مَعَ الْقَوْمِ: قَالَ: «مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانُ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ؟». قَالَ: أَصَابَنِي جَنَاحَةٌ وَلَا مَاءٌ، قَالَ:

— Je suis en état de *janâba*, répondit l'homme, et je ne trouve pas d'eau.

— Tu aurais pu [faire des ablutions sèches] en utilisant du sable pur. Cela t'aurait suffi.”

«Après cela, le Prophète (ç) reprit la marche; ... les gens vinrent se plaindre auprès de lui de la soif. Il donna alors l'ordre de s'arrêter et appela ensuite Un tel — Abu Rajâ’ avait cité le nom mais l'oubli vient de ‘Awf — et ‘Ali. Il leur dit: “Partez à la recherche de l'eau!” En effet, les deux hommes partirent et, [au cours de leur mission], trouvèrent une femme sur un chameau et tenue entre deux *mazâda* — ou: *satîha*<sup>(1)</sup> — d'eau. Ils lui dirent: “Où est l'eau?”

— C'est hier, répondit la femme, à pareille heure, qu'on m'a apporté de l'eau; mais nos hommes sont absents [maintenant]...

— Alors viens [avec nous]!

— Où?

— Chez le Messager de Dieu (ç).

— Vers celui qu'on appelle l'apostat?

— C'est bien celui à qui tu fais allusion. Viens!”

«Ils l'amènerent chez le Prophète (ç) à qui ils racontèrent ce qui s'était passé. Après quoi, ils la firent descendre de son chameau, puis, le Prophète (ç) demanda un vase... Il versa ensuite un peu d'eau à partir des orifices [de dessus] des deux *mazâda* — ou: *satîha* — puis les referma en ouvrant les orifices de dessous. On appela ensuite les gens à venir boire et à abreuver [leurs bêtes]. Et c'est ce qui se passa effectivement. D'ailleurs, la dernière personne fut l'homme qui était en état de *janâba*. Le Prophète lui donna un vase d'eau et lui dit: “Va et verse cette eau sur ton corps!”

«Quant à la femme, elle resta debout à regarder ce qu'on faisait de son eau. Par Dieu! on cessa de prendre de l'eau mais il nous semblait que les deux autres étaient plus pleines qu'auparavant. “Faites-lui une quête!” commanda le Prophète (ç). En effet, on lui rassembla des dattes, de la semoule et de la bouillie sucrée, et ce jusqu'à former une [grande quantité de] nourriture. On lui mit le tout dans une pièce d'étoffe et on la chargea sur son chameau, devant elle. “Sais-tu qu'on n'a rien pris de ton eau? lui dit le Prophète, c'est plutôt Dieu qui nous a abreuvis.”

(1) La *mazâda*, synonyme de *satîha*, est une grande outre.

«عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ، فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ». ثُمَّ سَارَ النَّبِيُّ ﷺ، فَأَشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ، فَنَزَّلَ فَدْعَا فُلَانًا - كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسِيَّهُ عَوْفٌ - وَدَعَا عَلَيْهِ عَوْفٌ - وَدَعَا عَلَيْهِ فَقَالَ: «أَذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ». فَانْطَلَقا، فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَرَادَتَيْنِ - أُو سَطِيحَتَيْنِ - مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا، فَقَالَا لَهَا: أَيْنَ الْمَاءُ؟ قَالَتْ: عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسٍ هَذِهِ السَّاعَةِ، وَنَفَرْنَا خُلُوفٍ، قَالَا لَهَا: أَنْطَلِقِي إِذَا، قَالَتْ: إِلَى أَيْنَ؟ قَالَا: إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَتْ: الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِيُّ؟ قَالَا: هُوَ الَّذِي تَعْبَنَ، فَانْطَلِقِي، فَجَاءَ إِلَيْهَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَحَدَّثَاهُ الْحَدِيثَ، قَالَ: فَاسْتَرْتَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا، وَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِإِنَاءٍ، فَفَرَغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَرَادَتَيْنِ - أُو سَطِيحَتَيْنِ - وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا، وَأَطْلَقَ الْعَرَالِيِّ، وَنُودِيَ فِي النَّاسِ: أَسْقُوا وَأَسْتَقُوا، فَسَقَى مِنْ شَاءَ، وَأَسْتَقَى مِنْ شَاءَ، وَكَانَ آخِرُ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَاحَةَ إِنَاءً مِنْ مَاءِ، قَالَ: «أَذْهَبْ فَأَفْرِغْهُ عَلَيْكَ». وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا، وَأَيْمُ اللَّهِ، لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا، وَإِنَّهُ لَيُخَيِّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مَلَأَ مِنْهَا حِينَ أَبْتَدَأَ فِيهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «آجِمَعُوا لَهَا». فَجَمَعُوا لَهَا - مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسُوِيقَةٍ - حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَاماً، فَجَعَلُوهَا فِي ثُوبٍ، وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا، وَوَضَعُوا الثُّوبَ بَيْنَ يَدِيهَا، قَالَ لَهَا: «تَعْلَمِينَ، مَا رَزَّقْنَا مِنْ مَائِلِكِ شَيْئاً، وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا». فَأَتَتْ أَهْلَهَا وَقَدْ أَخْتَبَسْتُ عَنْهُمْ، قَالُوا: مَا حَبَسْكِ يَا

«Après cette absence, la femme retourna chez elle. On lui dit: “Mais quelle est la chose qui t'a retenue, ô une telle!?”

— Une chose extraordinaire, répondit-elle; deux hommes sont venus me voir et m'ont amenée chez cet homme qu'on appelle l'apostat... Il a fait telle et telle choses. Par Dieu! Soit qu'il est le plus grand sorcier qui peut exister entre ceci et cela — et elle fit un signe avec les deux doigts, le médium et l'index, en les élevant vers le ciel, et ce pour dire: entre le ciel et la terre —, soit qu'il est vraiment le messager de Dieu.”

«Après cela, les musulmans attaquaient les païens des alentours et épargnaient le clan de cette femme; ce qui la poussa à dire aux siens: “Je crois que ces gens font exprès de vous épargner... Pourquoi n'embrassez-vous par l'Islam?” En effet, ils lui obéirent et se convertirent à l'Islam.»

**R. 7 - Lorsque celui qui est en état de *janâba* redoute  
une maladie, la mort ou la soif,  
il peut dans ce cas faire des ablution sèches**

\* On rapporte que 'Amrû ben Al-'Âs eut une fois une *janâba* dans une nuit froide, ce qui le poussa à faire des ablutions sèches et à réciter ensuite: **Ne tuez pas vos âmes!... Dieu vous soit Miséricordieux!**<sup>(1)</sup>.

On cita cela au Prophète (ç) mais il ne blâma pas 'Amrû.

345 - Abu Wâ'il dit: «Abu Mûsa dit à 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd: “Est-ce que [celui qui est en état de *janâba*] doit arrêter la prière s'il ne trouve pas d'eau?

— Si tu tolères cela, opposa 'Abd-ul-Lâh, toute personne qui sentira le froid dira la même chose (c'est-à-dire qu'elle fera les ablutions sèches) puis priera.

— Et qu'en est-il des paroles de 'Ammâr adressées à 'Umar?

— Je ne crois pas que 'Umar fut convaincu par les propos de 'Ammâr.”»

346 - Al-'A'mach dit: «J'ai entendu Chaqîq ben Salama dire: J'étais chez 'Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa lorsque celui-ci dit: “O Abu 'Abd-ar-Rahmân! que doit faire celui qui est en état de *janâba* et ne trouve pas d'eau? — Il ne doit prier, répondit 'Abd-ul-Lâh, que lorsqu'il trouve de l'eau — Et que fais-tu des propos de 'Ammar lorsque le Prophète (ç) lui avait dit: *Cela t'aurait suffit?* — N'as-tu pas

---

(1) An-Nisâ', 29.

فَلَانَة؟ قَالَتْ: الْعَجَبُ، لَقِينِي رَجُلًا، فَذَهَبَ إِلَى هَذَا الَّذِي يُقالُ لَهُ الصَّابِيَّةُ، فَفَعَلَ كَذَا وَكَذَا، فَوَاللَّهِ، إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ - وَقَالَتْ يَاصِبَعِيهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَابَةَ، فَرَفَعَتْهُمَا إِلَى السَّمَاءِ تَعْنِي: السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ - أَوْ إِنَّهُ لَرَسُولُ اللَّهِ حَقًّا. فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ بَعْدَ ذَلِكَ، يُغَيِّرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَلَا يُصِيبُونَ الْصَّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ، فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا: مَا أُرِيَ أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدْعُونَكُمْ عَمْدًا، فَهَلْ لَكُمْ فِي الإِسْلَامِ؟ فَأَطَاعُوهَا فَدَخَلُوا فِي الإِسْلَامِ.

## ٧ - بَابٌ: إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضُ أَوِ الْمَوْتُ، أَوْ خَافَ العَطَشَ، تَيَمَّمَ

وَيُذَكَّرُ: أَنَّ عَمْرَو بْنَ العاصِ أَجْنَبَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةً، فَتَيَمَّمَ وَتَلَّا: «وَلَا نَفْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»<sup>(١)</sup>. فَذِكْرُ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُعْنِفْ.

٣٤٥ - حَدَثَنَا يَسْرُرُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ: حَدَثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ غُنْدَرٌ - عَنْ شَعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ: قَالَ أَبُو مُوسَى لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: إِذَا لَمْ يَجِدِ المَاءَ لَا يُصَلِّي؟ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَوْرَخَصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا، كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ قَالَ هَكَذَا - يَعْنِي تَيَمَّمَ - وَصَلَّى. قَالَ: قُلْتُ: فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَارٍ لِعُمَرَ؟ قَالَ: إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَبْعَ بِقَوْلِ عَمَارٍ.

٣٤٦ - حَدَثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: حَدَثَنَا أَبِي قَالَ: حَدَثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ: سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ سَلَمَةَ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى، فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى: أَرَأَيْتَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِذَا أَجْنَبَ فَلَمْ يَجِدْ مَاءً، كَيْفَ يَصْنَعُ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ المَاءَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى: فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِقَوْلِ عَمَارٍ، حِينَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ: «كَانَ يَكْفِيْكَ». قَالَ: أَلْمَ

(١) سورة النساء: الآية ٢٩.

remarqué que ‘Umar ne fut pas convaincu par cela? — Laisse les paroles de ‘Ammâr à part! mais que feras-tu du verset [des ablutions sèches].” Et ‘Abd-ul-Lâh ne sut quoi dire; cependant il reprit: “Si nous permettons cela aux gens, on ne tardera pas à voir quelques-uns d’entre eux laisser l’eau qu’ils croient froide pour faire des ablutions sèches.”»

\* Al-‘A’mach: «Je dis alors à Chaqîq: “Ce n’est qu’à cause de cela que ‘Abd-ul-Lâh manifesta sa réserve? — Oui, dit Chaqîq.”»

### R. 8 - Les ablutions sèches se font en frappant une seule fois...

347 - Chaqîq dit: «J’étais assis avec ‘Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa al-‘Ach’ary lorsque celui-ci dit au premier: “Si un homme est en état de *janâba* et ne trouve pas d’eau durant tout un mois, ne doit-il pas dans ce cas faire des ablutions sèches et prier?... Et que feriez-vous de ce verset qui se trouve dans la sourate d’al-Mâ’ida: **et ne trouviez pas d’eau, utilisez en substitution un sol sain pour en passer sur votre visage et vos mains**<sup>(1)</sup>.»

— Si on permet cela aux gens, on ne tardera pas à les voir laisser l’eau qu’ils croient froide et faire des ablutions sèches avec du sol.”»

Al-‘A’mach: «C’est à cause de cela que vous avez manifesté des réserves? — Oui, répondit Chaqîq.»

Chaqîq: «Abu Mûsa dit alors: “N’as-tu pas remarqué ce que ‘Ammar avait dit à ‘Umar: Une fois, le Messager de Dieu (ç) m’avait envoyé pour une affaire... J’étais ensuite tombé en état de *janâba* mais je n’avais pas trouvé d’eau; ce qui m’avait poussé à me rouler dans le sable de la même manière que le fait une bête. [A mon retour], je mis le Prophète (ç) au courant. Il me dit: *Il t’aurait suffi de faire cela* et il frappa alors les paumes sur le sol par une seule fois, les secoua, puis essuya le dos de sa main, par sa gauche — ou: le dos de sa main gauche par sa paume —, après cela, des deux paumes, il essuya son visage.”

«‘Abd-ul-Lâh: “N’as tu pas remarqué que ‘Umar n’était pas convaincu par les paroles de ‘Ammâr?”»

Ya‘la ajouta ceci: D’al-‘A’mach, de Chaqîq [qui dit]: «J’étais avec ‘Abd-ul-Lâh et Abu Mûsa lorsque celui-ci dit [au premier]: “N’as-tu pas entendu que

(1) Al-Mâ’ida, 6.

تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنِعْ بِذَلِكَ؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَىٰ: فَذَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَارٍ، كَيْفَ تَصْنَعُ بِهَذِهِ الْآيَةِ؟ فَمَا ذَرَى عَبْدُ اللَّهِ مَا يَقُولُ، فَقَالَ: إِنَّا لَوْ رَخَصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا، لَأُوْشِكَ إِذَا بَرَدَ عَلَىٰ أَحَدِهِمُ الْمَاءَ أَنْ يَدْعُهُ وَيَتَيمَّمَ. فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ: فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللَّهِ لِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ.

## ٨ - بَابُ التَّيْمُومُ ضَرْبَةٌ

٣٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُعاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَىٰ الْأَشْعَرِيِّ، فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَىٰ: لَوْ أَنَّ رَجُلًا أَجْنَبَ، فَلَمْ يَجِدِ الْمَاءَ شَهْرًا، أَمَا كَانَ يَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّي. فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الْآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ؟ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيَّبًا<sup>(١)</sup>. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَوْ رَخَصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا، لَأُوْشِكُوكُمْ إِذَا بَرَدَ عَلَيْهِمُ الْمَاءَ أَنْ يَتَيَمَّمُوا الصَّعِيدَ. قُلْتُ: وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَقَالَ أَبُو مُوسَىٰ: أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَارٍ لِعُمَرَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَاجَةٍ، فَأَجْبَيْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ، فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّاهِبُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا»: فَضَرَبَ بِكَفِهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ نَفَضَهَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهَرَ كَفُهُ بِشَمَالِهِ، أَوْ ظَهَرَ شِمَالِهِ بِكَفِهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا وَجْهَهُ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنِعْ بِقَوْلِ عَمَارٍ؟

وَزَادَ يَعْلَمُ: عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَىٰ، فَقَالَ أَبُو مُوسَىٰ: أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَارٍ لِعُمَرَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ، فَأَجْبَيْتُ، فَتَمَعَّكْتُ

(١) سورة المائدة: الآية ٦.

‘Ammâr avait dit à ‘Umar: Une fois, le Messager de Dieu (ç) nous envoya [en mission], toi et moi. Je tombai ensuite dans l’état de *janâba*, ce qui me poussa à me rouler dans le sable. A notre retour chez le Messager de Dieu (ç), nous l’informâmes. Il [me] dit alors: *Il t’aurait suffi de faire cela* , et il s’essuya le visage et les deux paumes par une seule fois.”»

r. 348 - Abu Rajâ' dit: «Imrân ben Ḥuṣayn al-Khuzâ'y nous a rapporté que le Messager de Dieu (ç) avait vu une fois un homme qui se tenait à l’écart, il n’avait pas fait la prière avec les fidèles. “O Un tel! lui avait dit le Prophète, quelle est la chose qui t’a empêché de prier avec les autres?”

— O Messager de Dieu! avait répondu l’homme, je suis tombé en état de *janâba* et je ne trouve pas d’eau.

— Sers-toi du sable! il te suffit.”»

بِالصَّعِيدِ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرَنَا، فَقَالَ: «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيَكَ هَكَذَا». وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَيْهُ وَاحِدَةً.

٩ - بَابٌ ٣٤٨٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الدَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَوْفٌ، عَنْ أَبِي رَجَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا عِمَرَانُ بْنُ حُصَيْنِ الْخُزَاعِيِّ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا مُعْتَزِلًا، لَمْ يُصْلِلْ فِي الْقَوْمِ، فَقَالَ: «يَا فَلَانُ، مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصْلِلَ فِي الْقَوْمِ؟». فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَابَتِنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءٌ، قَالَ: «عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ، فَإِنَّهُ يَكْفِيَكَ».

*Au nom de Dieu, le Tout miséricorde, le Miséricordieux*

## VIII. LA PRIÈRE

### R. 1 - Comment la prière fut prescrite dans le voyage Nocturne [du Prophète]

\* Ibn ‘Abbâs: «Abu Sufyân, en me rapportant le *hadîth* d’Héraclius, a dit: “Il nous recommande — c'est-à-dire, le Prophète (ç) — d’accomplir la prière, d’être véridiques et de s’abstenir de ce qui est indécent.”»

349 - ’Anas ben Mâlik dit: Abu Dhar rapportait que le Messager de Dieu (ç) avait dit: «Lorsque j’étais à La Mecque, on fendit le plafond de ma maison, et l’archange Gabriel descendit alors et me fendit la poitrine pour la laver avec l’eau de Zamzam. Il apporta ensuite une écuelle en or remplie de sagesse et de foi, la vida dans ma poitrine et la passa enfin à côté. Après cela, il me prit par la main et me fit monter au ciel du bas-monde. A notre arrivée, Gabriel dit à l’ange gardien du ciel: “Ouvre! — Qui est là? demanda l’ange. — C’est Gabriel. — Y a-t-il quelqu’un avec toi? — Oui, il y a Muhammâd (ç). — Lui a-t-on envoyé [la Révélation]? — Oui.”

«On nous ouvrit les portes du ciel du bas-monde puis nous nous élevâmes en son sein. Nous y vîmes un homme assis. Il y avait à sa droite et à sa gauche deux masses noires. Et en regardant à sa droite, il souriait; tandis qu'il pleurait en se retournant à gauche. “Bienvenue au prophète et au fils pieux, me dit l’homme. — Mais qui est-ce? dis-je à Gabriel. — C'est Adam. Et ces deux masses noires qui sont à sa droite et à sa gauche sont les âmes de sa descendance. Ceux qui sont à sa droite sont les habitants du Paradis tandis que ceux qui forment la masse de gauche sont ceux du Feu. Et c'est pourquoi il sourit une fois qu'il regarde à sa droite mais pleure lorsqu'il se retourne à sa gauche.”

«Etant tous deux montés au deuxième ciel, Gabriel dit à son gardien: “Ouvre!” Et ce dernier lui répondit de la même manière que le premier puis ouvrit

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

## ٨ - كتاب الطلاق

### ١ - باب: كَيْفَ فُرِضَتِ الصلوَاتُ فِي الإِسْرَاءِ

وَقَالَ أَبْنُ عَبَّاسٍ: حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ فِي حَدِيثِ هِرَقْلَ فَقَالَ: يَأْمُرُنَا - يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ - بِالصَّلَاةِ وَالصَّدْقِ وَالعَفَافِ.

٣٤٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْيَثْ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كَانَ أَبُو ذَرٍ يُحَدِّثُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «فَرَجَ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَّلَ جِبْرِيلُ، فَقَرَّجَ صَدْرِي، ثُمَّ عَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتِ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٌ بِحِكْمَةٍ وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخْذَ بِيَدِي فَعَرَجَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، فَلَمَّا جِئْتُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ: أَفْتَحْ، قَالَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا جِبْرِيلُ، قَالَ: هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَعِي مُحَمَّدٌ ﷺ، فَقَالَ: أُرْسِلْ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَلَمَّا فَتَحَ عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا، فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ، عَلَى يَمِينِهِ أَسْوَدَةُ، وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةُ، إِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَسَارِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَباً بِالنَّبِيِّ الْصَّالِحِ وَالْأَبْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ لِجِبْرِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا آدُمُ، وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ نَسْمُ بَنِيهِ، فَأَهْلَ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى. حَتَّى عَرَجَ إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ، فَقَالَ لِخَازِنِهَا: أَفْتَحْ، فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا

la porte. (Arrivé à ce passage, Abu Dhar rapporte que le Prophète trouva dans les différents cieux Adam, 'Idrîs, Moïse, Jésus et Abraham, que les saluts de Dieu soient sur eux tous; sans toutefois désigner la place de chacun d'entre eux; mais il mentionna quand même qu'il avait trouvé Adam dans le ciel du bas-monde et Abraham au sixième ciel.)

Anas: Lorsque Gabriel passa avec le Prophète (ç) auprès de 'Idrîs, celui-ci dit: "Bienvenue au prophète et au frère pieux!"

Le Prophète: «“C'est qui? dis-je — C'est 'Idrîs, répondit Gabriel.”

«Après cela je passai auprès de Moïse qui [me dit]: "Bienvenue au prophète et au frère pieux! — Mais qui est-ce? dis-je. — C'est Moïse." Et de passage auprès de Jésus, celui-ci [me] dit: "Bienvenue au prophète et au frère vertueux! — Qui est-ce? dis-je. — C'est Jésus, répondit Gabriel." Enfin, et de passage près d'Abraham, il [me] dit: "Bienvenue au prophète et au fils vertueux! — Qui est-ce? dis-je. — Celui-là, c'est Abrahâm (ç).”»

Ibn Chihâb: Ibn Ḥazm m'a informé qu'ibn 'Abbâs et Abu Ḥabba al-Anṣâry rapportaient souvent que le Prophète (ç) avait [ensuite] dit: «Puis on me fit monter à un niveau à partir duquel je pouvais entendre le frottement des Calames.»

Ibn Ḥazm et 'Anas ben Mâlik: Le Prophète (ç) avait [ensuite] dit: «Et Dieu prescrivit ensuite à ma Umma cinquante prières rituelles. A mon retour, je passai près de Moïse qui me dit: "Qu'est-ce que Dieu a prescrit pour ta Umma?

— Cinquante prières, répondis-je.

— Retourne voir ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." En effet, je retournai auprès du Seigneur et Il me déchargea de la moitié<sup>(1)</sup>. Mais de nouveau de passage près de Moïse, je lui dis: "Il a retranché la moitié<sup>(2)</sup>. — Retourne auprès de ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." Je retournai et Dieu [me] déchargea d'une nouvelle moitié<sup>(3)</sup>. De retour auprès de Moïse, il me dit: "Retourne auprès de ton Seigneur! ta Umma ne supportera pas cela." Je retournai et Dieu me dit: "Elles sont cinq et elles sont cinquante. Je ne change point ma Parole." Je retournai chez Moïse qui me dit: "Retourne voir ton Seigneur! — J'ai honte [maintenant] du Seigneur, répliquai-je."

(1) Autre traduction: «d'une partie».

(2) Autre traduction: «une partie».

(3) Ou: «partie».

مِثْلَ مَا قَالَ الْأُولُ، فَفَتَحَ». قَالَ أَنْسُ : فَذَكَرَ : أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَاوَاتِ آدَمَ، وَإِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ، صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ، وَلَمْ يُثِبْ كَيْفَ مَنَازِلُهُمْ، غَيْرَ أَنَّهُ ذَكَرَ : أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ. قَالَ أَنْسُ : فَلَمَّا مَرَ جَبَرِيلُ بِالنَّبِيِّ ﷺ بِإِدْرِيسَ، قَالَ : مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ. «فَقُلْتُ : مَنْ هَذَا؟ قَالَ : هَذَا إِدْرِيسُ. ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى، فَقَالَ : مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ : مَنْ هَذَا؟ قَالَ : هَذَا مُوسَى. ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى، فَقَالَ : مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ، قُلْتُ : مَنْ هَذَا؟ قَالَ : هَذَا عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ : مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَبِنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ : مَنْ هَذَا؟ قَالَ : هَذَا إِبْرَاهِيمُ ﷺ».

قَالَ آبَنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي آبُنُ حَزْمٍ : أَنَّ آبَنَ عَبَّاسٍ وَآبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ : كَانَا يَقُولَانِ : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : «ثُمَّ عُرِجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى أَسْمَعٍ فِيهِ صَرِيفُ الْأَقْلَامِ». قَالَ آبُنُ حَزْمٍ وَأَنْسُ بْنُ مَالِكٍ : قَالَ النَّبِيُّ ﷺ : «فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ، حَتَّى مَرَرْتُ عَلَى مُوسَى، فَقَالَ : مَا فَرَضَ اللَّهُ لَكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ : فَرَضَ خَمْسِينَ صَلَاةً، قَالَ : فَأْرُجْعُ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَاجَعَنِي فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى : قُلْتُ : وَضَعَ شَطْرَهَا، فَقَالَ : رَاجِعٌ رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ، فَرَاجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ : أَرْجِعْ إِلَى رَبِّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَاجَعْتُهُ، فَقَالَ : هِيَ خَمْسَ، وَهِيَ خَمْسُونَ، لَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَبَدَّيَ، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ : رَاجِعٌ رَبِّكَ، فَقُلْتُ : أَسْتَحْيِتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ أَنْطَلَقَ بِي، حَتَّى أَنْتَهَى بِي إِلَى سِدْرَةِ

«Enfin, Gabriel m'emmena ensuite à *Sidrat-ul-Muntahâ* (Lotus des confins) où je vis des couleurs que je ne connaissais pas, puis on me fit entrer dans le Paradis où il y avait des *habâyl*<sup>(1)</sup> de perles et un sol en musc.»

350 - ‘Â’icha la Mère des Croyants, dit: «En prescrivant la prière, Dieu fixa le nombre de *rak'a* à deux pour chaque prière, tant pour le résident que pour le voyageur. Il garda ensuite la prière du voyage comme telle et augmenta le nombre [de *rak'a*] de la prière du résident.»

## R. 2 - Sur l'obligation d'être vêtu durant la prière

\* Sur: revêtez votre parure en toute oraison<sup>(2)</sup>.

\* Sur celui qui prie en étant drapé d'une seule pièce dont les bouts sont mis sur les épaules.

\* On rapporte que, d'après Salama ben al-'Akwa', le Prophète (ç) dit qu'on doit attacher le vêtement, fût-ce avec une épine.

Mais l'*isnâd* de ce *hadîth* doit être examiné avec attention.

\* Sur celui qui prie vêtu d'un habit qu'il portait au moment où il a eu un rapport charnel, et ce tant qu'il ne voit aucune impureté.

\* Le Prophète (ç) donna l'ordre de ne pas faire des tournées autour du Temple en étant nu.

351 - Um ‘Atiyya dit: «On nous donna l'ordre de faire sortir, pendant les deux Fêtes, les femmes qui avaient leurs menstrues et celles qu'on gardait loin des regards, afin qu'elles assistassent à [la prière] de groupe faite par les musulmans et aux invocations de ceux-ci. Cependant, on commanda à celles qui avaient leurs menstrues de rester à l'écart du *musalla* des autres femmes. Et une femme de dire: “O Messager de Dieu! et si l'une de nous n'a pas de voile... — Que sa compagne lui prête le sien! répondit le Prophète.”»

\* ‘Abd-ul-Lâh ben Rajâ’: Directement de ‘Imrân, directement de Muḥammad ben Sirîn, directement d’Um ‘Atiyya qui dit: J’ai entendu cela du Prophète (ç).

(1) Sur le mot *habâyl* (حَبَابِلْ) on trouve des divergences: pour un premier groupe de commentateurs, il s'agit d'une faute de copistes; il faut plutôt lire *janâbidh* (جَنَابِدْ). Et ni ce dernier mot ni le premier n'ont de sens connu pour ibn Hazm. Mais pour d'autres commentateurs le mot *janâbidh* est le pluriel de *jubudha* qui veut dire une presque coupole.

Revenons à *habâyl*. Il a le sens de colliers pour les uns et le sens d'une longue bande de sable pour les autres.

(2) Al-’A'râf, 31.

المُتَّهِي، وَغَشِّيَهَا الْوَانٌ لَا أَدْرِي مَا هِيَ، ثُمَّ أَذْخَلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا حَبَابِلُ اللُّؤْلُؤِ، وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ». (١)

٣٥٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزَّبِيرِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ: فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ حِينَ فَرَضَهَا، رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، فِي الْحَاضِرِ وَالسَّفَرِ، فَأَقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَاضِرِ.

## ٢ - باب: وجوب الصلاة في الثياب

وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَكُلِّ مَسْجِدٍ»<sup>(١)</sup>. وَمَنْ صَلَّى مُلْتَحِفًا فِي ثُوبٍ وَاحِدٍ وَيُذْكَرُ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «يَرُرُهُ وَلَوْ بِشَوْكَةٍ». فِي إِسْنَادِهِ نَظَرٌ، وَمَنْ صَلَّى فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُ فِيهِ مَا لَمْ يَرَ أَذْنِي. وَأَمْرَ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ لَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانًا.

٣٥١ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ قَالَتْ: أَمْرَنَا أَنْ نُخْرِجَ الْحِيَضَ يَوْمَ الْعِيدَيْنِ، وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، فَيَشْهَدُنَّ جَمَاعَةُ الْمُسْلِمِينَ وَدَعْوَتُهُمْ، وَيَعْتَرِلُ الْحِيَضُ عَنْ مُصَلَّهِنَّ، قَالَتِ آمْرَةُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِحْدَانَا لَيْسَ لَهَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: «لِتُلْبِسْهَا صَاحِبَتَهَا مِنْ جِلْبَابِهَا».

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ: حَدَّثَنَا أُمُّ عَطِيَّةَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِهَذَا.

(١) سورة الأعراف: الآية ٣١

### R. 3 - Sur le fait de nouer le 'izâr au niveau de la nuque pendant la prière

\* Abu Hâzim [rapporte] de Sahl: «les Compagnons prièrent avec le Prophète (ç) en ayant leurs 'izâr noués au niveau de leurs épaules.»

352 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: «Une fois, Jâbir pria vêtu d'un 'izâr qu'il avait noué au niveau de sa nuque et posa ses vêtements sur un support sous forme d'un trépied. Quelqu'un lui dit: "Tu pries en portant un seul 'izâr! — J'ai fait cela afin qu'un ignorant comme toi puisse me voir ainsi. Qui d'entre nous avait deux vêtements au temps du Prophète (ç)??"»

353 - Muḥammad ben al-Munkadir dit: «J'ai vu Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh prier en portant un seul vêtement... Il a dit: "J'ai vu le Prophète (ç) prier en portant un seul vêtement."»

### R. 4 - Sur le fait de prier en portant un seul vêtement<sup>(1)</sup> et en posant ses deux bouts sur les épaules

\* Az-Zuhry: Um Hâni' dit: Le Prophète (ç) se drapa dans un vêtement en ayant croisé les deux bouts au niveau des deux épaules.

354 - 'Umar ben Abu Salama: Le Prophète (ç) pria vêtu d'un seul vêtement dont il croisa les deux bouts.

355 - 'Umar ben Abu Salama vit le Prophète (ç) chez Um Salama en train de prier et vêtu d'un seul vêtement; il avait posé les deux bouts de ce vêtement sur les deux épaules.

356 - 'Umar ben Abu Salama informa le père de Hichâm en disant: «J'ai vu le Messager de Dieu (ç) prier chez Um Salama en portant un seul vêtement. Il était enveloppé dedans en posant les deux bouts sur ses épaules.»

357 - Abu Murra, l'affranchi d'Um Hâni' bent Abu Tâlib, rapporta à Abu an-Nâdîr avoir entendu Um Hâni' bent Abu Tâlib dire: «En l'an de la Victoire, je partis voir le Messager de Dieu (ç). Je le trouvai en train de se laver tandis que sa fille Fâtima le cachait des regards. Je le saluai en prononçant le *salâm*. "Qui est cette femme? demanda-t-il. — C'est moi, répondis-je, Um Hâni' bent Abu Tâlib. — Tu es la bienvenue, Um Hâni'!"»

---

(1) D'une seule pièce.

### ٣ - باب : عَقْدِ الإِزَارِ عَلَى الْقَفَا فِي الصَّلَاةِ

وَقَالَ أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلٍ : صَلَوَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَاقِدِيْ إِزَارِهِمْ عَلَى عَوَاتِيقِهِمْ .

٣٥٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ : حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ : حَدَّثَنِي وَأَقْدَ بْنُ مُحَمَّدٍ ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ : صَلَّى جَابِرُ فِي إِزَارٍ قَدْ عَقَدَهُ مِنْ قَبْلِ قَفَاهُ ، وَثِيَابُهُ مَوْضُوعَةٌ عَلَى الْمِشْجَبِ ، قَالَ لَهُ فَائِلٌ : تُصَلِّي فِي إِزَارٍ وَاحِدٍ ؟ فَقَالَ إِنَّمَا صَنَعْتُ ذَلِكَ ، لِيَرَانِي أَحْمَقُ مِثْلَكَ ، وَإِيَّاً كَانَ لَهُ ثَوْبًا نَانَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ ؟ .

٣٥٣ - حَدَّثَنَا مُطَرْفُ أَبُو مُضْعِبٍ قَالَ : حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الْمَوَالِيِّ ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ : رَأَيْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ، وَقَالَ : رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ .

### ٤ - باب : الصَّلَاةُ فِي التَّوْبِ الْوَاحِدِ مُلْتَحِفًا بِهِ

قَالَ الزُّهْرِيُّ فِي حَدِيثِهِ : الْمُلْتَحِفُ الْمُتَوَشِّحُ ، وَهُوَ الْمُخَالِفُ بَيْنَ طَرَفِيهِ عَلَى عَاتِقِيهِ ، وَهُوَ الْإِشْتَمَالُ عَلَى مَنْكِبِيهِ . قَالَ : قَالْتُ أُمُّ هَانِيَّ : الْتَّحَفَ النَّبِيُّ ﷺ يُثُوبُ ، وَخَالَفَ بَيْنَ طَرَفِيهِ عَلَى عَاتِقِيهِ .

٣٥٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ : حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عُمَرَ أَبْنِ أَبِي سَلَمَةَ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ، قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفِيهِ .

٣٥٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْشَى قَالَ : حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ : حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ : حَدَّثَنِي أَبِي ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ : أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ، فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ ، قَدْ أَقْرَى طَرَفِيهِ عَلَى عَاتِقِيهِ .

٣٥٦ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ : حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ ، عَنْ هِشَامٍ ، عَنْ أَبِيهِ : أَنَّ عُمَرَ بْنَ أَبِي سَلَمَةَ أَخْبَرَهُ قَالَ : رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ، مُشَبِّلًا بِهِ ، فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ ، وَاضِعًا طَرَفِيهِ عَلَى عَاتِقِيهِ .

٣٥٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُويسٍ قَالَ : حَدَّثَنِي مَالِكُ بْنُ أَنْسٍ ، عَنْ أَبِي النَّضِيرِ ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ : أَنَّ أَبَا مُرَةَ ، مَوْلَى أُمِّ هَانِيَّ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ ، أَخْبَرَهُ : أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِيَّ بِنْتَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ : ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الفُتُوحِ ، فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ ، وَفَاطِمَةُ أَبْنَتُهُ تَسْتُرُهُ ، قَالَتْ : فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ، فَقَالَ : «مَنْ هَذِهِ؟». فَقُلْتُ : أَنَا أُمُّ هَانِيَّ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ ، فَقَالَ : «مَرْحُبًا بِأُمِّ هَانِيَّ». فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ ، قَامَ فَصَلَّى ثَمَانِيَ

«Après avoir terminé ses ablutions, il se leva et pria huit *rak'a* enveloppé dans un seul vêtement. Ayant terminé de prier, je lui dis: “O Messager de Dieu! le propre fils de ma mère prétend qu'il va abattre un homme à qui j'ai accordé ma protection, il s'agit d'Un tel ben Hubayra...”

— O Um Hâni’! dit le Messager de Dieu (q), nous accordons notre protection à qui tu as accordé la tienne.”»

Um Hâni’: «Cela eut lieu durant une certaine matinée.»

358 - Abu Hurayra: Quelqu'un interrogea le Messager de Dieu (q) sur le fait de prier en portant un seul vêtement. “Est-ce que chacun de vous peut avoir deux vêtements?” rétorqua le Messager de Dieu (q).

#### **R. 5 - Lorsque l'orant prie en portant un seul vêtement il doit mettre une partie de ce vêtement sur ses épaules**

359 - Abu Hurayra dit: «Le Prophète de Dieu (q) a dit: “Que l'un de vous ne prie pas vêtu d'un seul vêtement en négligeant de poser [une partie de ce vêtement] sur ses épaules!”»

360 - 'Ikrima dit: J'ai entendu Abu Hurayra dire: «J'atteste avoir entendu le Messager de Dieu (q) dire: “Que celui qui prie vêtu d'un seul vêtement croise les deux bouts de ce vêtement!”»

#### **R. 6 - Losrque le vêtement est étroit**

361 - Sa'îd ben al-Harith dit: «Nous avons interrogé Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh sur le fait de prier en portant un seul vêtement et il a dit: “J'étais avec le Prophète durant l'une de ses expéditions. Une nuit, alors que j'étais venu pour une affaire, je le trouvai en train de prier. Et comme je n'étais vêtu que d'un seul vêtement, je m'enveloppai dedans et je fis la prière près de lui. Ayant terminé de prier, il me dit: “Quelle est la cause qui t'a poussé à venir de nuit? ô Jâbir” Sur ce, je commençai à lui exposer mon affaire et quand j'eus terminé il me dit: “Pourquoi cette manière de s'envelopper que je viens de voir de ta part? — Je n'avais qu'un seul vêtement (c.-à-d. un vêtement étroit). — Si ton vêtement est large tu peux alors t'envelopper, sinon porte-le comme un 'izâr.”»

362 - Sahl dit: «Il y avait des hommes qui étaient en train de prier avec le

رَكَعَاتٍ، مُلْتَحِفًا فِي ثُوبٍ وَاحِدٍ، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَعَمَ أَبْنُ أُمِّيْ، إِنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلًا قَدْ أَجْرَتْهُ، فُلَانْ بْنَ هُبَيْرَةَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «قَدْ أَجْرَنَا مَنْ أَجْرَتْ يَا أُمَّ هَانِيٍّ». قَالَتْ أُمُّ هَانِيٍّ: وَذَاكَ صُحْنِي.

٣٥٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثُوبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَوْلَى كُلَّكُمْ ثُوبَانِ؟».

## ٥ - بَابُ: إِذَا صَلَّى فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ فَلْيُجْعَلْ عَلَى عَاتِقِيهِ

٣٥٩ - حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزَّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ، لَيْسَ عَلَى عَاتِقِيهِ شَيْءٌ».

٣٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو نُعِيمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: سَمِعْتَهُ - أَوْ كُنْتُ سَأَلْتُهُ - قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: أَشْهُدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ صَلَّى فِي ثُوبٍ وَاحِدٍ، فَلْيُخَالِفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ».

## ٦ - بَابُ: إِذَا كَانَ الثَّوْبُ ضَيِّقًا

٣٦١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فَلْيُحْ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِبِ قَالَ: سَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ: عَنِ الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ، فَقَالَ: خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، فَجِئْتُ لَيْلَةً لِيَعْضُ أَمْرِي، فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي، وَعَلَيْهِ ثُوبٌ وَاحِدٌ، فَاشْتَمَلتُ عَلَيْهِ، وَصَلَّيْتُ إِلَيْهِ، فَلَمَّا أَنْصَرَفَ قَالَ: «مَا السُّرَى يَا جَابِرُ؟». فَأَخْبَرَتُهُ بِحاجَتِي، فَلَمَّا فَرَغْتُ قَالَ: «مَا هَذَا الْإِشْتِمَالُ الَّذِي رَأَيْتَ؟». قُلْتُ: كَانَ ثُوبٌ - يَعْنِي ضَاقَ - قَالَ: «فَإِنْ كَانَ وَاسِعًا فَالْتَّحِفْ بِهِ، وَإِنْ كَانَ ضَيِّقًا فَأَتَزِرْ بِهِ».

٣٦٢ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلٍ قَالَ: كَانَ رِجَالٌ يُصَلِّونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، عَاقِدِي أُزْرِهِمْ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ، كَهْيَةُ الصَّبِيَّانِ،

Prophète de Dieu (ç) en portant chacun un 'izâr noué autour du cou, à la manière des enfants. En outre, le Prophète dit aux femmes: "Ne relevez vos têtes<sup>(1)</sup> que lorsque les hommes se mettent en position assis!"»

**R. 7 - Sur le fait de prier en portant [un vêtement fabriqué par des non-musulmans comme c'est le cas de] la chemise syrienne**

\* Al-Hasan ne voyait aucun mal à prier vêtu d'un vêtement tissé par un Zoroastrien.

\* Ma'mar: J'ai vu az-Zuhry porter des vêtements du Yémen et qui ont été teintés avec de l'urine.

\* 'Ali pria vêtu d'un vêtement nouveau qui n'avait pas été lavé.

363 - Al-Mughîra ben Chu'ba dit: «J'étais en voyage avec le Prophète de Dieu (ç) qui [me] dit: "O Mughîra! prends le récipient d'eau!" En effet, je pris la chose et le Messager de Dieu (ç), vêtu d'une chemise syrienne, de s'éloigner de moi là où je ne pouvais le voir. Et après avoir satisfait son besoin naturel, il revint... Mais en voulant sortir sa main de la manche de la chemise, cette dernière s'avéra étroite, d'où il passa la main par-dessous la chemise. Je lui versai alors de l'eau et il fit des ablutions semblables à celles de la prière, essuya ses bottines puis fit la prière.»

**R. 8 - Sur le fait qu'il est répréhensible de se mettre nu pendant la prière ou pour toute autre chose**

364 - 'Amrû ben Dinâr dit: «J'ai entendu Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh dire que le Messager de Dieu (ç) était en train de transporter des pierres avec les Mecquois [pour la restauration] de la Ka'ba. Il portait un 'izâr quand son oncle paternel al-'Abbâs vint lui dire: "O fils de mon frère! pourquoi ne dénoues-tu pas ton 'izâr pour le mettre sur les épaules afin qu'il te protège des pierres?" En effet, le Prophète<sup>(2)</sup> dénoua son 'izar et le mit sur les épaules, d'où il tomba évanoui. Après cela, on ne le vit jamais nu.»

(1) Pendant la prière en groupe.

(2) Il était encore jeune à l'époque.

وَقَالَ لِلنِّسَاءِ: «لَا تَرْفَعْنَ رُؤُوسَكُنَّ حَتَّى يَسْتَوِي الرِّجَالُ جَلْوَسًا».

## ٧ - باب: الصَّلَاةُ فِي الْجُبَّةِ الشَّامِيَّةِ

وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الثِّيَابِ يَسْتَجُهَا الْمَجْوِسُ: لَمْ يَرِبْهَا بَأْسًا. وَقَالَ مَعْمَرٌ: رَأَيْتُ الزُّهْرِيَّ: يَلْبِسُ مِنْ ثِيَابِ الْيَمِينِ مَا صُبِغَ بِالْبُولِ. وَصَلَّى عَلَيْهِ فِي ثُوبٍ غَيْرِ مَقْصُورٍ.

٣٦٣ - حَدَثَنَا يَحْيَى قَالَ: حَدَثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ: «يَا مُغِيرَةُ، خُذِ الْإِذَاوَةَ». فَأَخْدُثُهَا، فَأَنْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تَوَارَى عَنِّي، فَقَضَى حَاجَتَهُ، وَعَلَيْهِ جَبَّةٌ شَامِيَّةٌ، فَذَهَبَ لِيُخْرِجَ يَدَهُ مِنْ كُمَّهَا فَضَاقَتْ، فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ أَسْفَلِهَا، فَصَبَّيْتُ عَلَيْهِ، فَتَوَضَّأَ وَضُوءُهُ لِلصَّلَاةِ، وَمَسَحَ عَلَى خُفْيِيهِ، ثُمَّ صَلَّى.

## ٨ - باب: كَرَاهِيَّةُ التَّعْرِيَّ فِي الصَّلَاةِ وَغَيْرِهَا

٣٦٤ - حَدَثَنَا مَطْرُ بْنُ الْفَضْلِ قَالَ: حَدَثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ إِسْحَاقَ: حَدَثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يُحَدِّثُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، كَانَ يَنْقُلُ مَعْهُمُ الْحِجَارَةَ لِلْكَعْبَةِ، وَعَلَيْهِ إِزَارَةٌ، فَقَالَ لَهُ الْعَبَاسُ عَمْهُ: يَا بْنَ أَخِي، لَوْ حَلَّتْ إِزَارَكَ، فَجَعَلْتَ عَلَى مَنْكِبَيْكَ دُونَ الْحِجَارَةِ، قَالَ: فَحَلَّهُ فَجَعَلَهُ عَلَى مَنْكِبَيْهِ، فَسَقَطَ مَغْشِيًّا عَلَيْهِ، فَمَا رُؤِيَ بَعْدَ ذَلِكَ عُرْيَانًا ﷺ.

**R. 9 - Sur le fait de prier vêtu d'une tunique,  
d'un pantalon, d'un haut-de-chausse<sup>(1)</sup>  
ou d'une robe à pans ramassés (*qabâ'*)**

365 - Abu Hurayra dit: «Un homme se leva et interrogea le Prophète de Dieu (ç) sur le fait de prier en portant un seul vêtement. “Est-ce que chacun de vous peut trouver deux vêtements?” s'interrogea le Prophète.

«Après cela, un homme interrogea ‘Umar sur le sujet et celui-ci de dire: “Lorsque Dieu [vous] fait des largesses faites-en de même! L'orant peut mettre tous ses vêtement [et faire ensuite la prière], il peut prier vêtu d'un *'izâr* et un manteau, d'un *'izâr* et une tunique, d'un *'izâr* et un *qabâ'*, d'un pantalon et un manteau, d'un pantalon et une tunique, d'un pantalon et un *qabâ'*, d'un haut-de-chausse et un *qabâ'*, d'un haut-de-chausse et une tunique.”

«Je crois que ‘Umar ajouta ceci: “d'un haut-de-chausse et un manteau.”»

366 - Ibn ‘Umar dit: «Un homme interrogea le Messager de Dieu (ç) en disant: “Que doit mettre celui qui est en état d'*ihrâm* (sacralisation)? — Il ne doit mettre, répondit le Prophète, ni tunique, ni pantalon, ni burnous, ni vêtements touchés par du safran ou du *wars*<sup>(2)</sup>. Et celui qui ne trouve pas de sandales mettra des bottines qu'il doit couper de sorte qu'elles soient au-dessous du niveau des chevilles.”»

\* Un *hadîth* similaire a été rapporté par Nâfi': d'ibn ‘Umar, du Prophète (ç).

**R. 10 - Sur ce qui doit être caché de la ‘awra<sup>(3)</sup>**

367 - Abu Sa‘îd al-Khudry dit: «Le Messager de Dieu (ç) a interdit de porter le vêtement d'une manière à rendre le mouvement difficile (*'ichtimâl as-sammâ'*). Il a aussi interdit de s'asseoir, vêtu d'un seul vêtement, en relevant les jambes et sans cacher les parties honteuses.»

368 - Abu Hurayra dit: «Le Prophète de Dieu (ç) a interdit deux genres de ventes: celle dite “au toucher” et celle dite “en laissant”<sup>(4)</sup>. Il a aussi interdit de s'envelopper dans un vêtement qui empêche le mouvement des mains et le fait de

(1) Qui couvre une partie des cuisses seulement.

(2) Plante tinctoriale appelée *Memecylon tinctorium*.

(3) La ‘awra est comprise entre le nombril et les genoux. Mais pour al-Bukhâry, il paraît qu'elle ne comprend que les parties honteuses.

(4) V. la partie des échanges commerciaux.

## ٩ - باب الصلاة في الْقَمِيصِ وَالسَّرَّاويلِ وَالتَّبَانِ وَالْقَبَاءِ

٣٦٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَامَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَسَأَلَهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي التَّوْبِ الْوَاحِدِ، فَقَالَ: «أَوْ كُلُّكُمْ يَجِدُ ثَوَبَيْنِ؟». ثُمَّ سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ، فَقَالَ: إِذَا وَسَعَ اللَّهُ فَأُوسِعُوا، جَمَعَ رَجُلٌ عَلَيْهِ ثِيَابَهُ، صَلَّى رَجُلٌ فِي إِزارٍ وَرِداءٍ، فِي إِزارٍ وَقَمِيصٍ، فِي إِزارٍ وَقَبَاءٍ، فِي سَرَّاويلٍ وَرِداءٍ، فِي سَرَّاويلٍ وَقَمِيصٍ، فِي سَرَّاويلٍ وَقَبَاءٍ، فِي تَبَانٍ وَقَبَاءٍ، فِي تَبَانٍ وَقَمِيصٍ، قَالَ: وَأَخْسِبُهُ قَالَ: فِي تَبَانٍ وَرِداءٍ.

٣٦٦ - حَدَّثَنَا عَاصِمٌ بْنُ عَلَيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: مَا يَلْبِسُ الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: «لَا يَلْبِسُ الْقَمِيصَ، وَلَا السَّرَّاويلَ، وَلَا الْبُرْنُسَ، وَلَا ثَوَبًا مَسْهَهُ الزَّعْفَرَانُ، وَلَا وَرْسًا، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبِسْ الْخُفَيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ». وَعَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مِثْلُهُ.

## ١٠ - باب ما يَسْتُرُ مِنَ الْعَوْرَةِ

٣٦٧ - حَدَّثَنَا قَتَّيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ أَبْنِ شَهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ اشْتِيمَالِ الصَّمَمَاءِ، وَأَنْ يَخْتَبِي الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، لَيْسَ عَلَى فَرْجِهِ مِنْهُ شَيْءٌ.

٣٦٨ - حَدَّثَنَا قَبِيْصَةُ بْنُ عَقْبَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الرِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعَتَيْنِ: عَنِ الْلَّمَاسِ وَالْبَنَادِ، وَأَنْ يَسْتَمِلَ الصَّمَمَاءَ، وَأَنْ

s'asseoir, vêtu d'un seul vêtement, en relevant les jambes [et en laissant apparaître les parties honteuses].»

369 - Abu Hurayra dit: «Abu Bakr m'envoya durant le pèlerinage [de l'Adieu] avec d'autres personnes à Mina, le jour du Sacrifice. Notre mission consistait à annoncer ceci en criant: "Après cette année-ci, aucun païen ne pourra accomplir le pèlerinage, et aucune personne ne devra faire le rite du *tawâf* autour du Temple en restant toute nue."»

«Après cela, le Messager de Dieu (ç) envoya aussi 'Ali et lui donna l'ordre de réciter aux gens la sourate de *Barâ'a* (Rupture).

«'Ali était avec nous en train d'annoncer qu'aucun païen ne ferait le pèlerinage ou accomplirait tout nu le *tawâf* après l'année en question.»

### R. 11 - Sur le fait de prier sans manteau

370 - Muhammad ben al-Munkadir dit: «J'entrai chez Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh et je le trouvai en train de prier enveloppé dans un vêtement, tandis que son manteau était posé à part. A la fin de sa prière, nous<sup>(1)</sup> lui dîmes: "O Abu 'Abd-ul-Lâh! tu pries en laissant ton manteau posé à part? — Oui, répondit-il, j'ai voulu que des ignorants comme vous puissent me voir faire cela... J'ai vu le Prophète de Dieu (ç) prier en faisant cela."»

### R. 12 - Sur ce qui est rapporté au sujet de la cuisse

\* On rapporte d'ibn 'Abbâs, ainsi que de Jarhad et Muhammad ben Jahch, que le Prophète de Dieu (ç) considérait la cuisse comme une '*awra*.

\* 'Anas: Le Prophète de Dieu (ç) a découvert sa cuisse.

\* Le *ḥadîth* de 'Anas a un meilleur '*isnâd* mais le *ḥadîth* de Jarhad est plus conforme à la règle de la précaution. C'est ainsi qu'on peut éviter la divergence de ces personnages.

\* Abu Mûsa: A l'entrée de 'Uthmân, le Prophète de Dieu (ç) couvra ses cuisses.

\* Zayd ben Thâbit: Dieu fit une Révélation à son Messager au moment où la cuisse de celui-ci était sur la mienne. Elle devint si lourde que je craignis qu'elle ne contusionnât ma cuisse.

(1) Les présents.

يَحْتَبِي الرَّجُلُ فِي ثُوبٍ وَاحِدٍ.

٣٦٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ أَخِي آبِنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمِّهِ قَالَ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ: بَعْثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ، فِي مُؤَذِّنِينَ يَوْمَ النَّحْرِ، نُؤَذِّنُ بِمِنْيٍ: أَلَا لَا يَحْجُجْ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِ«بَرَاءَةً». قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلَيْهِ فِي أَهْلِ مِنْيٍ يَوْمَ النَّحْرِ: لَا يَحْجُجْ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

## ١١ - باب: الصَّلَاةُ بِغَيْرِ رِدَاءٍ

٣٧٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبْنُ أَبِي الْمَوَالِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَهُوَ يُصَلِّي فِي ثُوبٍ مُلْتَحِفًا بِهِ، وَرِدَاؤُهُ مَوْضُوعٌ، فَلَمَّا آنْسَرَفَ قُلْنَا: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، تُصَلِّي وَرِدَاؤُكَ مَوْضُوعٌ؟ قَالَ: نَعَمْ أَحْبَبْتُ أَنْ يَرَانِي الْجَهَالُ مِثْلُكُمْ، رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي هَكَذَا.

## ١٢ - باب: مَا يُذَكَّرُ فِي الْفَخِذِ

وَيُرَوَى عَنْ أَبْنِ عَبَّاسٍ، وَجَرْهَدٍ، وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: «الْفَخِذُ عَوْرَةٌ». وَقَالَ أَنْسٌ: حَسَرَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ فَخِذِهِ، وَحَدِيثُ أَنْسٍ أَسْنَدُ، وَحَدِيثُ جَرْهَدٍ أَحْوَطُ حَتَّى يُخْرَجَ مِنْ أَخْتِلَافِهِمْ. وَقَالَ أَبُو مُوسَى: غَطَّى النَّبِيُّ ﷺ رُكْبَتِيهِ حِينَ دَخَلَ عُثْمَانَ. وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَفِخِذِهِ عَلَى فَخِذِي، فَتَقَلَّتْ عَلَيَّ، حَتَّى خَفَتْ أَنْ تَرُضَ فَخِذِي.

371 - 'Anas: «A la campagne de Khaybar, nous fîmes la prière de l'aube avec le Messager de Dieu (ç) près de cette cité. Après cela, le Prophète de Dieu (ç) se mit sur sa monture, ainsi qu'Abu Ṭalḥa avec qui j'étais en croupe, et s'élança en direction de Khaybar. Mon genou touchait la cuisse du Prophète de Dieu (ç). Il leva ensuite le 'izâr à un point où je pus apercevoir la blancheur de ses cuisses. Et une fois à l'intérieur de la cité, il s'écria par trois fois: "Dieu est le plus grand! Khaybar est anéantie!... Lorsque nous nous abattrons sur l'aire d'une peuplade, mauvais matin sera-ce pour ceux qui auront été avertis."

«En sortant vers leurs travaux [quotidiens], les habitants de Khaybar s'écrièrent: "C'est Muḥammad! ('Abd-al-'Azīz: L'un de nos compagnons ajouta ceci: "... et le *khamîs*", c'est-à-dire, l'armée).

«C'est ainsi que nous nous emparâmes de force de Khaybar. On rassembla ensuite les prisonniers. A ce moment, Dihya vint dire au Prophète: "O Prophète de Dieu! donne-moi de ces captifs une femme!

— Va, lui dit le Prophète, et prends une!" Et Dihya de prendre Ṣafiyah bent Huyay, d'où un homme vint trouver le Prophète de Dieu (ç) et lui dit: "O Prophète de Dieu! as-tu donné à Dihya Ṣafiyah bent Huyay, la maîtresse des Qurayza et des Nadîr? Il n'y a que toi qui dois la prendre." Sur ce, le Prophète dit: "Appelez-le! et qu'il vienne avec elle!" Dihya vint accompagné de Ṣafiyah. En la voyant, le Prophète de Dieu (ç) lui dit: "Prends une autre captive!"

«Après cela, le Prophète de Dieu (ç) affranchit Ṣafiyah et l'épousa.»

Thâbit dit à 'Anas: «O Abu Ḥamza! quelle était la dot qu'il lui avait donnée? — Sa propre personne, répondit Mâlik; il l'a affranchie puis épousée. Et, au chemin du retour, Um Sulaym s'occupa d'elle et la fit entrer de nuit chez le Prophète qui se leva le lendemain matin comme nouveau marié et dit: "Que celui qui a une chose l'apporte!" et ce en étalant un tapis. Certains apportèrent des dattes, d'autres du beurre fondu ('Abd-al-'Azîz: Je crois que 'Anas cita aussi la bouillie sucrée) puis on mélangea le tout. C'est ainsi que fut le festin de noces du Messager de Dieu (ç).»

### R. 13 - Dans combien de pièces la femme doit-elle faire la prière?

\* 'Ikrimah: Si elle couvre son corps avec un vêtement, cela lui est suffisant.

372 - 'Urwa: 'Ā'icha dit: «Le Messager de Dieu (ç) faisait la prière du *fajr* au

٣٧١ - حَدَثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُلَيَّةَ قَالَ: حَدَثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزُ بْنُ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَرَّا خَيْرَ، فَصَلَّيْنَا عِنْدَهَا صَلَاةَ الْغَدَاءِ بِغَلَسٍ، فَرَكِبَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ، وَرَكِبَ أَبُو طَلْحَةَ، وَأَنَارَدِيفُ أَبِي طَلْحَةَ، فَأَجْرَى نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ فِي رُفَاقٍ خَيْرٍ، وَإِنَّ رُكْبَتِي لَتَمَسَّ فَخِذْنِي نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ حَسَرَ الإِزارَ عَنْ فَخِذْنِهِ، حَتَّى إِنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضٍ فَخِذْنِي نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ، فَلَمَّا دَخَلَ الْقُرْيَةَ قَالَ: «اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبْتُ خَيْرًا، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةَ قَوْمٍ، فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ». قَالَهَا ثَلَاثًا، قَالَ: وَخَرَجَ الْقَوْمُ إِلَى أَعْمَالِهِمْ، فَقَالُوا: مُحَمَّدٌ - قَالَ عَبْدُ الْعَزِيزَ: وَقَالَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا: وَالْخَمِيسُ، يَعْنِي الْجَيْشَ - قَالَ: فَأَصْبَنَاهَا عَنْهُ، فَجَمَعَ السَّيِّدُ، فَجَاءَ دِحْيَةَ، فَقَالَ: يَا نَبِيُّ اللَّهِ، أُعْطَنِي جَارِيَةً مِنَ السَّيِّدِ، قَالَ: «أَذْهَبْ فَخِذْ جَارِيَةً». فَأَخْدَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُبَيْرَ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا نَبِيُّ اللَّهِ، أُعْطَيْتِ دِحْيَةَ صَفِيَّةَ بِنْتَ حُبَيْرَ، سَيِّدَةَ قُرْيَةَ وَالنَّصِيرِ، لَا تَصْلُحُ إِلَّا لَكَ، قَالَ: «آذْعُوهُ بِهَا». فَجَاءَ بِهَا، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ ﷺ قَالَ: «خُذْ جَارِيَةً مِنَ السَّيِّدِ غَيْرَهَا». قَالَ: فَأَعْتَقَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَتَزَوَّجَهَا. فَقَالَ لَهُ ثَابِتٌ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا أَصْدَقَهَا؟ قَالَ: نَفْسَهَا، أَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالطَّرِيقِ، جَهَرَتْهَا لَهُ أُمُّ سُلَيْمٍ، فَأَهَدَتْهَا لَهُ مِنَ اللَّيلِ، فَأَصْبَحَ النَّبِيُّ ﷺ عَرْوَسًا، فَقَالَ: «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ فَلَيَحْمِلْهُ بِهِ». وَبَسْطَ نَطْعًا، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالتَّمْرِ، وَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالسَّمْنِ، قَالَ: وَأَحْسِبَهُ قَدْ ذَكَرَ السُّوِيقَ، قَالَ: فَحَاسُوا حَيْسًا، فَكَانَتْ وَلِيْمَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

### ١٣ - بَابٌ فِي كِمْ تُصَلِّيَ الْمَرْأَةُ فِي الثِّيَابِ

وَقَالَ عِكْرِمَةُ: لَوْ وَارَتْ جَسَدَهَا فِي ثَوْبٍ لَأَجْزَتْهُ.

٣٧٢ - حَدَثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَعِيبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّ عَائِشَةَ قَالَتْ: لَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصْلِيَ الْفَجْرَ، فَيَشْهُدُ مَعَهُ نِسَاءٌ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ،

moment où quelques croyantes assistaient avec lui, tout en ayant leur corps et leurs têtes voilés. Et elles retournaient à leurs maisons sans qu'elles ne fussent connues par quiconque.»

#### **R. 14 - Lorsqu'on prie vêtu d'un habit qui a des motifs.**

**Sur: "Il regarda les motifs de la *khamîṣa*"<sup>(1)</sup>**

373 - 'Â'icha: Le Prophète de Dieu (ç) pria une fois vêtu d'une *khamîṣa* ayant des motifs sur lesquels il jeta son regard. Ayant terminé sa prière, il dit: "Emmenez ma *khamîṣa* à Abu Jahm et apportez-moi son '*anbijâniya*'<sup>(2)</sup>! car la *khamîṣa* m'a distrait durant ma prière."

\* De Hichâم ben 'Urwa, de son père, de 'Â'icha: Le Prophète de Dieu (ç) dit: "Je regardais ses motifs et je craignais qu'elle ne me causât une distraction."

#### **R. 15 - Est-ce que la prière n'est plus valide si on la fait dans un vêtement ayant des motifs sous forme de croix ou d'autres représentations figurées? — Sur ce qui est interdit de tout cela**

374 - 'Anas: 'Â'icha avait un rideau fin ayant des représentations figurées et avec lequel elle cachait le côté donnant sur sa demeure. Mais le Prophète de Dieu (ç) lui dit: "Enlève ton rideau-ci! car je remarque toujours ses dessins durant ma prière."

#### **R. 16 - Sur celui qui prie vêtu d'un *farrûj*<sup>(3)</sup> en soie puis l'enlève**

375 - 'Uqba ben 'Âmir dit: On offrit au Prophète de Dieu (ç) un *farrûj* en soie. Il le mit et fit sa prière. Mais après la fin de sa prière il l'enleva en le tirant fortement comme s'il avait détesté son port. Il dit ensuite: "Cela ne convient pas aux pieux."»

#### **R. 17 - Sur le fait de prier vêtu d'un habit rouge**

376 - D'après 'Awn ben Abu Juhayfa, son père dit: «J'ai vu le Messager de Dieu (ç) dans une tente en cuir rouge, puis j'ai vu Bilâl apporter [le reste de] l'eau

(1) Autre traduction: Lorsqu'on prie vêtu d'un habit qui a des motifs et qu'on regarde ces derniers.

(2) Un manteau épais sans motifs.

(3) Le *farrûj* est une chemise ouverte par derrière.

مُتَلَّفِعَاتِ فِي مُرْوِطِهِنَّ، ثُمَّ يَرْجِعُنَ إِلَى بَيْوِتِهِنَّ، مَا يَعْرِفُهُنَ أَحَدٌ.

#### ١٤ - باب: إِذَا صَلَّى فِي ثَوْبٍ لَهُ أَعْلَامٌ، وَنَظَرَ إِلَى عَلَمِهَا

٣٧٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ شَهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى فِي خَمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ، فَنَظَرَ إِلَى أَعْلَامِهَا نَظَرَةً، فَلَمَّا آتَصَرَفَ قَالَ: «آذَهُبُوا بِخَمِيصَتِي هَذِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ، وَأَتُونِي بِأَنْجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ، فَإِنَّهَا الْهَتْنِي آنِفًا عَنْ صَلَاتِي».

وَقَالَ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى عَلَمِهَا وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ، فَأَخَافُ أَنْ تَقْتِنِي».

#### ١٥ - باب: إِنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ مُصَلَّبٍ أَوْ تَصَاوِيرَ، هَلْ تَفْسُدُ صَلَاتُهُ؟ وَمَا يَنْهَا عَنْ ذَلِكَ

٣٧٤ - حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرُو قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ العَزِيزِ بْنُ صُهْبَيْرٍ، عَنْ أَنَسٍ: كَانَ قِرَامٌ لِعَائِشَةَ، سَرَّتْ بِهِ جَانِبَ بَيْتِهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «أَمْبِطِي عَنَا قِرَامَكِ هَذَا، فَإِنَّهُ لَا تَرَأَوْ تَصَاوِيرَهُ تَعْرُضُ فِي صَلَاتِي».

#### ١٦ - باب: مَنْ صَلَّى فِي فَرُوجٍ حَرِيرٍ ثُمَّ نَزَعَهُ

٣٧٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، عَنْ عُقَبَةَ بْنِ عَامِرٍ قَالَ: أَهْدَيَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَرُوجٍ حَرِيرٍ، فَلَبِسَهُ فَصَلَّى فِيهِ، ثُمَّ آتَصَرَفَ، فَنَزَعَهُ نَزْعًا شَدِيدًا، كَالْكَارِهِ لَهُ، وَقَالَ: «لَا يَنْبَغِي هَذَا لِلْمُمْتَقِينَ».

#### ١٧ - باب: الصَّلَاةُ فِي الثَّوْبِ الْأَحْمَرِ

٣٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَوْنَ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي قَبَّةِ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ، وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخْذَ

utilisée par le Messager de Dieu (ﷺ) dans ses ablutions. Et j'ai vu aussi les gens qui accouraient pour avoir un peu de cette eau. Celui qui arrivait à en avoir une quantité l'utilisait pour s'essuyer; mais celui qui n'a rien pu obtenir, il prenait quelques gouttes des mains encore humides de son voisin. Enfin, j'ai vu aussi Bilâl planter une pique dans le sol, et ce avant que le Prophète de Dieu (ﷺ) ne sortît vêtu d'un manteau rouge dont il avait retroussé les pans. Il a ensuite présidé une prière de deux *rak'a* en se mettant devant la pique. Et j'ai remarqué aussi que [durant la prière], les gens et les bêtes passaient près de ladite pique.»

### R. 18 - Sur le fait de prier sur une terrasse, sur un minbar ou sur des planches

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: Abu al-Hasan ne voyait aucun mal à faire la prière sur la neige ou sur un pont, et ce même si l'urine coulait dessous, dessus ou devant; mais à condition qu'il y ait entre le fidèle et l'urine un voile.

\* Abu Hurayra pria sur la terrasse de la mosquée en suivant la prière de l'imâm.

\* Ibn 'Umar pria sur de la neige.

377 - 'Ali ben 'Abd-ul-Lâh nous a rapporté ceci: Sufyân nous a rapporté ceci: Abu Hâzim dit: «On interrogea Sahl ben Sa'd: "De quoi était fait le minbar [du Prophète]?" — Il n'y a maintenant, répondit Sahl, aucune personne qui peut être informée plus que moi sur ce sujet... Il était fabriqué en bois de tamaris d'al-Ghâba, par Un tel, l'affranchi d'Une telle, et ce pour l'usage du Messager de Dieu (ﷺ). En effet, après sa fabrication, on le plaça..., et le Messager de Dieu (ﷺ) de venir se mettre dessus. Il s'orienta alors en direction de la *qibla*, prononça le *takbîr*; et les gens de se mettre derrière lui. Il récita ensuite [du Coran], fit un *rukû'*<sup>(1)</sup> — les gens firent de même —, leva la tête, recula un peu, se prosterna sur le sol puis revint au minbar, [Et de nouveau], il récita [du Coran], fit un *rukû'*, leva la tête, recula un peu et se prosterna. Cela est l'histoire du minbar."»

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: 'Ali ben 'Abd-ul-Lâh dit: «'Ahmad ben Hanbal (Que Dieu ait pitié de son âme!) m'a interrogé sur ce *hadîth*.

«[J'ai répondu en disant]: "Ce que je veux dire est que le Prophète (ﷺ) était

(1) genouflexion.

وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَتَدَرُّونَ ذَاكَ الْوَضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ لِمِنْهُ شَيْئاً تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصْبِطْ مِنْهُ شَيْئاً أَخْذَ مِنْ بَلَلٍ يَدِ صَاحِبِهِ، ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالاً أَخْذَ عَنَّتَةَ فَرَكَّزَهَا، وَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي حُلَّةٍ حَمْرَاءٍ مُشَمَّراً، صَلَّى إِلَى العَنَّةِ بِالنَّاسِ رَكْعَيْنِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالدَّوَابَّ، يَمْرُونَ مِنْ بَيْنِ يَدَيِّ الْعَنَّةِ.

## ١٨ - باب الصلاة في السطوح والمنبر والخشب

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَلَمْ يَرِ الْحَسْنُ بِأَسَاً أَنْ يُصَلِّي عَلَى الْجَمْدِ وَالْقَنَاطِرِ، وَإِنْ جَرَى تَحْتَهَا بَوْلٌ، أَوْ فَوْقَهَا، أَوْ أَمَامَهَا، إِذَا كَانَ بَيْنَهُمَا سُترَةٌ. وَصَلَّى أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى سَقْفِ الْمَسْجِدِ بِصَلَاةِ الْإِمَامِ. وَصَلَّى أَبْنُ عُمَرَ عَلَى الثَّلْجِ.

٣٧٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ قَالَ: سَأَلُوا سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ: مَنْ أَيُّ شَيْءٍ الْمِنْبَرُ؟ فَقَالَ: مَا يَقْرَى بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي، هُوَ مِنْ أَثْلِ الْغَابَةِ، عَمِلَهُ فُلَانٌ مُولَى فُلَانَةَ، لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ عَمِلَ وَوُضِعَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، كَبَرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ، فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ خَلْفَهُ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى، فَسَجَدَ عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمِنْبَرِ، ثُمَّ رَكَعَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ، ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ، فَهَذَا شَانُهُ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: سَأَلَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحْمَةُ اللَّهِ عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ قَالَ: فَإِنَّمَا أَرْدَتُ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ أَعْلَى مِنَ النَّاسِ، فَلَا بَأْسَ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ

placé au dessus des fidèles; donc, de ce hadîth, il n'y a aucun mal à ce que l'imâm se place au dessus des fidèles.

«“De plus, ai-je ajouté, on interrogeait souvent Sufyân ben ‘Uyayna au sujet de ce hadîth; ne l’as-tu pas entendu de lui? — Non, m’a-t-il répondu.”»

378 - 'Anas ben Malik: Une fois, le Messager de Dieu (ç) tomba de son cheval d'où sa jambe — ou son épaule — fut égratignée. Sur ce, il jura de ne pas toucher ses femmes durant tout un mois. Il s'installa alors dans une chambre-terrasse dont les marches [de son escalier] étaient des troncs [de palmiers]. Ses Compagnons vinrent lui faire une visite et il les présida en prière en restant assis. Quant à eux, ils faisaient la prière en se mettant debout. Après le *salâm*, le Prophète dit: “L'imâm a été institué pour qu'on l'imiter. Prononcez le *tekbîr* lorsqu'il le prononce! faites le *rukû'* lorsque l'imâm le fait! prosternez-vous lorsqu'il se prosterne! et tenez vous debout s'il prie en restant debout!”

Après vingt-neuf jours, le Prophète quitta sa chambre-terrasse et descendit. “O Messager de Dieu! lui dit-on, tu as juré pour un mois... — [Ce] mois est de vingt-neuf jours, expliqua-t-il.”

### R. 19 - Lorsque, en se prosternant, l'orant touche sa femme avec son vêtement

379 - Maymûna dit: «Des fois le Messager de Dieu (ç) priait près de moi au moment même où j'avais mes menstrues. Et il arrive souvent que son vêtement me touche lorsqu'il se prosterne.

«Le Prophète, ajouta Maymûna, priait sur une petite natte<sup>(1)</sup>.»

### R. 20 - Sur le fait de prier sur une natte (*hasîr*)

\* Jâbir et Abu Sa‘îd prièrent en bateau, en restant debout.

\* Al-Hasan, [à quelqu'un]: Tu prieras debout en tournant avec le bateau, et ce tant que cela ne cause aucune gêne à tes compagnons, sinon tu prieras assis.

380 - 'Anas ben Mâlik: La grand-mère de ce dernier, Mulayka, prépara une fois un repas pour le Messager de Dieu (ç) et l'invita. [Après son arrivée], le

(1) Dans le texte on trouve *khumra* qui est une petite natte en feuille de palmier et sur laquelle on pose les mains et le visage pendant la prosternation. Lorsque cette natte est de la longueur de la taille ou plus on l'appelle *hasîr*.

أَعْلَمُ مِنَ النَّاسِ بِهَذَا الْحَدِيثِ. قَالَ: فَقُلْتُ: إِنَّ سُفِيَّانَ بْنَ عَيْنَةَ، كَانَ يُسْأَلُ عَنْ هَذَا كَثِيرًا، فَلَمْ تَسْمَعْ مِنْهُ؟ قَالَ: لَا.

٣٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ الطَّوَيْلُ، عَنْ أَنَّسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَقَطَ عَنْ فَرَسِهِ، فَجُحِشتْ سَاقُهُ - أَوْ كَفُّهُ - وَآتَى مِنْ نِسَائِهِ شَهْرًا، فَجَلَسَ فِي مَشْرُبَةِ لَهُ، دَرَجَتْهَا مِنْ جُدُوعٍ، فَاتَّاهُ أَصْحَابُهُ يَعْوُدُونَهُ، فَصَلَّى بِهِمْ جَالِسًا وَهُمْ قِيَامٌ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَالَ: «إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمِّ بِهِ، فَإِذَا كَبَرَ فَكَبُّرُوا، وَإِذَا رَكِعَ فَارْكُعُوا، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا، وَإِنْ صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا». وَنَزَّلَ لِتِسْعِ وَعِشْرِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّكَ آتَيْتَ شَهْرًا؟ فَقَالَ: «إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعَ وَعِشْرُونَ».

## ١٩ - بَابُ: إِذَا أَصَابَ ثَوْبُ الْمُصَلِّي أَمْرَأَتَهُ إِذَا سَجَدَ

٣٧٩ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، عَنْ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي وَأَنَا حِذَاءُهُ، وَأَنَا حَائِضٌ، وَرَبِّيَا أَصَابَنِي ثُوبُهُ إِذَا سَجَدَ. قَالَتْ: وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

## ٢٠ - بَابُ: الصَّلَاةُ عَلَى الْحَصِيرِ

وَصَلَّى جَابِرُ وَأَبُو سَعِيدٍ فِي السَّفِينَةِ قَائِمًا. وَقَالَ الْحَسَنُ: قَائِمًا مَا لَمْ تَشُقْ عَلَى أَصْحَابِكَ، تَدُورُ مَعَهَا، وَإِلَّا فَقَاعِدًا.

٣٨٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَّسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَّ جَدَنَهُ مُلِيْكَةً، دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِطَعَامٍ صَنَعْتَهُ لَهُ، فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ

Prophète mangea de ce repas puis dit [aux présents]: "Levez-vous afin que je fasse la prière pour vous!"

Anas: «Je me levai, apportai une natte devenue noire à cause du long usage et l'aspergeai d'eau. Le Messager de Dieu (ç) se leva alors [pour commencer la prière] et je me mis derrière lui, ainsi que l'orphelin<sup>(1)</sup>. Quant à la vieille<sup>(2)</sup>, elle se mit derrière nous. Enfin, le Messager de Dieu (ç) nous fit deux *rak'a* et partit.»

### R. 21 Sur le fait de prier sur une *khumra*

381 - D'après 'Abd-ul-Lâh ben Chaddâd, Maymuna dit: «Le Prophète priait [souvent] sur une *khumra*.»

### R. 22 - Sur le fait de prier sur un lit<sup>(3)</sup>

\* 'Anas pria sur son lit.

\* 'Anas: Nous priions avec le Messager de Dieu (ç) et certains d'entre nous se prosternaient sur leurs vêtements.

382 - 'Â'icha, l'épouse du Prophète (ç), dit: «Je dormais devant le Messager de Dieu (ç) tout en posant les pieds à l'endroit où il était en train de se prosterner. Et en se prosternant, il me faisait signe [en me touchant avec sa main] et moi de les retirer, mais je les allongeais une fois qu'il se mettait debout.

«Pendant cette période, reprit 'Â'icha, il n'y avait pas encore de lampes dans les maisons.»

383 - 'Urwa rapporte avoir été informé par 'Â'icha que le Messager de Dieu (ç) priait alors qu'elle, elle était entre lui et la qibla, sur le lit, et ce comme si elle était un mort sur lequel on faisait la prière de sépulture.

384 - 'Urwa: Des fois, le Prophète (ç) priait alors que 'Â'icha se trouvait entre lui et la qibla, sur leur couche.

### R. 23 - Sur le fait de se prosterner sur le vêtement lorqu'il fait très chaud

\* Al-Hasan: Les Compagnons se prosternaient sur leurs turbans ou leurs coiffures tout en gardant les mains dans les manches de leurs vêtements.

(1) Il s'agit de Dumayra, le grand-père de Husayn ben 'Abd-ul-Lâh ben Dumayra.

(2) C.à.d, la grand-mère de Mâlik.

(3) Par *lit* il faut entendre tout ce qui, sur le sol, peut être utilisé pour se coucher, s'étendre.

قال: «قُومُوا فَلَا صَلَّ لَكُمْ». قال أنس: فَقَمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا، قَدْ أَسْوَدَ مِنْ طُولِ مَا لِيْسَ، فَنَضَحْتُهُ بِمَاء، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَصَفَقَتْ أَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَاعِهُ، وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا، فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكْعَيْنِ، ثُمَّ أَنْصَرَفَ.

## ٢١ - باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْخُمْرَةِ

٣٨١ - حَدَثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ: حَدَثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَثَنَا سُلَيْمَانُ الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ.

## ٢٢ - باب: الصَّلَاةُ عَلَى الْفِرَاشِ

وَصَلَّى أَنْسُ عَلَى فِرَاسِهِ، وَقَالَ أَنْسُ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى ثُوْبِهِ.

٣٨٢ - حَدَثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَثَنِي مَالِكُ، عَنْ أَبِي النَّضِيرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَنَّمَا بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرِجْلَاهُ فِي قِبْلَتِهِ، فَإِذَا سَجَدَ غَمْزَنِي فَقَبَضَتْ رِجْلَيِّ، فَإِذَا قَامَ بَسْطَتُهُمَا، قَالَتْ: وَالْبَيْوتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

٣٨٣ - حَدَثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي، وَهِيَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ عَلَى فِرَاشِ أَهْلِهِ، آغْتَرَاضَ الْجَنَازَةِ.

٣٨٤ - حَدَثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: حَدَثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ عِرَالِكَ، عَنْ عُرْوَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي، وَعَائِشَةُ مُعْتَرِضَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَنَامَ عَلَيْهِ.

## ٢٣ - باب: السُّجُودُ عَلَى الثَّوْبِ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ

وَقَالَ الْحَسَنُ: كَانَ الْقَوْمُ يَسْجُدُونَ عَلَى الْعِمَامَةِ وَالْقَلْنُسُوَةِ، وَيَدَاهُ فِي كُمَّهِ.

385 - 'Anas ben Mâlik dit: «Nous priions avec le Prophète (ç) et, à cause de la grande chaleur, l'un de nous posait le bout de son vêtement à l'endroit de ses prosternations.»

#### R. 24 - Prier en étant chaussé de ses sandales

386 - Abu Maslama Sa'îd ben Yazîd al-'Azdy dit: «J'interrogeai 'Anas ben Mâlik: "Est-ce que le Prophète (ç) priait en étant chaussé de sa paire de sandales? — Oui, répondit Anas."»

#### R. 25 - Prier en étant chaussé de ses bottines

387 - Hammâm ben al-Hârith dit: «Je vis Jarîr ben 'Abd-ul-Lâh qui urina, fit des ablutions mineures en essuyant ses bottines<sup>(1)</sup> puis se leva pour prier. Interrogé sur cela, il dit: "J'ai vu le Prophète (ç) faire une chose pareille."»

\* 'Ibrâhîm: ce *hadîth* plaisait [aux compagnons de 'Abd-ul-Lâh ben Mas'ûd], car Jarîr fut parmi les derniers à embrasser l'Islam.

388 - Al-Mughîra ben Chu'ba dit: «Je versai de l'eau au Prophète (ç) qui fit des ablutions mineures en essuyant ses bottines. Après quoi, il pria.»

#### R. 26 - Sur le fait de ne pas bien accomplir la prosternation.

389 - D'après Abu Wâ'il, en voyant un homme qui faisait ses prosternations et son *rukû'* sans les compléter, Hudhayfa attendit la fin de sa prière et lui dit: "Tu n'as pas prié."

Je crois, dit Abu Wâ'il, qu'il lui dit aussi ceci: "Si tu meurs [ainsi], tu mourras loin de la tradition de Muhammad (ç)."

#### R. 27 - Sur le fait de laisser apparaître la face antérieure du bras et de l'avant-bras en écartant les mains pendant les prosternations

390 - 'Abd-ul-Lâh ben Mâlik ben Buhayna: En priant, le Prophète (ç) écartait les mains<sup>(2)</sup> à un point où la blancheur de ses aisselles apparaissait.

\* Al-Layth: Ja'far ben Rabi'a m'a rapporté un *hadîth* similaire.

(1) Au lieu de laver les pieds.

(2) Pendant les prosternations.

٣٨٥ - حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدُ - هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ - قَالَ: حَدَّثَنَا يَشْرُبُ بْنُ الْمُفَضْلِ قَالَ: حَدَّثَنِي غَالِبُ الْقَطَّانُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنْسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَيَضَعُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثُّوبِ، مِنْ شِدَّةِ الْحَرَّ، فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

## ٢٤ - باب الصَّلَاةِ فِي النُّعَالِ

٣٨٦ - حَدَّثَنَا آدُمُ بْنُ أَبِي إِيَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مَسْلَمَةَ، سَعِيدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ: أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي فِي نَعْلٍ؟ قَالَ: نَعَمْ.

## ٢٥ - باب الصَّلَاةِ فِي الْخِفَافِ

٣٨٧ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ يُحَدِّثُ: عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: رَأَيْتُ جَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بَالْ ثُمَّ تَوَضَّأَ، وَمَسَحَ عَلَى خُفَيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى، فَسُئِلَ فَقَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا. قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَكَانَ يُعَجِّبُهُمْ، لَأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

٣٨٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنِ الْمُغَيْرَةِ بْنِ شَعْبَةَ، قَالَ: وَضَأْتُ النَّبِيَّ ﷺ، فَمَسَحَ عَلَى خُفَيْهِ وَصَلَّى.

## ٢٦ - باب إِذَا لَمْ يُتَمِّمِ السُّجُودَ

٣٨٩ - أَخْبَرَنَا الصَّلَتُ بْنُ مُحَمَّدٍ: أَخْبَرَنَا مَهْدِيُّ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ رَأْيَيْهِ وَأَئِلِّ، عَنْ حُدَيْفَةَ: رَأَى رَجُلًا لَا يُتَمِّمُ رُكُوعَهُ وَلَا سُجُودَهُ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ، قَالَ لَهُ حُدَيْفَةُ: مَا صَلَّيْتَ - قَالَ: وَأَحْسِبْتُهُ قَالَ - لَوْمَتُ مُتَّ عَلَى غَيْرِ سُنْنَةِ مُحَمَّدٍ ﷺ.

## ٢٧ - باب يَبْدِي ضَبْعَيْهِ وَيُجَاهِي فِي السُّجُودِ

٣٩٠ - أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ بُكْرٍ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضْرَ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ آبَنِ هُرْمَزَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ بْنِ بُحَيْنَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ: كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَّجَ بَيْنَ يَدَيْهِ، حَتَّى يَدُوَّ بِيَاضٍ إِنْطَيْهِ.

وَقَالَ الْلَّيْثُ: حَدَّثَنِي جَعْفُرُ بْنُ رَبِيعَةَ: نَحْوَهُ.

### R. 28 - Sur le mérite de se mettre en direction de la qibla

\* «Il se tint en tournant les extrémités de ses orteils en direction de la qibla.» Cela a été rapporté par Ḥumayd sur la prière du Prophète (ṣ).

391 - 'Anas ben Mâlik dit: «Le Messager de Dieu (ṣ) a dit: “Celui qui fait notre prière, adopte notre qibla et [ne] mange [que] des animaux égorgés à notre façon, celui-là est le musulman qui bénéficie du pacte de Dieu et du pacte de son Messager. Ne trahissez pas Dieu quant à son pacte!”»

392 - 'Anas ben Mâlik dit: «Le Messager de Dieu (ṣ) a dit: “On m'a donné l'ordre de combattre les gens jusqu'à ce qu'ils disent: *Il n'y a de dieu que Dieu.* S'ils disent cette formule, font notre prière, adoptent notre qibla et égorgent [les bêtes] à notre manière, s'ils font tout cela, leurs sangs et leurs biens seront respectés par nous, sauf en cas d'un droit. Quant à leur compte, il incombera à Dieu.”»

393 - Ḥumayd dit: «Maymûn ben Siyâh interrogea Anas ben Mâlik en disant: “O Abu Ḥamza! qu'est-ce qui rend respectés le sang et les biens d'un homme?

— Celui qui témoigne qu'il n'y a de dieu que Dieu, répondit Anas ben Mâlik, adopte notre qibla, fait notre prière et [ne] mange [que] de la viande des animaux que nous égorgeons, celui-là est le musulman. Il a les mêmes droits et les mêmes obligations qu'un [autre] musulman.”»

### R. 29 - Sur la qibla des habitants de Médine, de la Syrie et de l'Orient

\* [Pour les habitants de Médine et ceux de la Syrie], il n'y a aucune qibla à l'est ou à l'ouest, car le Prophète (ṣ) dit: “Ne tournez pas en direction de la qibla pendant les deux besoins naturels! Tournez-vous plutôt du côté de l'est ou de l'ouest.”»

394 - Abu Ayyûb al-'Ansârî: «Le Prophète (ṣ) a dit: “En satisfaisant un besoin naturel, ne donnez ni de la face ni du dos à la qibla! Tournez-vous plutôt du côté de l'est ou de l'ouest!”»

Abu 'Ayyûb: «En arrivant, après cela, en Syrie nous trouvâmes des latrines construites en direction de la qibla. [Dedans], nous évitions la qibla en demandant pardon à Dieu, le Très-Haut.»

\* D'az-Zuhry, de 'Atâ' qui dit: «J'ai entendu Abu 'Ayyûb rapporter du Prophète (ṣ) un hadîth similaire.»

## ٢٨ - باب: فَضْلٌ أَسْتِقبَالِ الْقِبْلَةِ

يَسْتَقِبِلُ بِأَطْرَافِ رِجْلِيهِ، قَالَهُ أَبُو حُمَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ.

٣٩١ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَبَّاسٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ الْمَهْدِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مَيْمُونَ بْنِ سِيَاهٍ، عَنْ أَنَّسٍ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا، وَأَسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَأَكَلَ ذِيْحَنَتَنَا، فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ، الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ، فَلَا تُخْفِرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ».

٣٩٢ - حَدَّثَنَا نَعِيمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حُمَيْدِ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَّسٍ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أُمِرْتُ أَنْ أَقْاتِلَ النَّاسَ، حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَاتَلُوهَا، وَصَلَّوْا صَلَاتَنَا، وَأَسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا، وَذَبَحُوا ذِيْحَنَتَنَا، فَقَدْ حَرَمْتُ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ، إِلَّا بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ».

٣٩٣ - قَالَ أَبْنُ أَبِي مَرِيمٍ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ: حَدَّثَنَا أَنَّسٌ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ. وَقَالَ عَلَيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ قَالَ: سَأَلَ مَيْمُونَ أَبْنَ سِيَاهٍ: أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: يَا أَبَا حَمْزَةَ، مَا يُحَرِّمُ دَمُ الْعَبْدِ وَمَالَهُ؟ فَقَالَ: مَنْ شَهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا، وَصَلَّى صَلَاتَنَا، وَأَكَلَ ذِيْحَنَتَنَا، فَهُوَ الْمُسْلِمُ، لَهُ مَا لِلْمُسْلِمِ، وَعَلَيْهِ مَا عَلَى الْمُسْلِمِ.

## ٢٩ - باب: قِبْلَةُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، وَأَهْلِ الشَّامِ، وَالْمَشْرِقِ

لَيْسَ فِي الْمَشْرِقِ وَلَا فِي الْمَغْرِبِ قِبْلَةُ، لِقَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ: «لَا تَسْتَقِبِلُوْنَا الْقِبْلَةَ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ، وَلَكِنْ شَرَقُوْنَا أَوْ غَرَبُوْنَا».

٣٩٤ - حَدَّثَنَا عَلَيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عَطَاءِ أَبْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي أَيُوبَ الْأَنْصَارِيِّ: أَنَّ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا أَتَيْتُمُ الْغَائِطَ، فَلَا تَسْتَقِبِلُوْنَا الْقِبْلَةَ وَلَا تَسْتَدِيرُوْنَا، وَلَكِنْ شَرَقُوْنَا أَوْ غَرَبُوْنَا قَالَ أَبُو أَيُوبَ: فَقَدِمْنَا الشَّامَ، فَوَجَدْنَا مَرَاحِيْسَ بَيْنَ قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَتَسْتَحِرُّ، وَنَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَى».

وَعَنِ الزُّهْرِيِّ: عَنْ عَطَاءِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أَيُوبَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: مِثْلَهُ.

### R. 30 - Dieu le Très-Haut, dit: Et ont adopté la station d'Abraham comme oratoire<sup>(1)</sup>

395 - 'Amrû ben Dinâr dit: Nous interrogeâmes ibn 'Umar de l'homme qui fait le *tawâf* autour de la Ka'bâ pendant une '*umra* sans faire la course entre as-Safâ et al-Marwa, cet homme, peut-il commerçer avec sa femme? "Le Prophète (c), répondit ibn 'Umar, arriva [à la Mecque], fit le *tawâf* autour du Temple par sept fois, pria derrière l'Oratoire deux *rak'a* et fit la course entre as-Safâ et al-Marwa... *Vous avez dans le Messager de Dieu un beau parangon.*"

396 - Nous interrogeâmes aussi Jâbir ben 'Abd-ul-Lâh qui nous dit: "Il ne doit s'approcher d'elle qu'après la course entre as-Safâ et al-Marwa."

397 - Sayf dit: «J'ai entendu Mujâhid dire: On vint dire à ibn 'Umar: "Voici le Messager de Dieu (c) qui vient d'entrer à La Ka'bâ..."» Sur ce, dit ibn 'Umar, je me dirigeai [pour voir] le Prophète (c) mais je le trouvai déjà sorti. Je trouvai plutôt Bilâl qui se tenait debout entre les deux portes. Je l'interrogeai alors en lui disant: "Est-ce que le Prophète (c) a prié dans le Ka'bâ? — Oui, répondit Bilâl, il fit deux *rak'a*<sup>(2)</sup> entre les deux colonnes qui sont à gauche lorsque tu entres. Il sortit ensuite et pria directement en face de la Ka'bâ en faisant deux *rak'a*."»

398 - 'Atâ' dit: «J'ai entendu ibn 'Abbâs dire: "En entrant dans le Temple, le Prophète (c) fit des invocations suivant tous ses côtés. Il ne pria qu'une fois sorti. En effet, en sortant, il fit deux *rak'a* directement en face de la Ka'bâ puis dit: "Ceci est la qibla."»

### R. 31 - Sur le fait de se mettre en direction de la qibla là où l'on est

\* Abu Hurayra: Le Prophète (c) a dit: "Mets-toi en direction de la qibla et prononce le *tekbîr!*"

399 - Al-Barâ' ben 'Azib (r) dit: «Le Messager de Dieu (c) pria en direction du Temple de Jérusalem durant seize — ou dix-sept — mois. Mais il aimait qu'on lui prescrivît la Ka'bâ comme qibla. Dieu révéla alors: Que de fois Nous voyons ton visage virevolter en direction du ciel<sup>(3)</sup>. Sur ce, le Prophète [commença à prier] en

(1) Al-Baqara, 125.

(2) «il fit deux *rak'a*»: d'après quelques commentateurs, c'est ibn 'Umar qui a dit cela et non Bilâl.

(3) Al-Baqara, 144.

### ٣٠ - باب : قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى :

«وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى»<sup>(١)</sup>.

٣٩٥ - حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفِيَّانُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ: سَأَلْنَا أَبْنَ عُمَرَ، عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ لِلْعُمْرَةِ، وَلَمْ يُطْفِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، أَيْأَتِي أَمْرَأَتُهُ؟ فَقَالَ: قَدِيمُ النَّبِيُّ ﷺ، فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ، وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

٣٩٦ - وَسَأَلْنَا جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ، لَا يَقْرَبُنَا، حَتَّى يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

٣٩٧ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَيْفٍ قَالَ: سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ: أَتَيَ أَبْنَ عُمَرَ، فَقَيلَ لَهُ: هَذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ الْكَعْبَةَ، فَقَالَ أَبْنُ عُمَرَ: فَاقْبِلْتُ وَالنَّبِيُّ ﷺ فَذَرْتُ خَرَجَ، وَأَجَدْتُ بِلَا لَا قائمًا بَيْنَ الْبَيْنَ، فَسَأَلْتُ بِلَا لَا فَقُلْتُ: أَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ فِي الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ، رَكْعَتَيْنِ، بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ اللَّتَيْنِ عَلَى يَسَارِهِ إِذَا دَخَلَتْ، ثُمَّ خَرَجَ، فَصَلَّى فِي وَجْهِ الْكَعْبَةِ رَكْعَتَيْنِ.

٣٩٨ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَاقِ: أَخْبَرَنَا أَبْنُ جُرَيْحٍ، عَنْ عَطَاءٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبْنَ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيْتَ، دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلَّهَا، وَلَمْ يُصْلِحْ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكْعَتَيْنِ فِي قُبْلَ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ».

### ٣١ - باب : التَّوْجِهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ حَيْثُ كَانَ

وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «أَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ وَكَبَرْ».

٣٩٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، سِتَّةَ عَشَرَ - أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ - شَهْرًا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ أَنْ يُوَجِّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: «فَذَرْ نَرَ تَقْلِبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ»<sup>(٢)</sup>. فَتَوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ. وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ، وَهُمُ الْيَهُودُ: «مَا

(١) سورة البقرة: الآية ١٢٥.

(٢) سورة البقرة: الآية ١٤٤.

direction de la Ka‘ba. Et les insensés parmi les gens — ce sont les Juifs — de dire: “Qui les fait renoncer à leur qibla sur laquelle ils étaient?” Dis: “A Dieu l’orient comme l’occident, Il guide qui Il veut vers une voie de rectitude”<sup>(1)</sup>.

«Après avoir prié avec le Prophète (ç), un homme sortit [de la mosquée] puis passa près de quelques Ansarites qui étaient en train de prier en direction du Temple de Jérusalem. Il leur attesta qu’il venait de prier avec le Messager de Dieu (ç) et que celui-ci s’était tourné du côté de la Ka‘ba. En entendant cela, les fidèles changèrent de direction et tournèrent du côté de la Ka‘ba.»

400 - Jâbir dit: «En étant sur sa monture, le Messager de Dieu (ç) priait suivant la direction prise par la bête. Mais en voulant accomplir la prière obligatoire, il descendait et se tournait du côté de la qibla.»

401 - ‘Alqama dit: ‘Abd-ul-Lâh a dit: «Une fois, le Prophète (ç) fit une prière — ’Ibrâhîm: Je ne sais pas si le nombre de *rak‘a* était de plus ou de moins — et après le *teslîm*, on lui dit: “O Messager de Dieu! est-il arrivé quelque chose pendant la prière? — Mais pour quelle raison [dites-vous cela]? demanda le Prophète — Tu viens de prier tant et tant [de *rak‘a*].” Sur ce, le Prophète ploya les jambes, se tourna de nouveau du côté de la qibla, fit deux prosternations et prononça enfin le *teslîm*. Après quoi, il nous redonna du visage et dit: “S’il était arrivé quelque chose pendant la prière, je vous l’aurais [aussitôt] dite. Toutefois, je ne suis qu’un être humain comme vous: j’oublie comme vous oubliez. Si cela arrive, rappelez-le-moi! D’autre part, si l’un de vous doute de sa prière durant cette dernière, qu’il fasse de son effort pour se rappeler de ce qui a été parfaitement accompli puis complète sa prière, fasse le *teslîm* avant de faire deux prosternations.”»

### R. 32 - Sur ce qui est rapporté sur la qibla.

\* Sur celui qui n'estime pas qu'il faut refaire la prière qu'on a faite en tournant par inadvertance du côté d'une direction différente à celle de la qibla.

\* Le Prophète (ç), lui-même, prononça le *teslîm* dans les deux [premières] *rak‘a* du *duhr*, se tourna en donnant du visage aux gens, puis termina ce qui resta [des quatre *rak‘a* du *duhr*].

402 - ’Anas dit: ‘Umar a dit: «Mon avis a coïncidé avec les prescriptions de

(1) Al-Baqara, 142.

وَلَا هُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُّ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَسْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ<sup>(١)</sup> فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَمَا صَلَّى، فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِّنَ الْأَنْصَارِ فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ، نَحْوَبِيْتِ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ: هُوَ يَشْهُدُ: أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ، وَإِنَّهُ تَوَجَّهُ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، فَتَحَرَّفَ الْقَوْمُ، حَتَّى تَوَجَّهُوا نَحْوَ الْكَعْبَةِ.

٤٠٠ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ أَبْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ، يُصَلِّي عَلَى رَاجِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهُتْ فَإِذَا أَرَادَ الْفِرِيضَةَ، نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

٤٠١ - حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: صَلَّى النَّبِيُّ رَجُلًا - قَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا أَدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ - فَلَمَّا سَلَّمَ قَبْلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ؟ قَالَ: «وَمَا ذَاكُ؟». قَالُوا: صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا، فَتَنَّى رِجْلَيْهِ، وَأَسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ. فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوْجُوهِهِ قَالَ: «إِنَّهُ لَوْ حَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ لَّنَبَأْتُكُمْ بِهِ، وَلَكِنْ، إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ، أَنْسَى كَمَا تَنسُونَ، فَإِذَا نَسِيْتَ فَذَكَرْتُنِي، وَإِذَا شَكَ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةِهِ، فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلَيُتَمَّمَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَسْلُمْ، ثُمَّ يَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ».

### ٣٢ - بَابٌ مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ، وَمَنْ لَا يَرَى الإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا، فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ

وَقَدْ سَلَّمَ النَّبِيُّ رَجُلًا فِي رَكْعَتِ الظَّهِيرَةِ، وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوْجُوهِهِ، ثُمَّ أَتَمَّ مَا يَقْبَلُ.

٤٠٢ - حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنَى قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنْسٍ قَالَ: قَالَ عُمَرُ: وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ: فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَتَخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلَّى،

(١) سورة البقرة: الآية ١٤٢.

mon Seigneur en trois reprises: la première fut lorsque j'avais suggéré au Messager de Dieu (ç) de faire de la Station d'Abraham un oratoire. En effet, *Adoptez la station d'Abraham comme oratoire* fut aussitôt révélé; la deuxième, lorsque j'avais dit: "O Messager de Dieu! pourquoi n'ordonnes-tu pas à tes femmes de se voiler, car il y a le pieux comme il y a le pervers qui leur adressent la parole" Et aussitôt dit, le verset du voile fut révélé; quant à la troisième fois, elle fut lorsque [quelques] épouses du Prophète (ç) eurent un comportement jaloux... Je leur dis alors: "S'il vous répudie, il se peut que son Seigneur lui donne en échange de meilleures épouses que vous!" Après quoi, ce verset<sup>(1)</sup> fut révélé.»

\* Directement d'ibn Abu Maryam, directement de Yahya ben 'Ayyûb, directement de Humayd qui dit: J'ai entendu cela de 'Anas.

403 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar dit: «Tandis que les gens étaient à Qubâ' en train d'accomplir la prière du *subh*, un homme arriva et leur dit: "Cette nuit, le Messager de Dieu (ç) vient de recevoir du Coran. On lui a donné l'ordre d'adopter la Ka'ba comme qibla. Tournez-vous donc de son côté!"

«Ces fidèles étaient dirigés en direction de la Syrie, mais [en entendant cela], ils tournèrent du côté de la Ka'ba.»

404 - 'Abd-ul-Lâh dit: «Une fois, le Prophète (ç) pria le *duhr* en faisant cinq *rak'a*. On lui dit alors: "A-t-on augmenté [le nombre de *rak'a* de] la prière? — Mais pourquoi [dites-vous cela]? demanda le Prophète. — Tu viens de faire cinq *rak'a*." Sur ce, il ploya les jambes et fit deux prosternations.»

### R. 33 - Sur le fait de gratter de la main le crachat dans la mosquée

405 - 'Anas: Une fois, le Prophète (ç) vit un crachat sur [le mur] qui se trouvait du côté de la qibla. Peiné de cet acte au point où l'on pouvait remarquer cela sur son visage, il se leva gratta ledit crachat avec sa main et dit: "Lorsque l'un de vous est en prière, il est en réalité en train d'invoquer son Seigneur (Ou: son Seigneur est entre lui et la qibla), que l'un de vous ne crache pas en direction de sa qibla! Qu'il fasse plutôt cela à sa gauche ou sous ses pieds!" Il prit ensuite le bout de son manteau, cracha dessus, le plia et dit: "O bien faites comme ceci!"

406 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Le Messager de Dieu (ç) vit un crachat sur le

(1) C'est-à-dire qu'après la phrase de 'Umar, Dieu révéla: S'il vous répudie, il se peut que son Seigneur lui donne en échange de meilleures épouses que vous (Al-Tâhrîm, 5).

فَنَزَّلْتُ: هُوَ أَنْجَذَدُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى<sup>(١)</sup>. وَآيَةُ الْحِجَابِ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَنُوْمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ، فَإِنَّهُ يُكَلِّمُهُنَّ الْبُرُّ وَالْفَاجِرُ، فَنَزَّلْتُ آيَةُ الْحِجَابِ، وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ لَهُنَّ: عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقُنَّ، أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ، فَنَزَّلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ.

حَدَّثَنَا أَبْنُ أَبِي مَرِيمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُوبَ قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدَ قَالَ: سَمِعْتُ أَنْسًا بِهَذَا.

٤٠٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنْسٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: بَيْنَا النَّاسُ يُقْبَأُونَ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ، إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَنْزَلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنًا، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبَلُوهَا، وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ، فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٤٠٤ - حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعبَةَ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الظَّهَرَ خَمْسًا، فَقَالُوا: أَزِيدَ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: «وَمَا ذَاكَ؟» قَالُوا: صَلَّيْتَ خَمْسًا، فَتَنَّى رِجْلَيْهِ، وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

### ٣٣ - بَابُ حَكْمِ الْبُرَاقِ بِالْيَدِ مِنَ الْمَسْجِدِ

٤٠٥ - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنْسٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ، حَتَّى رُؤَيَ فِي وَجْهِهِ، فَقَامَ فَحَكَهُ بِيَدِهِ، فَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاةِهِ، فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ: إِنَّ رَبَّهُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ - فَلَا يَبْرُزُ أَحَدُكُمْ قَبْلَ قَبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدْمَيْهِ». ثُمَّ أَخْذَ طَرْفَ رِدَائِهِ، فَبَصَقَ فِيهِ، ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، فَقَالَ: «أَوْ يَفْعُلُ هَكَذَا».

٤٠٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى بُصَاقًا فِي جِدَارِ الْقِبْلَةِ، فَحَكَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ:

(١) سورة البقرة: الآية ١٢٥.

mur de la qibla, le gratta, retourna aux gens et dit: "Lorsque l'un de vous est en prière, il ne doit pas cracher suivant la direction de sa face! car Dieu est en face de son visage pendant sa prière."

407 - 'Â'icha, la Mère des Croyants: En voyant sur le mur de la qibla une tache de morve — de crachat ou d'une glaire pituitaire —, le Messager de Dieu (ç) la gratta.

#### **R. 34 - Sur le fait de gratter une tache de morve avec un caillou de la mosquée**

\* Ibn 'Abbâs: Si tu poses le pied sur une chose humide, lave-la; mais cela est inutile si la chose est sèche.

408 et 409 - D'après Ḥumayd ben 'Abd-ar-Rahmân, Abu Hurayra et Abu Sa'îd lui<sup>(1)</sup> rapportèrent qu'ayant vu une tâche d'une glaire pituitaire sur le mur de la mosquée, le Messager de Dieu (ç) avait pris un caillou et l'a grattée. Il avait dit ensuite: "Lorsque l'un de vous s'apprête à cracher, qu'il ne le fasse pas devant lui ou à sa droite: qu'il crache plutôt à sa gauche ou sous son pied gauche!"

#### **R. 35 - On ne doit pas cracher à sa droite pendant la prière**

410 et 411 - Suivant Ḥumayd ben 'Abd-ar-Rahmân, Abu Hurayra et Abu Sa'îd lui rapportèrent qu'ayant vu sur le mur de la mosquée une tache de glaire pituitaire, le Messager de Dieu (ç) avait pris un caillou et l'a grattée. Il avait dit ensuite: "Lorsque l'un de vous crache, qu'il ne le fasse pas devant lui ou à sa droite; qu'il crache plutôt à sa gauche ou sous son pied gauche!"

412 - Qatâda dit: J'ai entendu Anas dire: «Le Prophète (ç) a dit: "Que l'un de vous ne crache pas devant lui ou à sa droite! Il doit le faire soit à sa gauche, soit sous son pied."»

#### **R. 36 - Que [l'orant] crache à sa gauche ou sous son pied gauche**

413 - Qatâda dit: J'ai entendu 'Anas ben Mâlik dire: «Le Prophète (ç) a dit: "Etant en prière, le Croyant est en réalité en train d'invoquer son Seigneur. Qu'il ne crache pas donc devant lui ou à sa droite! Il doit le faire soit à sa gauche, soit sous son pied."»

(1) C.à.d, Ḥumaya ben 'Abd-ar-Rahmân.

«إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصْلِي، فَلَا يَبْصُقُ قَبْلَ وَجْهِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَبْلَ وَجْهِهِ إِذَا صَلَى».

٤٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ هِشَامٍ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى فِي جَدَارِ الْقِبْلَةِ مُخَاطَأً - أَوْ بُصَافَا، أَوْ نُخَامَةً - فَحَكَهُ.

### ٣٤ - بَابُ حَكَ الْمُخَاطَطِ بِالْحَضَى مِنَ الْمَسْجِدِ

وَقَالَ أَبْنُ عَبَاسٍ: إِنْ وَطَقْتَ عَلَى قَذَرِ رَطْبٍ فِي غَسْلِهِ، وَإِنْ كَانَ يَأْسِا فَلَا.

٤٠٨ - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ: أَخْبَرَنَا أَبْنُ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ وَأَبَا سَعِيدِ حَدَّثَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي جَدَارِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَوَّلَ حَصَاءَ فَحَكَهَا، فَقَالَ: «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ، فَلَا يَتَنَخَّمْ قَبْلَ وَجْهِهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَا يَبْصُقُ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ الْيُسْرَى».

### ٣٥ - بَابُ لَا يَبْصُقُ عَنْ يَمِينِهِ فِي الصَّلَاةِ

٤١٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْلَّيْثُ، عَنْ عَقِيلٍ، عَنْ أَبْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، وَأَبَا سَعِيدِ أَخْبَرَاهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي حَائِطِ الْمَسْجِدِ، فَتَنَوَّلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَصَاءَ فَحَتَّهَا، ثُمَّ قَالَ: «إِذَا تَنَخَّمَ أَحَدُكُمْ، فَلَا يَتَنَخَّمْ قَبْلَ وَجْهِهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَا يَبْصُقُ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ الْيُسْرَى».

٤١٢ - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّهَا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «لَا يَقْلِنَ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ رِجْلِهِ».

### ٣٦ - بَابُ لِيَزُوقُ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ الْيُسْرَى

٤١٣ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا كَانَ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ، فَلَا يَبْزُقُ بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ».

414 - Abu Sa‘id: Le Prophète (ç) vit sur [le mur de] la qibla de la mosquée une tache d'une glaire pituitaire, la gratta avec un caillou puis répprouva que l'homme crache devant lui ou à sa droite; on doit plutôt faire cela soit à sa gauche, soit sous son pied gauche.

\* Az-Zuhry a entendu Humayd rapporter d'Abu Sa‘id un *hadîth* similaire.

### R. 37 - Sur l'expiation du fait de cracher dans la mosquée

415 - Qatâda dit: J'ai entendu 'Anas ben Mâlik dire: «Le Prophète (ç) a dit: "Cracher dans la mosquée est un péché dont l'expiation est d'enfuir le crachat."»

### R. 38 - Sur le fait d'enfouir le crachat dans la mosquée

416 - D'après Ma'mar, Hammâm [rapporte avoir] entendu Abu Hurayra rapporter que le Prophète (ç) avait dit: "Lorsque l'un de vous se lève pour prier, il ne doit pas cracher devant lui; car, tant qu'il est dans son oratoire, il est en train d'invoquer Dieu. Il ne doit pas aussi cracher à sa droite; car à sa droite il y a un ange. Cependant, il peut cracher à sa gauche ou sous son pied; et qu'il enfouisse le crachat."

### R. 39 - Si on ne peut se tenir de cracher on doit le faire dans le bout de son vêtement

417 - 'Anas: Ayant vu sur le mur de la qibla une tache de glaire pituitaire, le Prophète (ç) la gratta. Cependant, on vit sur lui une certaine répugnance — ou: on vit sur lui sa répugnance envers cela et l'effet dur laissé en lui — [avant qu'il ne] dise: "Lorsque l'un de vous se lève pour accomplir sa prière, il est en réalité en train d'invoquer son Seigneur — ou: son Seigneur est entre lui et sa qibla —, qu'il ne crache pas donc en direction de sa qibla! Il doit plutôt le faire à sa gauche ou sous son pied." Après cela, il prit le bout de son manteau, y cracha, le plia sur lui-même, et dit: "Ou qu'il agisse ainsi."

### R. 40 - Sur l'exhortation de l'imâm à terminer la prière. — Sur le fait de mentionner la qibla

418 - Abu Hurayra: Le Messager de Dieu (ç) a dit: "Ne voyez-vous pas que

٤١٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَبْصَرَ نُخَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ، فَحَكَّهَا بِحَصَّةٍ ثُمَّ نَهَى أَنْ يَبْرُزَ الرَّجُلُ بَيْنَ يَدَيْهِ، أَوْ عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ الْيُسْرَىٰ.  
وَعَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ حُمَيْدًا، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: نَحْوَهُ.

### ٣٧ - بَابُ : كَفَارَةُ الْبَزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

٤١٥ - حَدَّثَنَا آدُمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ: سَمِعْتُ أَنَّسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «الْبَزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَارَتُهَا دَفْنُهَا».

### ٣٨ - بَابُ : دَفْنُ النُّخَامَةِ فِي الْمَسْجِدِ

٤١٦ - حَدَّثَنَا إِسْحَقُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَامٍ: سَمِعَ أَبَا هَرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ إِلَى الصَّلَاةِ، فَلَا يَيْضُقُ أَمَامَهُ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي اللَّهَ مَا دَامَ فِي مُصَلَّاهُ، وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، فَإِنَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكاً، وَلَيَيْضُقُ عَنْ يَسَارِهِ، أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ، فَيَدْفُنُهَا».

### ٣٩ - بَابُ : إِذَا بَدَرَهُ الْبَزَاقُ فَلْيَأْخُذْ بِطَرَفِ ثُوبِهِ

٤١٧ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا رُهَيْرٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى نُخَامَةً فِي الْقِبْلَةِ، فَحَكَّهَا بِيَدِهِ، وَرُؤِيَ مِنْهُ كَرَاهِيَّةٌ - أَوْ رُؤُيَ كَرَاهِيَّةً لِذَلِكَ وَشِدَّتُهُ عَلَيْهِ - وَقَالَ: «إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ، فَإِنَّمَا يُنَاجِي رَبَّهُ - أَوْ رَبَّهُ بَيْنَ قِبْلَتِهِ - فَلَا يَبْرُزُنَّ فِي قِبْلَتِهِ، وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدْمِهِ» ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ، فَبَرَّقَ فِيهِ، وَرَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ، قَالَ: «أَوْ يَفْعَلُ هَكَذا».

### ٤٠ - بَابُ : عِظَةُ الْإِمَامِ النَّاسَ فِي إِتَامِ الصَّلَاةِ، وَذِكْرُ الْقِبْلَةِ

٤١٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزَّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هَرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هُنَا، فَوَاللَّهِ مَا يَخْفِي عَلَيْ

ma qibla est ici? Par Dieu, ni votre recueillement ni vos inclinaisons (rukû') ne me sont cachés! car je vous vois par derrière mon dos."

419 - 'Anas ben Mâlik dit: Une fois le Prophète (ç) nous fit une prière puis monta sur le minbar et dit au sujet de la prière et du *rukû'*: "Je vous vois par derrière moi comme je vous vois par devant."

#### R. 41 - Peut-on dire: "La mosquée des bénis Un tel"?

420 - 'Abd-ul-Lâh ben 'Umar: Le Messager de Dieu (ç) organisa une fois une course entre des chevaux [auxquels on avait fait subir un régime]<sup>(1)</sup>. Le trajet de la course était d'al-Hafyâ' jusqu'à Thaniyyat-al-Wadâ'. Il [organisa] aussi une course entre des chevaux qui n'avaient pas suivi le même régime, mais cette fois le parcours était de Thaniyyat-[al-Wadâ'] jusqu'à la mosquée de bénî Zurayq.

'Abd-ul-Lâh était parmi les participants.

#### R. 42 - Sur le partage... — Sur le fait d'accrocher un *qinwu* dans la mosquée

\* Abu 'Abd-ul-Lâh: Le *qinwu* (قُنْوَنٌ) est le régime. Son duel est *qunwân* (قُنْوَانٌ), comme *sinwu* (صُنْوَنٌ) et *sinwân* (صُنْوَانٌ)

421 - 'Anas (r) dit: «On apporta au Prophète (ç) des biens d'al-Bahrain d'une importance sans précédent. Le Prophète dit alors: "Mettez-les à la mosquée!" puis sortit pour faire la prière sans s'en intéresser. Mais après la fin de la prière, il s'assit près de ces richesses et il commença à en donner à toute personne qu'il voyait. Et en arrivant, al-'Abbâs dit: "O Messager de Dieu! donne-moi-en car j'ai payé et ma rançon et celle de 'Aqîl. — Prends-en! lui dit le Messager de Dieu (ç)." En effet, al-'Abbâs prit une part et la mit sur son vêtement. Mais voulant la soulever, il ne put le faire; il dit: "O Messager de Dieu! donne l'ordre afin qu'on vienne me soulever ces biens! — Non, rétorqua le Prophète. — Aide-moi alors à les soulever! — Non, répondit de nouveau le Prophète." Sur ce, al-'Abbâs enleva une partie de ces biens et essaya de soulever le reste; [mais comme il ne put le faire], il dit: "O Messager de Dieu! donne l'ordre afin qu'on m'aide à les soulever! — Non, reprit le Prophète. — Aide-moi donc à les soulever! — Non, insista le Prophète." Et al-'Abbâs de retrancher de nouveau une deuxième partie, souleva le

(1) Afin qu'ils soient musclés et rapides.

خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ، إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِيِّ».

٤١٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ هَلَالِ بْنِ عَلَيٍّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِنَانًا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ صَلَاةً، ثُمَّ رَقَيَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ فِي الصَّلَاةِ وَفِي الرُّكُوعِ: «إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَائِي كَمَا أَرَاكُمْ».

#### ٤١ - بَابٌ : هَلْ يُقَالُ : مَسْجِدٌ بَنِي فُلَانٍ ؟

٤٢٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ سَابَقَ بَيْنَ الْحَيْلَيْنِ التَّيْ أَصْمَرَتْ: مِنَ الْحَفِيَاءِ، وَأَمَدُهَا ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ، وَسَابَقَ بَيْنَ الْحَيْلَيْنِ التَّيْ لَمْ تُضْمَرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرْقَيْنِ، وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ فِيمَنْ سَابَقَ بِهَا.

#### ٤٢ - بَابٌ : الْقِسْمَةُ، وَتَعْلِيقُ الْقُنُوْنِ فِي الْمَسْجِدِ

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: الْقُنُونُ: الْعَدْقُ، وَالْإِثْنَانِ: قِنْوَانِ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانِ. مِثْلُ: صِنْوٍ وَصِنْوَانِ.

٤٢١ - وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَتَيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَقَالَ: «أَنْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ». وَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ، فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ، إِذْ جَاءَهُ الْعَبَاسُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي، فَإِنِّي فَادِيَتُ نَفْسِي وَفَادِيَتُ عَقِيلًا، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «خُذْ». فَحَثَّا فِي ثُوبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقْلِلُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ إِلَيَّ، قَالَ: «لَا». قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقْلِلُهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعُهُ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». قَالَ: فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ، قَالَ: «لَا». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ آخْتَمَهُ، فَأَلْقَاهُ عَلَيَّ

reste en le mettant sur son dos et partit. Quant au Messager de Dieu (ç), il s'était mis à le suivre du regard, étonné de son avidité, et ce jusqu'à ce qu'il ait disparu.

«Enfin, le Messager de Dieu (ç) ne quitta sa place qu'après n'avoir laissé aucun *dirham* [de ces biens].»

**R. 43 - Sur celui qui invite [autrui] à un repas  
dans la mosquée et sur celui qui répond  
favorablement à l'invitation**

422 - 'Ishâq ben 'Abd-ul-Lâh entendit 'Anas dire: «Une fois, je trouvai le Prophète (ç) avec des gens à l'intérieur de la mosquée. Comme je restai debout, il me dit: "Est-ce Abu Talha qui t'a envoyé? — Oui, répondis-je. — Pour un repas? — Oui." Sur ce, il dit à ceux qui étaient avec lui: "Levez-vous [et partons]!" En effet, ils partirent et moi de partir en marchant devant eux.»

**R. 44 - Sur le fait de procéder à un jugement ou à une  
imprécation conjugale à l'intérieur de la mosquée,  
entre hommes et femmes**

423 - Sahl ben Sa'd: Un homme dit: «O Messager de Dieu! que dis-tu d'un homme qui trouve avec sa femme un autre homme, doit-il le tuer?»... «Le mari et la femme, reprit Sahl, procédèrent à l'imprécation conjugale à l'intérieur de la mosquée. J'étais témoins.»

**R. 45 - En entrant dans la maison d'autrui, le fidèle  
peut-il prier là où il veut ou là où on le lui indique,  
et ce sans qu'il ne cherche un autre endroit?**

424 - D'après 'Itbân ben Mâlik, le Prophète (ç) vint chez lui et lui dit: «En quel endroit de ta maison veux-tu que je te fasse la prière?»

[Itbân]: Je lui indiquai une place et lui de prononcer aussitôt le tek'bîr. Nous nous mêmes derrière lui et il fit deux rak'a.

**R. 46 - Sur le fait d'avoir un oratoire dans la maison**

\* Al-Barâ' ben 'Âzib pria en groupe dans son oratoire, à l'intérieur de sa maison.

كَاهِلِهِ، ثُمَّ أَنْطَلَقَ، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ - حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا - عَجَباً مِنْ حُرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَئِمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

#### ٤٣ - باب : مَنْ دَعَا لِطَعَامٍ فِي الْمَسْجِدِ وَمَنْ أَجَابَ مِنْهُ

٤٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ : أَخْبَرَنَا مَالِكٌ ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ : سَمِعَ أَنَّهَا قَالَ : وَجَدْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ مَعَهُ نَاسٌ ، فَقَمْتُ ، فَقَالَ لِي : «أَرْسَلْكَ أَبُو طَلْحَةَ؟». قُلْتُ : نَعَمْ ، فَقَالَ : «لِطَعَامٍ؟». قُلْتُ : نَعَمْ ، فَقَالَ لِمَنْ مَعَهُ : «قُومُوا». فَانْطَلَقَ وَأَنْطَلَقْتُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ .

#### ٤٤ - باب : الْقَضَاءِ وَاللَّعَانِ فِي الْمَسْجِدِ، بَيْنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ

٤٢٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى قَالَ : أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَاقِ قَالَ : أَخْبَرَنَا أَبْنُ جُرَيْجٍ قَالَ : أَخْبَرَنِي أَبْنُ شِهَابٍ ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ : أَنَّ رَجُلًا قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ : أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ أُمْرَأِهِ رَجُلًا ، أَيْقُتْلُهُ؟ فَنَلَاعَنَا فِي الْمَسْجِدِ ، وَأَنَا شَاهِدٌ .

#### ٤٥ - باب : إِذَا دَخَلَ بَيْتاً يُصَلِّي حَيْثُ شَاءَ ،

**أَوْ حَيْثُ أَمَرَ ، وَلَا يَتَجَسَّسُ**

٤٢٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ قَالَ : حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ ، عَنْ أَبِنِ شِهَابٍ ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ ، عَنْ عَتَبَانَ بْنِ مَالِكٍ : أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَاهُ فِي مَنْزِلِهِ ، فَقَالَ : «أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّي لَكَ مِنْ بَيْتِكَ؟». قَالَ : فَأَشَرْتُ لَهُ إِلَى مَكَانٍ ، فَكَبَرَ النَّبِيُّ ﷺ ، وَصَقَقْنَا خَلْفَهُ ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ .

#### ٤٦ - باب : الْمَسَاجِدِ فِي الْبُيُوتِ

وَصَلَّى الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ فِي مَسْجِدِهِ فِي دَارِهِ جَمَاعَةً .

425 - Ibn Chihâb dit: Mahmûd ben ar-Rabî' al-'Ansârî m'a rapporté que 'Ibtân ben Mâlik, qui était l'un des Compagnons du Messager de Dieu (ç) et l'un des Ansâr qui avaient participé à [la bataille] de Badr, vint voir le Messager de Dieu (ç) et dit: "O Messager de Dieu! ma vue devient de plus en plus faible et c'est moi qui préside d'habitude les miens pendant la prière. Mais des fois les pluies font que la rivière qui me sépare d'eux soit pleine d'eau, ce qui m'empêche de partir vers leur mosquée et de présider la prière. Ainsi, je veux tant, ô Messager de Dieu! que tu viennes prier chez moi afin que je fasse un oratoire de l'endroit de ta prière.

— Je ferai cela si Dieu le veut, répondit le Messager de Dieu (ç)."

'Itban: «Le Messager de Dieu (ç) vint chez moi le matin accompagné d'Abu Bakr. Il demanda la permission d'entrer et je la lui accordai. Il entra et ne s'assit qu'après avoir dit: "A quel endroit de ta maison tu veux que je fasse la prière?" Je lui montrai alors un coin de la maison et, aussitôt, il se leva, prononça le *tekbîr* — et nous de se lever et de se mettre en rang —, pria deux *rak'a* et prononça le *teslîm*. Après cela, on le retint pour manger de la *khazîra* qu'on avait préparée pour lui. Entre temps, des hommes habitant la régions se réunirent à l'intérieur de la maison. L'un d'eux demanda: "Où est Mâlik ben ad-Dukhaychin — ou: ben ad-Dukhchun —?" Et l'un des présents de dire: "C'est un hypocrite qui n'aime pas Dieu et son Messager. — Ne dis pas cela! interrompit le Messager de Dieu (ç), n'étais-tu pas présent lorsqu'il a dit qu'il n'y a de dieu que Dieu, ne voulant par cela que la Face de Dieu? — Dieu et son Messager en sont plus informés, répondit l'homme, mais nous le voyons souvent fréquenter et conseiller les hypocrites. — Mais Dieu, reprit le Messager de Dieu (ç), a interdit au Feu de recevoir toute personne ayant attesté qu'il n'y a de dieu que Dieu, ne voulant par cela que la Face de Dieu."»

#### **R. 47 - Sur le fait de commencer par [le pied] droit en entrant dans une mosquée ou ailleurs**

\* Ibn 'Umar commençait par le pied droit, mais en sortant il commençait par le pied gauche.

426 - 'Â'icha dit: «Le Prophète (ç) aimait, tant qu'il le pouvait, commencer par sa droite en tous ses états: en faisant ses ablutions, en démêlant ses cheveux ou en se chaussant.»